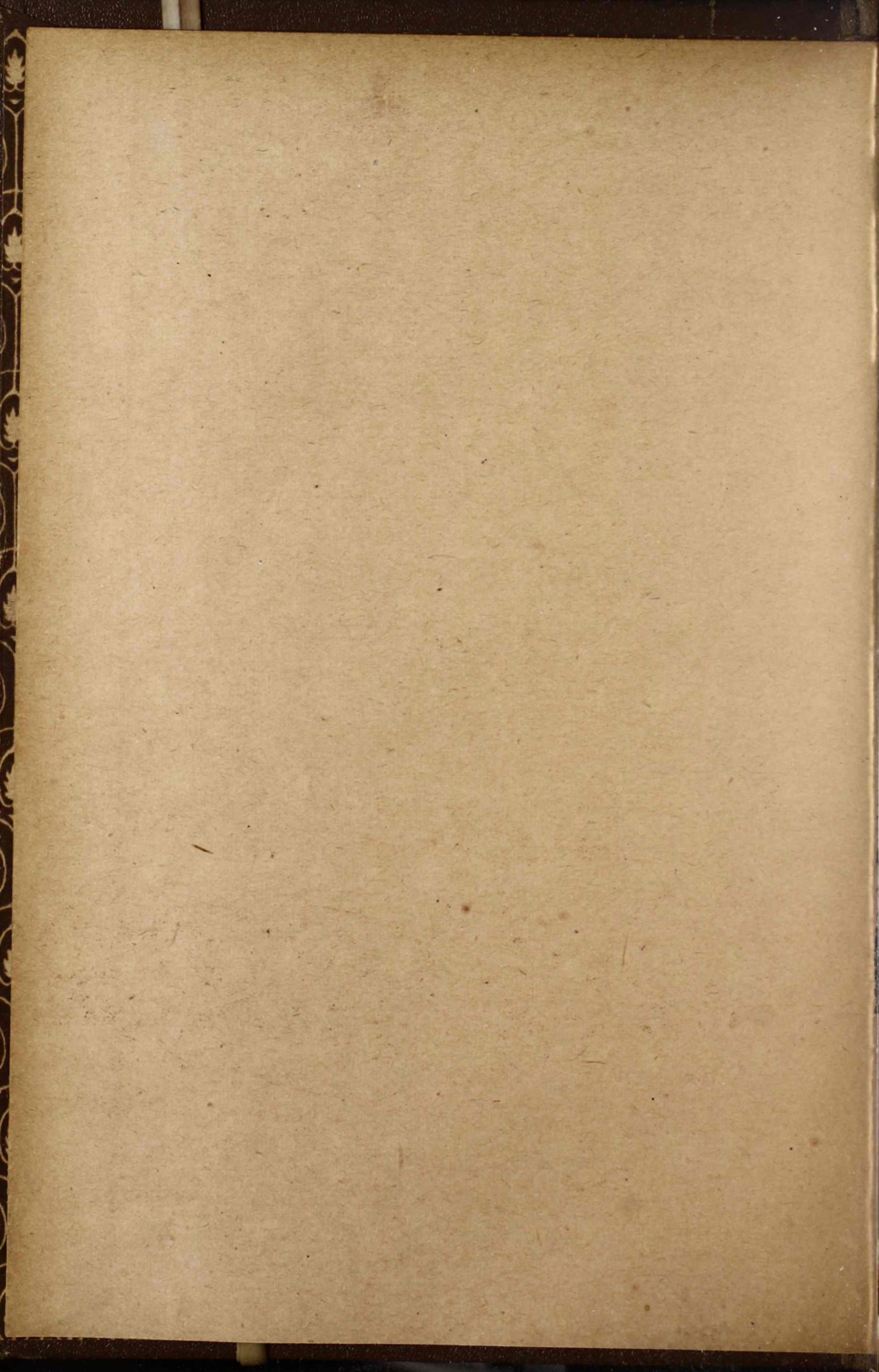

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME
11

AZ ELLENREFORMÁCIÓ KORA

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME

XI. KÖTET

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TOLNAI VILÁGTÖRTÉNELME

BALLA KÁROLY

hírlapíró

DR. BÁNYAI ELEMÉR

hírlapíró

DR. FERENCZY ZOLTÁN

egyetemi nyilv. rk. tanár,
a Tudományos Akadémia tagja

KISS JÓZSEF

tanár

DR. KOCH NÁNDOR

tanár

LONDESZ ELEK

hírlapíró

DR. MIKES ALADÁR

hírlapíró

DR. PALÁGYIMENYHÉRT

egyetemi magántanár,
a Petőfi-Társaság tagja

RADISICH JENŐ

min. tanácsos,
az Iparművészeti Múzeum igazgatója

DR. TIMON ÁKOS

miniszteri tanácsos,
egyetemi tanár

VÁMBÉRI ÁRMIN

egyetemi tanár,
a Tudományos Akadémia tiszt. tagja

ZILAHY KISS BÉLA

(JUNIUS)
hírlapíró

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTÉK:

DR. MANGOLD LAJOS

egyetemi magántanár

DR. HORVÁTH CYRIL

egyetemi magántanár

AZ ÚJ KIADÁS SZERKESZTŐJE:

DR. BALLAGI ALADÁR

egyetemi tanár

Több ezer képpel

BUDAPEST

TOLNAINYOMDAIMŰINTÉZETÉSKIADÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KIADÁSA

Tol. 6. 6473. 11.

AZ ÚJKOR 605811

II. RÉSZ

AZ
ELLENREFORMÁCIÓ
KORA

150 képpel és 1 térképpel

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

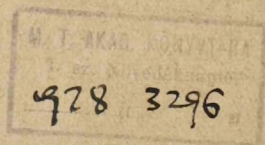
MTA
KIK

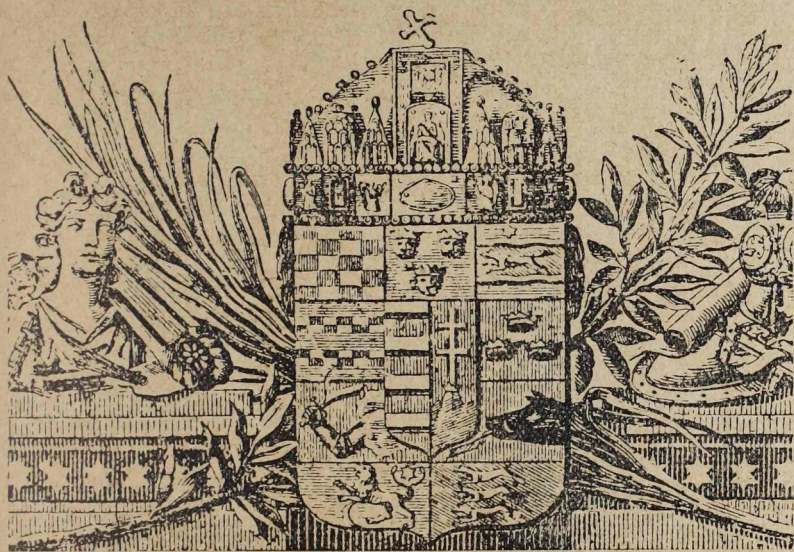

BUDAPEST,

TOLNAINYOMDAIMŰINTÉZET ÉS KIADÓ VÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KIADÁSA

421623

Harc a magyar koronáért.

Az ellenkirályok küzdelmei.

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A mohácsi vész után trónvillongások tépték, marták a nemzet megfogyatkozott erőit. Mindkét trónkövetelőt, Ferdinándot és Szapolyai Jánost is királlyá választották hívei, de a nemzet nagy többsége mégis a magyar jelölt mellé állott, ami a budai királyválasztó országgyűlésen fényesen megnyilatkozott.

A budai országgyűlés azt a látszatot tárta a nemzet elé, hogy János király uralma szilárd és hívei egységesen tömörülnek mindenfelől zászlói alá. Ferdinánd azonban tudta, hogy számára sincs még minden elveszve, ha nem fukarkodik a megvesztegetésekkel s az ígéretekkel. Nagyon jól tudta, hogy az emberek lelke ingatag, önzés a mozgatója. Ő tehát azt a politikát tartotta legegéravezetőbbnek magára nézve, hogy János legfőbb szövetségeseit egyenként magához csábítsa. Figyelme kiterjedt nemcsak a magyarországi, hanem az erdélyi nemességre, továbbá a székelyekre és szászokra is. Levelei Mária királyné révén egymásután mentek szét az egyes főurakhoz s a legesábitóbb ajánlatok és ígéretek mellett kérték támogatásukat. Ezeknek a csábításoknak már kezdetben is megvolt a foganatjuk. Akik nyil-

tan nem pártoltak Ferdinánd mellé, titokban az ő hívei voltak, csak a kedvező alkalmat várták, hogy szint vallhassanak. Egyelőre még nem lehetett szó a fegyveres küzdelemről, mert Ferdinánd Csehországban volt elfoglalva és amellet olyan hadsereggel sem rendelkezett, mellyel Jánost a győzelem reményében megtámadhatta volna.

Mikor tehát híre járt annak, hogy János király az eddigi békepolitika helyett fegyveres térre lép, Ferdinánd főcancellárja, Harrach Lénárd a békekötés módozataira kezdett előterjesztéseket tenni. Ferdinánd követe Verböczi nádorral beszélt meg Trencsénben a békekötés módozatait, melyeknek végleges formulázása az Olmützben tartandó értekezlet döntésétől volt függővé téve. Ezekben a békeponyzatokban ismét kifejezésre jut az a régi közóhaj, hogy János és Mária királyné egymással házasságra lépjenek. Azonkívül János Morvát és Sziléziát átadja Ferdinándnak, az esetben pedig, ha fiúörökös nélkül halna meg, a magyar korona Ferdinándra száll.

Ferdinánd és János megbizottai a trencsényi tárgyalások folytán csupán azt érték el, hogy a béke pár hónapra biztosított, ami leginkább Ferdinándnak vált hasznára. Mert ez a béketárgyalás tulajdonképpen nem volt egyébze való, minthogy Ferdinándnak időt adjon seregei szervezésére, hogy János ellen annál nyomatékosabban léphessen fel. Az olmützi értekezleten János követei is tapasztalták aztán, hogy Ferdinándnak eszeágában sincsen a béke biztosítása, mert a trencsényi megállapodásokkal ellentétben olyan követelésekkel állottak elő, melyek János részéről egyszerűen teljesíthetetlenek voltak. Többek között azt kívánta Jánostól, hogy mondjon le a magyar koronáról, Ferdinándnak és Mária királynénak fizessen kártérítést és az adókból befolyt jövedelmet adja át Ferdinándnak. Ilyen feltételek mellett a tanácskozásokat természetesen nem lehetett folytatni s János követei méltatlankodva hagyták el az értekezletet. Kijelentették, hogy Ferdinándnak nincs semmi jogcíme a magyar koronára s ha mégis tárgyaltak vele, a közbékesség fenntartása érdekében tették. Most azonban nincs többé szavuk hozzá. Ami elintézni való van közöttük, azt a kard fogja eldönteni.

János király békepolitikájának tehát az az eredménye lett, hogy kikerülhetetlenné vált a háború. A háborúval pedig beköszöntött a fejletlenség, pártoskodás, elárulás és az ország szegényedése. Az olmützi értekezlet nem remélt fordulata János királyt seregeinek szervezésére kényszerítette. Buda alatt vonta össze haderejét, hogy készen várja Ferdinándot. Az előkészületek elég kedvezően folytak. Cibak Imre

egészen semmivé tette az ú. n. fekete ember, más néven Czerni Joan seregét, sőt magát a vezért is megölte. Ez a győzelem nem volt jelentéktelennek nevezhető. A fekete ember, kit a szemöldökétől egész testen végighúzódó fekete sáv miatt neveztek így, eleinte János pártján állott, de később Ferdinánd csábításaira az ellenpárthoz szegődött és a táborához tartozó szerbekkel kíméletlenül dúlta az alvidéket. Most ettől a veszedelmes ellenségtől megszabadult ugyan János király, de kapott

Budavára a XVI. században.

helyébe másokat, olyanokat, akik árulással törtek ellene. Ferdinánd vesztegetései, csábításai és titkos ígéretei nem maradtak hatás nélkül. A János-párti főurak közül számosan hozzápártoltak s éppen csak azt várták, hogy Ferdinánd sereggel jelenjen meg az országban, hogy nyíltan is melléje csatlakozzanak. Az olmützi értekezlet után nem sokkal ez is megtörtént. Ferdinánd proklamációkat intézett a nemzethez, melyekben a haza fiait zászlói alá való csatlakozásra szólította.

A proklamációkra János király szintén proklamációkkal felelt. Figyelmeztette az országot Ferdinánd ellenséges és rosszindulatú szán-

dékaira s a veszedelem gyors elhárítására a nemesség táborba szállását sürgette. János hívei között az árulás olyan nagy mértékben elharpózott, hogy felhívásokkal célt érni már nem lehetett. Még az a sereg is, mely nemrég Buda alá vonult fel, a hadjárat hosszas halogatása folytán feloszlott, úgyhogy Ferdinánd harc nélkül hatalmába ejtette Budavárát. Ferdinánd ugyanis átlépte a magyar határt s pár nap múlva már Győr, Komárom, Tata, Esztergom, Visegrád és más várak is meghódoltak előtte. A hadi szerencse eme kedvezőtlen esélye Jánost arra

Salm Miklós gróf, osztrák hadvezér.

Ferdinánd legkitünőbb hadvezére volt s több győzelmes csatát vívott János király hadai ellen is.

kényszerítette, hogy Budavára védelmének tervével hagyjon fel s csekély seregével a pesti partra húzódjék át, hogy visszavonulásának útját biztosítsa. A küzdelemnek ezzel azonban még nem volt vége. Ferdinánd fegyveres győzelmet akart aratni mindenáron Jánoson, ennél fogva seregeit a magyar tábor üldözésére küldte. A beteggé lett s időközben elhunyt fővezér, Kázmér örgróf helyébe Salm Miklós lépett, aki

folytatta az üldözést s miután János seregét néhány apró ütközetben megverte, Tokajnál elhatározó győzelmet is aratott fölötte.

A tokaji vereség a magyar ügyre, illetőleg a János-pártiakra nézve döntő fordulatot jelentett. János királyt leghívebbnek látszó párhívei egyenkint és csoportosan hagyogatták el s a vármegyék a hatalmasabb főurak befolyása alatt állva, szintén Ferdinándhoz pártoltak. A kudarc visszafordítására egy lehetőség mutatkozott, ha János szervezett sereggel visszafoglalja Budát Ferdinándtól és az ellenpártot lefegyverezi. Erre azonban kevesebb remény mutatkozott most, mint valaha. Még olyan hívei, mint Perényi Péter koronaőr és Várdai Pál esztergomi

érsek is cserbenhagyták, pedig ezeket tartotta legmegbízhatóbb embereinek. A többiek hűségére ennyit sem lehetett számítani.

Ferdinánd jobb politikusnak bizonyult az ideálisabb hajlamú Jánosnál. Az emberi természet gyarlóságánál fogva, önzésük által iparkodott híveit magához kapcsolni s hogy számításában nem csalatkozott, mutatták az eredmények különösen a tokaji győzelem után. Budán összegyűlt az országgyűlés, mely egyhangulag Ferdinándot kiáltotta ki Magyarország királyává. Vagyis elismerték a korábbi királyválasztás törvényességét s Székesfehérvárra gyűltek, hogy a koronázási ünnepélyben részt vegyenek. Ferdinándot Podmaniczky István nyitrai püspök koronázta meg, ugyanaz, aki egy évvel előbb János király fejére tette a koronát. Várday Pál esztergomi érsek, aki egy év előtt még János leghívebb emberei közé tartozott, most abban a szerepben részesült, hogy ő mondhatta ki János királlyá választásának törvénytelenységét, melyet különben az országos rendek egyhangulag magukévá tettek.

Azután törvényt hoztak János király és párthívei ellen. János és Verbőczy István a haza ellenségeinek nyilvánítottak, a János-párti híveket pedig, ha húsz nap alatt le nem teszik a hűségeskü, szintén hazaárulóknak jelentették ki. János király kinevezéseit, adományozásait is megsemmisítették.

Az a belső harc, mely eddig két táborban tartotta az országot, most még áldatlanabban tombolt az arisztokrácia és nemesség között. A viszálykodást mindenki személyes előmenetelének céljait szolgáló eszköznek tekintette s mohón nyúlt a prédára álló országos állások és közjavak után. Akik nem így gondolkodtak és a haza szerencsétlenségéből nem akartak anyagi hasznot húzni, félreállottak, hogy ne kelljen az országos romlás előidézésében személyesen közreműködniök.

A tokaji vereség után János Nagyváradra, innen pedig Erdélybe húzódott. De itt sem volt maradása. Az az aknamunka, melyet megbuktatására Ferdinánd készített, itt is lehetetlenné tette hadereje rendbeállítását. Kolozsvár és Gyulafehérvár lakosai egyenesen foglyulejtésére törekedtek, kénytelen volt tehát Tasnádra és innen Debrecenbe menekülni, hogy kedvezőbb területen próbálja meg Ferdinánd seregével az utolsó leszámolást. Mindenekelőtt seregei szervezéséhez fogott. Lengyelországban, a délvidéken és a hajduk között folytatta a hadfogadást s mikor elég erősnek érezte magát, Kassa ellen indult, hogy a hűtlenné lett várost és előljáróságát megbüntesse.

Ferdinánd nem rendelkezett elég haderővel, de hirtelenében Katzianer vezetése alatt mintegy négyezer zsoldost és pár magyar dan-

dárt képes volt János ellen kiállítani, kinek serege az övéénél jóval nagyobb volt. Csakhogy ez a nagyobb sereg még annyit sem ért, mint Ferdinándénak a fele. Az árulás olyan nagy mértékben elharapózott

Anna királyné, I. Ferdinánd király felesége.

már a szerencsétlen János táborában, hogy Ferdinánd kapitányai szinte biztosra vették a győzelmet. Egy tizenhatodik századbeli krónikás az erkölcsi züllés általános jellemzéséül érdekesen említi fel, hogy olyan viszonyok uralkodtak az országban, hogy a nemesek között, akiknek

két fia volt, egyiket Ferdinánd, másikat János pártjára küldötte, hogy mindkét felől haszna legyen.

Igy történt, hogy a kassai ütközet kezdetén János király táborából a kapitányok egy része az ellenséghez szökött, némelyek betegnek tétették magukat, mások pedig, mikor legnagyobb szükség lett volna rájuk, akkor tűntek el a harcterről. Nem ért semmit sem a hajduk és a lengyelek bátor magatartása. Az árulás híre gyorsan elterjedt a csapatok között, melyek így reménytelennek látták a harcot s szintén megfutottak. Katzianer a harc végeztével még aznap győzedelmesen bevonult Kassára, János pedig Homonnán való ideiglenes megszállás után pár nap múlva Lengyelországban levő Tarnow várába húzódott. A hadjárat Ferdinánd javára fordította a szerencsét, de az állapotok és közviszonyok javulásába semmi változást nem hozott. Két királya volt az országnak, de egyik sem élt az országban. Hónapokon át külföldön tartózkodtak, bent az országban pedig felbomlott minden rend s féktelenül tombolt a pártoskodás. A hatalmas főurak és a hatalomra leső nemesek kíméletlenül vetették magukat egymás ellen s azt a csapást, melyet a török a mohácsi csatával hozott a nemzetre, a belső villongások folytonos megújításával tetézték.

A török befolyás kezdete. — A János király szövetséget köt a szultánnal.

A két pártra szakadt ország és a két párt élén álló két király küzdelmeiből olyan anarkhia keletkezett, mely egyenesen a végromlás útjára vitte az országot. János király a két év óta tartó villongás tapasztalataiból rájött arra, hogy szövetséges után kell néznie. S ez a szövetséges senki más nem volt, mint a török.

A trencsényi és olmützi béketárgyalások eredménytelensége, Ferdinánd állandó szöszegése és párthíveinek árulása mind arra ösztönözték Jánost, hogy haladéktalanul megkezdje a törökkel való egyezkedést. Ez a gondolat különben nem most villant meg agyában először, csak hogy megvalósítására a mostani idő volt legalkalmasabb. Bizalmas emberei és a Ferdinánddal ellenséges viszonyban levő Velence is ezt tanácsolták neki, úgyhogy János a nagyeszű és nagytekintélyű Laszky Jeromos lengyel főurat, ki addig az angol és francia udvaroknál teljesített diplomáciai szolgálatot, küldte el Konstantinápolyba a szövetség előkészítésére. Laszkynak kiváló segítője volt küldetésében a velencei követ, Gritti Lajos, ki már hónapokkal előbb úgy előkészítette a szultánt a Jánossal való szövetségre, hogy mikor Laszky Konstantinápolyba

érkezett, a tárgyalások akadály nélkül megkezdődhettek. Velence követének ez a közbenjárása igen nagy hasznára lett a magyar ügynek, mert a szultán hajlandónak mutatkozott Jánossal szövetségre lépni, sőt, mint vele egyenrangú, önálló fejedelmet elismerni. Ilyen értelemben meg is történt aztán a magyar-török szövetség, mely az ország belső békéjét hosszú időre biztosítottak ígérte. Laszky elvégezvén küldetését, elhagyta Konstantinápolyt.

A búcsu alkalmával a szultán értékes ajándékokat adott neki és így szólt hozzá :

„Urad ügyei most már az enyéim lesznek, kell tehát, hogy az én ügyeim is az övéi legyenek. Uradnak barátja s tántorithatatlan szövetségese leszek ; őt mindenkor, mindenki ellen segítem. Fogadom prófétánkra, Mohamedre, fogadom szablyámra.”

Mire Laszky így válaszolt :

„Én pedig esküszöm az élő egy Istenre s a megváltó Jézusunkra, hogy az én királyom és uram, Lengyelország királyának kivételével barátaidnak barátja, ellenségeidnek ellensége leszen. Itt pedig fenséged lábainál hagyom Gritti Lajost követünkül és ügyvivőnkül.”

Távolléte alatt tehát a magyar ügyek képviselőjét Gritti Lajos, ez a kiváló ügyességű és nagyműveltségű diplomata látta el. Velencének, miként már említettük, nagy érdeke volt a Habsburgok fékentartása és gyöngítése, mert ezáltal a maga önállóságát biztosíthatta. Evégből követte, Gritti útján állandóan sürgette a szultánt, hogy indítson hadakat Ferdinánd ellen, mikor pedig arról értesült, hogy Ferdinánd szintén a szultán barátságát keresi, kivitte, hogy a szultán Ferdinánd megbízottait elutasította.

Nem sokkal a török szövetség megkötése után János király Statileo erdélyi püspököt a francia király udvarába küldötte hasonló szövetség létrehozására. Ferenc francia király, aki a Habsburgokkal szintén ellenséges viszonyban volt, szívesen fogadta János követét s megegyezett vele, hogy Jánost évi húszezer arannyal fogja segíteni, minek ellenében János Ferdinánd ellen mindaddig folytatja a hadjáratot, amíg Ferenc király fiai fogságukból kiszabadulnak. A hadjárat kezdésére az alkalom tehát kedvezőnek mutatkozott s János, hogy párthíveit előkészítse, egy pálos-rendi szerzetes által adta tudtul jövetelét, aki innen kezdve nagy szerepet játszik Magyarország történetében. Ez a kiváló személyiség Fráter György név alatt vált csakhamar országosan ismertté.

Atya Utjeszenics Gergely horvát köznemes, anyja pedig az olasz származású Martinuzziak sarjadéka volt. Fráter György már nyolc-

éves korában Korvin János herceg tótországi udvarába jutott s itt maradt a herceg haláláig. Húszéves korában János király anyjának, a tescheni herecegnőnek udvarában szolgált mint nemes apród. Ellenségei azonban azzal gúnyolták, hogy a herecegnőnek csupán kályhafűtője volt. Később Szapolyai János erdélyi seregébe lépett, de mivel a katonáskodás nem vonzotta, otthagyta a hadi pályát és mint meglett férfi, huszonnyolc éves korában, a Budához közel levő szentlőrinci pálosrend tagjai közé lépett. Egy ideig nem tud róla a világ, de ő sem törődik a világgal. Beletemetkezett a zárda magányába és a tudományos és egyházi könyvek olvasgatásában keresett kárpótlást a világi élet hiúságáért. Szentlőrincen nem sokáig maradt, mert nemsokára egy lengyel zárda főnökévé, majd a sajóládi apátság perjelévé lett.

Históriai szereplése tulajdonképpen itt kezdődik. János király Buda alól elvonulva, a sajóládi pálosok körében több napot töltött. Ekkor ismerkedett meg a kiváló eszű és tehetségű Fráter Györggyel, kinek szónoki talentuma, nagy politikai látóköre és határozott fellépése annyira megnyerték tetszését, hogy rögtön bizalmába fogadta. Előkelő állást, vagyont,

méltóságot ígért neki, ha megbízásaiban hűségesen eljár és segítségével lesz országa visszaszerzésében. Most is, hogy János király visszatérni készült az országba, őt bízta meg a Ferdinánd győzelmei következtében elszéledt és megfélemlített párthíveinek összetoborzásával. Fráter György sikerrel járt el küldetésében. Hatalmas rábeszélő tehetségével a csüggedőkbe lelket öntött, az ingadozókat a kedvező fordulat bejelentésével megnyerte s még azokat is, akik eleinte nem

Gri'ti Lajos, a XVI. század legnagyobb politikai kalandora.

Velence követe volt a török portánál, ahol János király érdekeit is sikerrel képviselte. János halálából megtette az ország kincstartójává s elhalmozta kitüntetésekkel. Később Ferdinándal paktált titokban, sőt a magyar trónt szeretne volna magának megszerezni. Midőn a szultán őt bízta meg az ellenkirályok között a határ megállapításával, olyan zsarnoki módon kezdett viselkedni, hogy az erdélyi urak fellázadtak ellene s Medgyes várába szorították. Gri'ti meg akart szökni, de elfogták és megölték.

helyeselték Jánosnak a törökkel való szövetségét, a helyzet feltárásával a király pártjára állította.

Jánosnak be kellett látnia, hogy hatalmas segítő erőt nyert a barát személyében, azért az iránta való kitüntetésekkel csöppet sem fukarkodott. Várad püspökké tette s majd később, mikor János és Ferdinánd között azok a békétárgyalások kezdődtek, melyek a *váradi békére* vezettek, György barát, mint János király megbízottja szerepelt a tanácskozásokban.

E kis kitérés után folytathatjuk az események vázolását, János király Lengyelországból való bejövetelének ismertetését. György barát kellőképpen előkészítette a nemességet János király jövetelére, mindenkit az ő hűségére való visszatérésre buzdított. Ferdinánd zsoldos katonáinak zsarolásai és embertelen bánásmódja, továbbá az, hogy Ferdinánd az országot a török ellen megvédeni képtelennek mutatkozott, olyan elégtelenséget támasztott, hogy a nemzet nagy része János király mellé állt. Az első ütközet Sárospataknál ment végbe Ferdinánd és János hadai között. Heves volt az összecsapás, de végül a János-pártiak teljes győzelmével végződött. A törököknek egy csapata ezalatt Horvátországon gyorsan keresztültörve elfoglalta Jajcát. E győzelmek után János király kíséretével bejött az országba s miután hadai Erdélyt is elfoglalták, most ő kerekedett Ferdinánd fölé. Még csak az volt hátra, hogy Ferdinánd teljes megtörésére a török szultán régóta tervezett háborúját indítsa meg, ami 1529 nyarán végre meg is történt.

Szulejmán egyenesen Bécs ellen vezette roppant hadait, ami nemcsak Ausztriában, hanem Németországban is nagy rémületet keltett. Ferdinánd úgy próbált a veszedelem elől menekülni, hogy követét, Jurisics Miklóst, évi adófizetés ígérete mellett Szulejmán táborába küldte. Csakhogy mire Jurisics a krajnai határt elérte, Szulejmán már a mohácsi mezőn táborozott kétszázötvenezer főre menő seregével. Szulejmán itt akart ugyanis találkozni János királlyal, hogy a vele való szövetséget e találkozás által is kifejezésre juttassa. János király kíséretével meg is érkezett Mohácsra. A török szultán teljes pompában, basái körében fogadta a tisztelgő János királyt.

Mikor János a szultáni sátor előtt megállott és lováról leszállott, Szulejmán eléje ment s többször megölelte. Ezután bevezette Jánost sátorába, maga mellé ültette és szívesen eldiskurált vele. Körülbelül egy óráig tartott beszélgetésük, miközben János egy nagyértékű és rendkívüli nagyságú gyémánttal ajándékozta meg a szultánt, aki az ajándéknak láthatólag nagyon megörült. Mátyás király családi ékszerei

közül maradt ez a drága gyémánt Jánosra s a szultán örömét még csak jobban fokozta, mikor arról értesült, hogy a drága ajándék történelmi becsű ereklje. A beszélgetés végeztével a szultán körülhordozta Jánost és kíséretét sátraiban, megmutatta legszebb lovait és általában azon volt, hogy János a legudvariasabb és legszívesebb fogadtatást tapasztalja.

Mindezen szívélyességek azonban nem tudták feledtetni a szomorú tényt, hogy János látogatása voltaképpen a szultán előtt való meghódolást jelenti s hogy a nemzet ahelyett, hogy védelmezte volna az országot a török ellen, lemondott a férfias küzdelemről. Inkább megadta magát, mintsem az ellenállás fegyverét felvegye. A szultán patronátusságának meglehetősen nagy ára volt: az ő akarata és hatalma előtt való meghódolás.

Szulejmán hadai megindítása után Mohácsról egyenesen Budának tartott, melyet ekkor Ferdinánd emberei védtek. Néhány roham után a vár megadta magát és így Buda újra János hatalmába került.

A hadjárat igazi céljának megvalósítására most következett aztán a sor. Buda bevétele után Szulejmán a sereg nagy részével Bécs ellen indult. Közeledésének hírére Pozsonyban, Bécsben, Ausztriában és Németországban nagy izgatottság szállta meg a lelkeket. A bécsiek azonban mégsem adták meg magukat. Pedig Szulejman meglehetősen riasztó és határozott parancsal küldte hozzájuk embereit. A parancs úgy szólt, hogy adják meg feltétlenül magukat, különben fel fogja dúlni a várost s még a csecsemőknek sem kegyelmez. A tizenhat-tizennyolcezer főből álló őrség és különösen vitéz kapitánya, Salm Miklós azonban hallani sem akartak a megadásról. Nem nagyon bíztak a sikerben maguk sem, de úgy okoskodtak, hogy a megadásra lesz idő akkor is, mikor az utolsó reményt is elveszítették a győzelemhez. A törökök hevesen hozzáfogtak a várfalak ostromlásához. De minden erőlködés hiábavalónak bizonyult.

A kedvezőtlen időjárás és a táborban fellépő ragályos betegség arra kényszerítették végül a szultánt, hogy az ostromot félbeszakítsa és seregeit a küszöbön levő tél elől hazavezesse.

A török sereg ilyenformán diadal nélkül volt kénytelen Bécs alól elvonulni. De alighogy a visszavonulás megkezdődött, Ferdinánd hadai is előnyomultak, hogy Esztergomot és Budavárát János király kezéből visszavegyék. Azonban nekik nem sikerült az ostrom, mert a magyar várak minden rohamot hőiesen visszavertek, úgyhogy ez a hadjárat Ferdinándra nézve Bécs megtartásán kívül pozitív előnyöket éppen-séggel nem biztosított. Az ország fővárosa, Buda, János birtokában

volt, azonkívül Felső-Magyarország és Erdély, míg Ferdinánd uralma inkább a Dunántúlra terjedt.

A török had kivonulásával és Buda visszafoglalásával sem az ország sorsa, sem János uralmának állapota lényegesen nem változott. Nem késtek azonban sokáig az újabb bonyodalmak, hiszen a két király

Bécs ostroma.

Szulejmán szultán roppant sereget vezetett Bécs ellen, de a Salm Miklós vezetése alatt álló védősereg a török minden támadását visszaverte. A nagy török tábor óriási veszteségek után kénytelen volt hazavonulni.

küzdelme egyébből sem áll, mint a zavarok és bonyodalmak állandóan megújuló sorozatából. De elhatározó diadalt a másik felett aratni egyik sem tudott. A szultán álláspontja e villongásokkal szemben az volt, hogy Ferdinánd mondjon le Magyarorszáig birtokáról. Erre vonatkozólag a szultán több ízben így nyilatkozott:

„Magyarország határa Brucknál végződik, két király pedig egy országban nem lehet. Budán is csak egy királyi szék van, ennél fogva csak egy ember ülhet benne.”

Csak hogy Ferdinánd, amíg egyfelől a béke kedvező megkötésén mesterkedett, másfelől az alkalmakat is éberül figyelte, hogy minél előnyösebb kilátások között törhessen be az országba. Benn az országban ezalatt a törökök és németek, vagyis a János és Ferdinánd-pártiak, ádáz kíméletlenséggel vetették magukat egymásra.

„Ugy bántak az országgal — írta Erdődy püspök — mintha annak inkább végpusztulását, mint megszabadítását kívánnák.”

Kőszeg ostroma. — Ferdinánd is a török szultán kegyeit keresi.

Ezen siralmas állapotok arra készítették idővel a két fejedelmet, hogy újból megkezdjék a békére vonatkozó alkudozásokat. Posenben meg is indítják a tanácskozásokat, de ez nem sokat jelent s nem elég ok arra, hogy a belső villongások szüneteljenek. A Ferdinánd-párti kapitányok itt is, ott is kicsapásokat intéztek a nép, a polgárság ellen és a János-párti urak birtokaira. Majd híre megy annak, hogy Ferdinánd szaporítani fogja seregeit és újból megindítja a támadást. Így is történt. Ferdinánd Roggendorf Vilmos tábornokot Buda visszavételére küldötte, de a támadást a várbeliek kemény ellenállása megghiúsította. Roggendorf tehát abbeli félelmében, hogy a várbelieken kívül a segítségükre érkező török csapatokkal is küzdenie kell, szétvert hadának maradványait elvezette Buda alól.

A poseni béketárgyalásokat ez az incidens sem zavarta meg. Pedig János király megbízottai szó nélkül megszakíthatták volna a tárgyalást Ferdinánd ezen eljárására, de János meg akarta ragadni ezzel is az alkalmat annak igazolására, hogy ő semmiképpen sem ellensége a békének. János biztosai hivatkozva a szultán határozott akaratára, mindenekelőtt azt javasolták, hogy Ferdinánd a magyar királyi cím megtartásával mondjon le az ország tényleges birtoklásáról, de abban az esetben, ha János fiúörökös nélkül fog meghalni, a magyar korona is őreá száll. Ha Ferdinánd elfogadja e feltételeket, János szintén lemond Morváról és Sziléziáról, sőt Mária királynénak százezer aranyat utalványoz.

Ferdinánd biztosai azonban nem fogadták el ezt az ajánlatot, úgyhogy a hosszas tanácskozás eredménye mindössze az lett, hogy az ellenkirályok egy évi fegyverszünetre léptek azzal a megállapodással, hogy iparkodni fognak a szultánt is megnyerni a béke ügyének. Közben a nemesség is kereste a módokat, melyek révén az ország békéjét

biztosíthatja. Jánosnak az a tette, hogy az ország kincstartójává és kormányzójává Grittit, a kalandor olasz diplomatát nevezte ki, sok nemest elidegenített tőle, nemkülönben a törökkel való barátsága is. Másfelől viszont Ferdinánd eljárásában sem találtak garanciát a belső béke és a nyugodt fejlődés biztosítására, ennél fogva gyűléseket tartottak Bélaváron, Babocsán, Veszprémbe, majd Zákányban, Kenesén és Berenhidán, amik végre azt eredményezték, hogy az ország bajainak orvoslására mind a két király országgyűlést hirdetett és pedig János Pestre, Ferdinánd Esztergomba.

Mialatt itthon a béke helyreállítására a pártok minden követ mozgattak, János király követei a külső hatalmasságokat iparkodtak oly irányban befolyásolni, hogy Ferdinándot a béke megkötésére rávegyék. Verancsics Antal és Laszky Jeromos elég kedvező sikerrel jártak ugyan el, csak hogy mire fogantatja lett volna küldetésüknek, beleszólt az ellenkirályok villongásába újból a szultán, aki nagy haddal indult meg Konstantinápolyból Ferdinánd, helyesebben V. Károly spanyol király megfélemezésére. Ferdinánd követei éppen akkor találkoztak a szultánnal, mikor ez már útban volt roppant seregével. Hiába közölték tehát, hogy Ferdinánd hajlandó nemcsak évi adót fizetni a szultánnak, hanem hajlandó az örökösödés fenntartásával a nyugati határ egy-két várát kivéve a birtokában levő területről is lemondani János javára. Az ígéret mind nem használt és csöppet sem változtatott Szulejmán elhatározásán. A követeket Eszékéről bocsátotta vissza egy levél kíséretében, melyben többek között így szólott Ferdinándhoz :

„Tudd meg, hogy nem ellened, hanem a spanyol király ellen indulok. Reménylem, Németország határain, mint bátor férfiú fog fogadni, mert nem illenék, hogy tartományait odahagyva, megszökjék Ő már rég hirdeti, hogy ellenem akar kelni. Ám itt vagyok, seregeim élén. Ha bátor férfiú, várjon be s azután történjék, amit Isten határozott. Ha azonban bevárni nem mer, küldjön adót ...”

Fennhéjázó szavak ezek, melyek teljesen megfeleltek annak a háttérnek, amelyre ez a hadi expedíciót megindította. Az első sikerek után, mikor Siklós, Egerszeg, Babocsa, Bélavár, Körmen, Ikervár, Szombathely s más várak úgyszólván kardcsapás nélkül meghódoltak neki, nem is gondolt arra, hogy a mult-kori kudarc megismétlődhetik, sőt most végzetesebb következményeknek válhatnak okozójává.

Bécs bevétele lévén a török sereg legközelebbi célja, Kőszegen kellett áthaladni.

Kőszeg ekkortájt meglehetősen jelentéktelen és gyöngé állapotban levő erőd volt Jurisics Miklós kapitánysága alatt. Jurisics vagy harminc huszárral és tizenöt nehéz lovassal éppen Ferdinánd táborába akart indulni, mikor értesítették, hogy a török előhad Ibrahim vezér parancsnoksága alatt a város alá érkezett. Istenkísértés lett volna a roppant túlerőjű török haddal való szembeszállás, de Jurisics, habár éppen semmit sem bízott a sikerben, mégis megkísérelte a lehetetlent, csak hogy a törököket feltartsa és a várba menekült több ezer környékbeli nő, gyermek és férfi életét megmentsse. Ugy vélekedett, hogy a török sereg feltartóztatásával időt szerez Ferdinándnak és szövetségeseinek a török sereg elé való jövetelre, aztán a többit majd eldönti a hadi szerencse. Jurisicsnak ez a vakmerő és példátlanul bátor elhatározása a remélt-nél jóval többet eredményezett. A kőszegi ellenállás az 1532-iki hadjáratnak egyúttal eldöntője lett.

Az ostrom szakadatlanul folyt huszonöt napig egymásután. A külső erődítések már a harmadik napon a törökök hatalmába jutottak. Szulejmán is megérkezett a fősereggel s a harc egyre hevesebben folyt.

A törökök tűzagnák ásásával iparkodtak a falakon rést törni, majd rohamokkal törtek neki a várfalaknak, de mindannyiszor visszaverték őket. Az ostromló sereg most új kísérlethez folyamodott. Több méter magasságnyra hatalmas fahegyet emeltek és az ide felvontatott ágyúkkal kezdték lövöldözni a várost. A falak egyik rést a másik után kapták, de a védősereg azért nem hagyta magát. Az ostrom tizenhetedik napján az emberfeletti küzdelem annyira megtörte a csekély számú védők erejét, hogy a várfalakra négy török zászlót sikerült az ostromlóknak

Magyar köznemes viselete a XVI. században.

feltűzniök. A zászlók láttára a török csapatok hatalmas örömjongásban törtek ki, ami nem tartott azonban sokáig, mert a védők újra szervezkedtek és a zászlókat leverték. Abból a hétszáz fegyveres parasztból, akik eddig Kőszeg várát védték, már csak háromszáz volt életben s a löporból mindössze egy mázsa maradt meg. Csoda volt már az is, amit a derék védősereg eddig is végzett, de hogy az ostromot tovább kibírja, egyenesen képtelenségnek látszott. Ezen a véleményen volt a vezér, Jurisics Miklós is, ámde azért, mikor Ibrahim vezér követei útján a vár feladására ismételten felszólította, röviden azt üzenté:

„Amíg élek, a várat átadni nem fogom.”

A követek újból visszajöttek. Ha nem adja fel a várat, legalább évi adót fizessen vagy pedig kétezer aranyat váltságdíjúl. Jurisics megmaradt előbbi álláspontja mellett.

„A város nem az enyém — mondotta a követeknek — adót tehát nem fizethetek érte. Kétezer aranyam szintén nincsen.”

És még ezen üzenetek után is egyre jöttek különböző ajánlatokkal és tanácsokkal a követek, abban bizakodva, hogy Jurisics mégis csak engedni fog, de a válasz mindig egyformán szólt. Kezdődött tehát az ostrom előlről. A török vezérek, hogy buzdítsák a katonákat, gazdag jutalmat ígértek a csapatoknak, ha a várost elfoglalják. A janicsárok nyolc felől is rávetették magukat a falakra, melyek az erős ostrom következtében itt is, ott is erős réseket kaptak. A védősereg ebben a támadásban hatvan emberrel ismét megfogvatkozott.

Ebben a rendkívül válságos pillanatban a város térségén összegyűlt asszonyok és öregek vérfagyasztó jajkiáltásban törtek ki. A törökök a messze elható kiáltást rohamjelnek vélték és sietve odahagyták a falakat és a rá nyomban következő kirohanás elől olyan vad futásban menekültek, hogy még a zászlóik közül is kettőt a várfalakon hagytak. Csodának tartották ezt mindkét részen. A törökök azt híresztelték, hogy egy túlvilági lovag égő pallossal űzte el őket a falakról. A kőszegiektől úgy vélték, hogy Szent Márton, Szombathely város védszentje jött segítségükre, hogy megbosszulja a törökök által nemrég elfoglalt Szombathely megalázását. Alig pár óra elteltével török hadikövetek jelentek meg Jurisicsnál Ibrahim vezér ama kívánságát tolmácsolva, hogy jöjjön át táborába, mert ebben az esetben nem fogják a várost többé ostromolni. Egyben azt is értésére adta, hogy a szultánnál kegyelmet eszközölt ki számára. Jurisicsot Ibrahim nagy tisztességgel fogadta. Maga mellé ültette, szívélyesen érdeklődött hogyléte iránt, majd végül tudatta vele, hogy a szultán megkegyelmezett neki és Kőszeg várát neki adomá-

nyozta. Ezek megtörténte után, miközben Jurisics a negyvezér kaftánját megcsókolta, Ibrahim így szólt:

„Jöjj most velem a nagyúrhoz kézsókra!”

Jurisics szabadkozva felelte:

„Ismerem hatalmadat és hiteledet a nagyúrnál. Amit te ígérsz, ő is megtartja. Sebeim miatt gyöngé vagyok, engedj visszatérnem.”

Ibrahim hiúságának hízelt Jurisics bizalma, nem is tett akadályt visszatérésére. Hogy még jobban kielégítse Jurisics a törökök hiúságát, a várba érve, a falakra török zászlókat huzatott, melyeken ez a felírás volt olvasható: „Egy az isten és Mohamed az ő prófétája.”

Nem használtak ezek már a török ügynek semmit, de Kőszegnek sem ártottak. A szultán elvonult a város falai alól, de az itt elvesztegetett időt nem is tudta ezután már helyreépíteni.

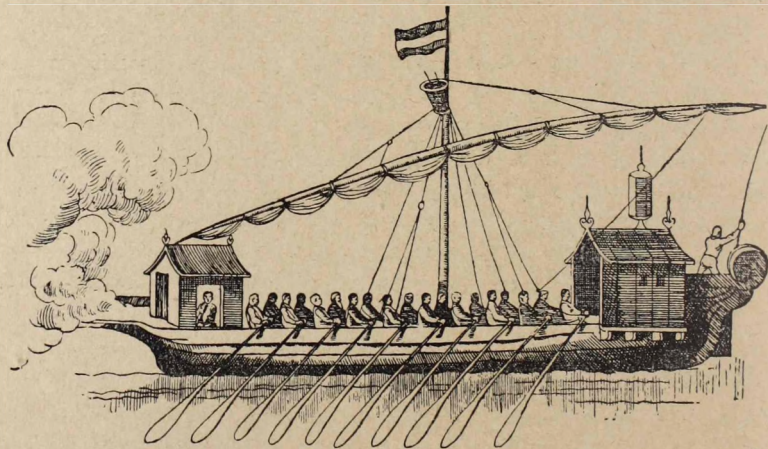
Ferdinánd és V. Károly ezalatt kilencvenezer főre menő sereget szerveztek Bécs alatt, úgyhogy mikor a szultán Kőszeg alól elvonult, nem látta célszerűnek az osztrák-német hadakkal való megütközést. Különben is az idő ősze fordult és hadseregét haza kellett vezetnie. Döntő ütközetbe egyik fél sem mert bocsátkozni. Szulejman mintegy harmincezer rab összefogdosásával rettentő dúlások között indította haza seregét. Haza indult a német sereg is, melyet Ferdinánd szeretett volna János király leverésére felhasználni, de V. Károly határozott visszautasításán megtört ebbeli szándéka, mert a császár maga sem nélkülözhetette a spanyol-német-olasz hadsereget. Ferdinánd keserves sóhajokban tört ki a hadsereg elvonulásakor.

„A szép hadsereg — panaszkolt — melytől ügyeim teljes győzelmét vártam, romlásomra vált. Elszalasztottuk a legjobb alkalmat egész Magyarország elfoglalására.”

Az ellenségeskedés megint csak megújult az ellenkirályok között s miután egyik a másik fölött végleges diadalt venni nem tudott, megkísérlették az egyezkedést megint. Arról volt szó, hogy János is, Ferdinánd is megtartják az eddig bírt részeket, ezenkívül Ferdinánd a magyar királyi címet is viselheti. A János-pártiak fontosnak tartották a békét főként azért is, mert a kormányzóvá kinevezett Gritti kalandorhoz méltóan kezdett fellépni s minden jel arra mutatott, hogy a magyar korona megszerzését is titkos tervei közé iktatta. A rendek rajta voltak tehát, hogy a béke minél gyorsabban megkötessék nagyobb válságok előidézése nélkül. Különösen akkor kezdett a békekérdés ilyen határozott fordulatot venni, mikor Velence felhagyott eddigi

Habsburg-ellenes politikájával, minek folytán Gritti is a Habsburg érdekek képviselőjéül szegődött.

Az 1532-iki hadjárat eredménytelensége után a velencei politikusok jobbnak látták V. Károly barátságát keresni, ami azt eredményezte, hogy megbizottuk, Gritti által a török udvart a háború folytatása helyett a békés megegyezés irányában óhajtották befolyásolni. A velencei politika változásával Gritti eddigi viszonya is megváltozott János királlyal szemben. Színleg úgy tett, mintha János érdekében buzgólkodnék, de titokban minden befolyását arra használta, hogy Ibrahim nagy-

Magyar naszád a XVI. században.

A naszádosok a folyók mentén fekvő várak vivásánál, vízi harcoknál, katonai átkeléseknél és a szállításoknál teljesítettek fontos szolgálatokat.

vezér útján a szultánt Ferdinánddal megbékítse. Ez a béketerv, mely azonban egészen más volt, mint aminőre az ország főurai gondoltak, tulajdonképpen azt célozta, hogy a Habsburgokat és János királyt meghagyja az eddig bírt területek birtokában. Annyira elő volt készítve Konstantinápolyban az így kontemplált béke, hogy mikor Ferdinánd és V. Károly követei a török udvarhoz érkeztek, már csak arról volt szó, hogy V. Károly visszaadja a szultánnak a Morea félszigetén fekvő Corone várost és Ferdinánd hódolata jeléül elküldi Esztergom várának kulcsait a szultánnak.

A feltételek elfogadása után a szultán hozzájárult a békéhez s a területi határok megállapításával Grittit bízta meg. Azt a Grittit, aki ekkor már élénk összeköttetésben volt a Habsburgokkal, politikai

szolgálatokat teljesített nekik, sőt a határok kitűzésénél azt a szerepet vállalta magára, hogy Ferdinándnak minél jobban kedvezni fog. A békének ez a váratlan megkötése itthon rendkívül leverőleg hatott mindkét pártra. A főurak nem tudták elképzelni hirtelenében, hogy az ország kettéosztása következtében mi lesz velük és birtokaikkal. Különösen a Ferdinánd-pártiak remegtek attól a lehetőségtől, hogy János király uralma alá kerül-

hetnek, ezért nyíltan a béke ellen voltak és követelték a háború folytatását. János királyt viszont arról győzte meg a szultán döntése, hogy a török barátságában nem lehet megbízni s a béke egyenesen abbeli jogaiban támadja, melyet a szultán eddig nemcsak hogy mindég elismert, hanem maga hangoztatott legérelmesebben, hogy ő az egyedüli királya Magyarországnak. János követiútján ipar-

Szulejmán szultán kihallgatáson fogadja Ferdinánd király békét kérő követeit.

kodott ugyan érvénytelenné tenni a békeszerződést, de már késő volt.

Ferdinánd régi vágyát látta teljesülve abban, hogy a szultán, ha nem is az egész Magyarországra nézve, de a birtokában levő területeken őt tényleges magyar királynak elismerte. Sietett tehát a szerződés szentesítésével s mialatt a pártján levő főurak hangosan tiltakoztak a béke ilyen megkötése ellen, nem törődve kifogásaikkal és aggodalmaikkal, a szerződést és Esztergom várának kulcsait hódolata nyilvánítása mellett elküldötte a szultánnak hétezer arany értékű ajándék kíséretében. A szultán kegyesen fogadta Ferdinánd követségét. Eszter-

gom kulcsait visszaadta, jelezvén ezzel, hogy megelégszik a meghódolással. Miután biztosította a követséget jóindulatáról s miután Ferdinándot fiának nevezte, kegyesen elbocsátotta őket. Búcsúzáskor Sceppa Kornél, Ferdinánd egyik követe ezekkel a szavakkal tolmácsolta Szulejmán előtt ura érzelmeit:

„Fiad, Ferdinánd király a maga javait úgy tekinti, mintha a tieid volnának. A te javaidat pedig magáénak nézi, mert te neki atyja vagy és ő a te fiad. Ha tudta volna, hogy te Magyarországot magad számára kívánod, ő sohasem kezdett volna érette háborút. Ezt most tudván, nagyon örvend s reméli, hogy az atya ezen országot fiának fogja átengedni.”

Szulejmán az osztrák követ szavára hasonló szíves szavakkal felelt. Ezeket mondta főtölmácsa útján:

„Amit kértetek, a nagyúr megadja. Oly válasszal mehettek vissza, minőt előttetek mások hasztalan sürgettek. A nagyúr jó és állandó békét ad nektek nem hét vagy huszonöt évre, hanem örökre, amíg azt meg nem szegitek. A nagyúr azt sohasem fogja megszegni, sőt kész Ferdinándot, mint fiát, mások ellen is megoltalmazni. Mária királynénak pedig, mint lányának hitbérét s mindazt, mihez joga van, megadni.”

Ferdinánd most a legjobb barátságba került a szultánnal. Keresztény létére atyjául fogadta a szultánt, ő maga pedig fiává lett, de majd látni fogjuk később, hogy mihelyt a Habsburg-ház érdekeinek a török politika nem felelt meg, az egész barátság egy pillanat alatt úgy eloszlott, mint a buborék.

A béke értelmében Szulejmán még azt is megígérte, hogy Gritti rövid idő alatt Magyarországba fogja küldeni a két király birtokai között megállapítandó határoknak és egyéb függő kérdéseknek elintézésére. Gritti tényleg meg is érkezett Magyarországba, illetőleg Brassóba. Valóságos fejedelem gyanánt lépett fel mindenütt, ami meglehetős ellenszenvet támasztott iránta. Adót vetett ki, önkényesen katonákat toboroztatott s egykori ellenségeit kivégeztette.

Ezek között volt Czibak Imre váradi püspök és alvajda, János király egyik leghívebb embere, kit Gritti orvul megöletett. A merényletnek rendkívüli hatása volt Erdélyben. Majláth István és társai nyomban fegyvert fogtak és a Medgyes várába menekült Gritti ellen valóságos ostromot vezettek. Gritti próbált innen is, onnan is segínyt kérni s János király küldött is segítséget számára, de mire hasznát vehette volna, Majláth emberei elfogták és kivégezték.

Gritti megölésének híre mondhatni egész Európában nagy meg-

lepetést keltett. De sehol sem örvendtek jobban enek a dolognak, mint Bécsben. Ferdinánd emberei széltében-hosszában terjesztették a hírt, hogy Gritti János király párthívei ölték meg. Azt remélték, hogy a szultán, mivel Gritti az ő megbízásából jött Magyarországra és az ő követe gyanánt működött, borzasztó elégtételt fog venni János királyon s talán az egész országot Ferdinándnak fogja adni. Csalódtak a jó osztrákok és a jó Ferdinánd ebben.

A szultán nagy haragra lobbant ugyan Gritti megölése miatt, de megállott a haragjánál és annál az egymilliökétszázezer aranynál, melyet Gritti megöléséért kárpótlásul követelt. De ezóta kezdett foglalkozni a szultán azzal a gondolattal, hogy Magyarországot birodalmába kebelezi és török szervezettel látja el.

A nagyváradi béke megkötése. — János király házassága.

Magyarország mostani válságos politikai életében gondviselészerű hivatással lép fel János király bizalmas embere és tanácsadója, Fráter György, kinek nagy tehetségére talán sohasem volt nagyobb szükség, mint ezekben a nehéz időkben. A török udvarnál való sikeres missziója után most az a feladat várt reá, hogy a békét János és Ferdinánd között megteremtse. A süllyedésnek és végzüllésnek induló országban ezidőben ő a legkiválóbb államférfiú. Eddigi politikai szereplését is nagyjelentőségű reformok kísérték. Köznemesi rendből születvén, sohasem tagadta meg egyszerű származását, rokonszenvét is állandóan megőrizte a néppel szemben. Az ő javaslatára törölte el János király az 1514-iki jobbágytörvényt s ő adta vissza törvény útján a szabadköltözködés jogát a jobbágyságnak.

Éppen ezért a nép és az alacsonyrendű nemesség körében nagy népszerűsége volt, de annál több ellensége volt a főrendűek körében. Ezek, miután erőyesen, szigorral lépett fel túlkapásaikkal szemben, ellene fordultak.

Igazi befolyása János udvarában akkor kezdődött, mikor a magára hagyott magyar királyságot kétfelől is a legnagyobb veszedelem környezi: a szultán haragja és hódító szándéka, másfelől Ferdinánd ellenséges indulata. E kétfelől ólalkodó veszedelemmel szemben Fráter György azt a politikát követte, hogy mind a két ellenséggel jó lábon igyekezett ugyan maradni, de mindenekfölött a magyar királyság érdekeit törekedett biztosítani.

Gritti halála után a szultán megengesztelését tartotta a legfőbb feladatnak, melyet el is ért, úgyhogy ezáltal elhárította Magyarországról a háborút. Másfelől azonban azt is látta, hogy a török barátság nagyon is ingatag alapokra van építve, evégből szívesen ragadta meg az alkalmat a Ferdinánddal való egyezkedésre. Meg is kezdődtek a tárgyalások, de miként számtalanszor történt már, meg is akadtak. Ferdinánd lelkiismeretlen tanácsosai most is azt a taktikát követték, hogy látszólag a béke mellett foglaltak állást, igazában pedig annak létrejötté ellen dolgoztak.

A háború rájuk nézve a meggazdagodás, kéz alatt való rablás és bűnös manipulációk legjobb alkalmá volt, ennél fogva ők mindig a háborút szorgalmazták, hogy ezáltal újabb és újabb prédákhoz jussanak. V. Károly császár, kinek nagy érdeke volt, hogy János király és Ferdinánd között egyezség jöjjön létre, felismerte végül az akadályok forrását, ezért a Ferdinánd mellett levő magyar és német tanácsosok mellőzésével egyenesen a maga diplomatáját küldte Bécsbe és onnan Nagyváradra, hogy a béke ügyében János királlyal egyezkedjék. János király és főtanácsadója, Fráter György nem voltak ellene a békének, de a császári követ előterjesztéseire nem mulasztották el aggályaikat egész terjedelmükben közölni.

Tudatták, hogy a béke megkötését a török szultán kijátszásnak tekintené s ez ellen rögtön háborúval felelne. Mivel pedig Ferdinándnak nincs ereje hozzá, hogy a törökkel szemben az országot megvédje, V. Károly adjon biztosítékot az ország védelmére nézve. János király és Fráter György nem mulasztották el tehát amaz óvatosságot, mely ebben az ügyben feltétlenül szükséges volt a királyi érdekek védelme szempontjából. Evégből egyelőre nem békét, hanem csak fegyverszünetet kötöttek a fejedelmek, amit a török szultán is helybenhagyott. Mindamellet Ferdinánd folytatta tovább áskálódásait János ellen s nemcsak Konstantinápolyban vádolta be, hanem itthon is ellene akarta lázítani híveit.

A politikában azonban a barátság addig tart, amíg az érdekek kölcsönösek. Mivel a szultán V. Károlyal háborúban állott, természetesen most Ferdinánddal, az ő „kedves fiával” sem törődött, hanem röviden kijelentette követei előtt, hogyha Ferdinánd támadást merne intézni János ellen, ezt a maga ellen intézett merényletnek tekintené s gondoskodni fog a legerélyesebb megtorlásról. Sőt, hogy kedves fiának még nagyobb kellemetlenséget okozzon, a horvát-szlavon rendeket, kiknek birtokait a végbeli török őrsegek kegyetlenül pusztították, azzal

bíztatta, hogy nem lesz a legcsekélyebb bántódásuk sem, ha János hűségére térnek. Ferdinánd, hogy megakadályozza híveinek átpártolását és a török becsapásokat megszüntesse, Katzianer vezetése alatt nagy haddal indult a törökök ellen, de olyan súlyos vereséget szenvedett, hogy többé nem gördített akadályt a béke elé, hanem még maga kérte a császári követet, hogy „mindenáron” kössön békét Jánossal.

A császári követ, Wese János lundi érsek ekkor György barát tanácsára Nagyváradra ment, hol János királlyal alaposan megvitatták a béke ügyét. Megegyeztek hosszas tanácskozás után a szerződésben, melyet János 1538 február 24-én írt alá. E szerződés szerint, melyet a történelem a nagyváradi békének nevez, a két király elismerte egymást testvérnek és elismerték egymást a birtokukban levő terület törvényes urának azon feltétellel, hogyha János király meghal, az ő országa a Habsburgok birtokába megy át és örökösödés útján azok tulajdona marad mindaddig, míg a Habsburg-uralkodóház ki nem hal. Az országhatárokat e célra kiküldött bizottság fogja megállapítani, Erdély azonban János királyé lesz, Tót és Horvátország pedig Ferdinánd birtokában marad.

Ha Jánosnak fia születne, szepesi herceg címmel a Szapolyaiak szepesmegyei és egyéb ősi birtokaiból alakított hercegséget kapja, a trónöröklésből pedig ki van zárva utódaival együtt, amíg Habsburgok élnek. Csak a Habsburg-ház kihalása esetén száll vissza az öröklési jog János király családjára. Ha Jánosnak fia maradna, Ferdinánd egyik lányát hozzáadja nőül, ha pedig csak lánya, akkor annak méltó kiházásáról gondoskodik. Végül mindkét király az országot bármely ellenség ellen megvédi. Ha Jánost elűzik birtokából, a Habsburgok gondoskodni fognak ellátásáról. Az egész országban egy közös nádor választatik, a többi méltóságot mindenik király maga tölti be.

Ezek a főbb pontjai a nagyváradi békének azzal a hozzáadással, hogy a békét mindkét fél köteles szigorú titokban tartani mindaddig, míg V. Károly császár annak nyilvánosságra hozatalát időszerűnek nem tartja.

A béke megkötésével a nyugodtabb viszonyok helyreállítását remélte János király, hiszen aki áldozatot hozott ez ügyben, ő volt egyedül. A család azonban sokkal hamarabb következett be, mintsem bárki is remélte. Ferdinánd nem sietett a békeszerződés öt kötelező pontjainak beváltására, sőt a nagyváradi béke létrejötte után régi gyűlölete még jobban kitört János ellen.

Sokkal aggasztóbb volt ennél az a hír, hogy a török szultán tudomást szerzett a titokban megkötött békéről s most nagy haraggal eltelve János és Ferdinánd megfenyítésére indul. János király nyomban megtette a védelmi készüléteket s felszólította Ferdinándot is, hogy a szerződés értelmében küldjön hadat segítségére. Mindössze ötezer katonát kért tőle, de Ferdinánd ezt a csekély haderőt sem tudta előteremteni, ehelyett kétezer gyalogost küldött, melyet a várakban helyeztek el. Annál nagyobb volt azonban Fráter György buzgolkodásának az eredménye.

Hogy mekkora népszerűsége, tekintélye és hatalma volt ekkor Fráter Györgynek, mutatja az a körülmény, hogy nemcsak pénzt gyűjtött, hanem harmincezer emberre menő lovassereget állított lábra, mely az ő parancsnoksága alatt állott. Ezenkívül ellátta a várakat is katonasággal, úgyhogy a török támadásra elég erősnek mondható harc-készültségben várakozott az ország. Szerencsére háborúra nem került a dolog, mert a szultán nem Magyarország, hanem Moldva ellen indult, melynek meghódítása után visszatért Konstantinápolyba. Így ez a hirtelen kerekedett vészes felleg elhúzódott az ország égboltjáról. De a veszély elmulása a veszély folytán megszűnt egyenlenséget Ferdinánd lelkében újra kilobbantotta. Ahelyett, hogy szövetséges társhoz illően viselkedett volna, minden törekvése oda irányult, hogy Jánosnak kellemtelenségeket okozzon és a nagyváradai szerződés kötelező szakaszait ne teljesítse. Anélkül, hogy a következményekkel számolt volna, egyre sürgetőbben követelte a nagyváradai béke nyilvánosságra hozatalát, holott tudnia kellett, hogy ennek közzététele nyomban a legnagyobb bonyodalmakat fogja maga után vonni.

A súlyos következmények nyilvánvalóan el sem maradtak volna, ha János király tetemes ajándékokkal meg nem engeszteli a szultánt, aki végül megelégedett azzal, hogy a porta csak információkat kért a békekötés tartalma felől. A váradai béke ennek dacára nem hozta rendbe az ország állapotait. Ferdinánd nem teljesítette a szerződés ama pontjait sem, melyek a szepesi hercegség alakítására vonatkoztak s hadsereget sem tudott készen tartani, mellyel a török ellen Jánossal egyesülve az országot védelmezhetne volna.

A váradai béke megkötése után az immár ötven éven is túl járó János király családalapításra szánta el magát. Megkérte Zsigmond lengyel király Izabella nevű lányát. Ferdinánd rajta volt, hogy János házassága ne sikerüljön, de sem az eljegyzést, sem a házasságot nem tudta megakadályozni. Izabella Magyarországra jött s nemsokára Székes-

fehérvárt a szultán és Ferdinánd képviselőinek jelenlétében, nagy fény és pompa között megtörtént a házassági szertartás. Izabella huszonegy éves volt, mikor Jánoshoz nőül ment.

Az események, melyek János király trónja körül hullámozgottak, házassága után sem vettek előnyös fordulatot. Ferdinánd folytatta tovább János elleni intrikáit s Erdélyben akarta rámérni a legnagyobb csapást. Majláth István, a Gritti elleni lázadás vezetője ugyanis megint mozgalmat idézett elő azzal a céllal, hogy Jánost Erdély fejedelemségéből kibuktassa és a fejedelmi széket Ferdinándnak szerezze meg. Majláth István színleg János-párti volt, de valójában azt a pártot és azt az elvet követte, amelyik legelőnyösebb volt számára. Sógora, Nádasdy Tamás viszont Ferdinánd pártján működött. Ketten

Izabella királyné, János király felesége.

Zsigmond lengyel király lánya volt. János király halála után, politikai tájékozatlanságával és ingatlag viselkedésével sok bajt okozott Fráter Györgynek a magyar nemzeti királyság megmentésére irányuló törekvéseiben.

szövetkeztek János egyik elszánt ellenségével, Thurzó Elekkel János király megbuktatására.

Majláth mindenekelőtt a befolyásosabb erdélyi családokat nyerte meg s mikor a szervezkedést megcsinálta olyanformán, hogy szerződésileg kötelezte a résztvevőket új fejedelem választására és János megbuktatására, a lázadás zászlóját nyíltan is kitűzte. A mozgalom annyiban fontos, mert itt jelentkezik először az önálló erdélyi fejedelem-

ség eszméje. Eredménye azonban nem lett, mert János személyes megjelenésével lecsöndesítette a kedélyeket, a lázadók meghódoltak. Akiket szép szóval nem lehetett meggyőzni, azokat fegyverrel verte le. Egyedül a vezérrel nem bírt leszámolni. Majláth ugyanis a jól védett fogarasi várba menekült s nem volt hajlandó később sem Jánosnak meghódolni.

János király uralkodásának utolsó éveiben történtek ezek a nagy események, melyek amúgy is romlásnak induló egészségét még jobban megviselték. A váradi béke eredménytelensége, Ferdinánd állandó pártoskodása és a főurak között szakadatlanul dúló viszály végre aggodalmat keltettek benne a jövő iránt. Sem az ország sorsát, sem családja jövőjét nem látta biztosítva Ferdinánd kétszínű politikája miatt, ennél fogva már életében úgy intézkedett, hogy a békeszerződés ellenére, Budát, Visegrádot és a királyi koronát udvari tanácsadói ne engedjék Ferdinánd kezére jutni. Egy alkalommal, élete utolsó évében Fráter Györggyel a visegrádi királyi kertben sétált s közölte vele aggodalmait. Fráter György a szabad ég alatt ekkor megesküdtött, hogy Budát, Visegrádot és a szent koronát meg fogja tartani Izabella királyné számára s minden erejével rajta lesz, hogy az önálló magyar királyságot megmentse.

János királyt Fráter György esküje egészen megnyugtatta s ezen öröm hatása alatt határozta el magát arra, hogy újra Erdélybe megy Majláth István elfogatására. De már útközben elővette a gyöngeség. Erdélybe érve betegsége még jobban erőt vett rajta s egész lényét a halál közeledésének gondolata ejtette hatalmába.

Szászsebesre ment üdülni s itt vette az utolsó és szívének legkedvesebb örömhírt, hogy felesége, Izabella királyné Budán fiúgyermeket szült. Az örömhír annyira felizgatta, hogy lóra ülve egyenesen a város mellett fekvő táborba vágatott és személyesen közölte katonáival az eseményt. A rendkívüli öröm azonban annyira megviselte idegeit, hogy pár óra múlva ágyba kellett feküdnie. Nem is kelt fel többé egyszer sem. Ő maga is érezte már, hogy a végét járja. A királynét, újszülött fiát és országát Fráter Györgyre, Petrovics Péterre és Török Bálintra bízta, mielőtt meghalt (1540.). Izabella királyné egyik történetíró feljegyzése szerint „*félszomorúan*” fogadta halála hírért.

Izabella másfél évi házasság után jutott özvegyi sorsra és középontjába került a legnagyobb politikai intrikáknak és kísértéseknek, melyek a legkeményebb férfijellem számára is erős próbákat jelentettek volna. Valójában csak János király halála után ismerte fel azt a rendkívül

nehéz, válságos és felelősséges helyzetet, melybe mint királyné belekerült. Ámde János halála után közvetlenül következő napok ezeket a bajokat még nem tolták előtérbe. János királyt nagy fénnel, a szokásos pompával és szertartások között temette el a nemzet a székesfehérvári királyi sirboltba. Ott voltak a gyászolók sorában a szultán és Ferdinánd követei, miközben mind a két fejedelem égő kíváncsisággal

János király halála.

Ötvenhárom éves korában halt meg az utolsó nemzeti király, miután feleségét, Izabellát, újszülött fiát, János Zsigmondot s országát Fráter György gondjaira bízta. Fráter György a király leghűbb embereivel ott áll a halálos ágy mellett s megáldja a király holttestét.

várta, hogy a préda mikor fog ölükbe hullani és mit hoz számukra a legközelebbi jövő.

János király halála után az ország a viszonyokhoz képest elég rendben maradt hátra. Sok küzdelmébe került ugyan a rend fenntartása és az ellentétek elsímítása, de azért az országot úgy adhatta át utódának, amint kapta: területi kisebbités nélkül. Magyarország legnagyobb része János kezén volt. Ferdinánd csak Pozsonyt, Sopront, a bányavárosok és a Szepesség némely részét vallhatta magáénak, azonkívül a horvát részeket, a török ellenben csupán az Alduna és a Dráva-Szávamente néhány várát tartotta megszállva. A köztudatban és a

külföldi diplomáciában magyar király gyanánt tehát mindig János szerepelt és nem Ferdinánd, akiről köztudomású volt, hogy még kisebb erejű sereget sem tud fenntartani.

Még akkor is, mikor a váradi béke a két uralkodót hivatalosan meghagyta birtokában, Ferdinándnak valódi hatalmi súlya alig volt. Ámde a két király uralkodása a kormányzás rendjében érezhető nyomot hagyott maga után. Ferdinánd Pozsonyt választotta kormányzatának középpontjává. János ellenben Budát. Ami Ferdinánd kormányát és az ő területén érvényesülő közigazgatást illeti, az majdnem mindenben az osztrák tartományokban uralkodó minták után haladt. János ellenben a régi magyar hagyományok szerint gyakorolta a kormányzást.

Eleinte természetesen folytonos zavarok jelentkeztek a kormányzatban, de mikor a belügy, külügy, hadügy és pénzügy vezetését Fráter Györgyre bízta, rend lett s az állami kincstár is rendbe jött. Igaz, hogy kezdetben ez is nehezen ment. Hiszen az állapotok, melyek többek között pénzügyi téren János király uralkodása első éveiben mutatkoztak, csöppet sem különböztek az Ulászló vagy a II. Lajos király alatt uralkodó viszonyoktól.

Az adók nehezen folytak be, vagy ha befolytak, lelketlen tisztviselők elsikkasztották. A gazdagok pedig egyedül a maguk érdekeivel törődtek s nem azt nézték, hogy minő hiányai vannak az államgazdaságnak, hanem hogy mit lehetne még megkaparítani.

Az 1535-iki törvény kénytelen beismerni a népről, hogy az évtizedes fosztogatások és zsarolások következtében olyan állapotba jutott, hogy *összevert és mezítelen testénél* egyebe nem maradt. A nép természetes elnyomóit és legnagyobb ellenségét látta a kiváltságos osztályokban s azoknak politikájával annyira nem azonosította magát, hogy amikor csak módja volt reá, megadta magát a töröknek, abban bízva, hogy nála emberségesebb bánásmódban fog részesülni.

Fráter György mély politikai látásának és erős szociális érzésének kellett megnyilatkoznia, hogy János király belássa az állapotok tarthatatlanságát és eltörölje az 1514-iki példátlan szigrorúságú jobbtörvényt s biztosítsa a szabad költözködési jogot. E rendszabályoknak meg lett az az eredménye, hogy a nép sokkal rokonszenvesebben ítélte meg János király politikáját különösen Fráter György kormányzása óta, mint a főrendek, kiknek éppen az nem tetszett, hogy a gyöngye jellemű és erély nélkül való király helyett a köznemesi sorból felvergődött György barát vezette kemény kezekkel az ország kormányát.

A nép sanyargatásához hozzájárultak ezeken kívül még a német zsoldosok, akik Ferdinánd hadjáratai révén lettek gyűlöltékké Magyarországon. Tudvalevő, hogy Ferdinánd igen gyakran nem tudta fizetni katonáit. Ezek tehát ott és úgy kárpótolták magukat, ahol s ahogyan legkönnyebben tehették. Rávetették magukat a védtelen falvakra és irtózatot sarcot vettek rajtuk. A szegény embernek elhajtották marháját, elvették pénzét, ingóságait s a falvakat pedig sokszor még fel is gyújtották. Természetes, hogy a védtelenebb osztályok körében ezek a visszaélések nagy elégedetlenséget és elkeseredést szültek. Ez az egyik oka annak, hogy amikor a reformáció Magyarországon terjedni kezdett, az addig katolikus hiten élő tömegek hajlottak az új hit elfogadására. Az új hit az állapotok változásának reményével kecsegtette a föld népét.

A papság leginkább a házasság szabadsága miatt pártolt az új hithez, a főurak pedig a nagykiterjedésű egyházi birtokok megkaparításáért mutattak iránta rokonszenvet. Mindezek ellenére János uralkodása alatt a reformáció úgyszólván csak kezdetén van még terjedésének s inkább azokon a pontokon fejlődik, hol a kellő kulturális feltételek vannak az új eszme megtermékenyülésére.

Nagyjában ezek az állapotok jellemzik Magyarországon János király uralkodása alatt. A mohácsi katasztrófa megtörténtével a török hatalom erejét figyelmen kívül hagyni többé nem lehetett. János politikájának a török hatalomhoz való viszonyát mindennekefelett az óvatosság, a körültekintés és a diplomatikus magatartás jellemezték. A törökkel való barátságot úgyszólván a viszonyok kényszerítették rá, mert itt legalább ideig-óráig támaszt talált a maga törekvéseihez, ellenben Ferdinándtól sohasem várhatott semmit sem rosszindulaton, kapzsiságon és állandó kétszínűségen kívül. János nem volt nagy uralkodó, de jelentéktelen sem.

Magyarország három részre szakadása. — Bonyodalmak János király halála után.

Előre lehetett látni, hogy János király halála nagy politikai bonyodalmak forrásává lesz mind Ausztriában, mind Magyarországon, nemkülönben Erdélyben. A nagyváradi béke, habár két év óta már érvényben volt, nem mutatkozott alkalmasnak arra, hogy a felgyülemelő ellentéteket elsímítsa. Nem pedig azért, mert annak különböző pontjait a szerződő felek, különösen Ferdinánd nem tartotta be. Ferdinándnak

kötelessége lett volna a szepesi hercegség megalakításával az újszülött János Zsigmond számára a kikötött birtokot biztosítani.

János király halála után Fráter György ezen az alapon vonakodott Budát, a magyar koronát és általában a János alatti magyar területet átadni. Szerződésellenes volt Ferdinándnak az az eljárása is, hogy a váradi békét a török szultánnak elárulta, ami feltétlen hadjáratot vont volna maga után, ha Fráter György már előzőleg, a vád gyöngítése-képpen gazdag ajándékokkal ki nem engeszteli a szultánt. Való ugyan, hogy a szerződés szellemével nem egyezett meg János királynak a béke megkötése után Izabellával való házassága, de Jánosnak nősülését a szerződés nemcsak hogy kifejezetten nem korlátozta, hanem szóba sem hozta. Sőt gondoskodott megfelelő kárpótlás nyújtásáról az esetre, ha János fiú vagy lányörökös hátrahagyásával halna meg. Ferdinándnak János halála után első dolga volt a török beleegyezését megnyerni az ország átvételére. Ámde Erdély is mozgolódni kezdett s Majláth István a vajdaság elnyerése végett ajánlatokat tett a portának.

De eközben gondoskodott Fráter György is róla, hogy a különböző irányból induló és különböző cselvetéseket megghiúsítsa. Ő szilárdan megmaradt a maga programja, vagyis az önálló nemzeti királyság eszméje mellett. Evégből, midőn követei, Verbőczy és Eszéki Konstantinápolyba mentek a trónváltozás bejelentése végett, a rákosi mezőn országgyűlést tartatott, melyen egyhangúlag János Zsigmondot kiáltotta ki Magyarország királyává.

A vádaskodás és a cselvetés az ellenfelek részéről nem szűnt meg ezután sem. A szultánnal elhitették, hogy a kis János Zsigmond nem igazi fia atyjának, hanem egy csempészett gyermek, aztán nem is fiú, hanem lány, úgyhogy a szultán külön követett küldött Budára a hírek mibenlétének megállapítására. A vádak alaptalansága természetesen bebizonyult s most már a szultán is elismerte János Zsigmondot Magyarország királyának. A koronázás azonban elmaradt, mert ez az aktus már beleütközött volna a váradi béke feltételeibe, ennélfogva Fráter György elégnék tartotta a királyválasztást, amivel jelezte, hogy mindaddig, míg Ferdinánd az újszülött királyfira vonatkozó kötelezettségeinek eleget nem tesz, nem is léphet ama jogok birtokába, melyeket a nagyváradi szerződés számára biztosított.

Ezen észrevételek nyomatékos hangoztatásával Fráter György a lengyel udvarhoz írott levelében felkérte Zsigmond királyt, hogy Károly császár által szólíttassa fel Ferdinándot, hogy gondoskodjék a szerződés értelmében az ország védelméről, ne törjön be ok nélkül Ma-

gyarországba s várja meg inkább azt a kedvező időt, mikor a váradi béke határozmányai végrehajthatók lesznek. A Ferdinánd-pártiak körében is többen vallották ezt a nézetet, de Ferdinánd nem hallgatott a komoly figyelmeztetésekre, hanem mihelyt értesült Fráter György terveiről, nyomban követelte a nagyváradi béke végrehajtását, Buda és a királyi korona átadását. S hogy nagyobb hatása legyen követelésének, fegyveres erővel készült az országba betörni. Nem mulasztotta el ekközben Izabella királynét sem felkérni az ország átadására.

A tapasztalatlan királyné egy ízben ígéretet is tett s többször mutatkozott hajlandónak a kérések teljesítésére, csak mikor felvilágosították a következőképekről, akkor állott el szándékától. Ő maga különben nem volt járatos a politikában s nem egyszer azt sem tudta, mit akar. Ilyen körülmények között a fegyveres mérkőzés, különösen Ferdinánd makacssága folytán kikerülhetetlennek látszott. Ferdinánd Fels

Roggendorf Vilmos császári tábornok.

Ferdinánd hadvezére volt. Ő akarta elfoglalni Budát János király halála után Ferdinánd részére, de az ostrom nem sikerült, a várórség visszaverte a seregét.

Lénárt vezetése alatt párezernyi hadat be is küldött az országba, de ezek Visegrád, Pest, Székesfehérvár megszállása után Budavárát bevenni nem tudták. Nemsokára újra megkísérelte Ferdinánd a szerencsét. Ekkor Roggendorf vezetése alatt ostromolta Budavárát, anélkül hogy célt ért volna. Most már aztán a török is megmozdult.

Azon ürügy alatt, hogy Budavárát fel fogja szabadítani, Magyarország meghódítására indult. Fráter György nagy küldöttséggel ment a szultán elé, melyet Szulejmán pár nap múlva követséggel és ajándékokkal viszonzott. Ugyanekkor megüzentette, hogy szeretné látni a gyermek királyt, kit díszes kíséret között nemsokára táborába is vittek.

Mialatt ez történt, a janicsárok titokban bevonultak a várba azzal az ürüggyel, hogy Buda városát óhajtják megtekinteni. Tervszerűen előkészítettek mindent. Megszállották a kapukat, a piacot, az őrhelyeket s mikor már kellő számban együtt voltak, a janicsárok parancsnoka kihirdette a lakosság előtt, hogy halálbüntetés terhe mellett mindenki köteles a fegyvert letenni. A lakosság kénytelen volt engedelmeskedni, mire a szultán János Zsigmondot visszaküldette az anyjához azzal a kijelentéssel, hogy Buda várát megszállotta, mert ez a fontos vár asszonyi vezetés alatt nem maradhat.

Ezzel a határozattal megtörtént Budavára elfoglalása és megtörtént egy nagy török tartománynak a megalakítása a Duna és Tisza között fekvő területből Buda székhellyel, egy basa kormányzása alatt. János Zsigmond és Izabella királyné számára Erdélyt és a tiszántúli részeket jelölte ki a szultán, a maga részére pedig a Nagy-Alföldön végighúzódó területeket, melyek Buda bevételeivel ellenállás nélkül hatalmába jutottak. Ezzel a foglalással bekövetkezett aztán Magyarország három részre való szakadása. A török uralom aztán 1683-ig fennállott török hódoltság név alatt külön közigazgatási szervezettel. Az elfoglalt várakból és megyékből alakított hatalmas területek basák és bégek igazgatása alá kerültek. A török uralom közel másfél századon át tartotta fenn magát nálunk.

A nyugati félen Ferdinánd parancsolt, a középsőn a török és a keletin, vagyis Erdélyben Fráter György képviselőjében János Zsigmond. Ferdinánd erőszakossága és kalandorpolitikája tehát azt eredményezte, hogy a váradi békeszerződés teljesítéséről most már szó sem lehetett. Ferdinánd kénytelen volt maga mellett a török rivalitást is eltűrni s megnyugodni abban a tudatban, hogy beláthatatlan időkig, egy, esetleg két évszázadig a török minden hódítási és egységesítési törekvésének leküzdhetetlen akadálya gyanánt fog útjában állani.

Buda elfoglalása és a török hódoltság kialakítása a nemzet lelkében keserű lemondást fakasztott. Szulejmán szigorúan lépett fel, a magyar urak közül többet elfogatott s János Zsigmond egyik gyámját, Török Bálintot is fogságba hurcolta.

Végre megmozdult az európai kereszténység is Buda visszafoglalására. A szultánnak ez a hódítása a veszedelem növekedését jelentette, mely az európai keresztény államokat állandóan fenyegette. Különösen a német fejedelmek ijedtek meg a török diadalok hallatára. A speieri országgyűlés segítséget szavazott meg, a pápa is küldött segélyt, Ferdinánd pedig újabb erőfeszítéseket tett Buda visszafoglalására. Össze-

került mintegy hatvanezer főre menő hadsereg Joákhim brandenburgi választófejedelem vezetése alatt, de ez a sereg számbavehető eredményeket nem tudott elérni.

A nagy sereg élelmezési, vezetési zavarokkal küzdött, nem volt

Budavár ostroma.

A császári sereg 1541-ben Roggendorf vezérlete alatt ostrom alá fogta Budát. Izabella királyné már hajlandó volt a vár átadására, de Fráter György meggyújtotta a királyné tervét s a magyar-török védősereg visszaverte a támadókat

fegyelmelve és különféle nemzetiségű katonái nem tudtak megférti egymással. Végeredményében az expedíció kudarcra végződött s csak még jobban felbőszítette Szulejmánt, aki 1543-ban újra nagy haddal jött Magyarországra és Valpár, Csázma, Siklós, Pécs, Esztergom, Székesfehérvár, Tata s más városokat is elfoglalt. A hadjárat olyan szerencsétlenül végződött a németekre, hogy Ferdinánd kétségbeesve írt a császárnak :

„Soha ilyen gyalázat még nem érte a német birodalmat.”

Az ellenállókkal a török rendkívül szigorúan bánt el. Lefejeztette őket vagy fogságba hurcoltatta s mikor Ferdinánd Szulejmán kivonulása után újra kísérletet tett az elveszett várak visszafoglalására, a török védőcsapatok irgalmatlan kegyetlenséggel támadtak seregeire s az eddigiek mellé Visegrád, Hatvan és Nógrád várakat is elfoglalták. A hadakozás kisebb-nagyobb megszakításokkal még ezután is folyt s csak 1547-ben jött létre a béke öt évre, melynek értelmében a török is, Ferdinánd is megtarthatja eddigi birtokait, de Ferdinánd ennek ellenében harmincezer arany adót köteles fizetni a töröknek.

Az erdélyi fejedelemség kialakulása. — Izabella királyné és a török porta.

Lázadások dúltak Erdélyben is, mikor János király befejezte életét. A lázadás sikerét a török porta úgy akadályozta meg, hogy a főbujtogatót, a román származású Majláth Istvánt elfogatta és a konstantinápolyi híres „héttorony” várába záratta. Az a törekvés tehát, hogy Erdély külön és önálló fejedelemséggé alakitassék, ezúttal kudarcot vallott.

Csakhowa a bekövetkező események, nevezetesen Budának a török által való elfoglalása, továbbá a Joákhim választófejedelem által vezetett Buda elleni hadjárat Fráter Györgyöt és az erdélyieket egyformán meggyőzték arról, hogy Ferdinánd a váradi béke ama pontjának végrehajtására, mely az ország megvédését tűzte ki feladatául a török ellen, megfelelni egyáltalában nem képes. Ennélfogva az Erdélyhez tartozó tiszántúli magyar megyék lassanként Fráter Györgynek azt az álláspontját fogadták el, hogy török protektorátus alatt Erdélyből és a hozzátartozó részekből önálló fejedelemséget alakítanak.

Az 1542-iki tordai országgyűlés, mely korszakos jelentőségű Erdély történetében, megvetette Erdély különállásának közjogi alapjait és kormányzatát olyan szilárdan, hogy az erdélyi fejedelemség egész fennállása folyamán a tordai gyűlésen megállapított határozatok lettek a belső igazgatás irányelvei. A tordai gyűlés elismerte Fráter Györgyöt kincstartónak és kormányzónak. Elhatározta továbbá minden évben egy országgyűlésnek a tartását a magyar megyék részvételével. Izabella királyné a tordai gyűlés végeztével Gyulafehérvárra költözött és itt rendezte be udvarát. Eleinte jól beletalálta magát az új életviszonyokba, de később mindegyre panaszkodott mostoha helyzete miatt s Gyula-

fehért várt úgy festette le, mint purgatoriumot, hol fiatal éveit tönkre kell tennie. Állandóan írta a leveleket hol atyjának, Zsigmond lengyel királynak, hol Ferdinándnak, hogy szabadítsák ki gyászos helyzetéből.

Zsigmond király lánya érdekében a legkülönbélebb terveket kövöcsölte. Házassági összeköttetések által akarta a viszonyokat rendezni s az ekkor már özvegy Ferdinándnak felajánlotta Izabella kezét. Később fiának, a húszéves Miksa főhercegnek ajánlotta leányát és Izabella különösen az utóbbi kombinációt élénk örömmel fogadta, de még jobban örvendezett, mikor később brandenburgi Alberttel való házasságát hozták szóba, mert ez a főherceg neki is nagyon tetszett és szívesen nőül ment volna hozzá, ha a politikai tekintetek utóbb a terv megvalósítását meg nem akadályozzák. Ezek a házassági kombinációk és Izabella folytonos panaszaí különféle bonyodalmakra adtak alkalmat.

A Habsburgok ellenségei nagy zajt csináltak a dologból és be-vádolták Ferdinándot a porta előtt, hogy házasság által akarja Erdélyt megszerezni. Fráter György viszont, hogy az Izabella zaklatásaitól megszabaduljon, tárgyalásokat folytatott Ferdinánddal Erdély átadásának feltételeire nézve. A szultán hitelt adott a vádaknak s Fráter Györgyöt elmozdította állásából. Helyébe a helytartói tisztségre Petrovics Pétert nevezte ki. Ez a mellőzés természetesen újabb bonyodal-makra vezetett. Fráter György nem nyugodott bele, hogy a kormányzóí hatalom élére a nálánál hasonlíthatatlanul tehetségteleőbb Petrovics kerüljön s Petrovics alattomos eljárására háborúval felelt. Petrovics pártján voltak a törökök és a román vajda, Fráter György azonban mégis leverte a lázadást és elfoglalta előbbi pozícióját. Tudta, hogy a törököt ajándékokkal és aranyakkal mindig ki lehet engesztelni, most is így tett.

A viszálykodások azonban még ekkor sem szűntek meg az erdélyi udvarban. Izabella, habár elismerte György barát kiváló tehetségeit, erélyes és hajthatatlan jelleme miatt nem tudott megbarátkozni vele. Petrovics Péterrel egyesülve újabb vádakot koholt ellene, majd arra akarta kényszeríteni, hogy a váradi békekötés ellenére János Zsigmondot a nála levő szent koronával koronáztassa meg. Fráter György tehát akarva, nem akarva, kénytelen volt Ferdinánddal az egyezkedés módo-zatait keresni, mert attól tartott, hogy a török elhidegülése esetén a fejedelemség teljesen segítség nélkül marad, ha legalább Ferdinánd támogatását nem biztosítja.

A hazafias motívum mellett voltak kétségtelenül személyes rugói is Ferdinánddal való egyezkedésének. Az egyezés alapján eddigi tiszt-

ségei mellé a vajdai méltóságot, az esztergomi érsekséget és a bíbornoki kitüntetést akarta, melyeket Ferdinánd és V. Károly császár támogatásával remélt elérni. Nem is csalódott számításaiban, mert a Ferdinánddal létrejött egyezség alapján ő és Báthory András, mint vajdák a fejedelemség kormányzásával bízattak meg. Fráter György ezenkívül az esztergomi érsekséget és a bíbornokságot is elnyerte.

Izabella királyné most, hogy megvult végre az alkalom a Ferdinánddal való békére, szeszélyeskedni kezdett és vonakodott aláírni a szerződést. Csak hosszas rábeszélés és erőszakolás után lehetett rávenni, hogy ő is hitelesítse a szerződésben foglalt megállapodásokat, melyeknek értelmében hitbére fejében százezer forint fizetésére kötelezte magát Ferdinánd, János Zsigmondot pedig atyai öröksége ellenében Oppeln és Ratibor hercegségek adományozásával és legifjabb lánya, Johanna főhercegnő eljegyzésével kárpótolta. Ezek után Izabella királyné Felvincen átadta Ferdinánd megbízottjának, Castaldo tábornoknak a királyi koronát és a koronázási jelvényeket, melyeket aztán Bécsbe küldtek.

A Kolozsvárott összegyűlt országgyűlés az egyezséget szintén helyeselte s hódolatát nyilvánította Ferdinándnak. Ez alkalommal történt János Zsigmond és Johanna főhercegnő eljegyzésének hivatalos megünneplése is. Izabella az eljegyzés megünneplése után nem maradt sokáig az országban. Most, hogy beteljesedett végre az a vágya, hogy purgatoriumát elhagyhatja, a távozás a legnagyobb fájdalommal nehezedett lelkére. Most látta be igazán, hogy Erdély nem is annyira purgatorium, mint inkább paradicsom volt számára, habár a politikai viszonyok nem egyszer megkeserítették napjait.

Ámde, hogy a viszonyok úgy alakultak, hogy neki távoznia kellett, egyszerre ellepték lelkét az Erdélyben és Magyarországon eltöltött napjainak fájó és kedves emlékei. Kolozsvárról indult el Kassa felé. Fráter György díszes kísérettel egészen Zilahig vele ment. A búcsu igen érzékeny és megható jelenetek között történt. Izabella szemeiből megeredtek a könnyek és nem bírta zokogását visszafojtani. De nemcsak őt, hanem az önfegyelmezéshez szokott Fráter Györgyöt is hatalmába ejtette a jelenet szomorú volta. Zokogva búcsúzott el Izabellától és a kis János Zsigmondot hevesen magához szorítva, többször megcsókolta. Ő úgy gondolta, hogy János király emlékének és családjá jólétének azzal teszi a legnagyobb szolgálatot, hogy fia számára Habsburg hercegnőt szerez és Erdélyt ezen összeköttetések révén számára majdan biztosítja.

Izabella királyné úgy látszik nem volt ezen a nézetén és távozása egész tartama alatt annak a sejtelme hangolta lelkét szomorúra, hogy a veszteség előidézéséhez maga is hozzájárult.

A nemzet abban a reményben, hogy az egyezség folytán a béke valahára beköszönt, örömmel és hálával vette tudomásul Erdély átadását, a pozsonyi országgyűlés pedig külön hálafeliratban is tolmácsolta elismerését Ferdinánd előtt a rend és béke helyreállításáért. Csodá-

Izabella királyné búcsút vesz Magyarországtól.

A Ferdinánd királlyal megkötött szerződés után Izabella átadta a magyar koronát Castaldo osztrák tábornoknak és visszatért Lengyelországba. Fráter György kísérte el a határig, ahol a távozó királyné fájó szívvel mondott istenhozzádót. A szultán kívánságára azonban az erdélyi rendek visszahívták s Izabella még három évig uralkodott Erdélyben.

latos dolog, hogy az emberek mennyire nem okultak Ferdinánd politikájából. De legcsodálatosabb, hogy Fráter György, aki nagyon jól ismerte Ferdinándnak nemcsak pénzügyi viszonyait, hanem jellemét is, hitelt adott az új egyezségben kikötött ígéreteknek. Hiszen nem első eset volt már, hogy Ferdinánd akár eskü mellett is nagy ígéreteket tett, melyeket aztán sohasem tartott meg.

Sem Erdély megvédéséről nem gondoskodott, sem a János Zsigmond és Izabellára vonatkozó ígéreteket nem teljesítette. Sőt még tovább ment. Mikor szóba hozták előtte lányának János Zsigmonddal

való eljegyzését, kijelentette, hogy a tervből semmi sem lesz, mert ő nem akarja. Fráter Györggyel szemben is csalárdsággal járt el. Őt nevezte ugyan ki Erdély vajdájává, de ugyanakkor Castaldót, Erdély katonai parancsnokát azzal is megbízta, hogy alkalmas pillanatban tegye el láb alól.

Pedig Fráter György az új egyezség folytán azon a ponton volt, hogy élete célját befejezve lássa. Mikor a szerződést Ferdinánddal kötötte, már azzal az eszmével foglalkozott, hogy a közpályától visszavonul és nyugalomban fogja tölteni hátralevő napjait. Nagy súlyt helyezett azonban arra, hogy Ferdinánd a szerződésben elvállalt kötelezettségeket lelkiismeretesen és pontosan teljesítse. Külön levélben is felhívta figyelmét a János Zsigmondra vonatkozó pontokra s abban a reményben, hogy ezek teljesítve lesznek és Ferdinánd az országot a török ellen meg fogja oltalmazni, a pápához is olyan tartalmú levelet küldött, melyben hivatása beteléséről beszél és a közeli nyugalomba vonulást helyezi kilátásba. Talán így is történt volna, ha Ferdinánd, miként már említettük, nem jár el ezúttal is szokásos módján s ha komolyan veszi a szerződés kikötéseit.

A viszonyok ilyenformán nem hogy javultak volna, hanem sokkal bonyolódottabbakká váltak. Fráter György hiába ábrándozott a nyugalomról, maradnia kellett, mert a válságosra forduló állapotok között egyedül ő lehetett az, aki a veszedelmet Erdélyről el tudta volna háritani. Mikor Ferdinánd megbízásából Castaldo mintegy hat-hétezer főnyi sereggel Erdélybe vonult, Fráter György kijelentette, hogy ezzel a jelentéktelen sereggel semmit sem lehet kezdeni. Hiszen ha a török Erdély ellen indul, azt a kis hadsereget úgy elsöpri, akár a szél a falevelet. Az ő politikája tehát az volt és ezt nemcsak Castaldóval, hanem Ferdinánddal is közölte, hogy az Izabella távozása folytán jelentkező változást nem kell a törökkel tudatni, nehogy Erdélyt megtámadja. Követei által olyan felvilágosításokat küldött aztán a szultánhoz, hogy az Izabella elutazása egyáltalán nem érinti a fennálló rendszert. Minden úgy van, mint régiben, Izabella elutazása magánjellegű elhatározás eredménye.

Ez a politika kétségtelenül kétszínű és úgynevezett diplomata furfanggal kigondolt félrevezetés volt, ámde a politika mindig kétszínű. Castaldo és környezete azonban nem tudták felfogni, sem méltányolni Fráter György politikáját, ők csak azt látták benne, hogy gondolkodása tele van alakoskodással, kibúvókkal és hátsó ajtókkal s az az érzés uralkodott lelkükben, amit különben már Bécsből hoztak magukkal

ezer és ezer rágalom alakjában, hogy a barát megbízhatatlan és titokban a törökkel cimborál. A következmények nemsokára igazolták a Fráter György politikáját. Mihelyt ugyanis nyilvánvaló lett, hogy Ferdinánd Erdélyt hatalmába vette, a szultán szörnyű haragra lobbánva megüzente a háborút. Még ekkor sem volt azonban minden elveszve.

Fráter György zsenialitása megtalálta ezután is a módokat és eszközöket a török félrevezetésére s kiváló tehetsége a csapatok előállításában is nélkülözhetetlennek bizonyult, de még a háború folyamán is folytatta azt a politikát, melyet már eleve legfontosabbnak jelzett a törökök kiengesztelésére. A korlátolt és rosszakaratú Castaldo és társa, a páрмаi Pallavicini azonban ismét gyanuba vették, hogy titokban a törökökkel paktál s mivel azt a csábító értesülést szerezték róla, hogy tetemes kincsei vannak, elhatározták kivégzését.

A tél beálltával a háború szünetelt s Fráter György alvinci kastélyába vonult vissza. Ekkor már minden előkészületet megtettek megölésére. Ürügyül azt az alkalmat választották, hogy Fráter a szultán kegyének biztosítása végett Uloman

török béget szabadon eresztette. Meggyilkolása ravaszul volt kigondolva. Titkára, Ferrari, éppen mikor Fráter György reggeli imáját végezte, egy hosszú levelet adott át neki olvasás végett.

Fráter György egészen belemerült a levél olvasásába s ezt a pillanatot használta fel Ferrari a merénylet végrehajtására. Tört ragadott ki kabátja alól és a barát nyakába döfte. A hetvenéves Fráter György végső erejének megfeszítésével megragadta támadóját és földre teperte. Ebben a pillanatban Pallavicini fegyvereseivel berohant és összevag-

Castaldo tábornok.

Erdélyben játszott vezettes szerepet, amelynek katonai parancsnoka lett. Mint osztrák, gyűlölte a magyart s az ő felbujtására gyilkolták meg orozva Fráter Györgyöt.

daltatta a vérében fetrengő barátot. Vele esett el Vas Ferenc nevű apródja is. Fráter György holttestét napokon át otthagyták szobájában azon a módon, ahogyan gyilkosainak fegyvere érte. Mikor a gyulafehérvári kanonokok értesültek megöléséről, rögtön ravatalra tették holttestét és a fehérvári székesegyház sírboltjába temették. Sírkövén ezek a szavak állottak: Omnibus moriendum est. (Mindenkinek meg kell halnia.)

Fráter György meggyilkolása európaszerte nagy megdöbbenést keltett. A pápa szigorú vizsgálatot rendelt el a merénylet kinyomozására és a bíboros testület tagjai egyhangúlag követelték a gyilkosok szigorú megbüntetését. A vizsgálat megindult ugyan, de eredményre nem vezetett, miután Ferdinánd elvállalta a felelősséget a merényletért.

Igy végződött Erdély és Magyarország legnagyobb államférfiának élete. Halála után a törökök betörését és a háború megindulását többé semmi sem akadályozhatta meg. És amikor mindenfelől tornyosultak a vészes fellegek Ferdinánd birodalmára, úgy ő, mint tanácsosai belátták, hogy György barát politikája volt a helyes.

A körülmények igazolták ezt a politikát. Mikor az uralkodónak nem volt sem pénzbeli, sem katonai ereje, hogy szembe szálljon a törökkel, akkor az alkalmazkodást és az ellentétek tapintatos elkerülését parancsolta a józan ész. Ezt tette éveken át Fráter György s ennek volt köszönhető, hogy az ország a végpusztulástól megmenekült. Utódai azonban kontárok voltak s amit ő egy hosszú élet tapasztalata és államférfiúi zseniálitásának kiválósága folytán sikerrel végrehajtott, egy pillanat alatt semmivé tették. A török szultán most már félrevetett minden tekintetet s 1552-ben több irányból betörve oly pusztítást vitt végbe az országban, minőre alig volt példa az előző évek történetében. A kárát és veszedelmét ennek az ostobául felidézett katasztrófának a magyarság adta meg legkeservesebben. Még ha a méltó büntetés Ferdinándot vagy Ausztriát érte volna, mint akik a török betörés okozói voltak, rendjén lett volna, de Ferdinánd sietett menteni a maga személyét, ellenben otthagytá prédául az országot, melynek fegyveres megvédése legfőbb feladatai közé tartozott volna.

A török hódítás terjeszkedése.

Az 1552. év elején már megkezdődött a háború. Az ország több részén folyt az ötközet. A török hozzáfogott Temesvár ostromához is. Temesvárt Losonczy István kapitány védte kétezer főnyi őrséggel. Midőn értesült, hogy a török az ő őrizetére rendelt várat is ostromolni akarja, gyorsan segélyért folyamodott Castaldóhoz és Báthory Endréhez, Erdély vajdájához. De nem kapott semmi segítséget. Losonczy többé nem is fordult Castaldóhoz, hanem ehelyett feleségének, Pekry Annának írt levelet, melyben felkérte, hogy tegye zálogba összes értékeit s azok fejében küldjön löport Temesvárra. Ugyanekkor Losonczy megeskette az őrséget, hogy mindvégig kitart mellette s aztán megtette az előkészületeket a vár védelmére. De hasztalan várta Losonczy a feleségétől kért segítséget is, mert ez nem érkezett meg Temesvárra. Nem azért, mintha Pekry Anna nem teljesítette volna férje kívánságát, hanem a löport és segélyt vivő csapatokat a török meglepte s szétverte. Temesvár ezalatt nehéz ütközeteket állott ki napról-napra.

Az ostromlók több helyen rést ütöttek a falakon, de Losonczy tízszer egymásután verte őket vissza. Az őrségnek spanyol és cseh legénysége a mind erősebbé váló ostrom hatása alatt gyöngülni kezdett és kijelentették Losonczy előtt, hogy nem védik tovább a várat. A lázadás ellen Losonczy semmit sem tudott tenni, kénytelen volt tehát feltételeiket elfogadni és a várat szabad elvonulás biztosítása mellett feladni. Az őrség elvonulása egy darabig a szokásos formalitások között ment végbe. Losonczyt két török basa tisztelegve kísérte végig a táboron. De abban a pillanatban, mikor azt elhagyták, a janicsárok az elvonuló ifjak közül az erősebbeket elfogták, sőt még Losonczy apródját is elrabolták. Erre már Losonczyt is elhagyta nyugalma s felháborodva a török eljárásán, a mellette levő tisztekhez így szólt:

„Ez a török hűség? Ha már halnunk kell, haljunk meg legalább becsülettel!”

Azzal kirántotta szablyáját és a közelben levő török tisztek közé csapott s egyet nyomban le is vágott. Példáját követték tisztjei is, úgyhogy nemsokára teljes lett az öldöklés s a kis csapat szinte kivétel nélkül ottmaradt a csatatéren. Losonczyt, aki maga is több sebtől vérzett, elfogták és a vezér elé vitték. Mikor a vezér elé került, felháborodott szavakkal illette a törökök eljárását. Beszédének azonban nem volt semmi hatása. A vezér nem várta be, míg Losonczy sebeibe belehal, hanem a haldoklót vérpadra vitette és lefejeztette.

Temesvár után Lippára került a sor, melyet még Fráter György foglalt el a töröktől. Castaldo itt Aldana nevű kapitányát hagyta hátra a vár védelmére, de a gyáva kapitány az ellenállás megkísérlése nélkül megszökött. Nemsokára Solymos, Csanád váarak, majd Lugos és Karánsebes is meghódolt s ezzel a temesi bánság egészen a török hatalmába került.

A délvídeken a hadjárat sorsa így eldőlt. Most az északi részeken

Magyar lovas nemesek viselete a XVI. században.

folyt tovább a háború. Veszprém elfoglalása után Ali budai basa átkelt a Dunán és a hont-nógrádmegyei váarak ellen vezetett ostromot. Ezek között volt az esztergomi érsekség történelmi hírességre emelkedett vára, Drégely, melyet a halhatatlanná vált Szondy György kapitány védett csekély számú őrséggel.

A magyar katonai vitézségnek lélekemelő és magasztos példái tündököltek e vár védelménél is, úgyhogy a török is kénytelen volt elismerni a magyar vezérek legendába illő bátorságát. Drégely vára alá érkezése után Ali basa nyomban megindította az ostromot. Csakhamar halomra lövette a vár tornyait és a várfalakon több helyen rést nyitott.

Ekkor Márton oroszfalvi papot küldte Szondyhoz, hogy adja fel a várat, mert ebben az esetben kegyelmet biztosít számára. Szondy György tudni sem akart a vár feladásáról. Hanem ehelyett két énekes apródját és két fogoly török ifjút díszesen felöltöztetett és pénzzel ellátva Ali táborába küldötte őket azzal a kérelemmel, hogy két apródját neveltesse fel vitéz férfiakká, holttestét pedig katonához illően temettesse el, mert ő haláláig fogja védeni a várat. Ennek megtörténte után minden vagyonát a vár udvarára hordatta és felgyújtatta, lovait leszurta, majd esküre emelt kezekkel fogadta meg bajtársaival együtt, hogy utolsó csepp vérig fogják védeni a várat. Az ostrom újult erővel kezdődött meg s egy ágyúgolyó Szondy egyik lábát csakhamar elszakította. De ő még így is tovább folytatta a küzdelmet, míg újabb golyótól találva, halva maradt a harctéren.

Szondy példája azonban nem talált sok követőre s a közelben levő Ság, Gyarmat, Szécsény, Hollókő, Buják várak egymásután megadták magukat. Ferdinánd tehetetlenül nézte a török sereg diadalát. Keservesen bűnhődött, amiért vakmerően felidézte a háborút. Csak a nyár közepén tudott tíz-tizenkétezernyi hadat a török ellen kiállítani, de ebben sem volt szerencséje.

A sereg vezérletét Teufel Erazmuszra bízta. Teufel Füleket felmentését akarta elintézni, de a török csúfosan elverte. Olyan nagy volt a vereség, hogy az egész sereg elveszett. Maga Teufel is fogságba került s miután kilétét felfedni nem akarta, büntetésül zsákba varrva, vízbe dobták.

Magyar gyalogos a XVI. században.

Magyarországnak immár a középső része a török hatalmába jutott. Csak két fontos vár, Szolnok és Eger volt még Ferdinánd birtokában. Ali basa tehát ezek elfoglalására fordította most minden erejét. Szolnok nyolc napig tartotta magát, de a nyolcadik napon az őrség megszökött és védtelenül hagyta a várat. Mihelyt Ali észrevette a vár védtelenségét, nyomban betört és ezt is hatalmába vette. Még Eger vára volt hátra, melyet könnyűszerrel gondolt Ali bevenni. Csakhogy itt keserves csalódás érte. Százezret meghaladó sereggel indult Ali Eger ellen s már előre hirdette, hogy ezt a gyöngye „akolt” rohammal fogja bevenni. Talán sikerült volna, ha nem olyan védője van a várnak, mint Dobó István, aki Mecskey István várnaggyal egyetemben mindent megtett, hogy a vár a törökök kezébe ne kerüljön.

Dobó István az ostrom előtt tisztjeivel gyűlést tartott, melyen elhatározták, hogy a várat végsőig fogják védelmezni és élve semmi szín alatt nem adják a török kezébe. Elhatározták még, hogy a vezér minden szándékáról köteles tisztjeit értesíteni, az árulókat pedig, amennyiben találatnának, kegyelem nélkül kivégzik. Meg is tartották utolsó pontig a határozatot. Ezután következett az őrség felesketése. Ali basa azt remélte, hogy könnyű feladata lesz Eger alatt s nyomban megérkezése után levelet küldött egyik emberével Dobó Istvánhoz, kitől szabad elvonulás biztosítása mellett a vár feladását kérte. Feleletül Dobó a levél hozóját vasra verte, a levelet pedig Ferdinándhoz küldötte.

Hogy ezután még az ilyen csábítások lehetőségét is elkerüljék, elhatározták, hogy az újabban hozandó leveleket olvasatlanul fogják tűzbe vetni.

Az ostrom tizenharmadik napján a várfalak nagyon megrongálódtak, ami reményt adott a töröknek arra, hogy a várat szép szerével megkapja. Követet küldtek Dobóhoz, aki azonban a megállapodás szerint járt el. A levelet olvasatlanul ketté tépte és meggyújtotta. „Füstivel — mondja Tinódi — az embert (a követet) igen füstölék, vasba verék s árokba veszejték.” A követ küldetése eredménnyel nem járván, a törökök vad elszántsággal újra hozzáláttak a vár ostromához.

A várbeliek azonban keményen ellenállottak úgy a támadásoknak, mint a csábító ígéreteknek, amelyeket a törökök embereikkel mégis csak becsempésztak a várba. A főostrom alkalmával pedig az egri nők is ott harcoltak a vár oldalán. Végül is beszüntették a törökök a hiábavaló ostromot s elvonultak Eger alól. Súlyos veszteségekkel voltak kénytelenek a törökök Eger ostromát megfizetni. A várbeliek közül mindössze háromszázan estek el, a törökök vesztesége azonban meg-

haladta a nyolcezeret. Hogy minő nagy készüléttel folyt török részről a küzdelem, érdekesen mutatja az a tény, hogy csak a nagyobb ágyúgolyók közül *tizenkétezeret* szedtek össze a várbeliek az ostrom megszünésekor.

Ferdinánd azzal jutalmazta meg Dobó hősiességét, hogy zászlós úrrá és erdélyi vajdává nevezte ki.

Ha voltak is ennek a hadjáratnak magasztos példái, a siker azért mégis a töröké volt, mert Eger kivételével szinte mindenütt győzött. Ferdinánd maga is belátta, hogy Magyarország védelméről nem képes gondoskodni, ennél fogva követeit azzal a megbízással küldötte Szulejmánhoz, hogy iparkodjanak békét szerezni.

A szultán, ki éppen ekkor Perzsiában is nagy hadjáratot folytatott, teljesíthetőnek találta a kérelmet, de kikötötte, hogy Erdély térjen vissza Izabella, illetőleg János Zsigmond uralma alá. Azóta ugyanis, mióta Fráter György meghalt és Erdély kormányzását Castaldo vezette, az elégedetlenség sohasem szűnt meg az erdélyi rendek között. A székelyek fegyvert fogtak Fráter György megbosszulására. Ferdinánd hívei állandóan torzsalkodtak s mindezek mellé a Castaldo pénzsóvárgása és gőgje olyan gyűlöltté tették az általa vezetett kormányzatot, hogy komoly lázadásoktól lehetett tartani.

Az elégedetlenség első eredménye az lett, hogy Báthory vajda lemondott és Castaldo is távozott. Helyükbe Dobó István és Kendy Ferenc léptek, de sokáig ők sem bírták a nyugalmat biztosítani. A török el volt szánva rá, hogy Izabellát visszaülteti a fejedelmi székbe s az erdélyiek között szintén tekintélyes párt keletkezett, mely az idegen uralkodó helyett visszakívánta a nemzeti fejedelmet. Petrovics Péter biztatására végül feltámadt Erdély a vajdák ellen és 1556-ban Izabellát és János Zsigmondot visszahívta. Báthory István nagy küldöttség élén Munkácson fogadta a visszatérő királynét, aki egyenesen Kolozsvárra jött, hogy az itt egybegyűlt országgyűlés hódolatát fogadja. Díszes menetben vonult be Kolozsvárra. A menet élén a szultán vérvörös lobogóját vitték, középen egy arany szívvvel, mely jelképesen értelmezte azt a jóindulatot, mellyel a szultán szíve Izabella iránt viseltetik.

Izabella visszatérése után a rend még nem állott helyre teljesen Erdélyben. Kendy Ferenc és a két Bebek próbáltak mozgalmakat előidézni, de rajta vesztek, mert Izabella elfogatta s minden ítélet nélkül kivégeztette őket. Izabella uralkodása három évig, egészen haláláig tartott. Közben Ferdinánd egyre próbált a fejedelemség elnyerése végett egyezkedni. A tárgyalások azonban nem vezettek eredményre és Iza-

bella halála után a rendek egyhangúlag János Zsigmondot ismerték el fejedelemnek. A harcok ezalatt nem szüneteltek sem Erdélyben, sem Magyarországon. Erdélyben Izabella, majd János Zsigmond és Ferdinánd párthívei között, Magyarországon pedig a török és Ferdinánd seregei között folytak változó szerencsével az ütközetek. A béke, melyet Ferdinánd a szultántól immár évek óta kérelmezett, 1562-ben végre

A hadra kelő magyar főnemesek viselete a XVI. században.

létrejött azzal a kötelezettséggel, hogy Ferdinánd évi harmincezer aranyat fog a portának fizetni.

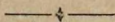
Ferdinándnak e megalázó feltétel mellett is örülnie kellett a béke megkötésén, mert mióta V. Károly az uralkodásról lemondott és kolostorba vonult, a német-római császárság reá szállt, Magyarországgal már nem sokat törődött. Magyarországot mindenben mellőzte, a nemzet érdekeivel nem törődött s az egész magyar kérdést nem tekintette egyébnek olyan birtokügynél, ahol az a fő, hogy a birtok tulajdonában maradjon.

A törökkel kötött béke után már csak arra gondolt, hogy birodalmát fiai között még életében megossza. Miksa főherceget ennél fogva

az öröklés jogán meg akarta koronáztatni s csak mikor a rendek tiltakozását tapasztalta, hirdetett országgyűlést a királyválasztás megejtésére. Az országgyűlésen megválasztották utódául, majd meg is koronázták Miksa főherceget, de mikor a rendek a nádori méltóság betöltését sürgették, ő ezt vonakodott teljesíteni s az 1563-iki országgyűlés úgy is oszlott szét, hogy nádort nem tudtak választani. Ez utolsó nagyobb jelentőségű ténykedése után már nem sokáig élt Ferdinánd, 1564-ben elhunyt.

A főurak és kiváltságos osztályok pártoskodásának, rút önzésének és kapzsiságának lehet betudni, hogy Ferdinánd a mohácsi vész után Magyarország királya lett.

Az alkotmány sáncai között élő osztályok vezetőiben nem volt meg a mély hazafiúi belátás, hogy kellőképpen mérlegeljék a körülményeket, melyek egy idegen uralkodó-család behozatalával a nemzet jövőjére kihatással lesznek. Pillanatnyi érdekeik szerint döntöttek el a kérdést s ez az önző politika okozta aztán, hogy az ország villongásoknak és tusakodásoknak vált színterévé s végül a török és az osztrák prédájává lett. Másfél század múlva óriási erőfeszítés között és idegen segítség igénybevételével a török átoktól megszabadult végre a nemzet, de az osztrák átok, az rajta maradt továbbra is.

Az ellenreformáció.

Loyola Ignác. — A jezsuitarend. — A pápaság tekintélyének emelkedése.

A hitújításnak természetes visszahatása nem maradhatott el. A katolikus egyház alapos reformokra szorult s ennek szükségét első sorban maga az egyház érezte, amennyiben a hitéleti és lelkeszi fegyelem rendkívül módon meglazult s így tekintélyéből sokat veszített. Másrészt a katholicizmus fenntartása, sőt megerősítése egyes európai államoknak, főleg azonban uralkodóházaknak létérdeke volt. Ezért nem elégedtek meg az új hit ellen megindított ellenreformációval, hanem véres európai harcokhoz vezetett a dolog. Milliók és milliók pusztultak el a szakadatlan hadakozásokban, óriási vagyon kallódott el a háborúk borzalmai, csapásai alatt, magasra lobbant fel a gyűlölet szenvedélye, amely utóbb messze eltévelyedett az eredeti céltól és a legönzőbb hatalmi érdekek szolgálatába szegődött.

Ami a katolikus egyházat illeti, ki kell emelnünk a hitélet megtisztítására és a lelkeszi fegyelem helyreállítására vonatkozólag történeteket. A XV. és XVI. századra esik a számos szerzetesrend alapítása. Ezen rendek alapításának célja tiszteletreméltó, sőt határozottan üdvös volt, mert az akkori viszonyoknak megfelelően szükséges népnevelés, oktatás szempontjából eredményesen működtek, humánus téren is buzgólkodtak és az eldurvult erkölcsök javításában is közreműködtek.

Világtörténeti szempontból mégis a *jeszuitarend* alapítását kell kiemelnünk, már csak azért is, mert az ellenreformáció sokféle üdvös, később azonban hatalmi téren túlzott eszközökkel alkalmazott módszere ennek a rendnek történeti fejlődésével függ szorosan össze.

Rá kell mutatnunk arra a történelmi tényre, hogy a katolikus hitélet ijesztő fegyverül alkalmazta Spanyolországban az úgynevezett *inkvizíciót* évszázadokon keresztül. Hogy az inkvizíciónak nevezett intézmény célja a katolikus hitélet épségének védelme volt, érthető, sőt menthető. De már az eszközök megválasztását annál inkább el kell ítélni, mert az inkvizíció nem riadt vissza az embertelenségektől, a szinte hihetetlen kegyetlenségektől. Tűzhálál, keréketörés, nyomorékká való kínzások napirenden voltak. Ilyen eszközökkel igyekeztek a spanyol, majd az olasz és az ő mintájukra más katolikus államok inkvizitori intézményei az emberek lelkére hatni és a katolikus hittől s az államfőtől való elszakadástól elriasztani. Az inkvizíció az elrettentés borzalmas eszköze volt. Nem maradhatott ez így, valami más intézdalmat a párizsi montmartrei templomban, társaival pedig elhatározta, hogy Jeruzsálembe mennek, ha pedig ez nem lehetséges, alávetik magukat a pápa bármely parancsának. Ez volt a rend alapításának kezdete. ményre volt szükség, amely hatalmat ad az egyháznak, főleg azonban a pápának. Ez az intézmény a jezsuitarend volt, amely a spanyol vallási fanatizmus légköréből nőtt ki.

A jezsuitarendet *Loyola Ignác (Lopez de Recalda)* alapította. Katolikus Ferdinánd spanyol király udvarában nőtt fel, ott szívta magába a spanyol lovagok nézeteit, érzelmeit a hitvédelemről. Pampelona védelmében a franciák ellen megsebesült és mert harc képtelenné vált, felgyógyulása után kolostorba vonult, ahol lovagi ruházatát levetette s hosszú ideig elmélkedő életet folytatott. Majd teljesen remete életre adta magát, testét kínozták, lelkében pedig megfogant a hittérítés és hitvédelem leküzdhetlen ösztöne. Vallási tanulmányokba mélyedt, szellemileg csodálatos módon kiképezte magát, utóbb három hasonló gondolkodású és érzelmű honfitársával együtt letette a szerzetesi fogamint. Hogy azonban a török háborúk miatt nem mehettek a Szentföldre, Olaszországba zárandokoltak, ahol nyilvánosan prédikáltak, betegeket ápoltak és mint „*Jézus társasága*” 1539 május 4-én a maguk részére szabályzatokat alkottak. A következő évben Rómában kieszközölték *III. Pál* pápától, hogy egyik bullájával a rend megalakulását elismerte. *Loyola Ignác lett a rend generálisa s az is maradt 1556-ban bekövetkezett haláláig.*

Loyola Ignác kétségtelenül mély vallásos lelkesedéssel volt eltelve. Bámulatos nagy volt az akaraterője, amellyel fegyelmezni tudta magát, hatni tudott környezetére és mindenkire, akivel érintkezett. Meggyőződése volt, hogy az ő fellépésében valami küldetészerűség rejlik.

Elhatározásában sohasem ingadozott. Természetes, hogy az ő céljai távolról sem voltak azok, amelyeknek szolgálatába szegődttették hatalomra vágyó utódok, pápák és az uralkodók a rendet. A jezsuiták ellen sok oldalról elhangzott vádak nem illethették a rend alapítóját. A későbbi utódok alatt a rend bámulatós módon fejlődött és terjeszkedett. Rend-

Loyola Ignác, a jezsuita-rend megalapítója.

Katholikus Ferdinánd spanyol király udvarában nőtt fel s ott szivta magába a spanyol lovagvilág szenvedélyes hitvédelmi érzéseit. Mint katona részt vett Pampelona védelmében a franciák ellen és megsebesült. Felgyógyulása után kolostorba vonult és vallásos elmélkedésekbe mélyedt. Hosszabb remetéskedés után harmadmagával megalapította a Jézus Társaságot, amelynek feje volt haláláig.

kívül szigorú lett benne a fegyelem. Minden rendtagnak esküt kellett tennie arra, hogy vakon engedelmeskedni fog a Rómában székelő generálisnak, a „*jekele pápa*”-nak és a római egyházfejedelemnek. A rendtagoknak szigorú kötelessége volt az önképzés, a nép oktatása, a pápa támogatása s a hittérítés mindenáron. A vasfegyelem, másrészt a rendtagok egyéni kiválósága csakhamar felkellették a katolikus államok uralkodóinak, valamint a pápaságnak figyelmét a rend iránt. Hihetetlen gyorsan szaporodtak, alakultak a jezsuita rendházak, amelyek nemcsak az európai katolikus államokban, hanem az amerikai, főleg spanyol és portugál gyarmatokban is megvetették a lábukat. Auszt-

riába 1551-ben, Magyarországba pedig 1561-ben vonult be a jezsuitarend.

A jezsuitarendnek tudható be, hogy a pápaság intézménye, különösen a tridenti zsinat óta annyira megszilárdult. Jórészt a jezsuita atyák vitték keresztül a zsinaton, hogy a pápa egyházi törvényhozói hatalmát a püspöki kar elfogadta és a sokféle ágazó nézetek, felfogások helyett a „tridenti zsinati hitvallás” emelkedett érvényre, amelyre minden püspöknek esküt kellett tennie.

Szó sem férhet ahhoz, hogy a katolikus hitélet szigorításával

kapcsolatban a pápaság jelentősége, erkölcsi értéke emelkedett és *II. Marcel* pápával jó ideig megszűnt a korábbi, úgynevezett *politikai pápák* sorozata, akik ezentúl nem ártották bele magukat a szorosan vett állampolitikai ügyekbe, hanem figyelmüket az egyház és a hívők hitéletének megtisztítására fordították. Ezek között felemlítendő *IV. Pál pápa* (1555—59.), a híres *Caraffa-család* egyik tagja. Őt tekintették az *inkvizíció voltaképpeni megalapítójának*. El kell ismerni róla, hogy rendkívül vallásos, buzgó egyházfejedelemnek bizonyult. Szigorú rendelettel fegyelmezte a szerzetesi életet, a pápai udvart, a felesleges személyzetet elbocsátotta s nemcsak közvetlen környezetének, hanem az összes főpapoknak és lelkészi karnak szigorúan meghagyta, hogy a hívők épülésére követésre méltó vallásos életet éljenek. *IV. Pál* pápa művét folytatta *IV. Piusz* pápa, aki az egyházi javadalmakkal űzött vásárokat, visszaéléseket szüntette meg. *V. Pál* pápa túlszárnyalta az elődeit. Rendkívül makacs, önmagához következetes, a remeteségig egyszerű életet folytató pápa volt. Külső megjelenése tiszteletet gerjesztő, alakja az ókori pátriárkákra emlékeztetett. Egykorúak azt írták róla, hogy alakja, megjelenése oly lebilincselő volt, hogy protestánsok a pusztá látására visszatértek az egyház kebelébe. *V. Pál* pápa nem elégedett meg az elődei rendelkezéseivel, hanem mondhatni gyökeresen megreformálta a lelkészi kart, amelynek világias életmódja ellen kíméletet nem ismerő parancsokat adott ki. Különben nevezetes volt arról, hogy ő tette közzé a római katekizmust és a lelkészi működés céljaira új ima és misekönyvet szerkesztetett. A pápa hitbuzgalma és példát adó működése természetesen nagy vonzóerőt gyakorolt a püspöki és lelkészi karra, amelynek számtalan tagja méltó igyekezett lenni a papi paláستtal egybekötött magasztos hivatáshoz.

Nem szabad azonban megelégednünk arról, hogy amily mértékben nőtt a pápaság lelki hatalma, világhatalmi jelentősége is éppoly arányokban *emelkedett*. *Róma* a tudomány és művészet hazája lett, onnan indult ki, oda tért vissza az európai népek szellemi élete. Irodalom, költészet, zene, festészet, szobrászat, építészet, műipar abból a légkörből táplálkozott, amelyet a reformpápák teremtettek ott.

Mindezeket szükségesnek tartottuk kiemelni annak a jellemzésére, hogy a katolikus egyházban a Luther-féle hitújítással megindult ellenreformáció minő ösvényeken indult. Elégge szomorú, hogy a későbbi történeti eseményekbe mélyen belejátszott a fejedelmek önzése, hatalmi versengése, amely vallási jelszavak alatt indult meg, de minden egyébért küzdött, áldozott, csak a magasabb, tiszta hitéletért, erkölcsért nem.

Spanyolország. — II. Fülöp és kora.

II. Fülöp spanyol király óriási birodalmat örökölt atyjától. *Spanyolország, Németalföld, Burgundia, Milano, a nápolyi és szicíliai királyságok*, valamint *sok amerikai és afrikai gyarmat tartoztak a jogara alá*. Érdekes volt azonban, hogy a rengeteg birodalomnak a spanyol *Kasztília* képezte a magvát. A kasztíliai főneméseknek volt a legnagyobb befolyásuk, az ő soraikból kerültek ki a hatalom főtámaszai, ami érthetővé tette, hogy egyrészt magának Spanyolorzágnak többi vidékei állandóan irigykedtek Kasztiliára, a nem spanyol területek ellenszenvét pedig megmagyarázta a népek sokfélesége. V. Károly a nagy birodalom egységét, összetartozandóságát egy *birodalmi tanács* segítségével tudta biztosítani, ellenben II. Fülöpnek sokkal nehezebb volt a helyzete. Ő ugyanis országainak súlypontját az *államtanácsba* helyezte át, ahol természetesen a kasztíliaiakké volt a befolyás, a hatalom.

II. Fülöp egyéniségére jellemző volt, hogy *Spanyolországból* még csak *ki sem mozdult*. Amíg előde, V. Károly nemcsak közlékeny természetű uralkodó volt, aki szívesen kereste fel, látogatta meg rengeteg birodalmának egyveleg népeit, addig II. Fülöp központosított hatalmát úgy vélte legerélyesebben gyakorolni, ha mindent spanyol földről, a madridi pazar királyi palotából intéz el. Zárkózott jellem volt. Sokat adott a vallásosságra, maga is hitbuzgó katolikus volt és gyakran kegyetlen túlzásokra ragadtatta magát a más hitűekkel szemben. Minden legcsekélyebbnek látszó állami ügy, kérdés érdekelte őt. Önmagával, kimondott szavával szemben annyira következetesnek ismerték, hogy nézetét sohasem változtatta meg és akiket az ő nevében elítéltek, azoknak meg nem kegyelmezett. Birodalmi politikájának határozott körvonalai atyja hagyatékában már adva voltak. Az óriási birodalmat természetesen csak úgy tarthatta fenn, ha a tenger és a francia királyság felett is uralkodhatik. *Spányollá és katolikussá akarta tenni az egész világot*. Ennek a politikai ábrándképnek aztán feláldozta Spanyolország nehezen megszerzett jólétét, amely a protestantizmus ellen folytatott óriási harcban tönkre is ment annyira, hogy többé vissza sem tért.

II. Fülöp uralkodása jórészt véres háborúk között telt el. Harcot kezdett Olaszország birtokáért. A harcot voltaképp IV. Pál (Caraffa Péter) pápa kezdeményezte azzal, hogy *II. Henrik* francia királlyal szövetségelt oly célból, hogy a gyűlölt spanyol uralmat Nápoly felett megtörje s a pápa világi hatalmát a nápolyi királyságra is elismertesse.

Három éven keresztül tartott az ötödik olaszországi hadjárat. II. Fülöp szövetségesnek megnyerte Angliát, melynek uralkodója, *Mária királynő*, az ő felesége volt. *Cosimo* firenzei herceg, aki a franciák által megszállott Sienára vágyott, *Filibert* savoyai herceg és a ferrarai köztársaság is II. Fülöp mellé állottak. Fülöp hadvezére, *Alba* herceg (akinek nevével még gyakran fogunk találkozni) haladéktalanul megkezdte az ellenségeskedést és körülzárta Rómát. Az olasz katonaság komoly ellenállást nem is fejtett ki s a spanyolok csak akkor hátráltak meg, amikor *Guise Ferenc herceg tízezernyi zsoldos sereggel közeledett Róma védelmére*. Pál pápa hatalmi versengése azonban II. Fülöppel nem járt eredménnyel, mert *Alba* herceg a francia sereg eltávoztával újból megjelent Róma előtt, mire a segély nélkül maradt pápa békét kötött és csak azt kívánta *Alba* hercegtől, hogy kérjen feloldozást tőle, amiért fegyverrel vonult be az örök városba. *Alba* pedig volt annyira jó katolikus, hogy a kíváncsornak eleget tett.

II. Fülöp ezzel a sikerrel nem elégedett meg. Időközben franciánémétalföldi területen is harcot folytatott a franciák ellen. *Filibert* Emánuel herceg vezérlete alatt a spanyol sereg átlépte a francia határt is *St.-Quentin* mellett és fényes győzelmet aratott. Ezt a győzelmet tetézte még azzal, hogy a segélyül siető *Montmorency* herceget, a francia főparancsnokot is legyőzte. A győzelmet tulajdonképp *Egmont* gróf lovasai vívták ki, akik a francia sereg nagy részét, számos nemes embert, azok között *Montmorency*t is foglyul ejtették.

A spanyolok győzelme azonban nem bizonyult tartósnak és eredményesnek, mert a spanyol és angol csapatok féltékenykedését az Olaszországból visszasiető *Guise* herceg ügyesen kihasználta s teljes erejével Calaisra vetette magát, amelynek védőereje kénytelen volt magát megadni. Calaisból tehát az angol csapatok kivonultak. Erre újabb francia sereg jelent meg Némétalföld partvidékein, ahol rettenetes pusztítások után *Nievpoting* nyomult elő. A flandriaiak azonban válaszul tizenkét-

Előkelő keresztény harcos ostromsisakja a tizenhatodik században.

ezer fegyverest bocsátottak Egmont gróf rendelkezésére, aki *Grovelingen* mellett az elbizakodott francia sereget egy angol flotta segítségével tönkreverte. Azt lehetett volna hinni, hogy ilyen véres bevezetés után a háború réme még tovább fog dühöngeni, annál inkább, mert Pikardiában nemsokára szembe került két hatalmas sereg: a francia s a spanyol-angol-flandriai egyesült sereg. Ehelyett azonban *békeltárgyalások* indultak meg, amelyeket *Chateau-Cambresisben* be is fejeztek (1559.). II. Fülöp Calaisát átengedte II. Henrik francia királynak, Franciaország Savoya és Piemontból kivonta a csapatait, megtartotta a lotharingiai városokat és hogy a béke egészen stilszerű legyen, a hadakozó uralkodók további zálogul a házasságkötésektől sem riadtak vissza. Filibert Emánuel herceg a francia király nővérét, valoisei Margitot vette nőül, II. Henrik leányát, Erzsébetet II. Fülöp a saját fia, *Don Carlos* elől kaparintotta el feleségül, miután Mária, Anglia királynője, II. Fülöp felesége időközben meghalt. Ezzel vége lett az ötödik olaszországi hadjáratnak, amely lényegében Spanyolország korábbi hatalmi helyzetén mit sem változtatott és az olasz földre gyakorolt és féltett befolyását továbbra is biztosította. A tetemes emberáldozatnak tehát az lett az eredménye, hogy az ellenséges fejedelmek elintézték a — házassági ügyeiket.

A lepantói ütközet. — A török birodalom hanyatlása.

Nemcsak a szorosan vett középtengeri országokat, államokat, hanem magát a nyugateurópai kereszténységet is óriási veszedelem fenyegette a bámulatos nagy hatalommá kibontakozott török uralom részéről. II. Fülöp spanyol király idejére esik a félhold hatalmának félelmetes ereje. I. Szelim alapvető uralmát (1512—1519.) követte II. Szolimán (1519—1566.) uralkodása. Néhány vonásban ismertetjük a török uralom fejlődését.

I. Szelim a *janicsároknak volt a szultánja*. Ezek emelték trónra és Szelim, hogy biztosítsa uralmát, összes rokonait sorra leölette. Akhmed nevű fivérének fia, Murad megmenekült a borzalmas vérfürdő elől és Perzsiába sietett Izmail Szofihoz, aki védelmébe fogadta. Ebből keletkezett azután a *retlenetes török-perzsa háború, amely Szelim győzelmével végződött*. Szelim szultán ugyanis *Csaldirán mellett* (Észak-Örményországban) a perzsák seregét teljesen szétszórta és elfoglalta Perzsia fővárosát, Tebriszt, nemsokára pedig Kurdisztán és Mezopotámia is török uralom alá jutott.

Szelim ezzel nem elégedett meg, hanem *Egyiptomot is meghódította az Aleppo mellett vívott győzelmes csatával, ahol Kansu al Gavri egyiptomi szultán is elesett. Ezzel Szíria és Palesztina is a sztambuli szultán kezébe jutott.*

Egyiptom új szultánja, *Tuman bej* megkísérelte az új harcot, de *Ridaniánál* nagy vereséget szenvedett. A *vérszomjas Szelim szultán* pedig *Kairó* elfoglalása után olyan *vérfürdő* rendezett, amely a *félhold uralmának történetében is ritkítja a párját*. Ötven-ezer lakost, azok között *nyolcszáz előkelő egyiptomit öletett halomra, fejeztette le Kairó szűk uccáin, ahol hónapokon keresztül temetetlenül heverték aszerencsétlen egyiptomiak holttesteit*. *Tuman bej* árulás következtében *Szelim fogságába*

II. Szolimán.

Ő volt a törökök legharciasabb szultánja s ő emelte tetőpontjára a török félhold hatalmát győzelmes háborúival, amelyeket három világrészben viselt. Kegyetlen, erőszakos uralkodó volt. Magyarországon halt meg, midőn hadai a Zrinyi Miklós által védett Szigetvárt ostromolták.

esett és mi sem volt természetesebb mint az, hogy a szultán trónja előtt fejeztette le. Ezzel Egyiptom elvesztette az önállóságát, Szelim szultán pedig az ősi Alexandriában fogadta a hódolók küldöttségét.

II. Szolimán szüntelen hadjáratokat folytatott. Perzsiával ismét véres harcba keveredett, mert *Tamaszp sah* nem akarta a szultánt a próféta törvényes utódának elismerni. Az ebből keletkezett háború

négy évig tartott és *Szo'imán győzelmeivel fejeződött be*. A török uralom egyre jobban terjedt, óriási területek, országok kerültek a sztambuli szultánok hatalma alá. Örményország, Mezopotámia, Egyiptom, Szíria, Palesztina, a Balkán nagy része, hazánknak is közel egyharmada mind a szultán uralmát sínylették. Természetes, hogy a szultánok hódítóvágya ezzel sem volt kielégítve s lassanként Afrika északi partvidéke (Algír, Tunisz, Tripolisz) szintén az ozmán hatalom alá került, ahonnan török, arab, mór kalózok veszélyeztették állandóan a középtengeri kereskedelmet s állandósították a hadiállapotot.

Mielőtt az események fonalát tovább vezetnők, fel kell említenünk, hogy egyes keresztény államoknak a török uralom terjeszkedése ellenére voltak még a Földközi-tengeren olyan hatalmi alapjai, amelyekre támaszkodva szembeszállhattak a félholddal. Észak-Afrikában *Marsalquivir*, *Biserte* és *Goletta* spanyol erősségek voltak, *Mallában* pedig a *johanniták* vetették meg a lábukat. *Velence* alá tartozott Isztria, a dalmát partvidék tetemes része, a jóniai szigetcsoport, *Kréta szigete* és *Ciprus*. Ahol *Velence* megvetette uralmának alapjait, ott hatalmas erődöket épített, hadihajókat állomásoztatott és bőségesen gondoskodott arról, hogy a híres velencei gályák nemcsak kereskedelmi, hanem hadicélokra is bármikor nagy számban álljanak rendelkezésre. *Velence volt a középtengeren* akkori időben nemcsak kereskedelmi, hanem hadiszempontból is a *legnevezetesebb hatalom*. A közvetítő kereskedelmet ő bonyolította le, irányította, noha ez a jelentősége a török uralom kiméletet nem ismerő terjeszkedése következtében hova-tovább csökkenni kezdett. Nemsokára azonban *Velence*, amely eddig óvatosan és nem minden kereskedelmi érdek nélkül kerülte a *félholddal* való összetűzést, utóbb mégis *harcba elegyedett vele*.

A Földközi-tengeren a törökökkel folyt harcoknak kezdeményezője tulajdonképp szintén *II. Fülöp* spanyol király volt, aki nemsokára a pápával szövetkezve kétszáz hajóból álló flottát hozott össze s azt *Medina Celi* herceg, Szicília helytartója és *Doria* András parancsnokságára bízta. A flottának a tripoliszi partok mentén jelentősebb sikerei voltak, de amikor onnan visszatért, *Piale basa a török flotta élén útját állotta és véres tengeri csata után a keresztény flottát megsemmisítette* (1560.). Ezzel az összetűzéssel aztán el volt vetve a további ellenségeskedés magva. *II. Szolimán* újabb hadjáratra készült. Mindenekelőtt a johannitákat akarta *Malta* szigetén megtámadni. A johanniták hős nagymesterük, *La Valette* parancsnoksága alatt készültek a védelemre. Alig voltak tízezren a védők, holott *Musz'afa* nagyvezér és *Piale basa* har-

mincezer emberrel és egy 180 hajóból álló flottával támadtak. *St. Elmo* erődöt a törökök óriási veszteségek árán ugyan elfoglalták, de a *St. Michel* erődöt nem tudták bevenni. Ezalatt azonban a védők száma is tetemesen megfogyatkozott, mert a két hónapi ostrom alatt tíz támadást vertek vissza. Ekkor megjelent egy spanyol flotta, erősítő csapatokat hozott és a török sereget elűzte. II. Szolimán eközben Szigetvár ostrománál Magyarországon meghalt s utóda II. Szelim lett.

Az izlam mozgalmával állott kapcsolatban a *spanyolországi mórok* lázadása. Körülbelül *félmillió arab (mór) élt Spanyolországban*. Jórészt a spanyol déli vidéken laktak. Szorgalmasak, dolgozók voltak, akik az általuk lakott vidéket felvirágoztatták. Látszólag keresztényeknek mutatták magukat, mert a kegyetlen inkvizíció kényszere alatt állottak, de valójában élt bennük őseik hagyománya, szokása, amely az izlam hatalmának terjedésével új életre ébredt. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a spanyolországi mórok forrongani kezdtek, miáltal Spanyolország egységét komoly veszedelemmel fenyegették.

II. Fülöp király, hogy a későbbi bajoknak elejét vegye, elrendelte a mórok lefegyverzését. 1560-ban adta ki a rendeletét, de csekély sikerrel. Az izlam elhatalmasodása idejében a király *betiltotta az arab nyelv használatát, az arab könyveket elkoboztatta s az arab viseletet, zenét megtiltotta*, egyúttal pedig megparancsolta, hogy a mórok gyermekei keresztény iskolákba adandók. A mórok hasztalan menesztettek küldöttségeket a királyhoz, elhatározása hajthatatlan volt.

Erre *kitört a mórok forradalma*. Ezren és ezren lázadtak fel a király rendeletei ellen és csakhamar komoly veszedelem kezdte fenyegetni Granadát, amelynek csak az volt a szerencséje, hogy az ott lakó mórok még nem voltak kellően tájékozva lázadó testvéreik terveiről.

Minden jel arra engedett következtetni, hogy nem helyi jelentőségű, hanem nagy *politikai mozgalomról volt szó*, azzal a komoly céllal, hogy a hajdani arab uralmat spanyol földön újból életre keltsek. A mozgalomnak *Aben Humeja, a régi Ommajádok állítólagos utóda tett a jelelés szervező vezére*. Granadában és Kordovában királynak kiáltatta ki magát és négy zöld selyemzászlóra térdelve, kelet felé fordított ábrázattal megesküdött arra, hogy országát, hitét minden ellenség ellen meg fogja védelmezni.

A mozgalom hullámai csakhamar messze elterjedtek. Afrika északi vidékéről tömegesen siettek át az arabok, hogy mór testvéreiknek segítsenek. Megindult a harc és kölcsönös kegyetlenkedések között folyt. Mikor a spanyol hajóhad a partokat elzárta, a spanyol csapatok

nemsokára a hegyek közé szorították vissza a felkelőket. A mozgalom azonban még ekkor sem ért véget. A felkelők a hegyek oltalma alatt guerrillaharcot folytattak a spanyolok ellen, ami arra készítette a királyt, hogy fiatal féltestvérét, *Don Juan d'Austriát* bizza meg a lázadás leverésével. Az új parancsnok csakhamar erélyesen munkához látott. Mindenekelőtt Granadából kiűzta az arab lakosságot és segélycsapatokat vont össze.

Nemsokára a felkelők táborában egyenetlenség ütött ki, mert sokan voltak, akik *Aben Humeja* erőszakosságait elítélték és félték zsarnokoskodásra hajló természetétől. A felkelők egy része összeesküdött ellene s a vezért eltette láb alól. Utóda a felkelők vezérletében *Aben Abu* lett, aki a mórokat *Galera* várába vonta össze. *Don Juan d'Austria* itt döntő ostromtámadást intézett a mórok ellen, akik csak a harmadik ostromnál adták fel a harcot. A *spanyolok vad kegyelenséggel mészárolták le a mór őrség maradványát*, azután pedig sorra bevették a kisebb mór erődtámaszokat. *Aben Abu* most már békét szeretett volna kötni, de a spanyolok orgyilkosokkal végeztették ki s ezzel vége lett a belháborúnak, a *mórok utolsó mozgalmának*.

Szomorú lett ezután a spanyolországi mórok sorsa. Annak megakadályozásául, hogy valamiképp újabb tömörülésre, mozgalomra vetemedjenek, birtokaikat a király elkoboztatta, a mórokat pedig széttelepítette és beékelte a spanyolok közé. Ősi nyelvüket nem volt szabad használniok, tilos volt a számukra kijelölt községek elhagyása is. A szigorú rendelkezéseknek azonban ellenkező volt az eredménye. A szívós, munkás mórok csakhamar újból nagy jólétre vergődtek és noha ősi szokásaikból sokat veszítettek, nemsokára nemcsak jólétben, hanem értelmiség szempontjából is kezdték meghaladni a spanyolokat, akikbe aztán a századok folyamán mégis beleolvadtak.

A mór felkelés leverésére Spanyolországnak annál nagyobb szüksége volt, mert a török újból harcra készülődött, II. Fülöpnek tehát komoly védelemről, avagy támadásról kellett gondoskodnia.

Nem sokáig vártak a *törökök* magukra s 1570 nyarán óriási túlerővel megtámadták a *Velence alá tartozó Ciprus szigletét*. A támadásra Velence már számított, mert a sziget fővárosát, Nikoziát jól megerősítette. Mikor a török sereg partra szállott, Dandolo Miklós, a sziget kormányzója minden rendelkezésre álló véderőt a fővárosban összpontosított. *Hét hétig állottak az ostromlottak a támadást, a közel százezer török vad ostromát* s két nagy támadást hőiesen visszavertek. De midőn a török sereg főtámadást intézett a vár ellen, véres éjjeli harc után

elfoglalta azt. Közel húszezer keresztényt mészároltak le, romba döntötték a várost, ahonnan óriási mennyiségű kincset és értéket hurcoltak el. Természetes, ezer és ezer keresztényt ejtettek foglyul, közöttük sok nemesi család lányait, akiket a sztambuli háremnek szántak. Egy hős görög lány azonban a szállító hajó puskaoros kamrájához férkőzve, felrobbantotta a hajót. Ezer keresztény lány és a hajó török legénysége lelte halálát a tenger hullámai között.

Nikoziából a török sereg *Famağusta* ellen vonult, amelynek őrsége szintén vitézül védekezett, de utóbb kénytelen volt megadni magát. A törökök megígérték, hogy bántódás nem ér senkit, mégis *Musztafa* nagyvezér három parancsnokot lefejeztetett, *Bragudino* főparancsnokot elevenen megnyúzatta, bőrt kitömette s a gályája főárbocára szegeztette s így vitorlázott vissza Konstantinápolyba.

Amíg ezek történtek, Velence arra kérte V. Piusz pápát, hogy hozzon létre egy szövetséget Spanyolországgal. A pápa közbenjárása sikeres volt, de az a szövetséges hajóhad, amely a spanyol, velencei és pápai gályákból került ki, már nem akadályozhatta meg Ciprus tragédiáját, mert lekésett. Erre most már formális alkudozás indult meg a pápa, Velence és II. Fülöp között és létrejött a *szent liga* a törökök ellen. Tetemes hadiflotta és katonai erő kölcsönös szervezésére kötelezték magukat és főparancsnoknak megtették *Don Juan d'Austriát*.

Természetes, hogy a szövetség létrejöttéről tudomást szerzett a török szultán is, aki tüstént elhatározta, hogy hatalmas flottával szembe száll a ligával. *Piale* basa török tengernagy egyesült *Ulukh Alival*, az algíriai flotta parancsnokával és bevitorlázott az Adriába. Kétségtelen volt ezek után, hogy a török hatalom és a keresztény liga között hamarabb döntő ütközetre kerül a sor. A pápa a küszöbön levő harcnak amolyan keresztes háború jelleget adott azáltal, hogy a harcosoknak búcsút engedélyezett, ami különösen a hitbuzgó spanyolokat serkentette arra, hogy a liga lobogója alá seregeljenek. Maga *Cervantes*, a hírneves spanyol költő is belépett a liga seregébe. *Don Juan d'Austriának* rövid idő alatt 19 ezer spanyol harcosa volt együtt.

Messzinában volt a liga hadiflottájának gyülekező helye, ahol legelőször a pápai flotta érkezett meg *Colonna* s a velencei *Barbarigo* és *Veniero* parancsnoksága alatt. *Don Juan* a spanyol flotta élén érkezett meg s a szövetségesek ágyúörgése s a messzinai nép üdvírgása fogadták a legközelebbi mérkőzés keresztény vezérét. Akkori viszonyoknak megfelelően gyönyörű hadiflotta állott *Don Juan* rendelkezésére,

mert ekkora tengeri haderőt addig európai hatalmak nem állítottak szembe a törökkel: 12 pápai gálya, 77 spanyol, 6 máltai, 3 savoyai, 106 velencei hadigálya várta az elindulást 29 ezer harcossal.

Don Juan főparancsnoki hajójának a főárbócán lengett a liga hatalmas zászlója, amelyet a pápa ajándékozott a harcosoknak.

A hatalmas flottát *Odescalchi* püspök, pápai nuncius megáldotta és az egész hajósereg kivitorlázott a nyílt tengerre s *Korju elé érkezett*. Itt értesült *Don Juan* a török flotta hollétéről és hosszas tanácskozás után elhatározta a támadás megkezdését. A török flotta a Korinthusi-öböl bejáratánál helyezkedett el.

A keresztények ezalatt értesültek a törökök kegyetlenkedéseiről Ciprus szigetén, *Don Juant* tehát minden oldalról hevesen nógatták a harc megkezdésére, mert a tengerészek és a katonaság csakúgy lihegtek a megtorlás bosszúvágyától.

A liga flottája hamarosan felszedte a horgonyokat és dagadó vitorlákkal az ellenséges flotta ellen indult. A parancs az volt, hogy mindenekelőtt teljes ágyútűzzel kell támadni, azután az ellenséges flottának nekirohanva kell a hajókat elfogni vagy elsüllyeszteni. A török flotta nem sokáig váratott magára. Félhold alakban közeledett 150 török gálya nagy tömeg segédhajó kíséretében, a középen *Piale basa*, jobb szárnyon *Mohamed Siroko* egyiptomi basa, balról pedig az algíriaiak *Ulukh Alival* az élőkön.

Teljes négy órán keresztül tartott a harc, amely óriási küzdelem után a liga flottájának a győzelmével végződött. Százharminc török gályát fogtak el a keresztények, huszonötezer török esett el, ötezer foglyul esett, míg a liga 15 gályát és nyolcezer embert veszített, számos hajójuk pedig hasznavehetetlenné vált.

Don Juan visszatért Messzinába, ahol óriási örömmel fogadták. Ünnepezték mindenfelé, költők, festők, szobrászok dicsőítették, Tizián pedig megfestette „A liga győzelmé”-t, Velence pedig a csata napját, október 7-ét nemzeti ünnepnappá tette.

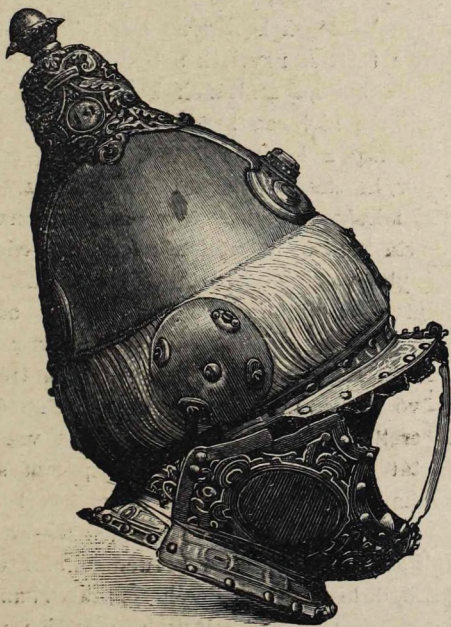
A nagy győzelmet azonban Velence más szempontból mérlegelte. Azt vélte ugyanis, hogy a harc folytatása alapján megrendíti a kereskedelmi, üzleti érdekeit, rá van utalva a török területeken való szabad mozgásra, miért is a liga kimondott elveivel ellentétben 1573. tavaszán a törökkel külön garanciális békét kötött. Ciprust átengedte a szultánnak, fizetett még háromszázezer aranyat, viszont azonban egyéb birtokait megtartotta és teljes kereskedelmi szabadságot biztosított magának.

Velence magatartása érthető felháborodást keltett a ligában, *Don Juan* a liga közös lobogóját bevonta s *önálló hadi vállalatokba* bocsátkozott. Bevette Tuniszt, Bizertát, mire azt kérte a spanyol államtanáctól, hogy tegye meg őt Tunisz királyának. Ezt a gőgös kíváncsiat azonban a tanács elutasította, sőt minden további önálló hadakozástól el is tiltotta. És mialatt *Don Juan* Genovába ment, a törökök Tuniszt és Bizertát visszafoglalták, Spanyolország pedig most már nem igen törődött a középtengeri helyzettel, hanem a németalföldiekkel keveredett harcba. *Igy hullott a semmiségbe a híres lepantói győzelem.*

Óriási véráldozatok árán folytatták most a törökök a perzsák ellen megkezdett harcot. *II. Szelim* hirtelen bekövetkezett halála után *III. Murád* szultán folytatta a háborút, noha semmi hadvezéri képessége nem volt, de hadakozott, mert úgy vélte, hogy háborút viselni szultáni kötelesség. *Tamaszp* sah halála után a jellemtelen *Kodabend Mohamed* foglalta el a perzsa trónt, olyképp, hogy

tíz fivérét kegyetlenül leölette. Ezalatt a törökök a *Csildir* mellett vívott győzelmes harc után Georgiát foglalták el és több védvárat emeltek a határra. *Ozmán basa* a híres *derbendi átjárón* keresztülmenve, ezer és ezer rabszolga által tartott égő jaklya jénje mellett legyőzte a gyöngye perzsa sereget és sok fáradság után bevonult Tebriszbe.

De már ettől az időtől kezdve a török fegyvereket elkerülte a hadiszerencse Perzsiában. *Kodabend Mohamed* sah lemondott a trónról fia, *Abbas* javára, aki egyéni kiválóságánál fogva képes volt felvillanyozni a perzsák megtört nemzeti önértetét. *Ferhád* basa még egy véres győzel-

Magasrangú török tiszt sisakja a tizenhatodik században.

met aratott ugyan *Bagdad* mellett, de azontúl már a perzsáknak kedvezett a hadiszerecsse. Perzsia egyes szegényes, kopár vidéke nem tudott kellő támpontot nyújtani az ozmán hatalomnak, amely kénytelen volt olyan békét kötni, hogy csak Georgiát és Tebriszt tartja meg, egyébként Perzsia többi része érintetlenül marad. Perzsia tehát olyan védőfal lett az ozmán terjeszkedéssel szemben Ázsiában, mint a Kárpátok vidéke Európában.

Az oly nagyhatalommá fejlődött óriási ozmán birodalmat belső egyenlenségek is nagyon meggyöngítették. Olyan nép számára, minőnek a törököt nevelték a hódító szultánok, folytonos és győzelmes háborúk, harcias szultánok kellettek. De épp ilyenek hiányoztak. Nagy Szolimán idejében kezdődtek már a belső zavarok. Szolimán ugyanis eredetileg a legidősebb fiát, Musztafát akarta utódául megtenni, aki bátor, harcias, de emellett igen nemesszívű volt. Ámde *Szolimán* kedvenc első felesége, *Roxelane* (egy orosz származású nő) a saját fiát, Szelimet akarta trónra juttatni s ennek az érdekében minden lehető eszközt igénybe vett. Megnyerte tervének *Ruszem* nagyvezért, aki Musztafát folyton rágalmazta. *Szolimán* hitelt adott a rágalmaknak és a saját fiát, Musztafát a sátra előtt fojtotta meg. Hiába lázadtak fel a janicsárok, akik Musztafát kedvelték, a trón mégis Szelimé lett. A cselző *Ruszem* vezér ezek után Szelimet a saját fivére, Bajazid ellen ingerelte fel, ami testvérháborúhoz vezetett. Bajazid Konieh mellett csatát vesztett és sietve a perzsa sahhoz menekült, ez azonban Szelimtől való félelmében négy fiával együtt orozva megölette.

II. *Szelim* trónraléptével (1566—74.) a háremben elpuhult, degenerált szultánok sorozata kezdődött, ami természetesen a török birodalom lassú, de biztos gyengüléséhez, hatalmi hanyatlásához vezetett. Szelim teljes eliszákosodással fejezte be dicstelen uralkodását. Hasonló életet élt III. *Murad* szultán is (1574—95.). A hadakozást teljesen a vezéreire bízta, ő maga pedig háremében húzódott meg, ahol életét lassan leőrlötte.

Az utolsó neves török nagyvezér *Mohamed Szokoli*, egy bosnyák származású renegát volt, aki a saját felelősségére intézte a harci dolgokat, gyakran nagy szerencsével. Az ő halála után a nagyvezérség kegyenceknek jutott, akik természetesen minden arravalóság nélkül működtek és főcéljuknak a vagyonharácsolást tekintették. Az egykor oly híres, bátor török sereg magja, a janicsárok csapata és a lovasság is elsatnyult idővel s nagyobb haditettekre képtelenné vált. A török birodalom megmaradt ugyan továbbra is nagyhatalomnak, de távolról sem olyan erős már, mint aminő a tizenhatodik század elején volt.

Olasz államok az újkor elején.

Noha az olasz államok politikai története ebben a korban inkább egyes nagyobb államok (Spanyolország, Franciaország) történetével kapcsolatos és jelentőségük világtörténelmi szempontból jóval alászállott, mindazonáltal az európai történet egységes áttekintése érdekében, ha vázlatosan is, meg kell róluk emlékeznünk. Önállóbb szerepet inkább csak *Velence* és *Róma* (értvén ezalatt a pápai államot) játszottak.

Toszkánában az előzőtt és V. Károly által hercegi címmel kitüntetett *Medici*-család játszott szerepet. Az első herceg, *Medici* Sándor szerfelett zsarnoki hajlamú, lelketlen kéjenc volt, aki gyilkosságnak esett áldozatul. Utóda a hercegségben fia, *I. Cosimo* (1537—74.) lett. Nagyműveltségű, de rendkívül önző ember volt s amennyiben saját céljairól volt szó, következetes és kíméletet nem ismerő tudott lenni. Mikor a hercegi trónra került, már megalkotta a terveit. Egész Toszkánát uralma alá akarta keríteni s ezért nem minden ok nélkül kegyetlen ellensége volt a köztársasági mozgalmaknak. A köztársasági forma akkor még csak *Szienában* állott fenn és amikor a köztársasági párt francia támogatás mellett *Cosimo* zsarnoki terveit keresztelni akarta, a herceg *II. Fülöp* spanyol királynak Sziena megfékezése végett fegyveres segínyt nyújtott. Kegyetlen harcok után, alig egy év leforgása alatt *Sziena megadta magát II. Fülöpnek*, akinek Sziena hűbéres területe volt.

II. Fülöp erre Szienát jutalmul átengedte *Cosimo* hercegnek, aki ezek után *megalapította az egységes toszkánai államot*, amely nemcsak a spanyolok középolaszországi uralmának, hanem *Cosimo* fiának *II. Miksa* osztrák császár lányával kötött házassága révén, a Habsburg-háznak is egyik legerősebb támasza lett. Miután pedig *Cosimo* Toszkánában nemcsak a jezsuitákat telepítette meg, hanem a szigorú inkvizíciót is meghonosította, *V. Piusz* pápa *Cosimót a toszkánai nagyhercegi címmel tüntette ki*. Hibái ellenére nem lehetett *Cosimótól* elvitatni, hogy Toszkána kultúrája érdekében sokat tett, tudósokat hívott meg, fényes középületeket emeltetett és a közjólét javítása elől sem zárkózott el. Fia, *Ferenc Mária* (1574—87.) elpuhult, kegyetlen, érzéki ember volt. Egy szép velencei nőnek, *Capello Biankának* állott a legteljesebb befolyása alatt. Természetes, hogy a szép velencei nő rokonsága minden közhivatalba s a herceg környezetébe is befurakodott, aminek a közvagyon ellenőrizetlen harácsolása lett a vége. Állítólag a fivére, *Ferdinánd* bíboros mérgeztette meg. Utóda *Ferdinánd* lett (1587—1609.).

A Mediciek kereskedelmi vállalatait ő is folytatta pap létére, de legalább juttatott a kereskedelem és üzleti élet felvirágoztatásával a népnek is hasznot. II. Cosimo (1609—21.) jelentéktelen egyéniség volt.

Medici Cosimo toszkánai nagyherceg.

Ő volt a megalapítója az egységes toszkánai államnak. Rendkívül önző, de nagyműveltségű férfi volt, sokat tett országa kultúrájának és anyagi jólétének emelésére.

Genova köztársaság a spanyolbarát-párthoz tartozott, de már 1528-ban *Doria* András dozse ügyes politikája révén, nagyfokú önállóságra tett szert. *Doria* a köztársaságnak új, de kizárólag a nemesekre támaszkodó szervezetet adott. Noha *Doria* a dozse méltóságot másoknak engedte át, azért életében mégis ő volt Genova ügyeinek igazi intézője, azonkívül családja is nagy befolyásra tett szert. El kell ismerni, hogy *a Doriák működése rendkívül üdvös volt Genovára s befolyásuk akkorára nőtt, hogy a Spanyolországgal való szövetség idejében a Doria-család tagjai voltak a spanyol flotta parancsnokai s a genovai gályák és genovai kereskedők mindenütt előnyöket élveztek, ahol Spanyolország uralkodott. A Fieschi-család által szervezett forradalom kezdetben a Doriák hátrányára végződött, de utóbb megvolt az az eredménye, hogy a régi nemesség a meggazdagodott kereskedői osztályt is bevette a köztársaság intéző hatalmába.*

Szavoja-Piemont kiemelkedett a többi olasz államok közül és nagy jövőnek nézett elébe. *III. Károly* herceg (1504—1538.) az országát, amely nem volt eléggé szervezve, a franciák javára elvesztette, fia, *Filibert Emánuel* sokáig száműzetésben élt és csak a chateau-cambresi béke által nyerte vissza az országát, amelynek hercegi trónját csak férfikora delén foglalhatta el. *Filibert* herceg országa fennmaradása érdekében ügyes politikát kezdett folytatni. Országa ugyanis spanyol, francia és német területek közé volt beékelve s az alpesi átjárók miatt igen fontos hadászati terület volt. Hogy tehát minden oldalon barátsággal találkozzék, elvette II. Henrik nővérét, Valois Margitot, fiát pedig II. Fülöp király lányával házасította össze, végül igyekezett barátságos érintkezést fenntartani Németországgal. Szervezte az ország haderejét, közigazgatását és egyengette Piemontnak azt a jelentőségét, amelyről a tizenkilencedik század történetében fogunk szólni.

Velence, mint önálló köztársaság helyzete azóta, hogy a levantei kereskedelme megcsappant, rendkívül nehéz volt. Rá volt utalva arra, hogy igen ügyes diplomáciát folytasson és mindenkor alaposan tájékozva legyen az európai politikai helyzetről. A hírneves velencei követek ott voltak minden európai állam székhelyén és nagyobb gócpontjaiban. Nagyműveltségű, nemesi származású és dúsgazdag férfiakat választott meg a velencei tanács követeknek, akik minden eszközzel rendelkeztek, hogy tapasztalataikról a velencei tanácsot híven és gyorsan értesítsék. Minden héten kimerítő jelentéseket küldtek haza s ezek a jelentések történeti szempontból rendkívül becsesek.

Velence hatalma hosszú ideig szorosan véve az úgynevezett „tizek

tanácsá''-nak kezében összpontosult. Természetes, hogy Velence alkotmánya is a nemeseknek (nobili) kedvezett, annyira, hogy a tizenhatodik században is kizárólag azok a nemesi családok kezelték a hatalmat, amelyek csaknem négy évszázad előtt voltak uralmon. A tanács mellett működött még egy bizottság, a zonta, amely idővel több és több közügynek az intézését vonta a saját hatalmi körébe, miáltal a tanács hatásköre nagyon összeszorult. Ez idővel ellenmozgalmat keltett a zonta ellen, amelyet azonban elsimítottak s egyidejűleg a tanács hatáskörét is szabatosan meghatározták. Ezentúl a köztársaság hatalmi súlypontja ismét a régi szenátusban összpontosult, míg a nagy tanács csak a törvényhozással és a tisztviselők választásával foglalkozott. Minthogy azonban a legfontosabb közügyek egy meglehetősen nagyszámú testület elé tartoztak (a szenátusnak 300, a nagytanácsnak 700 tagja volt), az államtitkok megőrzése pedig ekképp veszélyeztetve volt, ennél fogva a *három inkvizitor* hatalma növekedett. Ezeknek ugyanis az volt a szigorú kötelességük, hogy az államtitkokra vigyázzanak és minden oly mozgalmat, amely a meglevő állapot, vagy a köztársaság biztonsága ellen irányult, szigorúan megtoroljanak, elfojtsanak. Mondhatni, hogy az inkvizitorok voltak élet és halál urai Velencében. Ekképpen a régi nemesekből és a vagyonos kereskedőkből (patriciusokból) alakult új arisztokrácia a köztársaságot szigorú szabályzatok segítségével igyekezett fenntartani, amelynek elve az volt, hogy a köztársaság érdeke mellett minden egyes velencei polgár érdekének el kellett törpülnie.

Az *egyházi államban* nevezetes irányváltozás állott be. A pápák ismét arra helyezték a fősúlyt, hogy az elvilágiasodás helyett lelkeszi hivatásuk lépjen előtérbe. Természetes, hogy ezen cél megvalósításához szükségük volt birtokra, amely biztosította a pápák egyházfejedelmi függetlenségét. Önként érthető azonban, hogy a pápák a politikai irányzatok hatása elől végleg nem tudtak elzárkózni s amennyiben megakarták függetlenségüket óvni, közel kellett férközniök az olasz nemzeti politikához.

A pápai hatalom és az egyházi élet újjászervezése vette tehát a kezdetét. V. *Pál* pápa (1555—1559.) megbízható hivatalnoki karral vette magát körül. V. *Piusz* (1565—72.) a jogszolgáltatást szigorította, de *XIII. Gergely* alatt (1572—85.) a pápaság pénzügyi zavarai sok bajt okoztak már, különösen akkor, amikor a pápa sok nemesi hűbéri birtokot vett vissza. Szomorú zavarok származtak ebből, mert az elégedetlen, birtokaiktól megfosztott nemesek nyíltan fellázadtak hűbéruruk, a pápa ellen és valóságos bandaharcot kezdettek birtokaik visszaszerzése

érdekében. A pápaság intézménye szempontjából tehát nevezetes esemény volt az, amikor XIII. Gergely utódául Peretti Felixet, Montalto bíborosát választotta meg a konkláve 1585-ben pápának. V. *Sixtus*, ez volt az új pápa neve, egyik legnevezetesebb egyházfőnek tekinthető. Teljesen a saját erejéből küzdötte fel magát Szt. Péter székébe. Atyja egy Dalmáciából bevándorolt szláv család leszármazottja, kertész volt Grottamareban. Itt született fia, Félix, akit állítólag azért kereszteltek erre a névre, mert a jóslás szerint egykor pápa és pedig boldog pápa lesz belőle. Peretti Félix alig kilencéves korában a montaltói ferencrendi kolostorba ment, ott tanult. Tizenkilenc éves korában már prédikáló barát, huszonhat éves korában pedig lelkész lett. Rómában is tartott szónoklatokat s itt megismerkedett az egyházi reformpárt embereivel, akik csakhamar felismerték benne a jeles egyházi reformátort. Rendkívüli erély, önuralom lakott benne, miért is a zárdái, szerzetesi élet újjászervezésével bízták meg. Feladatát fényesen oldotta meg. Gyorsan haladt előre az egyházi ranglétrán. Rómában egyetemi tanár, a ferencrendiek főprokurátora, majd püspök és bíboros lett, de XIII. Gergely idejében, akinek intézkedéseit helytelenítette, visszavonult a cselekvés teréről. XIII. *Gergely* halála után a bíborostestület, anélkül, hogy Peretti Félix vágyakozott volna rá, őt választotta meg pápának. V. *Sixtus* a pápai trónon teljesen a saját belátása szerint, de kizárólag az egyház jól felfogott érdekében uralkodott. Nagy ügyességgel lépett fel a Róma uccáin elhatalmasodott rendetlenség és fegyelmezetlenség ellen. Halálbüntetés terhe alatt eltiltotta a fegyverviselést s üldöztette a „banditák”-at, rendet teremtett, noha a megfékezett nemesség eleget zúgolódott emiatt. Rendbe hozta a pápai udvar pénzügyeit, a jövedelmeket elhelyeztette a pápai kincstárba és ebből a kitört éhínség csillapítására nagy összeget juttatott a népnek, középületeket emeltetett, befejeztette Szt. Péter templomának kupoláját. Utódai már nem voltak ilyen kiválóak és legfeljebb VII. *Kelemen* méltó említésre abból a szempontból, hogy a ferrarai hercegséget, mint megüresedett hűbértokot, bevonta a pápai hatalom közvetlen körébe.

I. Ferenc francia király. — Kávin János. — A francia protestantizmus.

A francia királyok hatalma a tizenhatodik században megerősödött, de azért korántsem volt korlátlan. Nagy területek a dúsgazdag nemesek kormányzata alatt állottak, akik bizonyos hűbérurassági önállósággal igazgatták a vidéket. A vidékeknek megvolt a saját helyi parlamentiük, ezek pedig természetesen csak közvetve állottak a király befolyása, hatalma alatt. A francia királyok igazi hatalma voltaképp a papságban, az egyházi javadalmak adományozása révén a vele létesített kapcsolatban keresendő. Tíz érsekség, nyolcvanhárom püspökség és ötszázhuszonhét apátság adományozásának joga bőséges anyagi jövedelmeket biztosított a királynak. Látható ebből, hogy az egyház kétségtelenül hatalmas támasza volt a királyságnak. Hozzájárult még ehhez a fényes udvartartás, amely ezer és ezer nemes embert tett a király lekötelezettjévé. Különösen *I. Ferenc* király adott sokat az udvartartásra s fejtett ki óriási fényt és pompát.

I. Ferencről meg kell állapítanunk, hogy kezdetben nagyon szabadelvű uralkodó volt. Vallási kérdésekben nagy türelmességet tanúsított, a protestánsoknak nemcsak menedékjogot biztosított, hanem a szabad művészet, tudomány, kultúra érdekében szívesen látta a nevesebb protestánsokat francia területen. Ki kell emelnünk azt is, hogy *I. Ferenc* előtt és az ő uralkodása idejében a külföldi, főleg olasz művészek, tudósok szíves fogadtatásra találtak Franciaországban. Így kultúra tekintetében rendkívül mozgalmas volt kora s maga a francia irodalom, művészet és tudomány is számos mesterre akadt a franciákban.

Nem lehetett csodálkozni, hogy az irodalmi kölcsönhatás révén a Németországból kiindult protestáns mozgalom hullámai francia földre is átsaptak, másrészt a szabad kutatás és vizsgálódás révén magában *Franciaországban is kezdetét vette a protestáns irányú árnyalat*. A francia katolikus egyházban akadtak püspökök, apátok, papok, akik önálló vallási kutatásokba merültek, miáltal a protestantizmus útjait egyengették. Ehhez járult, hogy a német és svájci területről átjutottak Franciaországba a német reformáció iratai, amelyek újszerűségükkel mély nyomokat hagytak a fogékony francia lelkekben.

Hogy a visszahatás sokáig nem késztetett, természetes. *A katolikus papság és a párizsi parlament* már 1523-ban szigorú rendszabályok alkalmazását követelték, a protestánsokat üldözni kezdték. Ámde egy ideig még tűrhető volt a protestánsok helyzete, mert *I. Ferenc*

király, ahol csak lehetett, királyi hatalmával ellensúlyozta a szertelenségeket. Mindazonáltal anyagi kérdések következtében utóbb maga a király is a protestánsüldözőkhöz csatlakozott. Meghökkenett attól is, hogy a protestantizmus a királyi uralom alapjait fogja megrendíteni. Tehát *nem annyira felekezeti vagy egyházi érdekből, hanem uralkodói önzésből a legszigorúbb rendszabályokat léptette életbe a protestánsok ellen s Berquin Lajost, Luther iratának fordítóját máglyahalálra ítélte.*

Amikor pedig a párizsi kis református egyházközség elég meggon-dolatlanul egy röpiratot adott ki a katolikus egyház és a pápa ellen, a király elrettentésül még ugyanazon a napon hat luteránust nyilvánosan megégettetett. Majd pedig 1535 januártól májusig huszonhét protestánst küldött máglyahalálba. A provençei tartományban élő waldensiek ellen írlóháborút vezette, valóságos hadi ostrom alá fogta őket és körülbelül háromezret lemészároltatott, az elfogottak közül kétszázötvenet kivégeztetett, hatszázat pedig gályarabságra ítél. Ilyen események között teltek el I. Ferenc uralkodásának utolsó évei. Egyre *fokozódott a protestánsok üldözése.*

Az üldözések következtében a francia protestantizmusnak szervezkedés szempontjából Genf lett a székhelye.

A kálvinizmus történetében nevezetes szerepet játszott Genf, amely nem volt tagja a svájci szövetségnek. Névleg a saját püspökének uralma alatt állott, viszont ennek a nevében a szavojai hercegek kormányozták.

I. Ferenc francia király.

Kezdetben nagyon türelmes volt a vallási kérdésekben a pompát és fényt kedvelő uralkodó, később azonban a Franciaországban is rohamosan szaporodó protestánsok ellen fordult. Kegyetlenül üldözte őket, mert feltette trónját a protestantizmus terjedésétől

A szavojai hercegek azonban Genfet végleg maguknak szerették volna megszerezni. Azért arra törekedtek, hogy a hercegi ház valamelyik tagja jusson a püspöki székbe. Ez a törekvés belső zavarokhoz vezetett. A szavojai hercegi családnak hatalmas pártja akadt célja megvalósítására, viszont *Huques* Besancon vezérlete alatt a genfiek egy másik töredéke Genf szabadságát akarta kivívni s emellett a protestantizmusnak is kedvezett. A hugenották kezdetben nagy hátrányban voltak, a szavojai párt már-már hatalmába kerítette a várost, amikor Bern csapatokat indított útnak és Genfet a svájci szövetség védelme alá vette. Az ebből származott harc a protestánsok győzelmével végződött, különösen akkor, amikor élükre állott *Farel* Vilmos, aki a bernieket szervezte.

A francia protestantizmus tulajdonképpeni megalapítójának, aki nemcsak saját nemzete, hanem Európa egyik nagynevű vallásreformátora lett, *Kálvin* Jánost kell tekintenünk. Akik ő előtté szenvedtek üldözést vagy mártírhalált, azok még távol állottak a protestantizmus határozott kialakulásától és inkább csak előhírnökei voltak annak az óriási, mélyreható és üdvös reformációs mozgalomnak, amely sok áldozatot követelt, de amelynek társadalomtisztító hatását sem lehet eltagadni.

Kálvin János Noyonban született 1509-ben. Atyja ügyvéd és püspökségi titkár volt s fiát, miután korán észrevette kiváló talentumát, egyházi pályára akarta adni. *Kálvin* János tizenhat éves korában Párizsba ment, ahol nemcsak szorgalmával, hanem tehetségével is feltűnt. De a lekészi pályát abbahagyta, mert atyja úgy vélte, hogy fiából nagyobb ember válik, ha a jogi pályán képezi ki magát. Tanult tehát jogot és Orleánsból nemsokára mint fiatal tudós tért vissza Párizsba.

Bármennyire szigorú rendszabályok örködtek afelett, hogy új törekvések ne zavarják a párizsi társadalom nyugalmát, azt mégsem lehetett megakadályozni, hogy az új hit elvei el ne terjedjenek. Mire *Kálvin* Párizsba ment, akkorra már lélekben és gondolatban híve volt az új vallási tanoknak, aminek csakhamar híre is ment. Ha talán valami jelentéktelen emberről lett volna szó, alig keltett volna komolyabb feltűnést, hogy minő vallási tanokat követ, de egy olyan tehetséges, amellett a makacsságig következetes férfiúnál, mint *Kálvin* volt, az új tanok hangoztatása feltűnő lett. Ki is adták ellene az elfogatási parancsot. *Kálvin* azonban erről idejekorán értesült és elmenekült. Egy ideig francia területen rejtőzködött, utóbb azonban a reformációnak egyik főszékében, Baselben telepedett meg.

I. Ferenc francia király ezalatt nyíltan elrendelte a protestánsok üldözését és nem kímélte az új hit követőit. Nem egy máglya fénye világított be ezidőben az elfogultság sötét éjjelébe.

Kálvin Jánosnak Basel épp alkalmas város volt. Mert abban az időben egyik fontos szellemi gócpont volt ez a város. Baselben volt akkor Ökolampádusz, akit Zwingli halála után a svájci reformáció fejének ismertek el. Baselben jelent meg Kálvin Jánosnak a reformációról írott nagy, rendszeres összefoglaló műve.

Kálvin latin és francia nyelven is kiadta e művét és azt — ez jellemzi bátorságát — egyenesen a francia királynak ajánlotta, akit felkért arra, hogy az új hit követőit fogadja kegyelmébe. Művében Kálvin élesen bírálta a helyzetet s keményen megtámadta azokat, akik a reformációt elítélték s üldözték. Ferenc királynak kezdetben inkább jóakarató tanácsokat osztogatott, de utóbb már egy helyen elemi erővel tör ki Kálvinból az igazságérzet, amikor azt írja: „Aki nem uralkodik Isten dicsőségére, az nem király, hanem rabló.” Érdekesen mondja és hangsúlyozza Kálvin egy helyen: „A mi tanunk nem új, mert Isten szava nem az. Nem kétséges, mert hitünk nem fél sem a halál borzalmaitól, sem Isten ítéletétől.” Vaserejű meggyőződés lakozott Kálvinban. Következetessége átszüremlett a reformáció tanaiba is.

Kálvin tanainak egyik sajátossága a predesztináció, amelyről egyik magyar ismertetője ekképp ír: „Kálvin rettenetes következetességgel felállítja azt a tant, hogy az Isten az emberek romlott tömegéből már eleve csak egy bizonyos meghatározott számot választott ki az üdvösségre és örök életre, a többiek pedig örök kárhozatra rendelte. Az Istennek ezen örök végzete ellen, vagy ennek megváltoztatására az ember sem jót, sem rosszat egyáltalában nem tehet. Aki eleve kiválasztott, az a kegyelemből soha és semmiképpen ki nem eshetik, aki ki nem választott, az bármit tegyen, mégis az örök kárhozat fia marad. És hogy az Isten, a maga szabad tetszése szerint csak némelyeket választott az örök életre, abban semmi igazságtalanság nincs, mert miután az emberi természet annyira meg van romolva, hogy az minden jóra merőben képtelen, nem mástól, hanem egyedül az Istennek örök tetszésétől függ az, kiket rendelt örök életre s kiket hagyjon kárhozatra.” Azon ellenvetésre, hogy eszerint az embernek a jóra igyekeznie sem kell, Kálvin ily értelemben felelt: „Isten törvényei tiszták, világosak és határozottak, annál fogva azok szerint élni kötelezve vagyunk s aki azokat megsérti, büntetésre méltó; Isten végzetakarata ellenben titkos,

elrejtett s efelett tépelődnünk nem kell.” Kálvin hittanításában igen sok olyan logika rejlett, amely alkalmas volt arra, hogy az új hit köve-

Kálvin János.

A hirneves reformátor a franciaországi Noyonban született. Jogi tanulmányai után teljesen a protestáns vallás tanulmányozásának szentelte magát. Franciaországból menekülnie kellett. Genfben telepedett meg, ahol szigorú és puritán elvek szerint szervezte a reformált egyházat s megalapítója lett a kálvinizmusnak, a nevére elnevezett protestáns hitvallásnak.

tőiből igazi puritánokat neveljen, megedzze őket az élet számára, annál is inkább, mert hisz az üldöztetés előre volt látható.

Nagy művében nemcsak a hitélet reformálására terjeszkedett ki, hanem összefoglaló rendszerét adta a társadalmi és állami életnek is.

A hagyományokat, fanatizmust, bigottságot nevelséggé tette és harcot kezdett az avult tekintélyrendszer ellen Természetes, hogy hitéleti felfogása Isten kegyelméből való fejedelmeket nem ismert és nem ismert felelőtlen királyt.

Minden téren az embert kereste és találta meg: a magfogyatkozásaival és gyarlóságaival, de egyúttal a magasztosságig emelkedő hajlamokkal.

Kálvin hatalmas és feltűnést keltő munkája megjelenése után szellemi forradalmat idézett elő. Kálvin elment az Estékhez Ferrarába, ahol Renée, XII. Lajos lánya nem csinált titkot abból, hogy rokon-szenvezik a reformációval. A reformáció ellenségei azonban nem engedték Kálvint megpihenni, biztosabb helyre kellett távoznia, ahol nem esik bántó-

Szervet Mihály, a szentháromság tagadásáról híres hittudós. Spanyolországban született, orvos volt. A protestáns hittudósokat hasztalanul igyekezett a szentháromságra vonatkozó, az egyház tanaitól eltérő nézetének meggyerni. Leginkább Párizsban és Lyonban élt, csillagászattal és matematikával is foglalkozott. Valóságos művei miatt éles összeütközésbe került úgy a katolikus, mint a protestáns egyházi hatóságokkal. Genfben a városi tanács Kálvin föllépése folytán börtönbe vetette és miután szentháromság-ellenes tanainak visszavonását megtagadta, máglyán égettette meg.

Ez a hely Genf volt. Amikor Kálvin Genfbe érkezett, Farel Vilmos már javában tanította a reformáció hitelveit. Farel volt az, aki Kálvint rávette arra, hogy Genfet válassza megtelepedése helyéül. Kálvin hosszas rábeszélésre engedett.

Genf lett Kálvin reformatori működésének központja, mert a város lakosságának zömében lelkes támogatókra akadt. A svájci polgárok között ekkor Genfben az úgynevezett „svájci párt”-é volt a többség, ez pedig a reformációhoz húzott s elfogadta Farel és Kálvin tanításait. Amint Kálvin érezte, hogy befolyása, hatalma megnövekedett, megkezdte Svájc területén az egyházi és politikai reformáció nagy munkáját. A puritánság, az egyszerűség, a becsületességet látni engedő keresetlenség volt Kálvin társadalmi és politikai jelszava, irányesszemeje. Irtózott a külsőségektől, a cifra élettől, ellenben hirdette a fanatizmusig menő puritánizmust.

Kezdetben mégis nagy nehézségei voltak Kálvinnak, főleg a politikai szervezés terén. A polgárság sehogy sem akarta megengedni, hogy a lelkészek politikai dolgokba beavatkozzanak, amikor pedig Kálvin emiatt felszólalt, száműzetésbe küldték Kálvint. De száműzetése, amelyet Hamburgban töltött el, nem tartott soká. Kálvin távozása után ugyanis Genfben a vallási fegyelem és a lelkészek eddig példás élete nagyon megromlott, mindinkább érezni kezdte a polgárság Kálvinnak hiányát. Farelnak hosszas rábeszélése után Kálvin visszatért Genfbe.

Kálvin visszatérése Genfbe valóságos diadalmenet volt. Kálvin kijelentette, hogy abban a feltevésben tért vissza, hogy a polgárság feltétlen csatlakozni fog elveihez és belenyugszik a gyökeres reformokba. Amikor erre megkapta az ígéretet, kidolgozta a város egyházi szervezetét, majd pedig a polgári törvénykönyvet. Szigorú felügyelet alá került a város lelkészi kara s a polgárság erkölcsének gyökeres megjavítása céljából is szigorú törvényeket fogadtatott el. A mai fogalmak szerint rendkívül szigorú paragrafusokból állott a genfi törvénykönyv, mert még az is börtönbe juthatott, aki véletlenül, pusztán szórakozásból kockával játszadozott. Kálvin úgy vélte, hogy szigorral kell fellépnie, mert csak így szoktatja a lakosságot a feltétlen rendszeretetre.

Sokat adott Kálvin az erkölcsgyakorlatokra és szigorú büntetés terhe alatt kötelességévé tette mindenkinek a templomba járást, a prédikációk végighallgatását. Kálvin feddhetlen erkölcsű, jellemes, következetes férfiú volt. Közelebbi érintkezésbe lépett a zwingliánusokkal és Zürichben megállapodásra jutott velük az úrvacsora szempontjából. Ekképp Kálvin állása, tekintélye megerősödött és voltaképp ekkor jutott Kálvin tekintélyének magaslatára.

Szervet Mihállyal, aki az unitárizmusnak volt a híve, nem tudott rokonszenvenni és amikor Szervet tanításai veszélyeztették a reformációt és Szervet elég merész volt, hogy Genfben is Kálvin ellen nyilatkozzék,

Kálvin nem akadályozta meg, hogy a városi tanács Szervet Mihály felett szigorú ítéletet mondjon ki. A tanács Szervetet halálra ítélte és máglyán égettette meg.

Kálvin híre, tanításai messze földre elterjedtek. A kálvinisták száma napról-napra szaporodott s Genfben rendkívül sokan telepedtek le közülük. Angol, francia, skót, német-alföldi kálvinista menekülteknek volt Genf a gyülekező helye, ahol valamennyien Kálvint tekintették legfőbb tanítómesterüknek. A fáradhatlan szellemi és testi munka azonban a gyenge szervezetű Kálvint csakhamar kimerítette. Hatvanöt éves korában halt meg Kálvin. Nemcsak egyházi reformátor volt, hanem egyúttal javítója az erkölcsöknek is

II. Henrik francia király.

Nagy szigorúsággal üldözte a protestánsokat. Hadseregére nagy gondot fordított, ebben lelte örömét. Felesége a hírhedt Medici Katalin volt.

Utóda, legtehetségesebb tanítványa Béza Tivadar lett, akinek egyénisége kiegyenlítette azokat a félreértéseket, amelyeket Kálvin szigora okozott. Bézának sikerült megvalósítani a kálvinizmus igazi elvét, azt, hogy erkölcsös, higgadt gondolkodású, következetes jellemű hívőket neveljen.

II. Henrik (1547—59.) trónralépte nem kedvezett a francia pro-

testantizmusnak. Az új király jórészt katona volt, katonáiban lelte örömét és a királyi uralom gyakorlásában is engedett befolyásuknak. Felesége a híres Medici-család egyik tagja, Katalin volt, akit azonban a király nem igen kedvelt és Poitiers Dianát, egy számító, szellemes nőt tüntetett ki kegyeivel.

II. Henrik udvarában legnagyobb befolyása a *Guise* hercegeknek

volt, kik mint *Lotharingia* és *Bar* hercegei német-birodalmi hercegek, mint a *Guise* grófság hűbéresei pedig franciák voltak. Közülük Ferenc és Károly vergődtek hírnévre, az előbbi mint hadvezér jeleskedett, az utóbbi pedig Reimsnek érseke, majd bíboros lett. *Guise* Mária V. Jakab skót királynak lett a felesége. Ebből a házasságból származott Mária, aki II. Ferenc francia trónörökösnek lett a felesége. Látnivaló, hogy a *Guise*-család igen nagy összeköttetésekre, befolyásra tett szert.

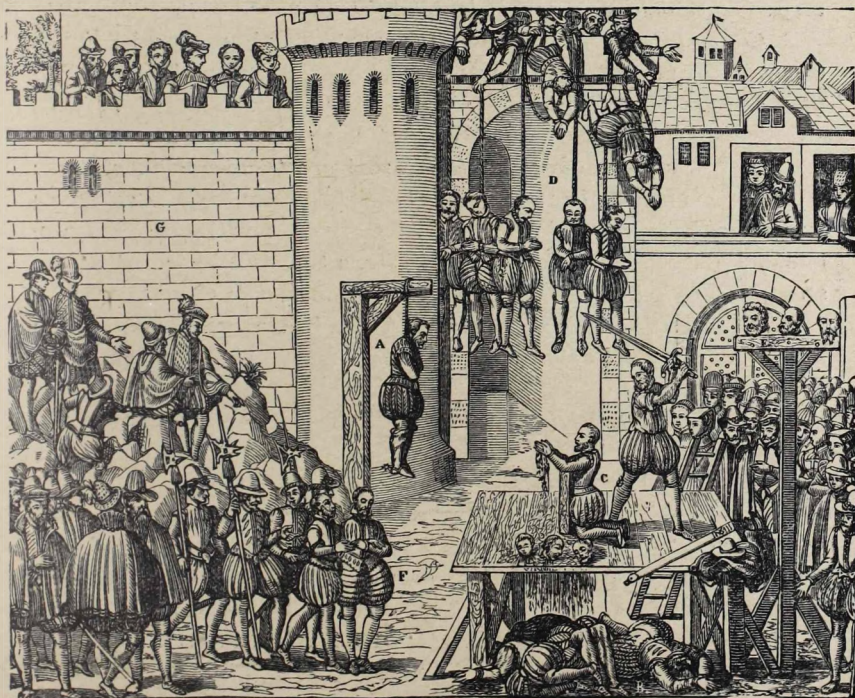
II. Ferenc francia király.

Tizenhat éves korában lépett a trónra, alig egy évig uralkodott s ez az idő is állandó zavarok között telt el. A francia protestánsok az ő uralkodása alatt tartották meg első nemzeti zsinatjukat.

Áttérve a protestánsok helyzetére, jeleznünk kell, hogy II. Henrik csakhamar a legszigorúbb üldözés alá fogta őket. *Protes-*

táns nem lehetett sem állami, sem közhivatalnok, a protestáns könyveket és iratokat el kellett égetni, Ezen bánásmód elől tehát sokan menekültek át francia földről a közeli Genjbe. A kegyetlen üldöztetést maga a párizsi parlament is megsokalta, mire a király a szabadelvűbb parlamenti tagokat elfogatta, egyet pedig felségsértés miatt ki is végeztetett. Még tovább is dühöngött volna a király a protestánsok ellen, ha egy szerencsétlen kimenetelű lovagi tornán halálos sebet nem kap s meg nem hal.

Utóda az alig tizenhat éves *II. Ferenc* lett (1559—60). Alig egy évig tartott uralkodása és végtelen zavarokba döntötte az országot s a Guise-család teljesen magához ragadta a hatalmat. Ebben az időben történt, hogy a francia kálvinisták 1559 május 15-én titokban megalakították a protestáns nemzeti zsinatot és erről utóbb a királyt isértesítették.

Az amboisei vértörvényszék.

Számos francia protestáns nemes összeesküdött, hogy az amboisei kastélyban időző királyi udvart meglepi s a királyt elfogják. A Guise hercegek azonban megtudták a tervet, a kastély felé közeledő összeesküvőkön az őrsggel rajtaüföttek. A vezért levágták, az elfogottak fölött pedig vértörvényszéket ülték s valamennyit kivégezték.

A francia közéletnek számos jeles férfja csatlakozott a kálvinistákhoz, így a *Chatillon-Coligny* fivérek, a gyalogsapatok parancsnokai és mások.

A *hugenoták* (kálvinisták) mozgalma tehát semmiképp sem volt kicsinylendő. Hozzájuk szíttott még az uralkodóház egyik mellékága, a *Bourbon-Vendome*-ok, Bourbon Antal és Lajos.

Amikor a kálvinizmusnak nemcsak a hívei szaporodtak meg,

de olyanok is akadtak nagy számmal az új hit követői között, akik a francia nemesség színe-javához tartoztak, már kényesebb feladat volt a velük való boldogulás. Ehhez hozzájárult még az is, hogy a Guise-család uralma igen soknak ellenszenves volt, főleg azért, mert ez a család nem volt tiszta francia. Az az összeesküvés tehát, amelyet ellene szőttek, jórészt *francia nemzeti* jellegűnek nevezhető, noha csaknem kizárólag kálvinista nemesekből kerültek ki az összeesküvők.

Condé (Bourbon) herceg állítólagos tudtával, számos kálvinista nemes titkos megállapodásra jutott azzal a céllal, hogy a Tours mellett lévő *Amboise-kastélyban* tartózkodó udvart meglepi, a királyt elfogják, a Guise-családot megbuktatják és a hatalmat a Bourbon hercegek számára szerzik meg. Az összeesküvésről azonban a Guise-család idejekorán értesült és amikor *Rénaucie*, az összeesküvők vezetője százötven lovassal a kastély felé közeledett, az elhelyezett őrség hirtelen megtámadta a közeledőket, vezérüket megölte, a többi pedig jórészt elfogta s ezeket a *Guisek vérlörvényszékel* tartva azonnal ki is végeztették.

A kálvinistákat azonban ez az eset nem kedvetlenítette el. Nyíltan követelték a szabad vallásgyakorlatot és a rendek egybehívását, amibe a Guise hercegek belementek, de csak azért, hogy a rendi gyűlésre érkező *jóbb kálvinista vezéreket* (*Navarrai* Antalt, *Condé* herceget) elfoghassák. *Condé* herceget, mint állítólagos összeesküvőt halálra is ítélték. A Guise-párt erélyes rendszabályokra határozta el magát. Arról volt szó, hogy a rendek kötelesek a katolikus hitvallást elfogadni, aki pedig vonakodik, az eretnekként üldözendő. Egyidejűleg *D'Albret* Johannához, IV. Henrik anyjához parancsot menesztettek, hogy a kálvinista prédikátorokat kergetse el. Ő azonban a parancsot figyelemre sem méltatta, hanem menedéket nyújtott *Béza* Tivadarnak s egész udvarával áttért a kálvinista vallásra.

Medici Katalin. — A vallásháborúk.

II. *Ferenc* király váratlanul bekövetkezett halála nagy veszedelemmel fenyegette a Guiseket, akik hatalmukat féltették. És ekkor állott be az a nevezetes fordulat, amely Franciaország történetére nagy kihatással volt. A szereplés színterére lépett ugyanis Medici Katalin. Érdemes vele behatóbban foglalkoznunk. Alig tizenegy éves fiával, IX. *Károly*val jelent meg az államtanácsban, hogy fia nevében átvegye a kormányzást és ezzel minden személyes kívánságát, bosszúvágyát és uralomszomját kielégítse.

Medici Katalin neve nem jó hangzású Franciaország történetében. Hisz ő volt az értelmi szerzője a rettenetes Szt. Bertalan-éji vérfürdőnek. Olasz volt minden ízében. Kiváló műveltség, művészi ízlés, pompaszere-

Medici Katalin, IX. Károly francia király anyja.

A „pokolfekete lelkű nő”, ahogy elnevezték, olasz származású volt, pompakedvelő, külsőleg vallásos és amellet tele bűnös szenvedélyekkel. Céljai érdekében minden eszközt jónak talált. Ő volt az értelmi szerzője a Szent-Bertalan-éji rettenetes vérfürdőnek.

tet, élvezetek után való vágyakozás jellemezték. A vallásban buzgónak mutatta magát és azt, hogy jó katolikus, tüntetőleg fitogtatta, egyébként azonban szerette a vallás által tiltott jóslásokat és a babonákat. Komolyan értett erkölcsi érzéke nem volt, mert feltett céljai érdekében

bármely eszközt felhasználta. Önző volt a végtelenségig. Olasz nő létére nem üzött francia nemzeti politikát, ellenben hatalmi érdekből, a saját hatalmának megmentése vagy megerősítéséért bármely párttal szövetekezett. Képes volt második hazájában vérfürdőket rendezni s voltaképp az ő bűne, hogy a Valois-család utóbb tönkrement. Olasz honfitársai azt mondták róla, hogy „fúriák lakoznak benne.” A francia kálvinisták pedig „*gyémántkemény szívű és pokoljekete lelkű nő*”-nek nevezték el. Ez a nő volt ekkor Franciaország kormányzónője.

Legelső teendője az volt, hogy a Guise-család sakkban tartására a hugenottákkal és a Bourbon királyi hercegekkel szövetekezett. Bourbon (Condé) Antal és Lajos hercegeket és Coligny admirálist meghívta az államtanácsba, amivel azt akarta elérni, hogy ne csak a katolikusok, hanem a protestánsok is elismerjék az ő uralmát. Különben a közvélemény már kezdte belátni, hogy nem lehet a protestánsokkal úgy bánni, mint eretnekekkel és lázadókkal.

A legutóbbi rendi gyűlésen a harmadik rend már mélyreható állami és nemzetegyházi reformokat hangoztatott. Határozathozatalra azonban nem került a sor, mert *L'Hopital* kancellár hazaküldte a rendeket azon a címen, hogy a király közbejött halála miatt megbízatásuk megszűnt. De valójában az volt az ok, hogy a kormány a kedélyek izgatottságára való tekintettel, időt nyerjen az elhatározásra. A kancellár, aki szabad-elvű érzelmeiről híres volt, kieszközölte, hogy azontúl a protestánsok kitükért halálbüntetéssel ne lakoljanak, legfeljebb száműzetés érheti őket. Mikor 1561-ben a rendek ismét összejöttek, határozottan liberális reformeszmék kerültek megvitatás alá. Nevezetesen: az egyházi javak bevonása, az elhalt uralkodók könnyelműsége által felhalmozott adósságok törlesztése, a papság javadalmazása, az örökletes rendiség eltörlése. Természetes azonban, hogy ezeket az eszméket épp csak hogy megvitatták, de a döntést elhalasztották. Ezzel egyidejűleg Poissyban egyházi gyűlést is tartottak, amelyen nemcsak a francia katoliku egyház főméltóságai, hanem Laynez jezusita generális is résztvett s ott voltak Béza Tivadar és Martyr Péter a protestánsok részéről s vallási eszmecserébe bocsátkoztak.

Mindez voltaképp a kancellárnak volt a műve, aki a protestánsok üldöztetésének élet akarta venni. Részben célt is ért ezáltal, amennyiben kieszközölte a st. germaini türelmi rendeletet. Eszerint a protestánsok a városok területén kívül vallásukat szabadon gyakorolhatják, azonban a katolikus ünnepekre figyelemmel kell lenniök és minden gyűléshez engedélyt kell kérniök. Ez volt az első lépés a vallás szabad gyakorlata felé.

A türelmi rendelet a legnagyobb reményekre jogosította fel a francia kálvinistákat, akiknek száma rohamosan emelkedett, annyira, hogy már hatalmi tényezővé nőtték ki magukat. Állítólag 1561-ben az ország lakosságának negyedrésze Kálvin tanait vallotta. Béza Tivadar szerint 2150 reformált község volt francia földön, jórészt délen és nyugaton. A Loire és a Garonne-folyók alsó vidékein a hugenották voltak többségben. Katholikus volt az északi és keleti rész, Provence, Dauphiné, Burgundia és Lotharingia, még Párizsban és körülötte is számos protestáns hitközség alakult.

Mindezek ellenére a katolikusok még elég erősek voltak ahhoz, hogy felvehessék az odadobott kesztyűt. És noha a Guise-család kicsöppent a tényleges hatalomból, azért Guise Ferenc, Montmorency főparancsnok és André admirális megcsinálhatták azt a szövetséget, amely a katolikus vallás védelmére irányult. Sőt még Navarrai Antal, d'Albret Johanna férje is átpártolt ehhez a szövetséghez.

Egész váratlanul tört ki Franciaországban a vallásháború, amely rövid megszakításokkal harminchat évig tartott. Az első lökést erre a vassy-i vérengzés adta meg. Vassy mezővárosban történt ugyanis, hogy 1562-ben Guise Ferenc herceg egy fegyveres csapat élén megtámadta a reformátusokat, akik egy pajtában istentiszteletre jöttek össze. Szétugrasztotta őket és sokat megsebesített s felkoncolt közülük. Ezzel az

Guise Ferenc francia herceg.

Vezető szerepet vitt a francia valláspolitikai mozgalmakban. Vörös harcokat vívott a protestánsok ellen. Orléans mellett egy orgyilkos türe oltotta ki az életét.

eseménnyel kezdődött a vallásháború. *A hugenották a protestáns angolok és németek meg svájciak segítségére támaszkodtak*, ellenük pedig Spanyolország, a pápa, a francia nép zöme s a katolikus németek és svájciak szövetkeztek.

Medici Katalin eddigelé nem akart a Guise hercegek mellett állást foglalni, sőt *Condé* herceget meghívta udvarához. Csakhogy a Guise hercegek gyorsabbak voltak, embereikkel megszállották az udvar környékét, *Condé*t visszatérésre kényszerítették. Ez természetesen felizgatta a protestánsokat s szervezkedni kezdtek. De mindenesetre nagy hátrányban voltak a katolikus párttal szemben, amellyel nyíltan még nem ütközhettek meg. Normandiában nagyon *mostoha volt a hugenották helyzete*, mert Rouent hősies ellenállás után elvesztették és számos hitsorsosuk vesztette életét a védelem alatt és a város bevétele után. *Condé* herceg sietve ment Normandiába, hogy a hugenottáknak segítséget vigyen, ámde *Dreux* mellett a katolikus német és svájci zsoldos ezredek visszaszorították. A csata igen véres lefolyású volt, de eldöntetlen maradt. Katolikus részen *André* elesett, *Montmorency* fogságba jutott. *Condé*t pedig a katolikusok ejtették foglyul. Erre *Coligny* admirális a hugenották seregét visszavitte *Orléans* védelmére, amelyet *Guise* Ferenc herceg ostromolt. Guise azonban egy protestáns nemesember orgyilkosságának esett áldozatul, az ostrom tehát megszűnt, ami protestáns részen nagy örömet, a katolikusok körében pedig szenvedélyes elkeseredést keltett.

Guise halála ideiglenes békét eredményezett. *Medici Katalin Condé*t és *Montmorency*t bízta meg a feltételek megállapításával, amely az amboise-i rendelethez vezetett. A protestánsok, bár eléggé korlátozottan, ismét békét élvezhettek, másrészt a királyi hatalom is fel tudott lélekezni, Havre angol kézről újból francia birtokba ment át. *Medici Katalin* pedig az alig tizennégy éves fiát, *IX. Károlyt* nagykorúnak nyilvánította, de megtartotta mellette természetesen minden eddigi befolyását. A jelenségek arra engedtek következtetni, hogy a felekezeti béke tartós és őszinte lesz. Katolikusok és protestánsok barátkozni kezdtek egymással, vitás ügyeiket jóindulatúlag megbeszélték és a főfigyelmet a közállapotok, sérelmek orvoslására, az erkölcs és közműveltség emelésére fordították. Sajnos, hogy ez az irányzat csak rövid életű volt.

*Medici Katalin*t egy körutazása alkalmával már 1565-ben arra figyelmeztették, hogyha a hugenották ellen erőlesen nem lép fel, a katolikus közvéleményt maga ellen fogja ingerelni. Leánya, a spanyol királyné is hasonló irányban igyekezett őt befolyásolni, amihez hozzá-

járult Condé hercegnek kissé terhessé vált önérzeteskedése abban, hogy mindenáron főparancsnok akart lenni. Medici Katalin tehát eddigi tartózkodó álláspontját elhagyta, a katolikus mozgalmat kezdte támogatni,

D'Albret Johanna, IV. Henrik francia király anyja.

Művelt, vallásos érzésű asszony volt s egyik legbuzgóbb híve és védője a francia protestántizmusnak. Ugy ő, mint férje, Bourbon Antal nagy szerepet játszottak a francia protestántizmus történetében.

a királyi csapatokat, csendőrséget szaporította s eltúrte, hogy Guise bíboros az udvarnál ismét befolyást szerezzen magának. Ebbe az időbe esett a spanyolok hadakozása Németalföldön, ahol a protestánsok elhamarkodott kép és templomrombolásai a keményszívű Alba herceg szigorú megtorlását vonták maguk után. A francia protestánsok meg-

lepetéstől tartván, elhatározták, hogy a veszedelmet megelőzik és ekképp érnek majd el döntő sikereket. Erre alkalom kínálkozott akkor, amikor az *udvar Monceauxban nyaralt*, az újonnan felfogadott svájci csapatok pedig még messze voltak. A francia protestánsok titokban gyülekezni kezdtek az udvar közelében. Erről az udvar véletlenül tudomást szerzett s útrakelt Párizsba. *Condé* herceg útközben megkísérelte ugyan a támadást, de a svájciak bátorságán a csekély protestáns fegyveres erő támadása megtört.

Kitört tehát a második francia vallásháború. *IX. Károly* király *jeggyerbe szőlította a hűbéreseit*, a *Guisek* pedig spanyol segítséget akartak még igénybe venni. Ezalatt *Condé* herceg újabb csapatokkal megerősödve Párizs ellen vonult, de *St.-Denis* mellett súlyos vereséget szenvedett. Igaz ugyan, hogy ellenfele, *Montmorency* főparancsnok a csatában elesett, mindazonáltal a protestánsok ügye ismét rosszabbra fordult. Mindkét oldalon idegen segítség után áhítottak, mégis sikerült azonban *Longjumeauban* a protestánsoknak kedvező békét kötni.

Ez a béke nagyon rövid ideig tartott. *Katalin* királyné és *IX. Károly* nem tudták elfelejteni azt, hogy a protestánsok nem is oly régen maguk kezdték meg a harcot, másrészt a németalföldiek leveretése Alba spanyol hadvezér által újból felszínre juttatta a katolikus áramlatot. *L'Hopital* francia államkancellár békítő politikája elvesztette minden súlyát az udvarnál, maga a kancellár is kénytelen volt méltóságát otthagyni. *Guise* bíboros befolyása ismét nagyra nőtt az udvarnál. A protestánsok ellen szigorú rendeleteket bocsátott ki a király, többek között *Coligny* és *Condé* hugenotta fővezérek elfogatását rendelte el. *Coligny*, *Condé* és *d'Andelot* fegyveres kíséret élén még idejekorán a protestáns *La Rochelle* tengerparti megerősített városba menekültek. Odaérkezett nemsokára *D'Albret Johanna* is. Természetes, hogy erre a hírre számos kálvinista sietett a tengerparti városba, mert érezték, hogy veszedelem fenyegeti mindnyájukat. *Condé* herceg mindenekelőtt Angliától kért pénzt és ágyúkat, a *La Rochellebe* tóduló kálvinistákat pedig felfegyverezte, úgyhogy hamarosan huszonötezer gyalogos és hatezer lovaskatónája volt együtt.

A katolikusok és a protestánsok erősen készülődtek a harcra. Végre *Jarnac* mellett találkozott a két sereg. A katolikus királyi csapatok véres harc után visszaszorították a hugenottákat, akiknek vezére, *Condé* foglyul esett és akit egy katolikus nemes orvul leszúrt. *Coligny* admirális a hugenotta sereget elég rendben visszavezette ugyan, de már nem tudta a protestánsok helyzetét megjavítani. A *La Roche-Abeille* és

Poitiers mellett vívott harcok sem jártak eredménnyel. A királyi seregek a hugenottákat mindenütt nyomon követték és végül a hátráló *Coligny* *Montcontour* mellett kénytelen volt elfogadni a csatát. Most 18 ezer hugenotta és 25 ezer katolikus harcos küzdött egymás ellen. A *véres harc*, amelyben *Coligny* is sebet kapott, a katolikusok győzelmével végződött. A francia protestánsok elvonultak és négyezer német protestáns katona fedezte útjukat. Mind a négyezer német áldozatául esett a győztes királyi csapatok támadásának. A hosszas hadakozásban végre mind a két ellenfél kifáradt, pénzük is elfogyott, a zsoldos csapatok fegyelmetlenkedni kezdtek, mire a katolikusok józanabb részének befolyása alatt a két ellenfél kifáradt, pénzük is elfogyott, a zsoldos csapatok fegyelmet enkedni kezdtek, mire a katolikusok józanabb részének befolyása alatt 1570-ben létrejött *St.-Germainben* a béke. Eszerint egyes meghatározott területek kivételével a protestánsok szabadon gyakorolhatták vallásukat s huszonnégy község bármely eshetőségre protestáns menedékhelynek nyilvánított, egyébként a protestánsok egyenjogúságát is elismerték. A béke oly őszintének látszott, hogy az udvarnál *Coligny* megjelenhetett, IX. *Károly* király ajándékot adott neki, sőt az ő tanácsára a spanyol királyság túlhatalmaskodása ellen szervezkedni kezdett és Angliával szövetségre lépett. *Coligny*nak részben protestáns, másrészt francia (mert spanyolelleses) politikája túlsúlyra vergődött az udvarnál. Ehhez a politikához nemsokára egy érdekes esemény fűződött. Arról volt ugyanis szó, hogy a királyi ház és a Bourbonok protestáns ága között házasság révén rokonságot teremtsenek. Tervbe vették Navarrai (IV.) *Henrik* házasságát *Margittal*, *Medici Katalin* leányával, IX. *Károly* nővérével. A házasság létre is jött volna, noha azt a pápa, mint eretnek-házasságot ellenezte. De váratlan események jöttek közbe és vészterhes felhőkkel vonták be a politika égét.

A Szent Bertalan-éji vérfürdő.

Hogy a katolikusok zöme nem jó szemmel nézte az udvarnak a protestánsokkal való nagy barátkozását, valamint azt, hogy a protestánsok tömegesen özönlenek Párizsba, természetesnek kellett tartani. Viszont azonban a protestánsok is aggódni kezdtek amiatt, hogy vezéreik, befolyásos főbb embereik jórészt mind Párizsban vagy legalább is az udvar közvetlen közelében telepednek le. Az a sötét gyanu fészkelődött meg a protestánsokban, hogy mindez tudatosan történik, a protestáns vezéreket úgyszólván kelepcébe csalogatják s a főbb protestánsok

öntudatlanul rohannak a saját vesztükbe. Ámbár a látszat azt mutatta, hogy a Szent Bertalan-éji borzalom tervszerűen volt előkészítve, mégis a szigorú igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy ekkora vadállatiasságot, ilyen pokoli hideg tervezést mégsem lehelett feltételezni. Előkészítésről a szónak tulajdonképpeni értelmében nem volt szó, hanem inkább egy szenvedélyroham okozta, amelyhez a józan számításnak és ördögi kitervelésnek semmi köze sem volt. Igaz ugyan, hogy az udvar, a katolikusok és a hugenották között nem volt mélyreható, teljesen őszinte a barátság, valami lappangó ellentét állandóan volt köztük. A vérfürdő okát másban kell keresnünk. Még pedig abban, hogy *Coligny*, a protestánsok fővezére csaknem mindenható hatalomra tett szert az udvarnál, IX. Károlyt csaknem teljesen a maga befolyása alá vonta, amivel aztán maga ellen ingerelte *Medici* Katalin uralomszomját, uralkodni vágyó női hiúságát.

Hogy ez a feltevés a legmegfelelőbb, igazolják a következők. Az előzményekből tudjuk, hogy *Coligny* a szorongatott protestáns németalföldieknek a spanyolok ellen segítséget akart nyújtani. A spanyol hatalom megtörésének eszméjét ismételten felvetette az államtanácsban, de lényeges sikert még nem tudott elérni. Felhasználta tehát azt az időt, amíg *Medici* Katalin Lotharingiában időzőtt beteg leányánál. Ekkor aztán hangulatot teremtett az udvarnál a németalföldiek támogatása mellett. A királyné épp akkor érkezett haza, amikor az államtanács *Coligny* javaslatát tárgyalta.

„Mi történik itt?” — kérdezte *Medici* Katalin gyanakvólag.

„A francia nemzet kötelességéről tanácskozunk” — válaszolta *Coligny*.

„És mi volna az?”

„Segítség az elnyomott németalföldieknek.”

Medici Katalin szemei villámokat szórtak *Coligny* felé. Nem akarta elhinni, hogy *Coligny* befolyása ekkorára nőtt. Heves vita indult meg a javaslatról, Katalin pedig minden asszonyi ékesszólását, a hatás minden fegyverét felhasználta, hogy a tervet megbuktassa.

A tanácskozást *Montpípeau* vadászkastélyban folytatták, amikor Katalin sirva borult fia, IX. Károly király nyakába.

„Fiam — kérlette Katalin — jól gondold meg a dolgot, mert anyád nem lesz mindig melletted!”

Ekkor *Coligny* még egyszer védelmére kelt javaslatának, szenvedéllyel, tüzzel beszélt előterjesztett ajánlatáról, de hasztalan. Az

államtanács a Spanyolországgal való háború eszméjét elejtette. Az ellenzőknek annyiban volt igazuk, hogy a kincstár üres volt, az angol és német segítség bizonytalan, így tehát valóban merész vállalkozás lett volna a készületlen hadüzenet.

„Akkor legalább arra kérek felhatalmazást — szólta Coligny — hogy barátaimmal a németalföldiek segélyére mehessek.”

Senki sem felelt.

„*Felséged kikerül most egy olyan háborús alkalmat, amely előnyöket hozhat. Isten mentse attól, hogy olyan háború törjön ki, amelyet el nem kerülhet*” — folytatta Coligny, aki már nem volt képes a spanyolok elleni háborúra hangulatot kelteni.

Navarrai Henrik és Valois Margit házassága alkalmával Coligny még egyszer szóba hozta a háborút.

„Majd néhány nap múlva beszélünk a tervről” — felelte IX. Károly.

Az anyakirálynő, Medici Katalin erre megszokalta Coligny sürgetését. Colignyban ellenséget és a korona megrontóját látta, tehát elejtette őt. Tervének megnyerte a fiatal Guise hercegeket, akik atyjuk halálát akarták megbosszulni. Orgyilkost béreltek Montravel kapitány személyében. Ennek az volt a feladata, hogy egy közeli házból lőjje le az admirálist. Mikor Coligny 1572 augusztus 22-én délelőtt a Louvreből több nemesember kíséretében lakására ment, eldőrdült a lövés. A golyó Coligny jobbkeze mutatóujját zúzta szét és balkarjába fúródott. A kísérők azonnal odarohantak, ahonnan a lövés jött, de már nem találták az orgyilkost, aki egy készen tartott lovon elmenekült. Colignyt barátai a lakására vitték, ahol szétzúzott ujját egy orvos levágta. Condé herceg és Navarrai Henrik a királyhoz siettek s panaszt emeltek nála. Károly király rettentő dühre gerjedt.

„*Hát már sohasem lesz rend?*” — kiáltotta.

Délután a király anyjával és Anjou herceggel meglátogatta a beteg Colignyt, aki állítólag óva intette a királyt, hogy ne hallgasson csel-szökökre, mire a király a város kapuit örökkel szállatta meg és Coligny védelmére ötven gárdistát rendelt ki, ellenben a Guiseket nyíltan megfenyegette, akik erre a belvárosból el is távoztak. A hugenotta vezérek tanácskozássra jöttek össze, de mert bíztak a király rendelkezéseinek őszinteségében, levelekkel megnyugtatták híveiket, hogy nincs mitől tartani. Colignynál éjjel előttig ottmaradt a veje, de azután ez is hazament. Csak egy szolga és Navarrai Henrik őt svájci katonája őrködött a házban.

Hirtelen, váratlanul tört ki a nagy veszedelem.

Az *anyakirálynő* és Anjou herceg *Coligny* megsebesülése óta tele voltak aggodalommal. Mert a helyzet úgy állott, hogy a merénylet értelmi szerzősége a Guiseket terhelte s a király nagyon kezdett *Coligny*-höz vonzódni. *Egy átvirrasztott éjszaka után Medici Katalin és Anjou herceg elhatározták, hogy Colignyt okvetlenül megöletik, de ehhez a tervhez meg kell nyerniök a királyt.*

Másnap délután az *anyakirálynő* titkos beszélgetésre jött össze személyes híveivel, akikkel együtt kitervezte azt a hazugságot, amellyel a királyt félre akarta vezetni. Este felkeresték a királyt. Medici Katalin azt mondta a fiának:

„A hugenották háborúra készülnek, meg akarják buktatni a királyságot és szövetségeseiket keresnek külföldön.”

„Nem lehetem el — szólt a király — hisz a legbékésebben viselkednek.”

„Pedig úgy van, amint mondtam — folytatja az *anyakirálynő*. — A katolikusok elhatározták, hogyha a király nem segíti őket az eretnekek ellen, akkor a király nélkül fognak cselekedni s a királynak nem lesz kikre támaszkodnia.”

„Ugy? — kérdezte gyanakvólag a király, aki beleseett a hátlóba. — És mit tegyünk ez ellen?”

„*Colignynak pusztulnia kell*” — felelte Medici Katalin.

„*Colignynak?* Hisz én öbenne bízom és lehetetlen, hogy ő árulást szőjjön.”

„*Igenis Coligny a főbűnös, pusztuljon*” — sürgette Medici Katalin és a többiek, csak *Retz* admirális volt ellene.

„Oda lesz a közbizalom, ismét polgárháború lesz a következménye” — jegyezte meg aggodalmasan.

A király elgondolkodott. Ekkor hirtelen elfogta egy szenvedély-roham és egészen magánkívül felkiáltott:

„*Legyen hát! Coligny haljon meg és vele együtt minden hugenotta, mert nem akarok többé szemrehányást hallani!*”

Ezzel a kocka el volt vetve. Lehet, hogy eredetileg csak néhány főbb hugenotta halálát óhajtották, ámde kétségtelen volt, hogy ezt könnyen el nem érhetik, hacsak nem egy sereg hívő holttestén keresztül. Másrészt a király gárdistái és a Guisek csatlósai nem voltak elég-ségesek a terv síma keresztülvitelére, ez okból a párizsi nép szenvedélyét kellett lángralobbantani. *Le Charront*, a párizsi kereskedők elnökét éjjel a Louvreba rendelték. Tudtára adták, hogy a hugenották

összeesküvést szöttek s meghagyták neki, hogy gyűjtsön össze hajókat a Szajna-folyó balpartján, ezeket köttesse meg s zárassa be a város kapuit, a polgárságot pedig állítsa fegyver alá, mire Le Charron húszezer fegyveresről vállalt kezességet.

A végső rendelkezéseket az udvar csak augusztus 24-én reggel tehette meg. Ez már *Szent Berta'an napja volt. Guise Henrik herceg elvállalta Coligny megölését. A vérfürdő kezdetét hajnal előtt harangszó fogja jelezni.*

Éjfélt után a király, az anyakirályné és Anjou herceg együtt voltak a Louvre egyik szobájában. Az uccákon fáklyahordozók jelentek meg, a gárdisták fegyverbe lépve várták a parancsot. Ekkor Medici Katalin óriási izgatottságában átizent a legközelebbi templomba, *hogy verjék félre a harangot. Hajnali 3 órakor megkondul egy kis harang, utána a többiek. Guise csatlósai berohannak Coligny lakásába, ahol a beteg Colignyt ágyában agyonszúrák és holttestét kilölik az ablakon. Guise herceg tapsol a brutalitásnak.*

Felfegyverzett tömegek sietnek, rohannak végig az uccákon házról-házra. Fegyverropogás, kardcsörgés, jajgatás, halálhörgés hallatszik mindenfelé. Hajnal után a felfegyverzett polgárőrség is beavatkozik s hozzája csatlakozik a csőcselék is. Vallási elfogultság, düh, gyilkossági örület, magánbosszú mind összetalálkoznak, hogy a vérfürdő borzalmait fokozzák. *A hugenottákat halomra ölik, patatokban ömlik a vér Párizs szűk uccáin. Coligny néhány barátja abban a hiszemben, hogy csőcselékzavargásról van szó, a Louvreba siet védelmet kérni a királytól. De amint reggel hét óra körül odajuthatnak, gárdisták rohannak velük szemközt és közéjük lőnek. „Verjétek agyon, verjétek agyon a kutyákat!” — hallatszik a hugenották körül, mire ezek megriadva el akarnak menekülni. A golyózápor azonban eléri őket, sőt állítólag a király maga is lőtt a menekülők után. A gyilkolási vágytól elkábult nép még a Louvre szobáiba is eléri a menekülőket.*

Navarrai Henrik és Condé herceg csak úgy kerülték el a halált, hogy azonnali áttérést fogadtak. *Le Charonne*, a kereskedők elnöke megborzadva a rettenetes vérfürdőtől, arra kéri az udvart, hogy az esztelen öldöklést tiltsa be. Csakhogy ez már nehezen ment, mert minden parancs dacára még augusztus 26-án is tartott a gyilkolás.

A király nagyon ferde helyzetbe jutott. Tudtára adta a vidéknek, hogy az egész vérfürdő a Guise hercegek magánbosszúja, amely Coligny ellen irányult és amit ő, a király meggátolni már nem tudott. Egyébként a hugenottákat védelmébe fogadja. Ennek dacára

Medici Katalin udvarhölgyei kíséretében gögösen végigsétált a Louvre kapui előtt legyilkolt protestánsok holtteste előtt, mire a Guisek is tudtul adták a kíváncsiaknak, hogy a vérfürdőt az udvar rendelte el. Utóbb a király azt hiesztelte, hogy ő parancsolta meg a vérfürdőt, mert Coligny összeesküvésének gátat kellett vetnie s egyidejűleg elrendelte, hogy a protestánsokat újabb bántódás sehol se érje, egyelőre azonban istentiszteletet tartaniok nem szabad.

Természetes, hogy amint *a vidéken* híre ment a Párizsban történeteknek, a düh ott is elfogta a katolikus lakosságot. *Minden nagyobb városban megisméllődtek a párizsi borzalmak.* Önként érthető, hogy az akkori fejletlen közlekedési viszonyok mellett talán komoly jóindulat mellett sem lehetett a felszabadult gyilkolási ösztönnek gátat vetni s csakis így történhetett, hogy a messze francia vidéken még szeptemberben is halomra öldösték a szerencsétlen hugenottákat. Hogy hányan estek áldozatul, pontosan ma sem tudjuk. *Állítólag legkevesebb százezer francia kálvinista vérzett el a tömegszennvedély következtében.*

A Szent Bertalan-éji borzalom hatása pedig abban mutatkozott, hogy a hazug módon félrevezetett katolikus külföldön örömnépeket ültek a hugenották veszte fölé. Franciaországban pedig egy rendelet a kálvinista szónokokat száműzte, az istentiszteletet eltiltotta, ellenben meghagyta a — lelkiismereti szabadságot.

Ilyen körülmények között *újból kilört a vallásháború*, mert a hugenották védelemre tömörültek. *La Rochelle* volt a legerősebb fészük. A tenger felől egy flotta, a szárazföldön egy erős királyi sereg fogta ostrom alá a várat, de az elkeseredett protestánsok sokáig vitézül ellenállottak az erős támadásnak. Sancerreben is derekasan tartották magukat.

A francia katolikusok mérsékelt pártja, az úgynevezett harmadik párt azonban a békét sürgette. Anglia is fenyegetőleg kezdett nyilatkozni az embertelenségek miatt s kétségtelennek látszott, hogy a francia király tekintélye a külföld előtt sokat veszített. Végre létrejött a béke 1573 június 30-án *Boulogneban*. Eszerint néhány meghatározott városban a hugenották szabad vallásgyakorlathoz jutottak, de egyebekben meg kellett elégedniök a — lelkiismereti szabadsággal.

A németalföldiek szabadságharca.

Németalföld munkaerőben, szorgalomban és anyagi javakban gazdag ország volt s a spanyol Habsburg hatalom alá tartozott. A nép önállóságra törekvése azonban jelentékeny akadálya volt a spanyol Habsburg uralom megerősödésének, okot kellett tehát keresni arra, hogy a hatalom súlyos csapásokat mérhessen a németalföldiekre. Ez az ok nemsokára önként kínálkozott a vallási kérdésben, amely ebben a korban igen alkalmasnak mutatkozott a titkos politikai tervek palástolására.

Eredetileg Németalföldnek egyes részei idegen hercegek és püspökök hűbérei voltak. Később azonban részint csere, részint örökség, részint pedig fegyver útján szintén V. *Károly*, illetőleg II. *Fülöp* jogára alá kerültek. A XVI. század derekán tizenhét tartományból állott Németalföld. Ennek északi részén a lakosság halászáttal és állattenyésztéssel foglalkozott, míg a déli részen s a későbbi *Belgiumban* bámulatos ipar és kereskedelem fejlődött ki. Már ebben az időben Németalföld egész Európának legfejlettebb iparúzó területe volt, ami természetesen nagy forgalmat és vagyoni jólétet vont maga után. Emellett *rendkívül sűrű* volt a *népessége*. De nemcsak állattenyésztés, ipar és kereskedelem terén, hanem irodalom, művészet és tudomány szempontjából is nagyjelentőségű volt Németalföld. A kultúrélet jórészt német eredetű volt francia ízléssel elegyítve. Külön szervezete volt a városoknak, külön az úgynevezett tartományoknak vagyis a vidéknek. A nemességnek és papságnak mindenütt nagy volt a befolyása, de jelentékeny szerepet játszottak a *szabad parasztlak is*. A városok és rendek kiváltságain nyugodott az országos alkotmány, amely a fejedelmi hatalomnak irányt és korlátozást szabott. Brabant kivételével a fejedelemnek minden tartományban helytartói voltak, a tartományoknak pedig megvolt a saját külön autonómiájuk. Szó sem férhetett ahhoz, hogy a *spanyol Habsburg uralom feltett célja az volt, hogy a németalföldi tartományok autonómiáját fokozatosan megnyirbálja* s a tartományokat egy állammá egyesítse. V. *Károly* óvatosan, de kitartással vitte keresztül ezt a tömörítési politikát, amennyiben egyre-másra központi hatóságokat létesített, amelyek egész Németalföldre kiterjeszkedtek. Főhelytartót nevezett ki, még pedig rendszerint az uralkodóház tagjai közül. Egy ideig *Margit*, páрмаi hercegnő, V. *Károly* nagynénje, ennek halála után *Mária*, II. Lajos magyar király özvegye volt a kormányzó. Hogy ez a tömörítési poli-

tika sok ellenkezéssel találkozott, érthető. V. Károly Németalföldnek egyes francia kézen fekvő tartományait is megszerezte, viszont Németalföldet teljesen kikapcsolta abból a politikai és társadalmi közösségből, amely a német birodalomhoz fűzte. Ezt az elválasztási politikát még fokozottabb mértékben erőszakolta *II. Fülöp*.

A németalföldiek történeti nevezetességű felkelésénél egyaránt szerepeltek politikai és vallási okok, noha inkább az utóbbiak voltak a fontosabbak. Nem szabad ugyanis szem elől tévesztenünk, hogy az a mozgalom, amely az egyháziak életmódja ellen irányult, ide is átlátnálódott és különösen *Luther tanai kezdtek* gyorsan, nagy arányokban terjedni. A hitújítási mozgalommal azonban V. Károly Németalföldön is felvette a harcot. Már 1521-ben *eltiltotta az eretnekek iralainak terjesztését* és szigorú büntetésekkel sújtotta az ellene vétőket. A *wormsi* rendeletet kiméletlenül végrehajtatta, sőt annyira ment, hogy még a magánistentiszteletet, valamint a vallási kérdések vitatását is eltiltotta. Egy sereg ítélet és kivégzés követte a rendeletet. Később ez a rendelet még szigorúbb formában jelent meg, annyira, hogy a luteránus prédikátorok lassanként elmenekültek és a reformációs iratok kezdtek eltűnedezni. Mindez azonban lényegileg keveset változtatott a helyzeten. A németalföldiek ugyanis már annyira hajlottak a reformáció felé, hogy még a reformáció eltévelyedései (*anabaptisták*) iránt is kezdtek fogékonyak lenni. Erre *Mária* magyar királyné azt ajánlotta V. Károlynak, hogy az eretnekeket halálbüntetések alkalmazásával irtsa ki. Minthogy pedig V. Károly minden egyéb rendelkezése eredménytelen volt, Németországban pedig sikerült az eretnekséget levernie, 1550 szeptember 25-én *Augsburgban* kiadta legutolsó rendeletét. Ez minden eretnekségre kimondta a máglyahalált. Ez a kegyetlen rendelet a megtérőknek akként kegyelmezett meg, hogy a tűzhalált elengedte és *csak je vételre* ítélte őket, a nőket pedig elevenen földbe ásatta. Ilyen rendelkezések külsőleg némi eredményt hoztak és százezrek menekülése után V. Károly *II. Fülöpnek* látszólag katolikus Németalföldet adhatott át.

II. Fülöpnek első dolga az volt, hogy 1556-ban atyjának kegyetlen rendeletét megújította. Egyébként 1559-ben volt utoljára Németalföldön, azt soha többé viszont nem látta s nem is törődött azzal, hogy személyes érintkezés révén megismerkedjék alattvalóival. Főhelytartónak a németalföldi nemesség tiltakozása ellenére féltestvérét, *Margit* páрмаi hercegnőt nevezte ki. Margit V. Károlynak volt természetes leánya, Habsburg-vér folyt tehát ereiben, de egyébként is megvoltak benne mindazok a tulajdonságok, amelyek a Habsburg-politika fenntartására alkalmassá

Margit pármái hercegnő, Németalföld főhelytartója.

V. Károlynak törvénytelen leánya volt, féltestvére, II. Fülöp rábízta Németalföld kormányzását. Látszólag jóakarátú volt a németalföldiek iránt, de engedelmesen képviselte tartományában a spanyol Habsburgok politikáját. Az ő kormányzása alatt tört ki a protestáns németalföldiek szabadságharca.

tették. Szerette a vadászatot, a szórakozást. Jó katolikusként vallotta magát, cselekvéseit azonban nem irányították erkölcsi elvek. Noha Németalföldön született, a néppel nem tudott együttérezni. Kész és vak eszköze volt a Habsburg-politikának.

Tanácsadója, mondhatni inkább titkos ellenőrzője *Granvella* bíboros volt, akinek atyja sokáig V. Károly mindenható minisztereként szerepelt. Alig 23 éves korában már püspök lett és nemsokára atyjának fontos politikai helyébe jutott. Nagy munkaerejű, gyors elhatározású, de ezek mellett önző és gőgös férfiú volt, aki azonban uralkodójával szemben behízeglő alázatosságot tanúsított mindenkor. Ő, báró *Barlaymont* és *Aylla* Vigiliusz képezték azt a hármastanácsot, amely állandóan *Margit* hercegnő háta mögött settenkedett és ekkép az államtanács minden liberálisabb intézkedéseit meggátolta.

A németalföldiek természetesen módfelett zúgolódtak a nyomasztó politikai gyámság miatt. Neves vezérek voltak: *Orániai Vilmos* herceg, Holland, Seeland és Utrecht helytartója, *Egmont Lamoral* gróf, Artois és Flandria helytartója és *Hoorn* gróf Németalföld flottaparancsnoka, Geldern és Zutphen helytartója.

Legjelesebb volt közöttük *Orániai Vilmos*. Igazi hősi családból származott. Nagy vagyont és birtokokat örökölt. Mint tizenegyéves gyermek V. Károly udvarába jutott apródként és a császár csakhamar meg is kedvelte. V. Károly *Orániai Vilmost* nemsokára bizalmasává tette, a legtitikosabb tárgyalásokba beavatta, amire a fiatal Vilmos herceg titoktartásánál fogva érdemesnek is mutatkozott. Furcsa összehalálkozása volt a véletlennek, hogy az agg császár *Orániai Vilmosnak*, a németalföldiek későbbi vezérének vállaira támaszkodva, jelentette be Brüsszelben az uralomról való lemondását. Később tisztként a francia udvarhoz ment, ahol *II. Henrik* király abban a téves hitben, hogy *Orániai Vilmos II. Fülöp* spanyol királynak is meghitt bizalmasa, elárulta neki, hogy titkos megállapodás szerint a németalföldi eretnekeket a spanyol ezredek segélyével ki fogják irtani. Vilmos herceg akkor még katolikus volt ugyan, de már akkor elhatározta, hogy honfitársait a készülő veszedelem ellen megvédelmezi. Azonban hallgatott. Mint három tartománynak helytartója, egyébként pedig örökség útján dúsgazdag herceg, fényes udvartartással vette magát körül és senki sem sejtette benne a jövőendő vezért.

Egmont Lamoral gróf, aki Szabine bajor hercegnőt vette el nőül, a legrégebb német fejedelmi házzal jutott rokonságba. A st. -quentini és gravelingeni győzelmek után nagy népszerűsége tett szert Német-

alföldön. Pompakedvelő, harcban bátor férfiú volt, de már politikai kérdésekben nem volt meg a tiszta látóképessége. Ő nemannyira vezére volt a németalföldiek lázadásának, hanem inkább áldozata lett ennek. Hoorn gróf az előbbinek unokafivére volt. Szintén vagyonos férfiú, két németalföldi tartomány helytartója, a németalföldi flotta admirálisa.

Egmont és Hoorn grófok.

Mindketten tevékeny részt vettek a németalföldiek szabadságharcában. Alba herceg elfogatta és lefejeztette őket.

a spanyol és németalföldi államtanács tagja. Az olasz hadjáratban nagyon kitüntette magát. Kissé hirtelenkedő, civódó természetű férfiú volt és ezért alig tehetett szert barátokra. Egyébként nemeslelkű, bátor harcos volt mindvégig.

Mikor II. Fülöp Németalföldre ment, a fennebb említett három férfiú volt a németalföldiek vezető embere. II. Fülöpnek az volt a bevallott célja, hogy a németalföldi katolikus egyházat újból szervezze,

miért is kieszközölte a pápától, hogy a gazdag apátságok jövedelmeinek terhére új püspökségek alapítottak, mert az apátok a spanyol uralem ellenzóiak táborában voltak, így tehát valamiképp meg kellett őket fékezni. Másrészt az új püspökökre hárult volna az inkvizíció feladata, hogy az eretnokség Németalföldről kipusztuljon.

Az egyházi élet újjászervezése nagy elégedetlenséget keletkezett Németalföldön. Az apátságok, szerzetesrendek nyugtalanokdottak javadalmaik csökkentése miatt, a városok és rendek az alkotmányselelem miatt, mert minden alkotmányváltoztatás csakis a rendek és tartományok hozzájárulásával lett volna keresztülvihető. Nyugtalanoságot okozott a spanyol csapatok jelenléte is, úgyhogy *Orániai Vilmos* és *Egmont* gróf a csapatok parancsnokságát visszautasították, *Margit* hercegnő pedig kénytelen-kelletlen kíméletet ajánlott II. Fülöpnek. Ennek dacára az új püspökségeket felállították és mi sem természetesebb, mint az, hogy az eretnekek üldözése kezdetét vette.

Ezzel aztán el volt vetve az elégedetlenség magja. Mindenki, főleg *Orániai Vilmos*, *Egmont* és *Hoorn* grófok és számos nemes ember nyíltan *Granvella* bíborost okolta a sértő rendszabályok és intézkedések miatt. Az államtanácsban Vilmos herceg bátran felszólalt II. Fülöp erőszakos katholizáló politikája ellen és a németalföldi nemesek csakhamar szövetségbe tömörültek a spanyol Habsburg politika ellen. *Granvella* iránt az ellenszenv végre is annyira fokozódott, hogy *Fülöp*, *Margit* hercegnő javaslatára visszahívta a bíborost, aki a nép gúnyolódása között távozott Németalföldről.

Granvella távozása azonban nem jelentette Fülöp politikájának változását. A király a tridenti zsinat határozatait az eretnokség leküzdésére be akarta hozni Németalföldön is, mire a németalföldi államtanács *Egmont* grófot Spanyolországba küldte, hogy a királyt engedékenységre hangolja. II. Fülöp előzékenyen fogadta *Egmont*ot, aki teljesen megnyugodott a király látszólagos jóakarataiban.

Egmont gróf megnyugtatta tért vissza Németalföldre, ahol azonban nagy meglepetés várta. *Fülöp* király ugyanis időközben rendeletet küldött *Margit* hercegnőnek, hogy a tridenti zsinat határozatait azonnal hajtsa végre. Mikor a hercegnő az államtanácsban felolvasta a rendeletet, *Egmont* gróf felállott és azt kérdezte:

„Nem tévedés ez a rendelet?”

„Nem!” — felelte a hercegnő.

Erre *Orániai Vilmos* odafordult egyik nemes társához és hangosan mondta a következőket:

„Ezek után olyan rendkívüli tragédia fog kezdődni, aminő még nem volt a földön!”

A tartományi helytartók sorra felszólaltak:

„A rendelet végrehajtásában nem fogunk segédkezni!”

A nép, amikor a rendeletről értesült, lázadni kezdett. Tüntetések, csoportosulások voltak napirenden mindenfelé.

Hozzájárult a hangulat elmérgesedéséhez a *bredai egyezmény*, amelynek értelmében Orániai Vilmos herceg biztatására több németalföldi nemes német protestáns fejedelmekkel megállapodott a közeli felkelésre vonatkozólag. Mindenekelőtt azt követelték, hogy az inkvizíció töröltessék el, a rendeletek enyhíttessenek, általános amnesztia adassék és az eddigi spanyol Habsburg politikát változtassák meg. A petíciót *Brederoda* Henrik vezérlete alatt száz és száz nemesből álló küldött-ség adta át a hercegnőnek.

„Mi hűséges alattvalók akarunk maradni — szólt *Brederoda* — de nem akarjuk hazánk pusztulását, épp azért kérjük sérelmeink orvoslását.”

Margit hercegnő könnyezve hallgatta végig a szónokot.

„Holnap megadom a választ” — szólt.

Erre az államtanács azonnal ülést tartott, de a tanácsstagok véleménye nagyon megoszlott. Szenvedélyes vita indult meg. Orániai Vilmos herceg komoly megilletődéssel fordult a főhelytartó hercegnőhöz:

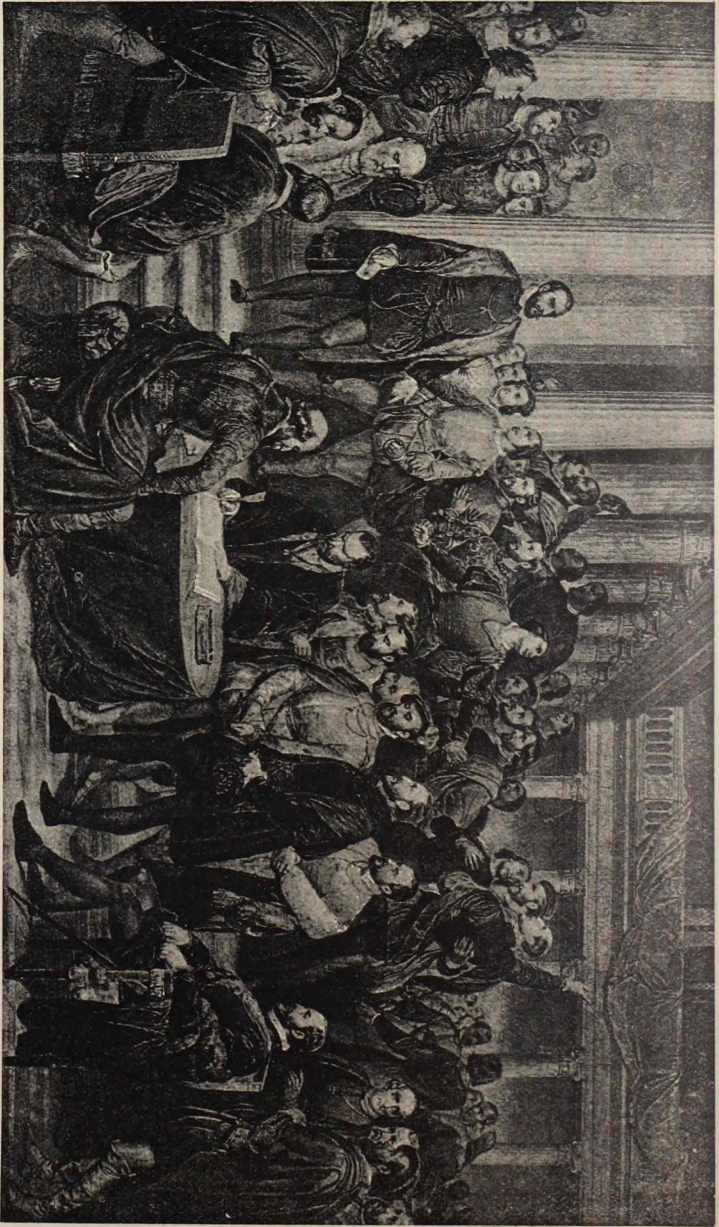
„Fenség! Tegyen valamit a kérelmezőkért, ne utasítsa el őket!”

Barlaymont államtanácsos azonban ezekkel a szavakkal vágott közbe:

„Hogyan? Fenséged talán fél ezektől a koldusoktól?”

A hercegnő ekkor azt határozta, hogy külön meghatalmazottat küld a királyhoz, aki a hangulatról tájékozhasssa. A németalföldi nemesiséget végig sértette a *Barlaymont* által oly megvetőleg hangoztatott „koldusok” kifejezés és egy külön összejevetelen elhatározták, hogy megalakítják a *koldusok szövetségét*. Ennek emlékére érmekeket verettek. Az érem egyik oldalán II. Fülöp király arcképe volt ezzel a körirattal: „Mindenben hűek a királyhoz,” a másik oldalon egy koldustarisznya volt két egybekulcsolt kézzel, körirata pedig: „Egészen a koldustarisznya viseléséig.”

Margit hercegnő a királytól azt az értesítést kapta, hogy személyesen jön Németalföldre. Mivel késett, a hercegnő *Montigny* bárót újabb sürgetéssel küldte Madridba, de a követ nem jött vissza, mert a király titkon megölette s maga a király sem érkezett.

Orániai Vilmos a bredai egyezmény megkötését javasolta.

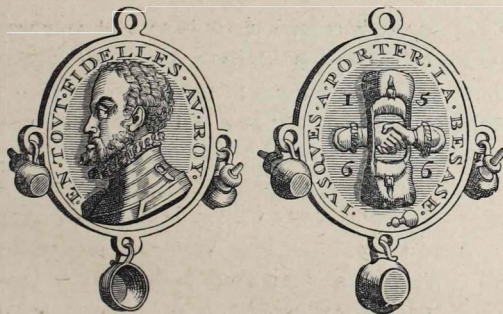
A németalföldi nemesség Orániai Vilmos kezdeményezésére szövetséget kötötték a német protestáns fejedelmekkel, hogy II. Fülöp királytól kiteroszakolják a vallásszabadság elismerését és az inkvizíció eltörölését.

A németalföldiek vallási mozgalma elemi erővel terjedt ezalatt. A kálvinisták hitközségeket alakítottak, Antwerpenben szervezték egyházukat, megszövegezték hitvallásukat, titokban pénzt gyűjtöttek az esetleges fegyveres védekezésre. Brabantban, Flandriában pedig szabad ég alatt vallási gyűléseket tartottak. A bredai egyezményt aláíró nemesek elhatározták, hogy Margit hercegnőt arra kéri, hogy a királyi döntés megérkezéig Orániai Vilmos, Egmont és Hoorn grófok kapjanak megbízást az ország rendjének megóvására. Együttal a protestáns közösségek fegyveres védelméről is gondoskodtak.

Végre megérkezett a király válasza, amely szerint az inkvizíció lehetőleg enyhébben fog eljárni, a vallásszabadság egyelőre azonban lehetetlen. Erre vonatkozólag új javaslatot vár. Amnesztiát pedig csak a már elítéltek kaphatnak. Végül közölte a király, hogy személyesen jön Németalföldre. Ezzel a béke kilátásai nagyon megcsökkentek. A protestáns nép szenvedélye egyébként is már anynyira fel volt izgatva,

hogy *meggondolatlanul* *tűzásokra ragadtatta magát*. Amikor ugyanis Antwerpenben a Mária-kép elővitelével a katolikusok a szokásos körmenetre indultak, a felizgult néptömeg a katolikus vallás nyílt kigúnyolásában tört ki. Egy éjjel pedig alig néhány óra alatt a pompás székesegyházban vadállati pusztításokat vittek végbe. A képeket, szobrokat, könyveket, miséző eszközöket elégették, szétzúzták. Ez volt a jeladás a vidék számára. Mint a vihar, vonult végig az országon a kép és templomrombolási düh. Rövid idő alatt *négyszáznál több katolikus templom esett a népdüh áldozatául*.

Az országos mozgalom hullámai már a fővárost veszélyeztették, a lázadók nagy tömegekben siettek a főváros felé s Margit hercegnő már menekülni akart, amikor végre is Orániai Vilmos tanácsára önhatalmúlag „kényszerből és kényszerítve,” amint írta, rendeletileg eltörülte

A németalföldi „koldusok” emlékérmé.

A németalföldi államtanácsban Barlaymont államtanácsos a németalföldieket koldusoknak nevezte, mire ezek megalkották a „koldusszöveget” és ennek emlékére érmet is verettek. Az érmet egyik oldalának felirata ez volt: „Mindenben hívek a királyhoz,” a másiké: „Egészen a koldustarisznyáig.”

az inkvizíciót és ott, ahol az új hitet már vallják, szabad vallásgyakorlatot engedett.

A képrombolás és a sokféle kihágás kétségtelenül nagy veszedelmeket rejtett magában a protestánsok számára. Maguk a fővezérek is elítélték ezeket az erőszakosságokat és mint tartományi helytartók, a saját tartományaikban a zavargókat keményen büntették, egyébként azonban a protestáns vallásgyakorlatot megengedték, de csak a fegyverek letétele ellenében. Ők tehát ekkor még igen mérsékelt álláspontot foglaltak el.

Az úgynevezett „koldusok” szövetsége ekkor lényegesen meggyengült.

Margit hercegnő ugyanis sereget szervezett és kijelentette, hogy a nemesség részéről a király számára új hűségesküt követel. *Egmont* és *Hoorn* grófok egy sereg nemessel egyetemben letették az új hűségesküt, ellenben Orániai Vilmos ezt kereken megtagadta s vele tartott Brederoda is.

Nemsokára megkezdődött a fegyverek munkája. Margit hercegnő „kényszerrendelet”-ét visszavonta, mire a „koldusok” fegyvert ragadtak, de Antwerpen közelében vereséget szenvedtek. Erre Antwerpen megadta magát, a hercegnő pedig fényes kíséret élén ismét bevonult Antwerpenbe. Az eretnekek sorsa ezzel tehát ismét rosszra fordult s véres megtorlás követte a lázadást.

II. Fülöp ezekre a hírekre elejtett végleg minden engedékenységet.

Most már az önérzetében sértett bosszúvágyó uralkodó kerekedett benne felül. Amikor a képrombolások híre Madridba érkezett, a király egészen magánkívül kiáltott fel:

„Na, ezt drágán fogják megfizetni!”

Összehívatta a spanyol államtanácsot, amely úgy döntött, hogy *Alba herceg* egy büntető sereg élén vonuljon be *Németalföldre*.

Alba herceg egész családjá, elődei valamennyien a katolikus hit védelméért küzdöttek, amely ekként hagyománnyá vált náluk. Másrészt a hadakozás szintén vérben volt a család férfitagjainak. *Alba* herceg egész fiatalon résztvett az olaszországi hadjáratban a franciák ellen, küzdött a törökök ellen is s magára vonta V. Károly császár kitüntető figyelmét. Merész és hajthatatlan elhatározású volt. Így például megcselekedte azt, hogy Magyarországból tizenhét napon keresztül lovagolt haza Spanyolországba, hogy feleségét meglátogassa. Tösgyökeres kasztíliai nemes volt. Gögös, nagyravágyó, keményszívű, másokat lenéző. Külső megjelenése imponáló, sőt félelmet gerjesztő volt. Minden tulaj-

donsága megvolt tehát arra, hogy a németalföldiek békés lecsendesítését lehetetlenné tegye.

Alba herceg szigorú utasításokat kapott. A legelőkelőbb bűnösöket vagy gyanúsítottakat büntetnie kellett s föladata volt a városokat megfenyíteni, a protestáns hitet kiirtani és a szükséges pénzt Németalföldön felhajtani. Jogot kapott arra, hogy az aranygyapjas rend bűnös tagjai felett is ítélkezessen.

Margit hercegnőt a spanyol államtanács határozata nagyon meglepte. Ő volt ugyan a főhelytartó, de a cselekvés joga már *Alba* herceget fogja ezentúl megilletni. Kétségtelenül féltette a németalföldieket a rájuk várakozó borzalmaktól, mert *Alba* herceget nagyon is jól ismerte.

Alba herceg jövetelének híre nagy izgalmat keltett Németalföldön. Körülbelül százezer ember sebtében átmenekült Angliába és Németországba, maga *Orániai Vilmos* is komoly aggodalmakkal volt eltelve, ő is menekülni akart. De *Egmont* gróf egy összejövetelen elég jóhiszeműleg megnyugtatta, hogy neki, a jó katolikusnak, hű katonának, az aranygyapjas rend vitézének bántódása nem lehet. Az események *Egmont* feltevéseit nem igazolták.

Spanyol lövész.

Alba herceg 1567 augusztus 22-én vonult be a spanyol csapatok élén Brüsszelbe. *Egmont* gróf kísérte végig az uccán. *Margit* hercegnő hidegen fogadta Albát s nem ültette le.

„Fenség — mondta *Alba* herceg — megérkeztem őfelsége parancsára.”

„Jól van — felelte *Margit* hercegnő — tegye fel hercegséged a kalapját.” — Ezzel a spanyol főnemest tisztelte meg, de egyébként éreztette vele, hogy nem örül jövetelének.

„Brüsszelt, Antwerpent és Gentet meg fogom szállani. Fenséged csapatait pedig a szolgálatból elbocsátom” — folytatta a gőgös *Alba* herceg.

„Az én csapataimat — kérdezte *Margit* hercegnő s végigmértte a herceget — miért, mi okból?”

„Ahhoz fenségednek semmi köze, különben is bemutatom az írás-beli utasításomat” — szolt Alba herceg.

Ekkor *Margit* hercegnő tisztán láthatta, hogy az ő szereplésének immár vége van, miért is titkos tanácsosát azonnal Madridba küldte azzal az izenettel, hogy Alba herceg felháborító viselkedése miatt a felmentését kéri.

Németalföldön tehát *Alba* herceg teljhatalmú úr lett. Nemsokára fényes ebédet adott és vendégeit egy várépítés megbeszélésének ürügye alatt hívta a lakására. *Egmont* és *Hoorn* grófok, noha előre figyelmeztetést kaptak, szintén elmentek, ellenben Orániai *Vilmos* kimentette magát. Mikor a két gróf a tanácskozás után el akart távozni, két főtiszt elkérte kardjukat. Foglyok lettek. A főember, Orániai *Vilmos* azonban még hiányzott. Mikor *Granvella* a grófok elfogatásáról Rómában hírt kapott, azt kérdezte :

„Fogva van-e a nagy hallgató ? (Orániai *Vilmos*).”

A tagadó válaszra azt mondta :

„Akkor a herceg fogása nem ér semmit !“

Alba herceg ezen esemény után *felállította a kivételes bíróságot*, amely az eretnekek és felségsértők felett ítélkezett, *Margit* hercegnő pedig elhagyta Brüsszelt. Ővele eltávozott Németalföldről az, aki a németalföldiek érdekében, minden hibája ellenére, egy jó szót mondhatott volna a királynak.

Ezalatt *II. Fülöp* családjában nagy tragédia játszódott le, a király legidősebb fiának, *Don Carlosnak* halála. *Don Carlos* anyja Portugáliai *Mária* volt, aki gyermeke életét halálával fizette meg. Gyöngé, majdnem fejletlen gyermek volt *Don Carlos*, amellet több súlyos betegségen ment keresztül. Aránytalan és gyenge növése mellett csúnya volt, ingerlékeny, veszekedő, makacs, dologkerülő. Emellet pazarló lett, a legszélsőbb esztelenségekre hajlott. Atyját nyiltan gyűlölte. *Don Carlos*t tizenegy éves korában apja *Erzsébel* francia hercegnővel jegyezte el, de nemsokára fiának jegyesét ő maga vette nőül és fiát tizenöt éves korában nagykorúnak nyilvánította. Mikor Németalföldön kitörték a zavargások, *Don Carlos* azt akarta, hogy atyja őt küldje oda főhelytartónak. De ebből semmi sem lett, mert a próbaszerű megbízatásoknak sem tudott eleget tenni. Emiatt összeveszett atyjával, *Alba* herceget pedig egy államtanácsí ülésen le akarta szűzni. Atyja elleni gyűlölete azóta annyira fokozódott, hogy ezt gyóntatójának is bevallotta. Az apa értesült erről s maga személyesen adta tudtára, hogy fogságba küldi. *Don Carlos* az apa szavain rettentően felháborodott, megtámadta atyját, ki erre elzáratta a fiút. A fogságban

Don Carlos hol éhezéssel, hol pedig mértéktelen gyümölcszevéssel és jégnyeléssel akarta magát elpusztítani. El is pusztult. Nem látta többé atyját, senki sem emelt szót érdekében. Állítólag szerelmes volt mostohanyjába, élettörténetét pedig kiszínezett tragédia alakjában szindarabokban is megörökítették.

Ha II. Fülöp a saját szülöttével szemben is oly kőszívű tudott lenni, akkor mit várhattak a németalföldiek? Alba pedig megkezdte véres munkáját.

Antwerpen déli részén hatalmas erődöt építtetett s gondoskodott arról, hogy a kivételes bíróságnak bőséges munkája legyen. Elfogatások, kivégzések napirenden voltak. De Vargas Juan spanyol államtanácsos volt Alba jobbkeze, ez hozta meg a halálos ítéleteket. Alba pedig megerősítette azokat. A kivételes bíróság Orániai Vilmost és több kivándorlottat megidézett, ezek azonban nem jelentek meg. Vilmos herceg pedig tiltakozó iratot küldött be, hogy az aranygyapjas rend vitéze felett kivételes bíróság nem ítélkezhetik. Egmont és Hoorn grófok az antwerpeni vár celláiban várták sorsuk eldőlését. II. Miksa császár beavatkozott az érdekében, de eredménytelenül.

Spanyol muskétás.

Ezalatt Orániai Vilmos harcra készülődött. Három sereget szervezett, hogy országa alkotmányának védelmére siessen, de az egyik sereg a spanyol túlerőtől véres vereséget szenvedett, míg Nassau Lajos (Vilmos fivére) győzelmesen vonult be Groningen tartományba, ahol Lee mellett Aremberg spanyol hadtestét legyőzte. A harcban Aremberg és Adolf herceg (Vilmos egyik fivére) is elestek. A győzelem azonban nem jelentett semmi eredményt.

Alba herceg rettentő dühében ötszáz németalföldi protestánst fogatott el, elkobozta Orániai Vilmos birtokait s tizennyolc előkelő nemesi jejezetet le Brüsszelben. Egmont és Hoorn grófok perét gyorsan letárgyaltatta és megerősítette a halálos ítéletüket.

A két gróftól időközben átszállították Brüsszelbe, ahol az yperni püspök Egmont grófnak tudtul adta az ítéletet. Ugyanaz történt Hoorn gróffal is. Az ítéletet hamarosan végre is hajtották. A két elítéltet kivítették

a brüsszeli nagy piacra. Háromezer spanyol dzsidás fogta körül az emelvényt, rengeteg nép tolongott a piacon. *A hóhér először Egmont grófot fejezte le. A véres főkét póznákra tűzték és otthagyták a piacon.* Ezer és ezer ember tódult oda, hogy zsebkendőjével felfogja az áldozatok vérért.

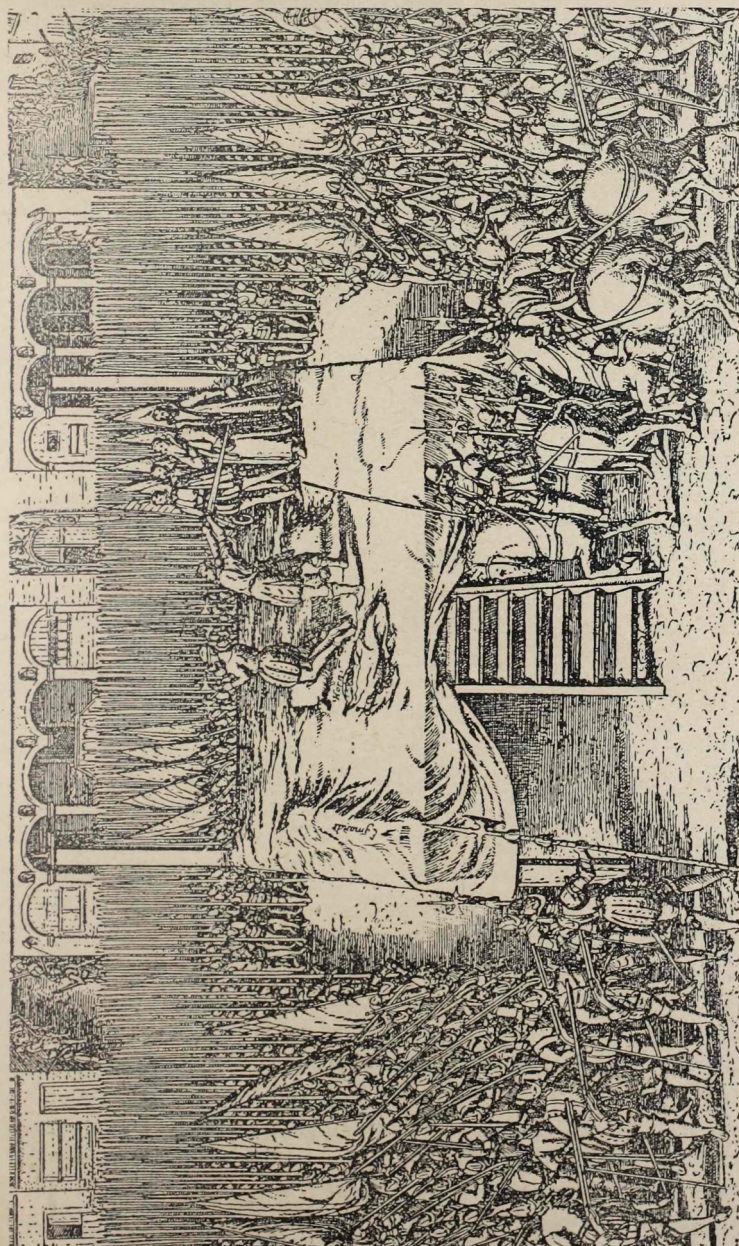
Ezek után *Alba* herceg serege élére állott és jól szervezett veterán spanyol katonáival *Nassaui Lajost Jemmingen mellett teljesen tönkrevverte.* *Lajos* herceg csak nehezen menekült el. A spanyol katonák pedig ellenfeleiket kímélet nélkül mészárolták halomra és rombolva, gyujtogatva, öldökölve vonultak tovább. Utóbb a segélyül siető francia hugenottákat győzték le. *Orániai* Vilmos herceget a számos kudarc nem keserítette el. Érintkezésbe lépett a német protestáns fejedelmekkel, sőt még II. Miksa császár is arra kérte *Fülöp* királyt, hogy kegyelmezzen a németalföldieknek. A válasz ez volt:

„A spanyol király úgy tudja, hogy Németalföld nem tartozik a német birodalomhoz. A spanyol katonaság tehát megmarad a helyén és a katholicizmus uralmát biztosítani fogja!”

Miután idegen hatalom beavatkozására nem lehetett számítani, *Orániai Vilmos* herceg maga vette fel a harcot a kegyetlen *Alba* herceggel. Harmincezer emberből álló sereget gyűjtött, *hadat izent II. Fülöp királynak* és tudtára adta a németalföldieknek, hogy segítségükre érkezik. *Vállalkozása azonban balul ütött ki.* *Alba* tervszerűen tűrte, hogy Vilmos herceg németalföldi területre jöjjön, de döntő csatába nem bocsátkozott vele. Folyton maga után csalogatta, mignem a herceg a türelmetlen seregét már nem tudta sem élelmezni, sem fizetni. Másrészt a németalföldiek annyira rettegtek Albától, hogy Vilmos herceget nem merték segíteni. Végül is *Orániai Vilmos* herceg a francia határon áttört, ahol azonban serege feloszlott.

Ezek után *Alba* a tartalékban őrzött másik politikájával állott elő. *Terve ugyanis az volt, hogy az országot anyagilag fogja kimeríteni,* miáltal ellenállóképességét csökkenti. Mindenekelőtt Erzsébet angol királynő azon rendelkezését, amely szerint a francia kalózhajók elől angol kikötőkbe menekült spanyol hajókat elég oktanul zár alá vette, azzal torolta meg, hogy a Németalföldön tartózkodó angolokat elfogatta s ezzel megbénította Németalföldnek Angliával való forgalmát. Azután háromfajta adót követelt a németalföldiektől és mert ezek önként nem voltak hajlandók a felemelt adózásra, kényszer útján hajtotta be az új adókat. Hogy az ítélethozatalok és kivégzések nem szüneteltek, azt külön hangsúlyoznunk nem is kell.

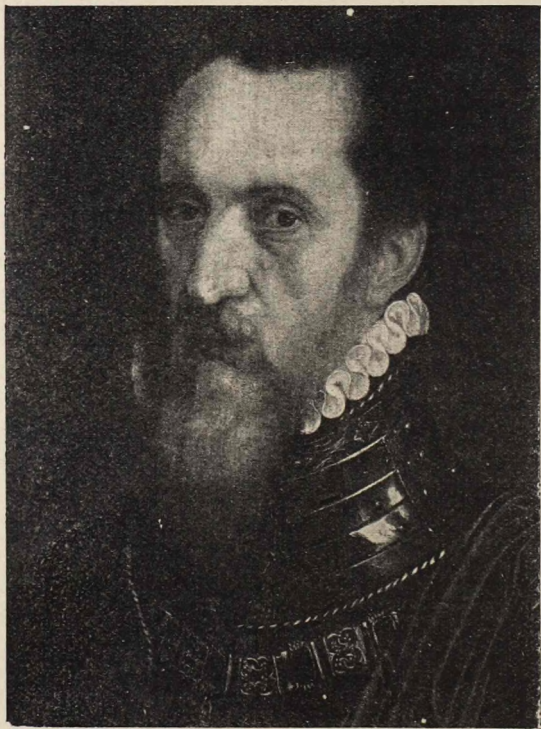
Borzasztó nyomor és inség ültette fel a fejét az országban. Ehhez járult

Egmont és Hoorn grófok kivégzése Brüsszel piacán.

egy rettenetes tengeri szökőáradat, amely közel százezer embert pusztított el. Nem csoda, ha ilyen körülmények között a közrend és vagyonbiztonság a szegényedő, elkeseredett nép körében már alig volt biztosítható.

A nép elkeseredése, dühe mindjobban fokozódott. Talán nem is

Alvarez Ferdinánd, Alba herceg németalföldi hóhéra.

Már V. Károlynak is hű embere volt ez a nagyravágyó, kegyetlen katona. A németalföldiek szabadságharcának vérbefojtása alkalmával, Alba herceg parancsára tízenyolcezer embert végeztetett ki.

annyira a király vagy a spanyolok, mint inkább a gyűlölt, vérszomjas Alba személye ellen irányult minden népszenvedelem. Madridban már nagy engedékenységet mutatkozott a borzalmas hírekre, de Alba önhatalmulag nem tért el rendszabályaitól, sőt elhatározta, hogy elretentő példaadásul tízenyolc előkelő kereskedőt fel fog akasztatni.

Ebben az időben aztán kitört a forradalom. Mert ami eddig történt, az csak elégedetlenkedés, békétlenkedés volt, de nem volt nyílt, véres lázadás.

Kétségtelen, hogy a forradalom lélektanilag és gazdaságilag is indokolt volt. Hisz gondoljuk meg, hogy Alba herceg, ez az emberi szörnyeteg 1573 végéig tízenyolcezer németalföldit végeztetett ki, százezreket juttatott koldusbotra. Itt már nem a vallási felfogás, hanem olyan ellenség ellen fakadt ki a gyűlölet mérge, aki sem életet, sem vagyonot nem kímélt, hanem a pusztításban lelte gyönyörűségét.

Számos menekült németalföldi kalózhajókat szerzett és De la

March Vilmos, a lefejezett Egmont gróf sógorának vezérlete alatt guerilla-háborút kezdett. Jelszavuk az volt: „*Inkább a török, semmint a pápa!*” De la March 1572 április 1-én egy merész támadással birtokába ejtette Brielle erődöt, majd felbuzdulva a gyors sikeren, tizenhárom katolikus lelkészt kegyetlen módon halálra kínoztatott. Alba egyik vezérét küldte Brielle ellen, de sikertelenül, mire *a feldühödött spanyol katonák a közeli Rotterdamba vonultak be és ott négyszáz polgárt mészároltak le.* A forradalom pedig gyors tempóban terjedt. Vlissingenben elűzték a spanyol helyőrséget. Dortrecht, Haarlem, Leiden, Allemaar, Hoorn s még több város lakói is a forradalom pártjára állottak. Orániai Vilmos herceget ünnepelték mindenfelé, mint a király egyedüli, igazi főhelytartóját.

Vilmos herceget a hirtelen sikerek újból megtévesztették. Most már ő is úgy vélte, hogy a nép óhaja elől nem térhet ki s noha a király nyíltan azt üzenté Albának, hogy az adóemelést azonnal ejtse el és inkább elégedjék meg a németalföldiek által már egy ízben felajánlott évi adóátalánnyal, Vilmos herceg Hágába meghívta a városok képviselőit és a rendeket s megszavaztatta velük a háborús döntést.

Nagy tévedése volt Orániai Vilmosnak, hogy a francia hugenották segélyét komolyan vette. Akkor *Coligny* volt ugyan a francia főparancsnok, illetőleg a francia politika vezető embere, de mint megfelelő helyen leírtuk, hatalmát elvesztette. Vilmos herceg fivére, Nassaui Lajos elfoglalta Monst, de tovább nem mehetett, mert *Alba* fia, *Frederigo* bekerítette a várost és a segélyül siető hugenottákat szétverte. Vilmos herceg bevette Zoermundet és gyors menetben a francia határ felé sietett, ahol a hugenotta seregek megérkezését várta. Ekkor kapta a lesújtó hírt a Szent Bertalan-éji vérfürdőről. A hír, miként ő mondta, úgy hatott rá, mint egy váratlan pörölycsapás. Reményét veszelve hátrálni kezdett, de már ekkor szemben állottak vele Alba fegyelmezett csapatai, míg a felkelő sereg folyton lázadozott az élelem és zsold hiánya miatt. Erre *kénytelen volt seregét ütközet nélkül feloszlatni, ő maga pedig Hollandiába ment, hogy „ott keresse a sírját.”* Mons város megadta magát, a felkelők

Támasztóvillával célzó spanyol gyalogos.

Medici Katalin a Szent Bertalan-éjszakát követő reggelen meglekinti a legyilkolt protestánsokat.

A rettenetes vérfürdőt, amelyben kiirtották Párizs protestáns lakóit, a kegyetlen szívé anyakirálynő, Medici Katalin rendezte. A véres éjszakát követő reggelen kísérete élén gögösen sétált el a Louvre kapuja előtt meggyilkolt holttestek mellett.

serege és a polgárság egy része elvonult, kivándorolt, az ottmaradtak pedig a kivételes bíróság elé jutottak.

A kis Naarden város kegyelemre megadta magát Alba fiának. Mikor azonban ötszáz polgár a nagy templomba gyülekezett, hogy a hűségeskűt letegye, a spanyol katonák a védtelenekre támadtak és mind egy szálig felkoncolták őket, a várost pedig elpusztították.

A közeli Haarlem lakói még kétségbeesettebben állották az ostromot hét hónapon keresztül, de utóbb meg kellett adniok magukat. Ezer-négyszáz haarlemi polgár bitófára vagy a vérpadra jutott, háromezret pedig a tengerbe fullasztottak.

Az utolsó küzdelemnek Alkmaar volt a színhelye. Forró vízzel, oltatlan mésszel, üszkökkel védekezett a város lakossága a spanyolok ellen, akik csak akkor vonultak vissza, mikor a lakosság a szárazföldet védő gátakat akarta már átvágni.

Alba elérte, amit akart. Tönkretett egy országot és mint aki jól végezte feladatát, hazahívatta magát.

II. Fülöp kegyesen fogadta Madridban, de egy idő múlva kegyvesztett lett. Mégegyszer segédkezett aztán Fülöpnek, mikor Portugáliát meghódította.

Hosszas synylődés, betegeskedés után 1582-ben halt meg Alba herceg, Németalföld réme.

A reformáció Angliában és Skótszágban.

Angolország sajátságos helyzetét, szervezetét, alkotmányát röviden a következőkben jellemezhetjük. A nép mindenütt és mindenben ragaszkodott az úgynevezett „jó és tiszteletreméltó hagyományokhoz.” Nép és ország megőrizte a maga sajátságait, önrzetét, büszkeségét. Természetes, hogy a nép rendi tagoltsága Angliában is megvolt. A főnemesség (*nobility*), az urak (*lords*), akik királyi adományokat élveztek, képezték a szorosan vett nemességet. A gentry képezte a nemesi középosztályt, amely vagyoniilag nem versenyezhetett a főnemességgel és az urakkal, mégis ez az osztály volt a nemzet gerince, ereje, valódi támasza. A birtok a nemesség kezén volt, amely birtokát mindenképp gyarapítani igyekezett, természetesen a parasztosztály terhére. Másrészt azonban nem kell elfelednünk, hogy az önkormányzati rendszer (*self-government*), amely a harminckilenc grófsági kerületnek féltett kiváltságát képezte; mélyen belenyúlt a királyi hatalom jogkörébe. A királyi

hatalom alkotmányosan korlátozott volt és épp azért Angolország volt, a magyar nemzetről nem szólva, az a nevezetes ország, amely a korona túlkapásait a nemzet jogaira hivatkozva igyekezett megfelelő alkotmá-

VIII. Henrik angol király.

Szeszélyes zsarnok volt. A királyi hatalmat a parlament rovására rendkívül kiterjesztette. A pápával való ellenségeskedései következtében megalapítója lett az anglikán egyháznak. Hat felesége volt. Ezek közül kettőt lefejeztetett, kettőtől pedig elvált.

nyos korlátok közé szorítani. Az úgynevezett „fehér és vörös rózsza”-pártharcok azonban lényegesen megcsappantották az alkotmányos jogokra féltékeny nemesség számát, illetőleg a parlament erejét és csakis így történhetett, hogy idővel a királyi hatalom, ha nem is mindörökre

tűltengett és a királyok minél több rendelkezési jogot igyekeztek a saját hatáskörükbe kaparintani. Erre szolgált például a *csillagkamara* intézménye, amely eredetileg a lázadások megfékezésére irányult, de hatásköre nemsokára kiterjedt sok polgári ügyre is.

Ami az egyházi szervezetet illeti, az *angol katolikus egyház Rómával szemben messzemenő nemzeti függelenséget élvezett* és az alkotmányos királyi uralom hathatós védelme alatt állott. Oly természetű és olyan körülményekre visszavezethető vallási mozgalmak, mint Európa más országaiban voltak, Angliában nem fordultak elő. Egyrészt az angol nép sajátos jellege miatt, másrészt azért is, mert az ország mint szigetország úgyszólván külön életet élt. Amennyiben tehát a *reformáció* Angliában is talajra akadt, ez jórészt politikai természetű volt és nem a nép rélegeiből indult ki, hanem a királytól. Csakis így tudjuk megérteni az angolországi reformáció történetét.

VIII. Henrik király (1509—1547.) magatartásának volt tulajdonítható, hogy Angliában a protestantizmus elterjedt és idővel uralkodó vallás lett. Henrik alig tizennyolc éves korában lépett trónra és hamarosan házasságot kötött *Ferdinánd spanyol király leányával, Arragoniai Katalinnal*, aki Henrik király fivérének, az elhunyt Arturnak volt a fiatal özvegye. A házasság csakis pápai hozzájárulás mellett történhetett meg, miután Angliában törvény tiltotta az elhalt fivér özvegyével kötendő házasságot. A házasság természetesen közel hozta egymáshoz Angliát és Spanyolországot. Henrik király, aki egyéni hajlamainál fogva pompakedvelő, vigéletű volt és nagyon hajlott arra, hogy az élvezetek poharát fenékgig üritse, az ország ügyeinek vezetését átengedte nagytehetségű államtanácsosának, *Wolsey* Tamás bíboros, pápai fővikáriusnak. *Wolsey* nemcsak rendkívül képzett, körültekintő államférfiú volt, hanem egyúttal nagyravágyó, nyughatatlan természetű férfiú, aki V. Károlynak amitkos biztatására, hogy pápának választatja meg, Angliát a habsburgi politika számára igyekezett lekötöni. Később azonban a másik ellentétbe csapott át és a szorongatott Franciaországgal szövetkezett V. Károly császár ellen.

Az angol külpolitikának irányváltozása nemsokára kihatott az angol országos viszonyokra is. A király sokféle következetlenségei idővel olyan helyzetet teremtettek az országban, amely a *protestantizmus szándékolatlan uralomra juttatását eredményezte*. Mert tény az, hogy *Henrik király nem kedvelte a reformációt*. Hisz ő maga volt az, aki *Luthernak a szentségekről vallott tanát személyesen megtámadta* és azzal, hogy az európai szárazföldről érkező mindennemű újításnak ellensége volt, határozott nép-

szerűségre tett szert a makacs, önérzetes angol nép körében. Ámde *Henrik* király határtalanul önző volt, annyira, hogy minden személyes jellegű elhatározását, cselekedetét, ha kellett, kényszer útján is országos ki-

Wolsey Tamás bíboros, VIII. Henrik kancellárja.

Vágyott a pápai trónra s úgy irányította Anglia külpolitikáját, hogy célját elérhesse. Midőn VII. Kelemen pápánál nem sikerült kivinnie, hogy a pápa VIII. Henrik első házasságát érvénytelenítse, a király elbocsátotta állásából. Később vagyonát is elkobozták és élethossziglan börtönre ítélték. Akkor halt meg, midőn felsegsértés miatt is pörbe akarták fogni.

hatásúvá tette. Valósággal klasszikus példája volt Henrik király annak, hogy a fejedelmi házasságok micsoda rettentő következményekkel járhatnak.

Arragoniai Katalintól, akinek két fiúgyermeke elhalt és csak Mária

nevű leánya (a későbbi királynő) maradt életben, *Henrik* király kezdett elidegenedni. Válni akart tőle s erre az okot főként abban kereste, hogy

Morus Tamás angol kancellár.

Az *Utópia* című híres államregény szerzője. Mivel a jogrendhez ragaszkodva nem akarta elismerni VIII. Henrik első házasságának érvénytelenségét, a király kivégeztette

nem volt fiutóda. Másrészt pedig felesége egyik udvarhölgyébe, a szép *Boleyn Annába* lett szerelmes s ezt akarta nőül venni. *Wolsey* bíboros ugyan azt hitte, hogy VII. Kelemen pápánál ki tudja majd eszközölni a király-

nak Katalintól való elválasztását, de mert egyrészt a királyné nem akar válni, másrészt rokona, V. Károly császár időközben a pápával szövetségre lépett, *a válás kimondását a pápa kereken megtagadta.*

Henrik király erre nagyon felháborodott és *Wolseyt* előkelő bizalmi állásából elbocsátotta. Helyette *Morus Tamás* lett a kancellár és *Cromwell Tamás* a főpecsétőr. Az előbbi rendkívül nagyműveltségű férfiú volt, az utóbbi pedig a reformációs irányzatnak volt a hive.

Ekkor még távolról sem lehetett szó arról, hogy Anglia protestánssá legyen. *Csak arról volt szó, hogy az angol katolikus egyháznak bizonyos hagyományos önállósága megvédelmezessék és az ország ne függjön a pápai udvar esetleges hajlandóságától vagy ellenkezésétől.* Az angol katolikusok egyházi ügyekben nagymérvű önállósághoz szoktak hozzá s ebből engedni nem voltak hajlandók. Ez a felfogás hozta magával, hogy *az angol parlament a történetek után határozatban felhívta a királyt: hasson oda, hogy az egyházi és világi nézetek Angliában egy ponton találkozzanak, legyen a király az angol katolikus egyház és az ország teljhatalmú ura. Ez a határozat volt a kezdete, magja a későbbi angolországi hitszakadásnak.* Az angol katolikus egyház főpapsága és lelkesége kevés kivétellel Henrik királyt „Isten alárendeltjeként” elismerte az angol egyház fejének, a Rómához való felebbezést és a Péter-fillérek küldését pedig eltiltotta.

Ilyen előzmények mellett *Henrik király Cranmer Tamás* canterburyi érsek által Arragoniai Katalinnal kötött házasságát semmisnek nyilvánította és 1533 január hóban nagy pompa között nőül vette *Boleyn Annát.* A következő parlament *Henrik királyt* elismerte az angol katolikus egyház fejének, a papságot és hivatalnokokat a hűségeskü letételére utasította, ami azt vonta maga után, hogy VII. Kelemen pápa *Henrik királyt* kitiltotta. *Henrik király* önzése tehát azt eredményezte, hogy az angol nép azonosította magát a király felfogásával és parlamenti, tehát országos hatá-

Arragoniai Katalin, VIII. Henrik első felesége.

Ferdinánd spanyol király lánya s Henrik király elhunyt fivérének volt az özvegye. Henrik elhidegült s elvált tőle. Miután azonban VII. Kelemen pápa nem bontotta föl a házasságukat, a király a canterburyi érsekkel nyilvánította azt semmisnek.

rozattal fedezte a királyt. Természetes, hogy ezzel megkezdődött a kétféle irányzat küzdelme egymás ellen. Számos püspök törekedett arra, hogy a népet a pápához való hűséghez térítse vissza, míg *Cranmer* és *Cromwell* már határozottan protestáns irányban tértek el. A két utóbbi győzött is, amennyiben a Henrik király által is elismert „*tíz fejezel*”-ben kimondatták, hogy a szentírás és a három legújabb hitvallás képezik a hit zsinórmértékeit, csak három szentséget ismernek el és Luthernek az úrvacsoráról szóló tana helyes. A nagyravágyó és önző király ezeket a fejezeteket annyira komolyan értelmezte, hogy hamarosan közel hatszáz kolostor vagyonát koboztatta el, szerzetrendeket szüntetett meg, a kétkedőket szigorúan megbüntette. *Fisher* püspököt és *Morus* Tamást pedig, akik a király első házasságának megsemmisítését nem akarták elismerni, mint eretnekeket — kivégeztette.

*Boleyn Anna,
VIII. Henrik második
felesége.*

Miatta vált el a király első feleségétől, akinek *Boleyn Anna* udvarhölgye volt. Utóbb a király házasságtöréssel vádolva lefejeztette.

Ámde csakhamar mutatkozni kezdett a másik véglet is. A népnek nem minden része fogadta el a „*tíz fejezel*” rendelkezéseit, megmozdultak a yorki katolikusok, akik *Aske Róbert* vezérlete alatt mintegy harmincezeren London ellen vonultak, hogy a király „rosszvéru tanácsadóit” elkergezzék, sőt már a skótok is a katolikus hit fegyveres védelmére készülődtek, amikor sikerült a királynak a mozgalmat részint fegyverrel, részint kimagyarázások útján elcsendesíteni. A vezéreket lefejeztette ugyan, de másrészt, miután az „eretnek” névtől irtózott, szigorúan meghagyta, hogy a papoknak tilos a házasságkötés, a reformációs iratok behozatalát eltiltotta és elfogadta *Gardiner* katolikus püspöknek a parlamentben és az egyházi gyűlésen előterjesztett „*hat fejezel*”-ét, amely a pápai fennhatóságtól eltekintve, a katolikus egyházat és tanait újból visszaállította.

Mindez csak azt mutatta, hogy a király jelelte következőtlen volt. Hangulat, érdek szerint változtatta nézeteit és nagyon beleélté magát abba a helyzetbe, hogy ő írhasa elő alattvalóinak: mit higgyenek és mit ne higgyenek. Változékony hangulatát igazolták a gyakori házasságkötései.

Boleyn Annának csak egy leánya született, *Erzsébet*. Henrik azonban trónörököst akart. Elhatározta, hogy ettől a feleségétől is elválék,

de mert simán nem ment a dolog, házasságtörés hazug vádját emeltette ellene és ezen az alapon lefejeztette saját feleségét. Henrik király egyébként már ezt megelőzőleg kiszemelte a jövődő feleségét *Seymour Johanna* személyében. *Boleyn Anna* lefejeztetése után *Henrik* a fennállott házasságát semmi- nek, *Erzsébet* leányát pedig törvényte- lennek nyilvánította s a *Boleyn Anna* lefejeztetését követő második napon *Seymour Johannával* házasságra lépett.

Seymour Johanna, VIII. Henrik harmadik felesége.

Második feleségének, *Boleyn Anná-* nak kivégzése után egy nappal vette feleségül a király. Egy évi házasság után gyermekágyban halt meg.

Harmadik felesége végre világra hozta a várt trónörököszt, *Eduárdot*, de ennek születése után nem- sokára meg is halt. *Henrik* most már politikai háttérű házasságot akart kötni, mert Franciaország és Spanyolország szövetekezésétől tar- tott. Elhatározta tehát, hogy a né- met protestánsokat kötelezi le azzal, hogy *Seymour Johanna* halála után két évre nőül vette *Klevei Annát*, egy német hercegnőt. Ettől azon- ban csakhamar elidegenedett. *Klevei Anna* pedig volt annyira okos és szerencsés, hogy felséges urától nagy évi járulék és egy fényes kastély ajándékozása ellenében csakhamar elvált.

Klevei Anna hercegnő VIII. Henrik negyedik felesége.

Esküvő után néhány nappal elváltak. A hercegnő megfélemlő anyagi kárpótlásban részesült.

Henrik következetlenségének újabb jeleit adta. A katolikusok megelégtették immár *Cromwell* erőszakoskodásait s bevádolták, a király pedig hamarosan egy államtanácsi ülésen elfogatta első miniszterét és felségsértőként *lefejeztette*.

Henrik király természetesen új feleség után nézett és miután ekkor katolikus volt a politikai irányzat, *Norfolk* hercegnek, a katolikusok egyik vezérének rokonát, *Howard* Katalint vette nőül, de már két év múlva állítólagos házasságtörés miatt ezt is a vérpadra küldte. Meg kell jegyeznünk, hogy *Henrik* most már az „eretnekek”-et, vagyis a protestantizmus felé hajlókat üldözte

Howard Katalin, VIII. Henrik ötödik felesége.

A király hűtlenséggel vádolta meg s lefejeztette.

nagy szigorral, mígnem a szelídebb lelkületű *Cranmer* érsek befolyása alatt kegyetlenkedéseivel felhagyott, de csak azért, hogy most meg a protestantizmusnak kedvezzen. *Ujból megnősült* és *elvette* *Latimer* lord özvegyét, *Parr Katalint*. Ugy tetszett, mintha *Henrik* király kissé nyugodtabb kedélyűvé alakult volna át, mert *Mária* leányát és egyúttal *Erzsébetet* is törvényes gyermekeinek ismerte el. A nép azonban már kezdte megelégneli a király hóbortosságait, összeesküvést szöttek ellene, amelynek állítólag *Gardinet* püspök állott az élén. Mielőtt az összeesküvők munkába léptek volna, *Henrik* király 1547 január 28-án hirtelen meghalt. Meg kell végezetül lemlítenünk,

Parr Katalin, VIII. Henrik hatodik felesége, aki túlélte férjét.

hogy némileg sikerült a különválásra törekvő íreket megfékeznie, noha az ír katolikus egyházat nem tudta az angolba beleolvasztani. Az angol király mint egyúttal ír király fennhatóságát elismertette, de azóta az ír kérdés állandóan napirenden maradt.

Skótszágban a politikai helyzet az uralkodóra nem volt valami kedvező. A közhatalom jórészt a lordok és néhány főméltóság kezeiben volt, ezek mellett a királyi hatalom valósággal eltörpült. Ki kell emelnünk a skótok nagy ellenszenvét az angolokkal szemben. *IV. Jakab* skót király kész volt Angliával a francia szövetség miatt háborúba keveredni, de *Flodden mellett vereséget szenvedett*, ő maga és a skót nemesség színevirága ottmaradt a harc téren. *V. Jakab király* alatt a *francia és angol befolyás* vetekedett egymással. A király szenvedélyes franciabarát volt, mindazokat, akik Angliához és ezáltal a protestantizmushoz húzódtak, üldözte. Ennélfogva a skót katolikus egyházra támaszkodott, a franciákkal való rokonszenvezését pedig bebizonyította azáltal, hogy *I. Ferenc* leányát, *Magdolnát*, majd ennek halála után *Guise Mária* hercegnőt vette el. *VIII. Henrik*nek azt az ajánlatát, hogy Angliával együtt szakadjon el Rómától, kereken elutasította. Emiatt az angolokkal harcba keveredett, de *Solwaymoor mellett oly súlyos vereséget szenvedett*, hogy efeletti bánatában lázbeteg lett és 1542-ben *leánya, (Stuart) Mária* születése után néhány napra meg is halt. *(Stuart) Mária* kiskorúsága alatt *Arran* herceg, mint kormányzó, kezdetben Angliához közeledett, de utóbb a katolikus papság tanácsára a francia befolyásnak engedett és ezzel a katholicizmust juttatta uralomra.

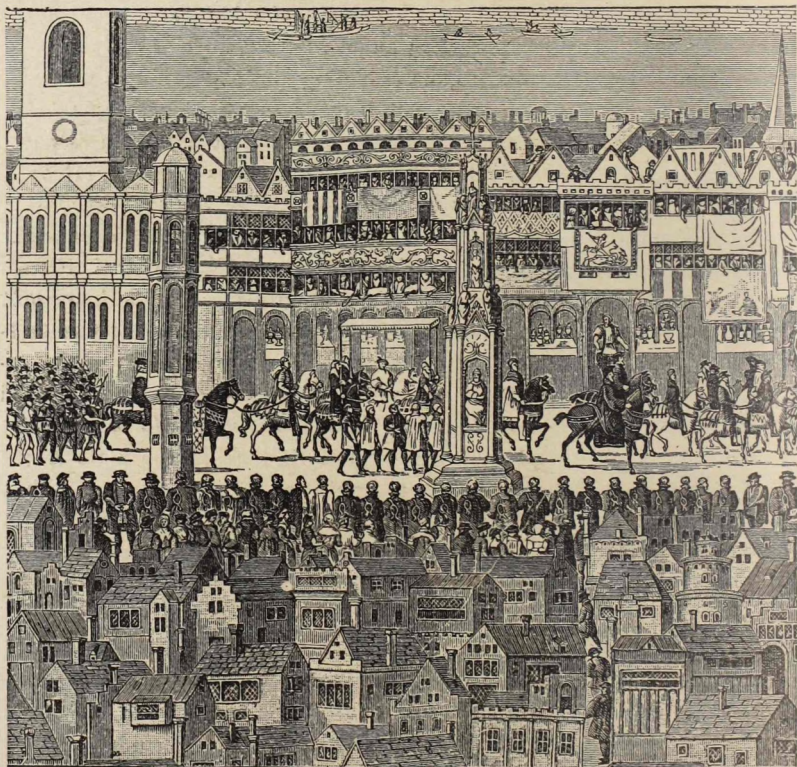
VI. Eduárd. — Grey Johanna. — Katolikus Mária.

VIII. Henrik a trónutódlásról akként rendelkezett, hogy mindekelőtt fia, *VI. Eduárd* kövesse őt az uralomban, utána *Mária* és ezt követőleg *Erzsébet*. Ha pedig ezek utód nélkül hálnának el, akkor ne a közelebbi ág, vagyis Skót Margit leszármazói, tehát *ne Stuart Mária*, hanem *Suffolk herceg* felesége, a *fiatalabb Mária utódai* következzenek. Ez az önkényes rendelkezés természetesen mélyreható zavaroknak és pártoskodásoknak lett a szülőoka.

Ezeket előre bocsátva, ki kell emelnünk, hogy *VI. Eduárd* és kormányzója, *Somerset Ede* herceg, a király nagybátyja határozottan a protestáns iránynak voltak hívei. Támogatta őket *Cranmer* Tamás érsek is. A következmény az volt, hogy a királytól kiinduló irányítást az alattvalók nagy többsége ismét elfogadta s a parlament az egyházi

gyűléssel egyetemben a „*hat fejezel*”-et eltörülte s elrendelte az úrvacsorának mindkét alakban való kiszolgáltatását, a szentképek és ereklyék elkobzását és az angolnyelvű liturgia behozatalát (1548.). *Igy alakult meg az anglikán egyház.*

Somerset herceg kormányzati politikája az volt, hogy a skótokat

VI. Eduárd angol király koronázási menete.

A menet London főútján vonul végig, a kép felső részén a Themse-folyó látható.

VI. Eduárd és (Stuart) Mária házassági szerződésének elismerésére vegye rá s ezáltal a két országot egy protestáns uralkodó alatt egye-
sítse. A skótok vonakodása háborút idézett elő, amely Pinkey mellett Somerset seregének győzelmével végződött, noha lényeges eredmény nélkül, mert a skótok Máriát nem Angliába, hanem Franciaországba küldték és Somerset herceg végre is elejtette a házassági szerződés erőszakos-

lását. Ezalatt Angliában több helyen lázadások törtek ki, részint a nagybirtokosok és főnemések birtokpolitikája miatt, részint a *katholikus vallás visszaállítása érdekében*. A pórlázadást, mert *katholikus jellegű is volt*, *Somerset fejgyverrel fojtotta el*, de ugyanakkor a parasztok gazdasági elnyomása ellen a nagybirtokosok és főnemések terhére szigorú rendelkezést adott ki. A herceg nagy önállósága s az az eljárása, hogy csaknem ő uralkodott a király helyett, nagy viszatetszést keltett és egy pártnak sikerült is megbuktatnia.

Utóda a kormányzásban Warwick, Northumberland hercege lett, aki utóbb a hatalom elleni összeesküvés vádja miatt perbe fogatta Somersetet és lefejeztette.

A *protesztáns irányzat* természetesen megmaradt továbbra is, sőt a

király határozott rendeletére Cranmer érsek 42 fejezetben átültette az angol viszonyokra Luther hitvallását, a régi *katholikus püspököket* pedig méltóságuktól megfosztotta. Hogy pedig a megszabott irány továbbra is uralmon maradjon, VI. Eduárd akként rendelkezett, hogy halála esetére sem Mária nevű mostoha nővére, aki *katholikus volt*, se Erzsébet ne következzen a trónon, hanem az atyja által már tervbe vett

VI. Eduárd angol király.

Az ő rendeletére történt, hogy Cranmer érsek Luther tanait 42 fejezetbe foglalva és az angol viszonyokhoz alkalmazva végleg meggyökerezettette Angliában s így ő fejezte be az anglikán egyház kiépítését. Az angol *katholikusokat* kiméretlenül üldözte.

fiatalabb leányág, még pedig úgy, hogy ne Grey Johanna maga, hanem ennek születendő fiutódai jussanak a trónra, Grey Johanna pedig hűsz államtanácsos támogatása mellett mint kormányzó intézze az ország ügyeit. Ezt az utódlási tervet *Northumberland* herceg annál melegebben pártolta, mert fia, *Dudley Guilford Grey Johannának férje volt*. Az utódlási rendet az államtanács elfogadta és az érvényben is maradhatott volna, ha VI. Eduárd király betegágyán az államokmányba „*Johanna fiutódai*” helyett nem írja be ezt: „*Johanna és fiutódai*.” A király 1553-ban meghalt, az „és” szócska pedig beláthatatlan zavarokat idézett fel az országban.

Grey Johanna ekkor még csak tizenhét éves volt. Csendes kedélyű, gyönyörű nő volt, aki a politika izgalmaitól távol állott. Apósa, *Northumberland* herceg olthatatlan dicsvágya azonban romlásba döntötte a fiatal nő életét.

Eduárd halála utáni napon apósa birtokán tartózkodott, amikor váratlanul megjelentek előtte az ország nagyjai. Ezek, természetesen az após biztatására, ünnepélyesen tudtára adták a király halálát, valamint azt, hogy az elhalt király rendelkezése szerint a trón őt illeti meg.

A szerencsétlen nő megriadva hallgatta végig a hozzá intézett szavakat, de azután megeredtek könnyei és félájultan terült el a küldöttség előtt.

„*Lehetetlen, hogy uralkodó legyek!*” — kiáltotta Grey Johanna.

„*Pedig az államtanács ezt rendeli*” — felelték.

„*Istenem, hisz nekem nincs erre erőm, én sohasem vágytam koronára!*” — rimázkodott a lesújtott Johanna.

„*Már pedig ezen segíteni nem lehet* — szólt közbe az após — *felseges menyemnek be kell vonulnia a Towerbe!*”

És Grey Johanna engedve a kényszernek, elment a Towerbe, ahonnan élve már nem jött ki. A londoniak duzzogva fogadták, *Mária* pedig, aki a jogait feltette, gyorsan határozott és cselekedett. Épp Londonba akart menni, amikor értesült a történekekről. Alig volt annyi ideje, hogy *Northumberland* herceg bosszúja elől egy fárasztó éjjeli lovaglás árán *Norwich* környékére meneküljön, ahol a *katholikus lakosság állal királynak kiállatta ki magát*. Ennek megtörténte után nyíltan felhívta az államtanácsot, hogy ismerje őt el. A legérdekesebb volt a dologban az, hogy nővére, *Erzsébet támogatta őt*. Ő róla majd később lesz szó. Itt csak felemlítjük, hogy ebben az időben Erzsébet húszéves volt. Sokáig VI. Eduárd udvaránál tartózkodott, később Parr Katalin, az özvegy királyné, VIII. Henrik utolsó felesége, külön udvartartást engedélye-

zett neki. Erzsébet a Towerben Seymour Tamással szerelmi viszonyt szőtt, amely Seymour kivégeztetésével ért véget. Azóta visszavonult az udvartól, irodalmi tanulmányokba mélyedt és minden fejedelmi kérőt gögösen visszautasított. Mária nővére veszélyeztette nagyon az ő utódlási jogát, de Erzsébet volt annyira előrelátó, hogy a helyezteth képest nővére támogatására sietett.

Az angol nép közhangulata Mária királynő mellé szegődött. Grey Johanna pártja pedig azért, mert férjét, Dudleyt nem akarta királyi méltóságba juttatni, megcsappant. Erre az államtanács elismerte Mária királynőt, a flotta és a hadsereg átpártolt hozzá, mire Northumberland herceg elég gyáva volt ahhoz, hogy menyét cserben hagyja s ő maga is a londoni piacon Máriát kiáltotta ki királynőnek.

Katholikus Mária angol királynő.

VIII. Henrik leánya volt s az angol katolikusok és a hadsereg támogatása mellett foglalta el a trónt. Angliát ismét hatholikussá akarta tenni. Ki is vitte, hogy az angol parlament ismét elismerte a katolikus vallást uralkodó vallásnak. A protestánsok fölkelését leverte s tömérdek protestánt kivégeztetett, amiért elneveztek „vérszomjas” Máriának. Terve, hogy a protestantizmust kiirtsa Angliából, nem sikerült.

Ezzel a szerencsétlen Grey Johanna, sőt férjének sorsa is eldőlt Mária királynő, aki szépségben a vele együtt érkező nővére, Erzsébet mögött messze elmaradt, győzelmének tudatában gögösen bevonult Londonba.

Mária királynő kezdetben eléggé türelmesnek mutatkozott. Londonban megengedte a protestáns vallásgyakorlatot. Hogy Northumberland herceget, aki hirtelenében hitbuzgó katolikussá vedlett át, *jelségsértőként lefejeztette*, egészen érthető volt. Nem szenvedhetett azonban kétséget, hogy Mária királynő Angliát a *katholicizmushoz akarta visszavezetni*. Lordkancellárnak Gardiner katolikus érseket tette meg és koronáztatását a régi katolikus szertartások szerint eszközölte. A parlamenttel azonban nehezen boldogult. VI. Eduárd egyházi rendelkezéseit csakis *elkeseredett vita után helyezte hatályon kívül*.

Mária királynőt mindez nem aggasztotta. *Nagybátyja, V. Károly*

császár ajánlatára elfogadta *II. Fülöp* spanyol királyt férjének. Természetes, hogy e házasság Spanyolország és Anglia szövetkezését vonta volna maga után, de épp ez ellen tiltakozott a nép és parlament a leghevesebben. A protestánsok felkelést szerveztek, de Mária nem ijedt

Grey Johanna angol királynő.

A szelídelekű, politikailag tájékozatlan nő kilenc napig volt Anglia királynője. Nagyravágyó apósa, Northumberland herceg erőszakolta ki, hogy VI. Eduárd halála után az államtanács királynővé tette. Az államtanács azonban utóbb Katholikus Máriát ismerte el királynőül, aki Grey Johannát börtönbe vetette és lefejeztette.

meg, hanem maga állott a csapatok élére és a közeledő felkelő tömegeket irgalmatlanul szétverte. *Suffolk* herceget, *Grey Tamást* és még hatvan protestánt vérpadra küldött s *Dudley Guilfordot* és szerencsétlen feleségét, *Grey Johannát* is lefejeztette. *Grey Johanna* a fogságban idejét imádkozással és a szentírás olvasásával töltötte el. Mindenki sajnálta őt, mert ismerték a tragédiáját, csak Mária királynő volt érzéketlen a szerencsétlen nő iránt. Midőn Mária királynő parancsot adott *Grey Johanna* kivégzésére, a westminsteri apát meglátogatta *Grey Johannát*, hogy visszatérítse a katolikus egyház kebelébe, ő azonban szelíden visszautasította a kísérletet.

Levelet írt atyjának, elbúcsúzott tőle, környezetét dúsán megajándékozta

és imádkozás között várta a hóhért. Férjének megizente, hogy látni nem kívánja, de tudtul adta, hogy megnyugvást találna abban, ha bátran halna meg.

A következő napon cellája ablakából láthatta, amint a vérpadot felállítják, sőt látta férjét is, amikor a vesztőhelyre vitték. Alig egy óra mulva egy szekér zörgése hallatszott. *Grey Johanna* férjének holttestét szállították el. Odament az ablakhoz és búcsút intett halott férjének.

Bátran, minden remegés nélkül, fekete ruhában ment ezután a vesztőhelyre, ahol néhány szót szolt a körülállókhoz:

„Ártatlan vagyok, *nem akartam királynő lenni, de kényszerítettek*”
— mondta szilárd hangon.

A hóhér maga is annyira elérzékenyült, hogy alig tudta Grey Johan-

A protestánsok tömeges kivégzése Katholikus Mária uralkodása alatt.

Katholikus Mária tűzzel-vassal ki akarta irtani Angliából a protestantizmust. A lázongó protestánsokat könyörtelenül halálra ítélte. Rövid idő alatt 288 előkelő protestánst végeztetett ki máglyán, akasztófán vagy szurokba főzéssel.

nát figyelmeztetni a készülődésre. A szerencsétlen asszony erre hangosan elimádkozott egy zsoldárt és sajátkezüleg kötötte be a szemeit.

A hóhér Grey Johanna lábaihoz borult és sírva kért bocsánatot, hogy oly szomorú kötelességet kell teljesítenie.

„Kérlek — felelte Grey Johanna — ne késedelmezz, hanem végezzél gyorsan!”

Erre letérdelt, fejét a tönkre tette és lelkét hangosan az Isten kegyeibe ajánlva fogadta a hóhérbárd csapását.

Veszély fenyegette Erzsébetet is, Mária nővérét, akit Mária összeküvéssel gyanúsított és ezért a Towerbe kísértetett. *A parlament még nem akarta magát a királynő szándékának megadni*, mert a Rómának való hódolatot és az eretnekek üldözésének kimondását elvetette, ellenben a királynőnek II. Fülöppel való házasságába, amely nagy pompa között ment végbe, beleegyezett. Ekkor Mária kibékült nővérével, Erzsébettel, Erzsébet pedig volt annyira számítót, hogy helyzetének biztosítása érdekében külsőleg katolikusnak mutatta magát. Titokban azonban *tovább szölte terveit*.

Végre Mária megtörte a parlament ellenkezését. III. Gyula pápa megígérte, hogy az elkobzott egyházi javakat a nemességnek adományozza, erre a parlament kimondta a hódolatot, a katolikus egyház kebelébe való visszatérést. Pole angol érsek pedig feloldotta a pápai átkot. Az előbbi állapot lett tehát uralkodó, ami természetesen az eretnekek üldözését vonta maga után. Mária királynő *egy bizottságot szervezett, amelynek feladatát az képezte, hogy a reformációt irtsa ki Angliából*. Mintegy ezerkétszáz papot, tizenhárom püspököt tartóztattak le, fosztottak meg állásuktól. A „*vérszomjas Mária*” 288 előkelő angol protestánt *fejeztetett le vagy égettetett meg*, köztük az ingadozó jellemű Cranmer Tamás püspököt is.

A királynő azonban nagy bajok közé jutott. Hiába várta a remélt utódot. Nem lett anyává. Egyházi, vallási téren is nagy zavarok kezdtek mutatkozni. IV. Pál pápa *megtagadta az egyházi javak adományozását az angol nemeseknek*, ami a nemességet valósággal forrongásba hozta. A spanyol-angol szövetség is balsikereknek lett a láncolata. *Elveszett Calais*, a háború pedig nagy adósságokat zúdított Anglia nyakába. Nem volt csoda, ha a nép rekonszenve elfordult Mária királynőtől, aki 1558 november 17-én meghalt. A következő éjjelen meghalt Pole kardinális és tizenhárom katolikus püspök. Valószínűleg méreg vetett véget életüknek.

Erzsébet királynő trónralépése.

Mária királynő halála után rögtön összeült a parlament. Az elnök bejelentette, hogy a királynő meghalt és Erzsébet királynő már is trónra lépett.

„Isten áldja Erzsébet királynőt! Hosszú és szerencsés legyen az uralkodása!”

Ezzel a felkiáltással fejezte be az elnök a jelentését. Hírnökök kürtökkel fújták a riadót és hirdették mindenfelé az új királynő trónralépé-

sét. A nép mintegy megkönnyebbülve lélekzett fel. *Erzsébet* Husfieldben tudta meg, hogy királynővé lett. Egykedvűen fogadta a hírt, noha nem lehet elvitatni, hogy magatartása, modora tudatos, kiszámított volt minden lépésében. Arra a hírre, hogy ő most már Anglia királynője, a szentírás szavaival felelt :

Burleigh lord.

Erzsébet angol királynő államminisztere volt. A királynő minden fontos állami dologban az ő tanácsára hallgatott s így nevezetes szerepe volt Anglia nagyhatalmi állásának kiépítésében.

„Ez az Ur cselekedete és a mi szemeinknek csoda.” Azután letérdelt és imádkozott.

Cecil Vilmost (Burleigh lordot) első miniszterének nevezte ki s 1559 január 15-én pedig hihetetlen pompa és fény között koronáztatta meg magát. Sivár, örömtelen ifjúság után jutott a trónra. Az elfojtott vágyak, a sok hányattatás zárkózottá, azután gögössé tették, noha el kell ismerni, hogy Angliát uralkodása alatt magas színvonalra emelte,

hatalmát öregbítette. Két tanácsadóra támaszkodott: az egyik *Burleigh* lord, az első miniszter, a másik *Leicester* gróf (*Dudley* Róbert), a lefejezett *Northumberland* herceg fia, a királynő főlovászmestere volt. Állami ügyekben *Burleighre* hallgatott, a kegyelmi dolgokban *Leicesterre*, akihez titkos vonzalom fűzte.

Erzsébet királynő, elődével ellentétben, a protestantizmust juttatta uralomra Angliában. Az ország akkor még kétharmadrészben katolikus volt, de azért az előzmények nagy hajlandóságot támasztottak az önérzetes nép körében, hogy Rómától függetlenítse magát. Hogy a parlament, amely Máriának behódolt, ugyanazt cselekedte *Erzsébet*tel szemben is, önként következett a változott helyzetből. *Erzsébet* azonban óvatosan valósította meg tervét. Mindenekelőtt elismertette a korona főtulajdonjogát az egyházi javakra, amikor pedig *IV. Pál pápa Erzsébet* uralomra jutását nem ismerte el, meglette az utolsó lépést. Elődének minden vallási és egyházi rendelkezéseit hatályon kívül helyezte. *Hűségeskül követelt a papságtól, VI. Eduárd 42 egyházi fejezetéből 39-et felújított, az angolnyelvű liturgiát hozta be, azonban a katolikus istentisztelet és külsőségek közül számosat meghagyott. Ezzel megalapította másodszor, de most végleg az anglikán egyházat, amely az uralkodónak, mint egyházi főnek a fennhatósága alá jutott, részben katolikus, részben protestáns, de mindenesetre angol nemzeti egyház lett.*

Az a körülmény, hogy Anglia most már állami szempontból protestáns lett, okvetlenül kölcsönhatással volt Skótországra is, ahol a francia katolikus politika és befolyás uralkodott. Midőn 1554-ben az ország kormányzása *Guise* Mária özvegy királyné kezébe ment át, ez mint hitbuzgó katolikus a folyton terjedő protestantizmusnak erőlesen gátat akart vetni. Skótországbán ugyanis a puritán jellegű kálvinizmus kezdett gyorsan tért hódítani, még pedig a francia gályarabságból menekült *Knox* János prédikátor buzgólkodásai folytán. Már annyi volt a kálvinisták száma, hogy több főnemes kálvinista szövetséget alkotott és csakhamar országosan kezdték szervezni a kálvinista egyházat. *Guise* Mária erre maga elé idézte a kálvinista mozgalom vezetőit, de mert a prédikátorok nem jelentek meg, ezeket a legfőbb királyi bíróság által lázadóknak jelentette ki, a kálvinista lordokat pedig érzékeny pénzbüntetésekkel sújtotta.

A *Perth* városában egybegyűlt kálvinista lordok erre módfelett felháborodtak, még jobban azonban a kálvinizmus felé hajló alsóbb néposztály. *Knox* János izgató prédikációja kellett még csak és a tömeg szenvedélye kitört. Nagy csapatokban megrohanták a szekesegyházat,

elpusztítottak ott mindent. És ez a katolikusellenes romboló düh végigjárta Skótország nevezetesebb városait is.

Az özvegy régenskirályné erre erőszakkal felelt és sereget szervezett, annál is inkább, mert *leánya*, (Stuart) Mária francia királyné lett, így tehát hathatós francia segílyre számíthatott. Ebben a Skótországra válságos helyzetben Erzsébet angol királynő, mint a protestantizmus védője közbelépett. Flottát küldött a skót tengerparti városok ellen, Grey lord pedig szárazföldi sereggel tört be az országba.

Eredménye ennek az lett, hogy a skót lordok Erzsébettel szövetségre léptek a francia befolyás ellen, mire az özvegy skót régenskirályné kénytelen volt Edinburghban elfogadni a lordok feltételeit, hogy a francia csapatokat elbocsátja s az egyházi kérdésben bevárja a skót parlament határozatát. A következmény nem lehetett kétséges. A parlament a kálvin vallást állami vallásnak jelentette ki, a katolikus egyházi javakat elkobozta s a katolikusok szabad vallásgyakorlatát megszigorította. Az özvegy régenskirálynénak ezek után nem volt keresni valója Skótországbán. A kormányzást tizenkét lordra bízta s hazament Franciaországba. Győzött tehát Skótországbán is az angol-protestáns politika.

Leicester gróf.

Erzsébet angol királynő főlovászmestere volt, később a hadügyek vezetését is rábízta. Titkos szerelmi viszony fűzte hozzá a királynőt.

Stuart Mária skót királynő.

A Skótországbán beállott gyökeres fordulattal szembe mert szállni egy nő, Stuart Mária, aki a harcban előbb a koronáját, azután a szabadságát, végül pedig az életét vesztette el. Francia földön élt fiatal korában, ott nőtt fel mint serdülő leány II. Henrik udvarában. Teljesen francia szokásoknak, ízlésnek hódolt, sőt a francia udvar akkori erkölcsi fel fogását is teljesen magábaszívta.

Gyönyörű nő volt. Szép, elbájoló, szellemes, rendkívül képzett s jár-

tas a társasági életben. Modorával mindenkit le tudott kötelezni, annyira, hogy nagybátyja, Guise herceg nem minden ok nélkül azt mondta róla :

Stuart Mária skót királynő.

A szépségéről és tragikus sorsáról egyaránt híres királynő V. Jakab skót király és Guise Mária francia hercegnő leánya volt. A francia királyi udvarban nevelkedett s II. Ferenc francia király felesége lett. Férje halála után visszament Skótszágba. A protestáns skótok ellen-szenvvel fogadták a katolikus királynőt, második férjének halála után nemsokára mint földönfutó lépi át az angol határt s Erzsébettől kér segítséget lázongó alattvalói ellen. Erzsébet angol királynő le akarja mondatni trónigényéről a veszedelmes katolikus trónkövetelőt, amire azonban ő nem volt rávehető. Stuart Máriától a katolikus Európa azt remélte, hogy vissza fogja állítani Angliában a katolicizmus uralmát. A protestáns Erzsébet királynő azonban Stuart Máriát, aki ellene szőtt összeesküvések szállaiba bonyolódott, elfogatta és lefejeztette.

„A mi kis skót királynőnk egyetlen mosolya elégséges arra, hogy minden franciának elcsavarja a fejét!”

Stuart Mária kezdetben önkénytelenül, később öntudatosan illesz-

kedett be a francia Guise-család politikájának láncolatába. Korán felesége lett II. Ferenc francia királynak. Természetesen nem II. Ferenc és felesége uralkodtak, hanem a Guisék, akiknek angolelleses volt a politikájuk. Ezt állandóan fokozták s Stuart Máriát rábeszélyték, hogy Tudor Mária angol királyné halála után vegye fel családi címerébe az angol címet is. Ezt a címet azután Stuart Mária drágán fizette meg.

Alig tizennyolc éves korában özvegységre jutott. Minden oldalról arra ösztönözték, hogy menjen Skótszágba, foglalja el a trónt és onnan szőjje tovább a Guise-féle politika szálait. Nehezen határozta el magát az útra, de végre mégis elment és egy francia hajóhad védőkíséréte mellett megérkezett a skót partra, ahonnan a szépsége által megbűvölt nép örömujjongása között vonult be Edinburghba. A kellő ítélőképesség hiánya s a fiatalság túlzott dicsvágya azonban helytelen cselekedetekre ragadták a fiatal királynőt, aki egyáltalán nem ismerte a skót viszonyokat. Azt, hogy a nép nagy része már kálvinista volt és új vallásához szívósan ragaszkodott, nem volt képes kellően mérlegelni. Így aztán a szépsége által felkeltett rokonszeny hamar eltűnt. Mikor a várkapolnájában az első misét halgatta, a feldühödt köznép berohant és durva módon megzavarta az istentiszteletet. Erre a királynő kérdőre vonta Knox Jánost, a kálvinisták vezérét. Büszkén kérdezte tőle:

„Mit jelent ez?”

„Semmi mást — felelte Knox — csak azt, hogyha felseged a nép lelkiismeretével ellentétbe helyezkedik, akkor az jogosítva van akár jegyveresen is ellenállani.”

„Ugy? Tehát alattvalóim ne nekem engedelmeskedjenek, hanem én legyek az ő alárendeltjük?” — kérdezte Stuart Mária.

„Legkevésbé — jegyezte meg Knox — hanem a fejedelem és

Darnley Henrik, Stuart Mária második férje.

A királynő hamar elhidegült tőle durva modora miatt. A királynő párthívei a házat, amelyben betegen feküdt, felrobbantották, előzőleg pedig őt s egyik szolgáját megfojtották.

az alattvalók legyenek együttesen Istennek alárendeltjei. Felség, fogadja el a mi hitünket !”

„Soha !” — felelte *Stuart Mária*.

Ilyen kiélesedett helyzet mellett *Stuart Mária* arra gondolt, hogy a szomszédos Angliával valamiképp barátságra lép. Némileg kedvezni kezdett a kálvinistáknak. Az egyházi javak egy részét átengedte a protestáns vallási és nevelési célokra és kezdetben a közügyek vezetését félttestvérének, *Moray* grófnak (*Stuart Jakab*nak) engedte át, aki buzgó protestáns volt. Segítőtársai voltak még *Morton* gróf kancellár és *Leithington* államtitkár. Minthogy azonban *Moray* gróf barátságos tárgyalások útján sem tudta a királynő részére az angol trón öröklését biztosítani, 1565-ben *Stuart Mária személyesen vette át az ország ügyeinek intézését*.

Első cselekedete az volt, hogy — férjet keresett magának. Figyelme *Darnley* Henrikre, *Lennox* gróf fiára irányult, aki külsőleg szép volt, de jellem és szellemi tehetség dolgában annál hátrább állott. A parlament a házasságot ellenezte, utóbb azonban engedett. *Stuart Mária* nőül ment *Darnley*hez, akinek királyi címet adományozott, az uralkodásból azonban kizárta. *Moray* grófnak felkelő csapatait szétverette, a pápával, Franciaországgal és Spanyolországgal titkos megállapodásokat kötött és tanácsadójává megtette *Riccio* Dávidot, aki a szavojai követnek a szolgálatában állott. Ez lett *Stuart Mária* titkára, bizalmasa a legfontosabb ügyekben.

Ámde az elégedetlenkedés jelei máris kezdtek mutatkozni. *Stuart Mária* épp azon fáradozott, hogy a katholicizmus uralmát a parlament segítségével helyreállítsa, amikor váratlan esemény következett be.

Stuart Mária ugyanis ráunt férjére, aki alapjában közönséges lelkületű durva férfiú volt és aki folyton azon mesterkedett, hogy résztvegyen az uralkodásban. Viszont *Darnley* gyűlölte *Riccio*t, akire féltékenykedett. Hogy tervét elérje, szövetekezett a protestáns főurakkal. Ezek között volt *Douglas* is. Céljuk az volt, hogy *Riccio*t eltegyék láb alól és *Moray* gróftól újból uralomhoz segítsék.

Midőn *Stuart Mária* 1566 március 9-én a holyroodi kastélyának szobájában vacsorázott néhány meghittjével, azok között *Riccio*val, belép a király, *Darnley* és feleségét gyöngéden megcsókolja. Néhány perc múlva nyílik az ajtó, bejelentetlenül jönnek be *Ruthver* lord és társai — fegyveresen.

Stuart Mária idegesen felugrik.

„Ilyen időben bejelentés nélkül mit keresnek az urak nálam ?” — kérdezi indulatosan.

„Látok itt egy embert — felelte reszkető, izgatott hangon *Ruthver lord* — aki olyan helyet foglal el, amely őt nem illeti meg. Felség, egy ilyen szolgálóember által hazánkat kormányoztatni nem engedjük!”

Ezzel egyidejűleg *Riccio felé ugrott. Riccio* ijedten, jajveszékelve menekült és a királynő lábai elé borult le. A királynő felemelkedik, mintegy védőleg nyújtja ki karját s így szólt:

„Aki *Riccio*t bántani meri, azt *felségsértőnek tekintem!*”

Hiába volt a királynő védelme. *Férje durván egy székre löki Stuart Máriát, Douglas lord pedig kardot rántva az ide-odaszaladgáló Riccióra sujt. Az összeesküvők megrohanják Ricció, kicipelik a kastély fogadótermébe, ahol valósággal összevagdadják. Amikor ez megtörtént, Ruthver visszatért és határozott hangon megfenyegette a királynőt:*

„Felséged eddigi politikája, *Riccio* hatalmaskodása nekünk már elviselhetetlen volt! A száműzöttek vissza fognak térni, felségednek pedig meg kell változnia, addig is foglyunk marad!”

„Jól van — szólt a királynő — *de ezt a merényletet drágán fogják megfizetni!*”

Stuart Mária nem tudta, nem is sejtette, hogy férjének az összeesküvésben oroslánrésze volt. Mint hitves, követelte tőle, hogy szöktesse meg és *Darnley* ekkor parancsoló szép királyi hitvese előtt meghajolt s egy éjjel menekülni hagyta. *Stuart Mária lóhalálban vágatott Dunbarba, ahol sereget szervezett, bevette a fővárost, az összeesküvők pedig elmenekültek a szélrózsa minden irányában. A királynő Morayt bízta meg az ország ügyeinek intézésével és látszólag beletörődött a protestáns irányzatba, mert időközben megszületett Jakab nevű fia, akivel nagy tervei voltak. Fiát az angol trónra akarta juttatni.*

A királynő azonban nemsokára rájött arra, hogy férje szította ellene az összeesküvést. Egyszerűen ajtót mutatott neki s ettől az időtől *Bothwell* grófnak volt a királynőre a legnagyobb befolyása. Erőszakos, bátor férfi volt a gróf, akit azonban épp erőszakoskodó modora miatt nem kedvelt a skót nemesség. De tetszett *Stuart Máriának*, aki lángoló szerelemre gyulladt *Bothwell* iránt. De miképp szabaduljon férjétől? Az államtanácsosok válást ajánlottak, de ez veszélyeztette fiuk, *Jakab* trónöröklési jogát. Tehát válni nem akart.

„Akkor valaminek kellene történnie, ami felségedet a férjétől mégis elválasztja” — felelte *Lellington* nyomatékosan.

Riccio Dávid

Stuart Mária titkára, némelyek szerint szeretője volt. Az összeesküvő skótok a királynő szemeláttára koncolták föl.

„*Ám legyen — felelte Stuart Mária — csak olyasmi ne történjék, mai a becsületemet és lelkiismeretemet érintené.*”

Ezzel tehát feljogosította híveit arra, hogy *Darnleyt kelepcebe csálják és eltegyék láb alól. Darnley* csakhamar észrevette az ellenséges hangulatot az udvarnál s elment Glasgowba, ahol azonban súlyos betegségbe esett. Stuart Mária meglátogatta beteg férjét s ekkor Darnley megvallotta, hogy nagy szerelme miatt gyűlölte annyira Ricciót, mire a királynő, legalább látszólag megbocsátott férjének. Visszahozatta Edinburghba s a városon kívül fekvő egykori zárdában helyezte el s ott személyesen ápolta. Stuart Mária 1567 február 9-én még látogatást tett beteg férjénél s onnan egy udvarhölgy esküvőjére ment. Ezalatt a *gyilkosok elkészültek tervükkel. Éjjel után a városon kívül nagy robbanás reszketelte meg a levegőt: Darnley lakóháza repült a levegőbe, ő maga és egy szolgálója pedig a kertben jeküdt holtan. A gyilkosok előbb megfojtották Darnleyt, azután légberöpitették a házat. Az igazi tényállás csakhamar köztudomásra jutott, mindenki Bothwellt okozta a bűntényért, akit Stuart Mária formaképp ugyan bíróság elé állíttatott, de csakhamar fel is mentetett a vád alól.*

Ezek után *Stuart Mária* Bothwell ösztönzésére beleegyezett a skót egyház átalakításába, a lordokat egyházi birtokaikban megerősítette, mire azok kijelentették, hogy Bothwellel kötendő házasságát elő fogják mozdítani. Hogy valami színpadias háttere legyen a jövődő házasságnak, Bothwell színleg a városon kívül eső területen elraboltatta a királynőt és Dunbarba vitette. Ott találkoztak s aztán visszatértek Edinburghba. Stuart Mária kijelentette a parlamentnek, hogy Bothwellnek az esetet megbocsátja és hercegi rangra emeli. *Bothwell a feleségétől állítólagos közeli rokonság címén gyorsan elvált, 1567 május 15-én pedig Stuart Mária és Bothwell református szertartás szerint egybekeltek.*

A skót nemesség azonban gyűlölte az erőszakos, tolakodó Bothwellt. Kirkaldy lord vezérlete alatt lázadás tört ki s Carberryhillsnél találkoztak a seregek. Bothwell serege csakhamar szétfutott, maga Bothwell is csak nehezen menekült el. Stuart Mária Edinburghba sietett, ahol a nép szenvedélyes, gyalázkodó kifejezésekkel fogadta. A lázadó nemesek a királynőt fogolyként kísérték ugyan vissza, de kijelentették, hogy nem ellene, hanem Bothwell ellen ragadtak fegyvert.

„*Váljon el jelseged Bothwelltől és mi megbocsátunk*” — szóltak hozzá.

„*Nem! Ti pedig értsétek meg, hogy királyi kezemmel ütöm le a fejéteket!*” — felelte Stuart Mária gögösen.

„*Akkor foglyunk marad*” — válaszolták.

Elvitték egy tengerparti kastélyba, ahol kieroszakolták trónról való lemondását a fia javára. Kormányzó újból gróf *Moray* lett.

Moray kormányzása alatt a skót protestáns egyházat államilag végleg megszervezték. Kálvin tanai jutottak uralomra.

Stuart Mária még egy kísérletet tett. Sikerült neki megmenekülnie és Hamilton lordhoz sietett, aki sereget szervezett érdekében. Erre a királynő minden kieroszakolt beleegyező nyilatkozatát visszavonta s fegyveres döntést akart. De vesztére. Seregét *Langside* mellett *Moray csapatai* tönkretették. *Stuart Mária* csak nagy ügyel-bajjal tudott elmenekülni s egy vitorlás bárkán *Angliába*, *Erzsébet királynőhöz* sietett.

Erzsébet angol királynő *Stuart Máriát* eléggé előzékenyen fogadta, sőt, ha hitelt lehet adni a hagyománynak, *Stuart Máriának* a lázadó skótok ellen *fegyveres segítséget* helyezett kilátásba, de csak azzal a feltétellel, ha a *Darnley* megöletésében való ártatlanságát igazolni tudja. *Stuart Mária* némi vonakodás után *beleegyezett a vizsgálatba*, de ez *ránézve kellemetlenül végződött*, mert olyan levelek kerültek elő, amelyek *Stuart Mária* bűnössége mellett szóltak. Az angol segélynyújtás lehetősége tehát ezzel megszűnt. A skót királynő angliai tartózkodása sok országos baj forrása lett. *Stuart Mária* ugyanis bensőbb barátságot kötött *Norfolk* Tamás herceggel, aki már arról ábrándozott, hogy mint *Stuart Mária* jövődjé férje fog majd trónra jutni. Erről a tervről azonban *Erzsébet* értesült s a herceget a Towerbe záratta.

Ugyanekkor történt, hogy *Észak-Angliában a katolicizmus helyreállítása érdekében több előkelő angol főnemes lázadást szított*. A lázadókat azonban *Lenox* gróf csakhamar szétverte s több vezető emberük verpadra került. *Northumberland* és *Westmoreland* hercegei pedig *Skótszágba menekültek*. Az időközben szabadonbocsátott *Norfolk* herceg új kísérletre szánta el magát, annál is inkább, mert a pápa *Erzsébetet 1570-ben kiátkozta s alattvalóit a hűségeskü alól feloldotta*. *Erzsébet* ezzel ugyan nem törődött és a parlamenttel kijelentette, hogy az ő magatartásának törvényességében senki sem kételkedhetik. *Norfolk* mégis ezt az új helyzetet akarta kiaknázni, amikor titkos összeköttetésbe lépett a pápai udvarral és a katolikus nagyhatalmakkal. Egy véletlenül elfogott ügynök azonban a kánpadon kivallotta az egész tervet. *Norfolkot*

Bothwell gróf.

Stuart Mária harmadik férje. Erőszakos kalandortermészet volt. *Stuart Mária* második férjét megölette, a skótok lázadása elől a királynőt sorsára hagyva *Dániába* menekült.

elfogták, 1572-ben *lefejezték*, néhány hét mulva pedig *hasonló sors érte Northumberland herceget is*.

Azontúl *Erzsébet jobban vigyázott Stuart Máriaára*, mert bizonyítékai voltak arra, hogy *az összeesküvésről ennek is tudása volt*. Ezalatt *Skótszországban* a protestánsok teljesen uralomra jutottak, *Stuart Mária hívei kivonultak mindenféle közhatalomból*.

Németalföld és Spanyolország.

(1573—79.).

Alig távozott a vérszomjas Alba herceg Németalföldről, máris megérkezett utóda *Requesens* személyében, aki ugyan mérsékeltebb volt elődénél, de a spanyol uralom iránt mégsem tudott rokonszenvet kelteni. A hadiállapot tovább tartott és a szerencse kezdetben a németalföldieknek kedvezett. Middelburg a felkelők hatalmába jutott, *Leyden* pedig Orániai Vilmos fivérével, Lajossal együtt készült felszabadítani az ostrom alól. Nassaui Lajos tízezer ember élén nyomult előre, de egy erős spanyol sereg eléje került, csatára kényszerítette s legyőzte.

Most *Leyden város ostroma* következett. *Valdez* spanyol parancsnok nyolcezer emberrel zárta körül a várost, amelynek csekély volt az őrsége, azonban *Van der Does* Jánossal és *Van der Werf* Adriánnal az élén megesküdött, hogy az utolsó lehelletig küzdeni, védekezni fog. A spanyol sereg elsáncolta magát és gyakori támadásokkal fárasztotta a védőket. Ezeknek helyzete mindegyre rosszabbodott. Éhség ütötte fel a fejét, segély sehonnan sem érkezett. Ekkor *a hollandi tartományok arra a rettenetes cselekedetre határozták el magukat, hogy a Maas és az Issel folyamok gátjait átvágják és az egész vidékre rábocsátják a vízáradatot, hogy a spanyol sereget belefullasszák*. További tervük az volt, hogy a vízáradat nyomán, a tengeri „koldusok” majd csak bevitorláznak és segílyt hoznak az ostromlottaknak. A gátak átvágása megtörtént s az áradat zúgva öntötte el a szárazföldet. Nemsokára aztán megérkezett a németalföldiek flottája, amely küzdelembe bocsátkozott a spanyolokkal. A spanyolok a fenyegető veszedelem elől jó korán, észrevétlenül elmenekültek. *Leyden* csodálatos módon felszabadult, a lakosság pedig hálazsolozsmákat zengedett.

Requesens erre békealkudozásokba fogott, de eredménytelenül, mert a vallásszabadságot nem akarta biztosítani. Holland és Seeland tartományok minden tárgyalástól visszavonultak, szövetségre léptek és Orániai Vilmos javaslatára kimondták az elszakadást Spanyolország-

tól. Ez a két kis tartomány, amelynek alig volt már pénze s csekély a hadereje, a spanyol királlyal ujjat mert húzni. Szerencsére Requesensnek is elfogytak a pénzforrásai, katonáit nem tudta fizetni s afeletti bánatában, hogy megbízatása sikerre nem vezetett, nemsokára elhunyt.

Requesens halála után nemcsak a spanyol érdek, hanem maga egész Németalföld válságos helyzetbe került. A spanyol államtanács nem tudott hirtelen helyettest állítani, a németalföldi államtanács pedig *Mansfeld* grófot tette meg főparancsnokká a spanyol csapatok felett. Ezek a csapatok azonban csakhamar nyílt lázadásban törtek ki. Zsoldot nem kaptak már régóta, ellátásuk nagyon hiányos volt, fosztogató fegyveres tömegekké süllyedtek tehát és rettenetes vad pusztításokat vittek véghez a falvakban és a városokban. A németalföldiek ijedten menekültek a fegyelmetlen, marcóna spanyol katonák elől. Majd fegyvert fogott a nép, hogy védekezzék a végpusztulás ellen. Nem maradt más hátra, mint-hogy a németalföldi tartományok felekezeti különbségre való tekintet nélkül szövetkezzenek a spanyol invázió ellen. Ennek szükségét indokolta *Antwerpen borzasztó sorsa*. Antwerpent ugyanis a lázadó spanyol katonák titokban meglepték, mintegy nyolcezer embert leöltek, a várost felgyújtották s amit lehetett, elraboltak. Ez a vadság a déli, nagyrészt katolikus németalföldi és az északi protestáns tartományokat szövetségbe hozta, amely *Gentben* létre is jött és amelynek értelmi szerzője Orániai Vilmos volt. A szövetség a kölcsönös védelmen és a felekezeti béke fenntartásán alapult.

A szövetség belső ereje azonban ingadozó volt. Mert amíg Orániai Vilmos az élükön a protestáns tartományok feltétlen elszakadást óhajtottak, addig a déli tartományok csakis a felekezeti békére helyezték a fősúlyt. *Németalföld új főhelytartója, Don Juan d'Austria*, a lepantói győző lett, aki holmi királyi korona után vágyódott és már azon törte a fejét, hogy Stuart Máriát kiszabadítja, azután pedig Skótországot, Németalföldet és Angliát egyesíti s ezeknek az országoknak uralkodója lesz. Ezt a kalandos tervet valahogyan megtudta II. Fülöp király, miért is a főhelytartó támogatásával meglehetősen felhagyott.

A szövetkezett tartományok főhelytartónak *Mátyás osztrák főherceget* hívták meg, aki II. Rudolf császár ellenzése dacára a méltóságot elfogadta s bevonult Brüsszelbe. Tényleg azonban az intézkedési jogot átengedte Orániai Vilmosnak. Ezeket a ténykedéseket a hadiállapot folytatása követte, de a németalföldiekre csekély szerencsével, mert Don Juan egy időközben fegyelmezett sereggel *Gemblouz mellett a németalföldieket keményen megverte* s ezzel Brabant nagy része, Flandria és Hennegau spanyol kézre jutott. Ezzel a tartományok szövetségének is

bealkonyodott, mert a jórészt katolikus középtartományok megunták a visszavándorolt protestánsok tartós izgatásait és külön akarták a szabadságukat megvédelmezni.

Ezalatt Don Juan d'Austria újabb segílyt várt hazulról. Mivel ez nem érkezett meg, titkárát pedig a király megölette és értésére adatta a főhelytartónak, hogy minden titkos tervét ismeri, állítólag bánatában meghalt, noha valószínűbb, hogy Fülöp király titokban megmérgeztette.

Don Juan d'Austria halálos ágyán rokonát, *Farnese Sándort* tette meg helyettesének, aki azután *főhelytartó is lett*.

Farnese Sándor mindenekelőtt pénzzel és rábeszéléssel igyekezett hangulatot teremteni maga mellett, ami némileg sikerült is. Hozzájárult a sikerhez az, hogy a protestáns németalföldi katonák, akiket a tartományok és Orániai Vilmos nem tudtak fizetni, szintén sarcolásokra vetemedtek s az elszegényedett protestáns németalföldi polgárok a katolikus templomok kifosztására adták magukat. Erre a déli katolikus tartományok Arrasban a katholicizmus védelmére külön szövetségre léptek, Orániai Vilmos felhívására pedig *a protestáns tartományok Utrechtben protestáns szövetséget alakítottak*.

Eddigélé *II. Fülöp* spanyol királynak nem voltak hódító tervei. Jórészt csak arra törekedett, hogy birodalma tekintélyét megvédelmezze. Granvella bíboros azonban felkeltette Fülöpben a hódítási szenvedélyt, amelyet az elhunyt Eboli herceg politikai pártjának hátraszorítása előzött meg. Ugyanis Granvella és Eboli a spanyol államtanácsban versenytársak voltak. Eboli halála után természetesen *Granvella* lett a király főtanácsadója. Ellene szötte most cseleit a szép özvegy *Eboli* hercegné *Perez* Antónióval, Szicilia arragoniai származású titkárával. A személyes versenyben azonban Granvella győzött, aki a cselszövőket leleplezte és biztos helyre vitette. Ekkor Granvella Fülöpnek figyelmét Portugáliára irányította, amely az óriási kivándorlás által, amit a gazdag gyarmatok vonzóereje okozott, népességben és anyagi erőkből rendkívül megfogyatkozott.

III. János portugál király halála után Portugália rohamosan kezdett hanyatlani. Felekezeti zavarok ütötték fel a fejüket, az inkvizíció kiméletlensége a szép, csendes békét teljesen felkavarta. *Sebestyén* király halála után a trónutódlás miatt pártvillongások törtek ki. *Sebestyén* király Marokkót elhamarkodottan meg akarta hódítani, de az ismeretlen homokpusztaságon 25 ezer emberével együtt a túlerőben levő marokkóiak ellen nemcsak a csatát vesztette el, de életét is. Utóda *Henrik* lett. De már ekkor *II. Fülöp* nyíltan sejteni engedte, hogy igényt támaszt a

portugál trónra azon a címen, hogy néhai anyja Portugáliai Mária volt. Henrik király csak két évig uralkodott, mire a portugálok *III. János* király fivérének természetes fiát választották meg. Ekkor *Fülöp flottával és szárazföldi sereggel Portugáliába küldte Alba herceget*, aki a pártvillongások által szétdarabolódott országot csakhamar elfoglalta. *II. Fülöp* erre *bevonult Lisszabonba*, esküt tett a portugál alkotmányra s megígérte, hogy a portugálok jogait tiszteletben fogja tartani. Hogy ígérését nem tartotta be, természetes. Mindazokat, akik a spanyol uralom ellen mukkanni mertek, bebörtönöztette vagy vérpadra küldte. *Granvella* tehát elérte a célját. Utóbb azonban megbukott, mert *Garcia de Toledo* tengernagy halála után kivitte, hogy ne spanyol, hanem olasz legyen a flotta parancsnoka. Ez ellen a spanyol főnemések hevesen kikeltek, mire *Granvella* fokozatosan elvesztette tekintélyét és nemsokára meghalt.

Granvella halála után *II. Fülöp leigázta és végleg bekebelezte Arragoniát*, amely ősi kiváltságleveleire támaszkodva fellázadt a spanyol uralom gyámkodása ellen. A lázadást azonban *Fülöp* király csapatai hamarosan elnyomták, Saragosszát bevették és ezzel Arragonia bekebelezése megtörtént.

Németalföld helyzete rendkívül válságosra fordult. Három részre volt oszolva: egyik része, az északi, *Orániai Vilmos* alatt protestáns volt és elszakadt Spanyolországtól, a déli vidék újból spanyol kézre került, a középvidéki államok pedig francia segítséget kerestek.

Ilyen körülmények között *Farnese Sándor* főhelytartó lépésről lépésre sikeresen haladhatott előre.

Általában kiemelhetjük, hogy *Farnese*, számot vetve Németalföldnek és vezető embereinek a folytonos hadiállapot miatt való elszegényedésével, pénz és rangígérgetésekkel igyekezett békét csinálni. Még *Orániai Vilmos*nak is fejedelmi ajánlatot tett, amelyet azonban ez becsületes nyíltsággal, büszkén visszautasított. Ezt követte *II. Fülöp*nek egy utolsó, zsarnoki intézkedése. Ugyanis *Granvella tanácsára Orániai Vilmost földönfutó felségsértőnek jelentette ki*, a vele való érintkezést megtiltotta és 25 ezer aranyat gért annak, aki elfogja vagy holtan is elhozza neki a herceget. A válasz az volt, hogy Holland, Seeland, nemsokára pedig Friesland, Brabant, Geldern, Flandria, Mecheln *nyiltan elszakadtak Spanyolországtól, a közigyök vezetését Orániai Vilmosra ruházták át*, Mátyás főherceg pedig elhagyta Németalföldet. A többi tartományok azonban egyelőre még várakozó álláspontra helyezkedtek, mert arról volt szó, hogy *Anjou Feren* francia herceg Erzsébet angol királynővel házasságra lép és ezen

a réven a németalföldiek francia és angol segítséget várhatnak. A herceg, aki brabanti herceg is volt, tényleg Németalföldre érkezett, ahol nagy fénnnyel és pompával fogadták, maga Orániai Vilmos iktatta be a herceget a brabanti hercegi méltóságba. Holland és Seeland azonban Anjou Ferencet nem ismerte el, mert itt Orániai Vilmos volt az úr.

Orániai Vilmosnak ezentúl ismét nagyon kényes lett a helyzete. Egy orgyilkos merényletnek csaknem áldozatául esett, amikor pedig felgyógyult s a tartományok további szervezéséhez kezdett, már ekkor szemben találta magát Anjou Ferenc herceggel, aki francia zsoldosok segélyével több németalföldi várost megszállott. Antwerpent szintén hatalmába akarta keríteni, itt azonban véres kudarcot vallott.

Ezen körülmények csak siettették Farnese Sándor sikereit. A tartományok pártokra szakadása megkönnyítette helyzetét. Egyik város a másik után jutott ismét spanyol kézbe, a spanyolok mindinkább közeledtek Németalföld északi területéhez. Végül pedig még egy váratlan esemény is történt. Orániai Vilmos herceg orgyilkos merényletnek esett áldozatul.

Nem kevesebb, mint *öt eselben kísérellék meg orgyilkosok, hogy Orániai Vilmost megöljék.* Az utolsó merénylet Gérard Boldizsár volt, aki évekig várakozott, amíg Vilmos herceg közelébe férközhetett azon ürügy alatt, hogy Guion Ferencnek hívják, atyja, mint buzgó kálvinista, vértanuhalt szenvedett, őt magát pedig üldözi a hatalom. Hamis okmányokat mutatott be és sikerült Orániai Vilmos bizalmát annyira megnyernie, hogy egyes megbízatásokat is adott neki. Mikor Orániai Vilmos egy alkalommal feleségével (Coligny admirális leányával) és néhány barátjával ebédelni ment, megjelent Gérard és útlevelet kért a hercegtől. Gérard nagyon izgatott és sápadt volt, ez fel is tűnt a herceg feleségének, de a hercegnek nem és Gérardot a titkárhoz utasította. Orániai Vilmos ebéd után háza lépcsőjén fel akart menni s ekkor egy sötét zugból három pisztolylövés dördült el. Vilmos herceg megtántorodott és ezzel a sóhajjal: *„Istenem, könyörülj rajtam és szegény népemen!”* istálló-mestere karjai között kilehelte nemes lelkét. (1584.) A gyilkost elfogták, kivégezték, de szülei megkapták a jutalmat.

Két fia maradt a hercegnek, *Móric és Frigyes Henrik*, de ezek nem tudták atyjukat pótolni. A következmények ezt be is igazolták. *Farnese* Sándor egyévi tervszerű ostrom után elfoglalta Antwerpent, időközben pedig Brüsszelt, Gentet, Vilvoordent vette be. Maguk a németalföldiek is közel állottak már a végkimerüléshez, mert a szüntelen háború nyomort, inséget támasztott, minden munka, forgalom megakadt. *Nemet-*

alföld déli és középtartományai felett a spanyolok lettek úrrá. Csak az északi tartományok tartották még magukat. Helytartónak megtették Orániai Móricot, akinek tanácsadója, jobbkeze az öreg Oldenbarneveld lett, egy dúsgazdag, de önző németalföldi főnemes. Ő eszközölte ki, hogy Móric herceget helytartónak és főkapitánynak válasszák meg és az ő tanácsára a szövetkezett protestáns tartományok *Erzsébet angol királynőt kérték fel beavalkozásra*. Leicester lord egy aránylag kis sereggel partra szállott ugyan, de képtelen volt valamit kieszközölni. A nemeseket úgyszólván mellőzte és inkább a néppel érintkezett és az volt a terve, hogy a németalföldi protestáns vezéreket elfogatja s azután Németalföldet bekebelezi. Ezt a tervét azonban Oldenbarneveld megtudta, mire Leicester megsegyenülve, seregével együtt hazament. Ezalatt Farnese Sándor csapataival előbbre nyomult, a legfontosabb északi városokat megszállotta. A németalföldiek sorsa tehát ismét a lehető legrosszabbra fordult.

Stuart Mária tragédiája.

Angolországban a szép, de a fogságban már öszülni kezdő skót királynő volt a közfigyelem tárgya. Tizennégy éven át, 1570-től 1584-ig a sheffieldi kastélyban őrizték, őrzőnek pedig Shrewsbury lord volt melléje rendelve. Stuart Máriának sokféle kedvezményt adtak, de azért a fogság tudata mégis nyomasztólag hatott rá. Egy és más dologban éreztették is vele, hogy nem rendelkezhetik szabadon. Szolgaszemélyzetét minduntalan kicserélték, vallásabeli lelkészt pedig nem adtak melléje. Stuart Mária azonban a kedélyét meg akarta őrizni és környezetét látszólagos jókedvével állandóan *abban a hitben tartotta, hogy fogsága nem lehet végleges*. Hitte, remélte, *hogy ki fog szabadulni*, hogy hívei kiszabadítják.

Először az írek lázadtak föl az érdekében. A katolikus hatalmak pedig minden követ megmozgattak szabaddá tételére és fél Európát beárazó titkos, majd nyílt szövetség alakult a Stuart Mária személyében összpontosított nagybritanniai katolikus uralom helyreállításáért. *Erzsébet királynő azonban nem engedett. Foglyát őriztette és minden lépését megfigyelte.*

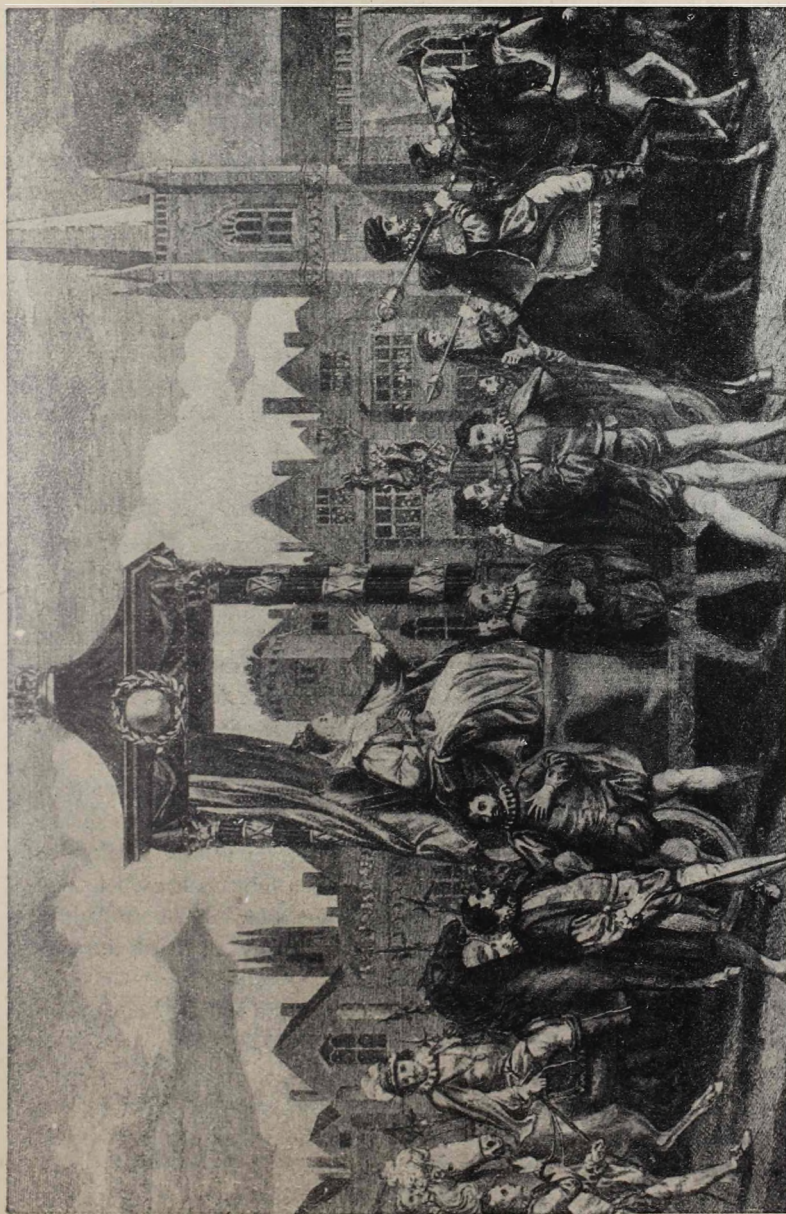
Skótországbán Stuart Mária katolikus hívei szívós mozgalmat indítottak. Morton, a protestánsok vezére úgy segített magán, hogy a királynő fiát, VI. Jakobot 1579-ben nagykorúnak nyilvánította, hogy az ő nevében annál sikeresebben elnyomhassa a katolikus mozgalmat. A király azonban rokona, Lennox gróf befolyása alá került, aki szövet-

kezett Arran gróffal s Mortont felségsértési perbe kevertette és kivégeztette. Ismét a katolikusok kerekedtek felül. A *protestáns nemesek* azonban Ruthven lord vezérlete alatt ellenszövetséget alakítottak, foglyul ejtették a királyt, aki azonban csakhamar megmenekült és híveit maga mellé véve a protestáns összeesküvők vezérét elfogatta és vérpadra küldte. A parlamenttel pedig elismertette a katolikus irányú uralmat.

Az angol katholicizmus érdekében megindult mozgalom elterjedt egész Európában. Erzsébet királynőnek tehát határoznia kellett. Előbb-utóbb ügyis kenyértörésre került volna a dolog. A királynő tehát a protestantizmus élére állott és a jórészt spanyol támogatás alatt működő katolikus mozgalommal felvette a harcot. A spanyol követet hazaküldte és tőle telhetőleg támogatta azokat a merész kalózhajósokat, akik jól felszerelt hajóikkal a spanyol gyarmatok vizeire mentek s a spanyol birtokokat, valamint a spanyol kereskedelmi forgalmat veszélyeztették. Egy ilyen merész vállalkozó volt Drake Ferenc, akit sikereiért lovagi rangra emelt a királynő.

Immár kétségtelen volt, hogy Anglia és Spanyolország között kitör a nyílt viszály, ami közvetve hatott Anglia belső viszonyaira is. Az angol protestánsok és katolikusok között rendkívül élessé vált az ellentét. Erzsébet nem csekély számú hívei mindent elkövettek, hogy királynőjük személyi biztonságáról gondoskodjanak, mert attól tartottak, hogy az üldözött és elnyomott katolikusok összeesküvést szőnek és első áldozatul Erzsébetet szemelik ki. Valahányszor a királynő nyilvánosan megjelent, ezer és ezer protestáns angol fogta körül sűrű sorokban és vigyázott rá. Erre az elővigyázatra egyébként volt is ok. Mert egy összeesküvésnek csakugyan nyomára jöttek. Az összeesküvés értelmi szerzői Savage János, Farnese Sándornak, németalföldi főhelytartónak volt segédtitkára s Ballard lelkész voltak, akik tervükre, hogy Erzsébetet meggyilkoltassák, Babington Antal angol katolikus nemes is megnyerték. Az összeesküvés szálai egészen a madridi udvarig vezettek. Erzsébet azonban e tervről jó előre értesült s gondoskodott arról, hogy Stuart Mária bizalmát álszolgák megnyerjék, akik aztán Babington titkos levelezéseiről híven értesítették Erzsébetet és kancellárját, Burleigh lordot.

Hogy Stuart Mária a terv tulajdonképpeni céljait ismerte volna, kétséges maradt. Igen valószínű, hogy nem óhajtott Erzsébet holttestén keresztül a trón birtokába jutni, attól azonban nem idegenkedett, hogy hívei egyengessék útjait. Természetes, hogy ezek után Erzsébet is önpédelemről gondoskodott, hívei pedig azon fáradoztak, hogy Stuart Mária bűnösségét valamiképp bebizonyítva lássák. Az alkalom nem

*Erzsébet angol kirdálynó ünnepelesen körülhordoztatja magát London utcáin. Erzsébet uralkodása alatt bontakozott ki nagyhatalommá Anglia. Ki-
végeztette Stuart Mária-t, ezzel letörte az angol katholicizmust s győzedelmeskedett a hatalmas spanyol király, II. Fülöp ellen való harcaiban
is. Szokása volt, hogy fontosabb állami ügyek érdekében ünnepelesen körülhordoztatta magát London utcáin s jóleső érzessel fogadta a nép
bódulatát.*

késett. *Babington* tudtul adta egy levélben Stuart Máriának, hogy Erzsébetet el fogják tenni láb alól. Ez a levél természetesen Erzsébet kezei közé került és ezzel Stuart Mária sorsa el volt döntve. Az összeesküvőket elfogták, kínpadra vitték, ahol mindent bevallottak, azután pedig 1586 szeptember 20-án kivégezték őket.

Stuart Mária csak ezután került sorra. Az összeesküvés kétségtelen megállapításával egyidejűleg parancs érkezett Chastleybe, ahol Stuart Mária őrizet alatt állott, vegyék rá, hogy vadászatra lovagoljon ki. Ezalatt szobájában házkutatást tartottak. Két írnokát letartóztatták és egy csomó levelet, terhelő iratot zár alá vettek. Erzsébet királynő a leveleket elolvasta, de azután tűzbe dobta azokat. Nem akart a túlzott szigorral feltűnést kelteni, nehogy a közhangulatban félelmet ébresszen. Ellenben Stuart Máriát kímélni már nem volt szándékában, annál kevésbbé, mert Skótszágban ezalatt az angol protestánsbarát irányzat került ismét uralomra. Erzsébet tehát az eseményeknek szabad folyását engedett.

Az államtanács az eset megvizsgálása után azt határozta, hogy „Máriát, V. Jakab leányát és örökösét, volt skót királynőt” 46 lordból álló bíróság s elé idézi főbenjáró bűnben bevádolja.

Erre Stuart Máriát erős fedezet alatt *Fotheringhay* várába vitték, ahol a bíróság összegyűlt és megkezdte Stuart Mária perének tárgyalását. Stuart Mária csak hosszas rábeszélés után egyezett bele, hogy a bíróság előtt megjelenjen. Kijelentette azonban, nem adja föl abbeli reményét, hogy azonnal el is bocsájtják.

A tárgyalás komolyan, ünnepélyesen folyt le. Stuart Mária ritka eréllyel, sőt felsőbbbséggel védekezett.

„*Babingtonnal igenis egyetértelmem — felelte — kivéve a gyilkossági tervet.*”

A bíróság erre kijelentette, hogy Stuart Mária utóbbi tiltakozása mit sem változtat az összeesküvés súlyán, mert a felkelés Erzsébet meggyilkolása nélkül eredménytelen lett volna. Ezért a bíróság Stuart Máriát halálra ítélte. Rögtön összeült a parlament is, amely az ítéletet megerősítette.

Az ítéletet közölték Stuart Máriával és tudtára adták, hogy folytathat Erzsébethez kegyelemért.

„Kegyelmet nem kérek” — felelte.

Levelet írt Erzsébetnek, akit csak arra kért, hogy holttestét francia földre szállíttassa, kivégzése nyilvános legyen, hogy „az egyházhoz való hűségéről nyiltan vallomást tehessen.”

Az ítélet végrehajtása azonban halasztást szenvedett. Magát Erzsébetet

is meglepte a bíróság szigorúsága s állítólag Erzsébet megelégedett volna azzal, ha Stuart Máriát trónvesztettnek nyilvánítják és egész életére fogságba küldik. Az ítéletet azzal küldte vissza a parlamenthez, hogy tegye újból megfontolás tárgyává.

„Stuart Mária halálát követeli az állam és a királynő biztonsága!” — volt a parlament felelete.

Erzsébetet a parlament hajthatatlansága gondolkodóba ejtette, de vigasztalta magát ezzel a neki tulajdonított mondással: „Tűrjél vagy üssél. Ha nem akarsz tűrni, üssél.”

De talán mégis megkegyelmezett volna Stuart Máriának, ha egy újabb összeesküvés bosszúra nem ösztönzi. Ugyanis Stuart Máriának egyik híve belopózott Erzsébet királynő szobájába és azt levegőbe akarta röptetni. A tervet azonban felfedezték. Erre Erzsébetet borzasztó düh fogta el és ekként kiáltott fel:

„Én tápláljam azt a kigyót, amelyik megmérgez? Ó tehát elvenné az én életemet, hogy a magáét megmentse? Minden gonosz embernek én legyek az áldozata?”

Azonnal elhozatta a parlament ítéletét és a megerősítés jelül határozott vonásokkal aláírta.

Az ítélet szövegében az volt, hogy annak végrehajtását a királynő az államtanácsra bízza. Mikor Burleigh kancellár visszakapta az ítéletet, az államtanács tagjaival megállapodott, hogy késedelem nélkül kivégeztetik Stuart Máriát. Az államtanács külön bizottsága azonnal Fotheringhaybe utazott. Stuart Mária a végleges ítéletet méltósággal és bátran fogadta.

„Jól van — jegyezte meg, amikor felolvasták neki az ítéletet — ez tehát Erzsébet királynő nagylelkűsége! Hitte volna valaha bárki, hogy lesz annyira merész, hogy velem szemben, aki testvére és vele egyenrangú vagyok, nem pedig alattvalója, ilyen messzire megy? Mégis dicsértessék az Ur, aki megengedi, hogy érette és az egyházért meghalhassak!”

Utolsó óráit azzal töltötte el, hogy pénzét és ékszereit hűséges komornái segítségével rokonai és a szolgaszemélyzet között osztotta szét s több levelet írt ezeknek érdekében. A kivégzés napján reggel hat órakor ébredt föl.

„Még csak két óráig élek” — mondta környezetének.

Levelet írt III. Henrik francia királynak egyik szolga érdekében és a levelet így írta alá: „Halálom napjának reggelén, 1587 február 8-án, Mária királynő.” Ezután felöltözködött, letérdelt a feszület előtt és

miután katolikus papot nem adtak melléje, saját maga áldozott meg, azután pedig bűcsüt vett környezetétől. *Reggel 9 órakor megjelent a grófság sheriffje fekete gyászruhában és felszólította, hogy kövesse. Stuart Mária felállott az asztal mellől és Melvill udvarmester, Bourgoing orvos és két komornája kíséretében lement a lépcsőn a kivégzési terembe, amelyet fekete szövetvel vontak be. A terem tele volt emberekkel. A közepén volt elhelyezve az alacsony vérpád. Stuart Mária az emelvényre ment és szó nélkül újból végighallgatta az ítélet felolvasását, majd néhány szóban kijelentette, hogy ártatlan.*

Fletcher protestáns lelkész vigasztaló szavaiba közbeszólt, hogy ő mint katolikus nő kíván meghalni. Az államtanács bizottsága, amely protestánsokból állott, ahelyett, hogy a protestáns lelkészt elhallgattatta volna, hagyta, hogy protestáns imákkal zavarja az áldozat utolsó perceit. Erre Stuart Mária letérdelt, imádkozott, Istenétől hangosan bűnbocsánatot kért, mire komornái bekötötték szemeit. Stuart Mária pedig a tönkre tette a fejét.

A hóhér lesujtott, aztán felemelte az áldozat véres fejét :

„Isten óvja Erzsébet királynőt !” — kiáltotta, Fletcher lelkész pedig hozzátette :

„Igy haljanak meg valamennyi ellenségei !”

Kent gróf pedig kenetteljesen mormogta :

„Amen.”

A kivégzés a jelenvoltakat nagyon meghatotta. Sokan könnyeket hullattak vagy hangosan sirtak. Stuart Mária holttestét nem vitték Franciaországba, hanem a peterboroughi templomban, majd pedig VI. Jakab idejében a westminsteri apátságban temették el.

Erzsébet királynő lelke mélyéből örült, hogy veszedelmes ellenfelétől megszabadult. London protestáns lakossága örömnéppel ülte meg a kivégzést. Egész napon át harangoztak, az uccákat kivilágították és ujjongva lakomához ült a nép és a nemesség.

A kivégzés kegyetlen és igaztalan cselekedet volt, azt letagadni nem lehet, de a kor erkölcsi érzékével nem ellenkezett. Az ellenfelek nem kímélték egymást és ahol csak tehették, bő keresethez juttatták a hóhérokat.

A spanyol „Armada” sorsa.

Stuart Mária kivégeztetésének híre rendkívül felháborította *II. Fülöp* spanyol királyt. Elérkezettnek látta az alkalmat, az időt, hogy Angolországra döntő csapást mérjen, Erzsébetet megalázza s a katólikus uralmat kiterjessze. Biztatást kapott a pápai udvartól is, mire belefogott a hadikészülődésekbe.

II. Fülöp helyzete eddigi sikerei következtében kedvező volt. Ellenben Angolország csaknem elszigetelten, egyedül állott. *Farnese Sándor*, Németalföld helytartója is harcra buzdította a spanyol királyt. Egész *Spanyolország* talpra állott, hogy döntő harcba bocsátkozzék Angliával. Megszervezték az „*Armada*”-t, a „legyőzhetlen spanyol tengeri haderő”-t. Hosszas készülődés, munka, toborzás, önkéntes adakozás után *1588 tavasz* végére készen állott a hajóhad. Százötven nagy vitorlánhajó, közel harmincezer harcossal, 2431 ágyúval,

ötezer mázsa lőporral és lövegekkel felszerelve várta a parancsot az indulásra. Nevezetes volt az „*Armada*” arról is, hogy ez volt az első vitorlás hadiflotta. Eddig evezőshajók küzdöttek a tengeren. Nagy hátránya volt azonban a spanyol flottának a hajók nehézsége, túlságos magassága, ami akadályozta a könnyű mozdulatokban.

Az „*Armada*” parancsnokságával *II. Fülöp Medina Sidonia* herceget bízta meg, akinek hadvezéri tehetsége egyáltalában nem volt.

II. Fülöp spanyol király.

Európa minden országa gyűlölte ezt a uralomvágyó, dőlyfős uralkodót, aki vérbe fojtotta a németalföldiek szabadságharcát s a spanyolok régi világbirodalmát szeretett volna visszaállítani. — Az angolokkal vívott harcaiban súlyos vereségeket szenvedett. Anglia leigázására szervezett hatalmas hajóhada, a győzhetetlen Armada roncsként jött vissza Anglia partjaitól.

Erzsébet királynő kezdetben a harcot ki akarta kerülni, de mert erre kilátásai már nem voltak, ő is szervezte a flottáját. Nagy áldozatok és erőfeszített munka után 190 angol hadihajó 15 ezer emberrel várta a spanyol flottát. Parancsnoka *Howard* Károly lord lett, egy katolikus főnemes. A flotta három részre volt osztva, azonkívül hetvenhatezer emberből álló szárazföldi hadsereg helyezkedett tartalékba *Leicester* lord vezérlete alatt.

A spanyol flotta csak nehezen indulhatott el, mert óriási viharok dúltak a tengeren. Végre 1588 július 12-én útra kelhetett és négy nap múlva már Calais közelében volt. Hét angol mérföldnyi hosszúságban vitorlázott a nehézkes hadiflotta, amelynek hátvédjét az angolok csakhamar meg is támadták. Az angol hajók könnyűsúlyúak, mozgékonyak voltak, aminek előnye már ekkor kitűnt, mert sikerült néhány spanyol nehéz hajót harcképtelenné tennie. Több mérkőzés után végre *június 29-én volt a döntő csata*, meglehetősen viharos időben. Az angol hajók hirtelen és nagy erővel támadtak és sikerült az ellenséges flottát egy csomóba összeretelni. *Borzasztó véres csata kezdődött*. A spanyol hajók, bármennyire erőlködtek is, alig tudtak kárt okozni az ellenségnek. A spanyol hajóágyúk igen magasán állottak, míg a kisebb angol hajók minduntalan fenékebe lötték a spanyol hajókat. *Négyezer spanyol tengerész pusztult el, míg az angolok alig vesztek halva embert*. A spanyol hajóhadnak fele ottveszett. Ami megmaradt, sérült volt. A harcnak vége lett, mert a löszerek kifogytak. A spanyol flotta távozásra szánta el magát, de a csatornán újabb harc nélkül — ez pedig kétséges volt — át nem mehetett volna. Ezért megkerülte Angliát és úgy tért vissza a spanyol partokra. Húszezer ember veszett el, az Armadának alig egyharmada érkezett haza. Medina Sidonia reszketve, halálsápadtan jelent meg II. Fülöp előtt, aki azonban megvigasztalta:

„*Ne féljen, herceg. Én emberek és nem viharok ellen küldtem önt!*”

Erzsébet pedig gögösen azt írta VI. Jakabnak:

„*Ami a vesztelmre volt szánva, az lett a dicsőségem!*”

Londonban örömnépet ültek. A királynő emlékérmét veretett, amelyen a vihar elől menekülő hajóhad látható ezzel a gúnyos felirattal: *venit, vidit, fugit* (jött, látott és menekült).

A francia vallásháborúk. — III. Henrik.

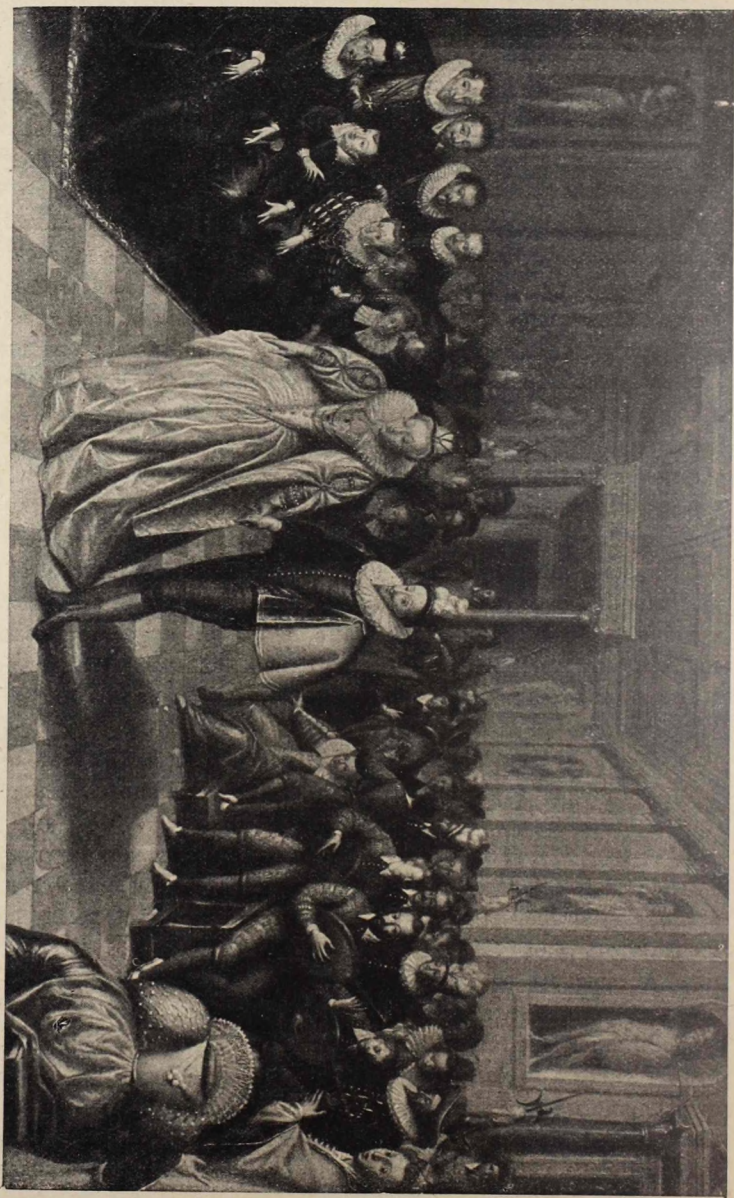
Az a türelmi rendelet, amely a Bertalan-éjszakai vérontást követte, nem nyugtatta meg a francia protestánsokat. Vezérek ellenállást szerveztek és csakhamar komolyan számbavehető haderő állott rendelkezésükre. Követeléseiket megszövegezték és eljuttatták *Medici* Katalinhoz. Általános vallásszabadságot követeltek. *Katalin* azt izente, hogy *Montmorency* Henrik fog majd tárgyalni a kívánságokról.

Ezalatt az uralkodóházban beálló ellentétek segítségére voltak a protestánsoknak. *IX. Károlynak nem volt fiulóda*, a trón tehát fiatalabb fivérére, Anjou Henrikre várakozott, de miután azt lengyel királynak választották, a trón várományosa Alencon Ferenc herceg lett. Ekkor történt, hogy Franciaországban újból megmozdult a „*harmadik*” párt, a politikusok pártja, akik országukat a Guisek és az olaszok uralmától akarták megszabadítani. Ez a párt elismerte a protestánsok igényeit. A protestánsok egyelőre tartózkodóan viselkedtek a harmadik párttal szemben, egyébként pedig politikailag és társadalmilag szervezkedtek olyképpen, hogy Alencon Ferenc és Navarrai Henrik hercegeket állították mozgalmuk élére. Alencon Ferenc azonban gyáva volt és a tervet elárulta anyjának, Medici Katalinnak, mire az udvar szigorú rendszabályok életbeléptetésével felelt a protestánsoknak. Az erre kitört forradalmat a királyi csapatoknak sikerült leverni. De *IX. Károly király alig huszonnégy éves korában hirtelen meghalt.* (1574.)

Midőn Anjou Henrik értesült bátyja haláláról, titokban elhagyta Lengyelországot s visszatért, hogy a maga számára szerezze meg a francia koronát.

A trónt *III. Henrik* néven foglalta el s *Montmorency* kormányzónak a protestánsok javára tett intézkedéseit támogatta. Mihelyt azonban uralmát szilárdnak érezte, mindent visszavont, ami újabb harcokra szolgáltatott okot.

A csatlódott protestánsok szövetkeztek *Montmorency*-vel. Az úgynevezett harmadik párt is csatlakozott hozzájuk és kitört a fegyveres felkelés, amelynek élére állottak Navarrai Henrik, aki visszatért a protestáns vallásra és Alencon Ferenc herceg. Az udvar meghátrált és békés megállapodásra jutott az ellenzékkel. Alencon herceg, Navarrai Henrik és Condé vidéki kormányzók lettek és a király elismerte a protestánsok teljes egyenjogúságát. A béke azonban nem volt tartós. A katolikus lakosság felzúdult az udvar engedékenysége miatt, azt követelte, hogy csak

Utvari bál III. Henrik francia király idejében.

A kegyenceket kedvelő uralkodó szerette a fényes mulatságokat. Ezek ugyan nagyon szertartásosak voltak. Képzünk azt a jelenetet mutatja be, midőn a király feleségével megnyíltja a bált.

egy elismert vallás legyen, de már eszközöket, pénzt, sereget nem bocsátott a király rendelkezésére. *A király tehát kénytelen volt a katolikusok követelését elejteni s újból biztosította a hugenották szabadságát.*

III. Henrik azonban nem volt az az uralkodó, aki adott szavához hű maradt volna. Ingatag jelleme, a kegyencekre való hallgatása nem vezetett jóra. A spanyol katolikus politika beavatkozása életre keltette a *Guisek* vezetése alatt a katolikus ligát. A titkos cél az volt, hogy a korona *Bourbon Károly* bíborosnak jusson a birtokába. Ez a szövetség természetesen egyértelmű volt a hazaárulással, noha a liga hívei azt vitatták, hogy ők a kegyencuralomnak akarnak véget vetni és azt megakadályozni, hogy egy eretnek, Navarrai Henrik kerüljön a francia trónra.

III. Henrik határozott állásfoglalás helyett *Medici Katalin* ösztönzésére a liga programját fogadta el, aminek újból a hugenották kegyetlen letörése lett a következménye. Ujabb véres vallásháborúk után a liga izgatásai oly méreteket öltöttek és olyan irányt vettek, amelyek *III. Henriket* némileg gondolkodóba ejtették. Mert egyszerre csak azon vette észre magát, hogy a katolikus lakosság mindenütt visszahúzódik előle. Megütközve tapasztalta, hogy a *II. Fülöp* által támogatott és a *Guisek* által vezetett liga törekvései ő ellene irányulnak.

A spanyol részről folytatott celszövés oly merész és leplezetlen kezdett lenni, hogy *Morely* spanyol követ közölte már *Guise* herceggel, hogy amennyiben *III. Henrik* királlyal szemben kenyértörésre viszi a dolgot, számíthat a legmesszebb menő spanyol segítségre. A francia katolikus nép egyébként különösen Normandiában és Pikardiában már annyira fel volt izgatva a liga által, hogy a király parancsait mellőzte, *Guise* herceg pedig a király tilalma ellenére Párizsba ment, ahol a lakosság valóságos örömjújongással fogadta. Jelentkezett *Medici Katalinnál*, akinek azt mondta, hogy a katolikusok védelme és saját igazolása miatt jelent meg, majd a királyhoz ment, ez azonban néhány rövid szó után — hátat fordított neki. A herceg azonban újból visszajött, de már négyszáz nemesember kíséretében, ami a lakosságot a király elleni tüntetésekre tüzelte. Az államtanács erre kivezényelte a svájci gárdistákat és a katonaságot, de a nép ennek láttára dühbe jött s torlaszokat emelt. A király kénytelen volt *Guise* herceget a hirtelen támadt forradalom lecsendesítésére kérni, amit ez egyszerű megjelenésével keresztül is vitt.

III. Henrik mondhatni teljesen a liga hatalmába került. Ez uralkodott, *Guise* herceg parancsolt, a király pedig támasz hiányában, bár

mély bosszúsággal eltelve, kénytelen volt az erős áramlattal tartani. Aláírt egy protestánsellenes szigorú rendeletet is és Guise Henrik herceget főhelytartónak nevezte ki. Mikor azonban a bloisi rendi gyűlésen a Guisek minden hatalmat a saját és híveik kezébe akartak átjátszani s a király személyét csak mint eszközt akarták megtűrni, *III. Henrik* bosszúra gondolt. Az államtanács ülése után *magához rendelte Guise*

A francia katolikus liga körmenete III. Henrik uralkodása idejében.

A spanyol befolyás alatt álló liga, amely a protestantizmusnak Franciaországból való kiirtását követelte, a Guisek vezetése alatt annyira elhatalmasodott, hogy az uralkodóval is szembeszállt. Körmeneteik veszedelmes jellegű fegyveres tüntetések voltak.

Henrik herceget és amikor ez a király előszobájába lépett, a király hű nemesei megtámadták és leszúrták. Hasonló sors érte Guise bíborost is. Bourbon Károly bíborost pedig fogságba vetették. Ezen esemény után két hétre halt meg Medici Katalin. (1589.)

A Guisek halála azonban még nem jelentette a liga megsemmisülését. Guise herceg fivére, *Lotharingiai Károly*, *Mayenne* hercege a liga élére állott, a katolikus nép teljesen elfordult a királytól, aki hirtelen azon vette észre magát, hogy pénz és sereg nélkül áll a nagy veszedelemmel szemben. Most már saját biztonsága forgott kockán. Sokféle következetlensége és jellemgyöngesége mellett nem tehetett egyebet,

mint hogy *Navarrai Henrikkel*, tehát a protestánsok vezérével *lépett szövetségre* és mindenféle engedmények ellenében tőle kért fegyveres segítséget. Navarrai Henrik ebbe belement és nemsokára negyvenezer ember élén *Párizs ellen vonult* a király társaságában. Már két külvárost be is vettek s a király örömmel gondolhatott a bosszúra. Ekkor történt, hogy *egy dominikánus barát, Klement Jakab fontos közlemény ürügye alatt bebocsátást kért a királyhoz s egy mérgezett törrel leszúrta*. A gyilkost a helyszínen azonnal felkoncolták, de *III. Henrik* csakhamar meghalt és vele kihalt a *Valois-ház*, amely Franciaországra oly sok szenvedést, csapást hozott.

IV. Henrik, az első Bourbon-király.

A haldokló *III. Henrik* utódául *Navarrai Henriket* nevezte meg és a jelenvoltaktól, valamint a fegyveres erőttől azonnal ki is vétette a hűségesküt utóda számára.

Navarrai Henrik tehát Franciaország királya volt névleg, de tényleg még nem. A liga eretnek királyt nem tűrt meg és a párizsi parlament a fogságban levő *Bourbon Károly* bíborost kiáltotta ki *X. Károly* név alatt királynak, *Mayenne* herceget pedig főhelytartónak tette meg. Rendkívül siralmas volt tehát az ország helyzete. *Két párt állott szemben*, a ligáé és Navarrai Henriké, de még egyik sem volt eléggé erős arra, hogy a hatalmat végleg megszerezhesse. *IV. Henrik* kénytelen volt *Párizs* alól elvonulni, de az utána siető *Mayenne* herceget több csatában mégis legyőzte. *Henrik* helyzete ekkor hirtelen javulni kezdett. Anglia, Svájc, sőt Velence is segítséget ajánlottak fel neki, mert ekkor nem is annyira felekezeti ügyről, hanem inkább a túlzásba menő és gyűlöltté vált spanyol uralom letöréséről volt szó. *IV. Henrik* pedig *V. Sixtus* pápával közölte, hogy hajlandó a katolikus egyház kebelébe végleg visszatérni.

„*Hála Istennek* — kiáltott fel a pápa — most már Franciaország katolikus marad, de azért spanyol nem lesz.”

Maga a pápa ugyanis mint erős olasz érzésű nem szívelte a spanyolokat, illetőleg ezeknek az uralmát, mely Olaszországra is kiterjedt.

IV. Henrik 1590. tavaszán újból harcha indult, hogy *Párizst* hatalmába kerítse. Ostrom alá fogta *Dreux* várát, amelynek felmentésére *Mayenne* herceg úton volt egy sereg élén.

„Hogyha a harchan nem lesz lobogótok — szólt katonáihoz *IV. Henrik* — akkor gyülekezzetek a tollas sisakom köré, ezt mindig

a győzelem és a becsület útján fogjátok megtalálni." *Ivry* mellett elhatározott gyors támadással döntő győzelmet aratott Mayenne seregén. Innen sietve Párizs ellen ment, amelyet csakhamar ostromzár alá fogott. Ezalatt azonban nevezetes más események történtek. *V. Sixtus pápa meghalt*, utóda, *XIV. Gergely pedig teljesen spanyolpárti volt. Meghalt Bourbon (X.) Károly is*, mire *II. Fülöp* egész nyíltan oly értelmű megállapodásra lépett Mayenne herceggel, hogy amennyiben a párizsi parlament új királyt választ, azt az ő lányával, Valois Izabellával kell összeházasítani. Ha a választás a hercegre esik, köteles lesz az országot spanyol uralom alá bocsátani.

Nyilvánvaló, hogy itt a legszemérmertlenebb hazaárulásról volt szó. *II. Fülöp* nem is késett soká, hanem Farnese Sándort Németalföldről Franciaországba rendelte *IV. Henrik ellen*. *IV. Henrik* is kapott segítséget Angliából és német földről, de a harcban jártasabb Farnesével szemben nem tudott sikert elérni, sőt Párizs ostromát is abba kellett hagynia. Utóbb azonban Farnese seregét egy ügyes mozdulattal bekerítette, ez azonban cselvetés útján kimenekült a kelepcéből és csakhamar átment a határon Németalföldre. A kudarc rendkívül bosszantotta Farneset és már harmadik ízben akart francia területre betörni, amikor a halál elszólította az élők sorából (1592.). *II. Fülöpöt* ezzel érzékeny veszteség érte. A katolikus rendek erre Párizsban királyválasztó gyűlésre jöttek össze s a parlament nem idegenkedett Valois Izabella trónra emelésétől. *IV. Henrik* nem sokat tétovázott erre, hanem a párizsi parlament eljárását felségsértésnek jelentette ki és erős sereggel közeledett a főváros felé. A liga pártja nagy bajban volt. Segélyre alig számított. Jókor jött tehát *IV. Henrik* izenete, hogy hajlandó bizonyos feltételek mellett a parlament kiküldötteivel tárgyalni. Ez csakugyan be is következett és miután *IV. Henrik kijelentetté, hogy elismerése fejében nyíltan visszatér a katolikus egyház kebelébe*, a liga céltalanná vált. *A parlament 1593 júniusban egyértelműleg elutasította a spanyol beavalkozást és feltételelesen elismerte IV. Henriket*. *IV. Henrik* pedig a st.-denisi székesegyházban áttért a katolikus vallásra és *Chartresben megkoronáztatta magát*. A városok, erődök most egymásután behódoltak neki. Párizs katonai parancsnoka is meghódolt és *IV. Henrik* hatezer harcos élén minden vérontás nélkül bevonult a fővárosba, ahonnan a spanyol csapatok megszégyenülve vonultak ki. Ezután már gyorsan haladt az országhódítás munkája *VII. Kelemen pápa IV. Henriket feloldotta az egyházi átok alól*, Mayenne herceg pedig leghívebb embere lett a királynak.

A spanyol politika még okozott ugyan némi nehézségeket IV. Henriknek, de utóbb II. Fülöpöt annyi kudarc érte, hogy szívesen vette a béketárgyalásokat, amelyek IV. Henrik és Franciaország sikereivel értek véget. *Franciaország minden irányban független lett, a spanyol cselszövés szálai széttépettek.*

Ezek után nevezetes cselekményre határozta el magát IV. Henrik.

A spanyol katonaság kivonulása Párizsból.

Midőn IV. Henrik előtt sorban meghódoltak a városok és erődök, Párizs is meghódolt s a spanyol csapatok, amelyeket a francia katolikus liga hívott be, megszállva távoztak a francia fővárosból.

Aláírta a nantesi türelmi rendeletet, amelynek értelmében a protestánsok a birtokukban levő katolikus egyházi javakat kötelesek visszaadni, katolikus egyházi adót fizetnek, a katolikus ünnepeket tiszteletben tartják és a katolikus házassági törvényeknek alávetik magukat, egyebekben vallásszabadságot élveznek, tanintézeteket, hitközségeket alapíthatnak. A protestánsok a kor felfogásához képest rendkívül előnyös helyzetbe jutottak, Párizsban és Chartresban saját bíróságot kaptak, zsinatokat tarthattak, csakhogy a király felügyelete alatt. IV. Hen-

IV. Henrik francia király.

A hosszas vallási harcok után rendet teremtett Franciaországban. Megfékezte a zabolátlan nemességet és sokat tett a nép jólétének az emelésére. Áttért ugyan a katolikus vallásra, de a protestánsoknak is védelmezője volt, sok szabadságot biztosított nekik. Egy spanyol szerzetes gyilkos merényletének esett áldozatul.

rik keresztülvitte akaratát a felekezeti béke érdekében, hogy az ország megerősítésén annál szabadabban munkálkodhassék.

IV. Henrik rendkívül nehéz helyzetben vette át az uralmat. A korona tekintélye majd semmivé törpült, a rendek és a vidékek önzése az országot részekre darabolta, a harminchat évig tartó irtózatoss vallásháború megtizedelte a lakosságot, egyes vidékek teljesen tönkrementek. És ezt a siralmas helyzetet IV. Henrik alig tizenkét év alatt orvosolta. Rendezte az ország pénzügyeit, véget vetett az eddig uralkodó rablógazdálkodásnak. Hadsereget szervezett s a vidéki kormányzóktól elvett minden katonai hatalmat.

Egyházi téren középúton maradt meg. Támogatta a katolikus egyházat, de nemzeti értelemben és nem bántotta a protestánsokat. Az ország pénzügyeinek rendezése körül az igazi érdem *Sully* hercegé volt, aki protestáns volt ugyan, de ez csak javára szolgált, mert a pénzügyek rendbehozatala körül igazi kálvinista következetességgel és makacssággal fáradozott. A korona javait visszaszerezte, a felesleges hivatalokat megszüntette, az adózást könnyebbé tette és korlátozta a nemesség és birtokadományozásokat.

IV. Henrik újjászervezte a hadsereget. A zsoldos és idegen csapatok helyett állandó gyalogszereget szervezett toborzás útján. Bármely pillanatban hetvenezer katonát állíthatott csatasorba.

Nem kerülte el figyelmét a népjólét emelése. Jó utakat készíttetett, csatornákat építtetett, kereskedelmi tanácsot szervezett, amely közgazdasági dolgokban útbaigazításokkal szolgált. A kisipart megszabadította a vállaira rakott sokféle tehertől, képzett mestereket hozatott külföldről, megalapította a hírneves francia selyemipart. A királyi uradalmakban mintagazdaságokat rendeztetett be és gazdálkodásra taníttatta a népet.

Teljes erejével azon volt, hogy a nép jóléte emelkedjék. Ő mondta egyszer: „Azt akarom, hogy minden vasárnapon tyúk főjjön a legszegényebb földműves fazekában is.”

A nemesség túlkapásait megszüntette és védelmezte a parasztszereget minden nemesi túlkapás ellen. Megtiltotta, hogy a földműves származékait és állatait hitelezők lefoglalhassák.

Marseille hatalmas kikötővárossá emelte. Lyonból bámulatos kiviteli várost teremtett. IV. Henrik uralkodásának idejére esett a gyarmatosítás is, főleg Kanadában. Franciaország lakossága 12 millióról IV. Henrik alatt 13 millióra emelkedett.

Akadtak ugyan egyes tartományi kormányzók, akik a saját szám-

lájukra lázadást mertek kockáztatni, hogy a régi, rájuk boldog, rendezetlen időket visszavarázsolják. A lázadások azonban nem jártak sikerrel.

Végül meg kell említenünk, hogy IV. Henrik sokat áldozott a városok és a főváros szépítésére is. Megelégedetté, boldoggá tette a népet, nem csoda, ha a tudományok és művészetek is hatalmas fejlődésnek indultak alatta.

És ez a király, aki oly sokat tett országáért, aki valósággal csodákat művelt és fogvatkozásait erényei messze túlhaladták, *orgyilkosnak esett áldozatául*. Mikor 1610 május 14-én a beteg Sully látogatására ment és kocsiját a forgalom torlódása miatt meg kellett állíttatnia, *Ravaillac* Ferenc, a *spanyol-habsburg politika egyik berence késsel leszúrta* a nemeslelkű királyt. A gyilkost kínpadra vitték, majd a nép bosszúkiáltásai között négyfelé szaggatták. IV. Henrik pedig meghalt. Madridban a király halálának híre nagy megkönnyebbülést okozott. *IV. Henrik ugyanis nagy ellensége volt az alattomos spanyol politikának, a Habsburg-ház elleni gyűlölet szikráját ő keltette fel a franciákban* és már azon volt, hogy a multakért kemény háborús leckét ad ellenfelének, amikor az orgyilkos kioltotta életét.

Spanyolország Anglia és Németalföld ellen.

A spanyol Armada pusztulásának hatásai nem maradtak el. Erzsébet angol királynő népszerűsége tetőpontján állott. A királynő kétségtelenül nagy tekintélyre tett szert. Mivel céljaiban következetes volt és mert kézzel fogható eredményeket mutathatott fel, a nép hangulata melléje szegődött. Jellemzésül fel kell említenünk, hogy nem tűrt ellenmondást s kegyetlen is tudott lenni. Olyan külsőségekkel vette magát körül, amelyek őt a közönséges halandóktól nagyon is elválasztották. Megkövetelte, hogy mindenki térdre ereszkedve közeledjék feléje és még az ételadók is földre szegzett tekintettel, féltérdre bocsátkozva nyújtották át az ételekkel megrakott aranytányérokat asztalánál. *Burleigh* iord halála után ennek fiát, *Cecil Róbertet* tette meg bizalmasává. *Leicester* hercegre a hadügyeket bízta, nem annyira katonai képességei miatt, hanem azért, mert udvarias, formákat, etikettet ismerő, csinos külsejű főnemes volt. Ennek halála után *Devereax* Róbert, Essex grófja került a hadügyek élére.

II. *Fülöp* a nevezetes tengeri kudarc után is folytatta az ellenségeskedést, sikert azonban az egyre hatalmasabb angol tengeri erővel szemben nem tudott elérni. Angol flotta ment *Antonio* portugál király

segélyére és bevette Corunát. Németalföldön is sok kudarc érte a spanyol uralmat. Kifogyott a pénz s ezzel kiveszett a spanyol csapatokból a harci erély. Hol a spanyol, hol az olasz nemzetiségű katonák lázadtak

Raleigh Walter, egy amerikai spanyol gyarmat kormányzóját foglyul ejti és kalózhajózára viteli.

Az angolok azzal is igyekeztek letörni a spanyolok hatalmát, hogy fosztogatták amerikai gyarmataikat s a tengeren elfogták kereskedelmi és kincsszállító hajóikat. Erzsébet királynő cügedelmével Drake Ferenc, a hírneves fölfedező és Raleigh Walter tengernagy is sokáig kalózkodást folytattak a spanyolok ellen.

fel a zsold hiánya miatt. És erre az időre esik *Orániai Móric* szereplése. Jeles képzettségű, bátor, sőt vakmerő fiatalember volt, aki atyja, Vilmos munkáját kiváló sikerrel folytatta. Több várat elfoglalt s *Farnese Sándor* képtelen volt a fiatal herceg sikereit ellensúlyozni. *Farnese Sándor* halála után a spanyol csapatok fegyelme teljesen felbomlott s *Orániai Móric* győzelmes harci munkáját kevés akadály nehezítette meg s hét tartomány területéről űzte ki a spanyol zsoldosokat.

Farnese halála után *Ernő*, majd nemsokára *Albrecht* osztrák főherceg s toledói bíborosérsek lett Németalföld főhelytartója. Utóbbi nem annyira osztrák, mint inkább spanyol volt, mert spanyol földön nőtt fel és teljesen át volt hatva Fülöp politikájától. Sikertelt Calaist visszaszereznie s ez a körülmény azt a merész tervet érlelte meg a spanyol királyban hogy innen fogja Angliát megtámadni és tönkre tenni.

Ezt a tervet indokoltta is tette az, hogy angol kalózhajókka tele volt a spanyol partvidék. Angol hajók elmerészkedtek a spanyol gyarmatok közelébe is és a nyílt tengeren a spanyol kincsszállító és kereskedelmi hajókra vadásztak.

Ilyen kemény szorongatások között *II. Fülöp rendeletet adott ki a hajóhad újjáépítésére*. Óriási erőfeszítéssel teremtették meg az új spanyol flottát, amely Cadixből indult volna Calaisba Anglia ellen. Erre a hírre egy angol németalföldi flotta *Hovard Essex* gróf és *Raleigh* *Walter* vezérlete alatt magában Cadixban támadta meg a spanyol flottát, a várost elfoglalta, a spanyol flottát pedig maguk a spanyolok égették fel. Húszmillió arany kárt jelentett ez az eset Spanyolországnak. *II. Fülöp* ezt a lesújtó hír sem térítette észre. Új flottát teremtett, amellyel az angol flotta ismét szembeszállott, de a rettenetes vihar miatt kénytelen volt visszatérni a hazai kikötőkbe. A spanyol flottájára vérszemmet kapott, utána ment, de egy borzasztó vihar rettenetesen megtizedelte a spanyol hajókat, Ennyi balsiker között a spanyol politika más területet keresett magának az érvényesülésre. Kihasználni igyekezett az angolok által elnyomott írek elégedetlenségét és az íreket lázadásra ösztökölte.

Az írek elkeseredését lángra lobbantani pedig nem volt nehéz. Az angol uralom kíméletlensége s az ir felkelések embertelen elnyomása a végletekig elkeserítette az íreket. Az angolok az ir népet tömegekben gyilkolták le vagy kergették a tengerbe. Elrettentő példaként 1582-ben *Munsterben* hat hónap alatt harmincezer írlandit pusztítottak el, nem szólva azokról, akik harcban és az inség közelkedésében veszték el. Mindez nem volt elég. Az angol kormány óriási területeket egyszerűen elkobzott, angol telepéseknek adta oda s ezzel rengeteg számú ir családot juttatott koldusbotra. Betetőzte még népiértó munkáját az angol kormány azzal, hogy a hitbuzgó katolikus íreket vallásuk szabad gyakorlatától is eittiltotta s anglikán papokat telepített le közéjük, akiknek azonban természetesen nem volt semmi dolguk, mert nem akadt ir, aki a vallását elhagyta volna. Ennyi embertelenség megszülte az 1596-iki ir forradalmat *Hugh O'Neill* vezérlete alatt, aki az angolokat több csatában,

különösen *Blakwaternél* érzékenyen megverte. Az ellene küldött *Essex* gróf huszonkétezer emberből álló seregével nem tudott eredményt elérni, miért is kénytelen volt az ír felkelő vezérrel egyezséget kötni, amely szerint az írek szabad vallásgyakorlathoz jutnak s elkobzott birtokukat visszakapják s a közhivatalokat írek foglalják el. Ez az egyezés *Erzsébet* királynőt rendkívül felháborította. A Londonba visszatérő *Essex* gróf egy nap alatt kegyvesztett lett, a csillagkamara bírósága pedig minden javaitól megfosztotta. A királynő gőgjét az egyezés annyira sértette, hogy a lehető legérzékenyebb büntetést szabott ki ráadásul a grófra: megvonta tőle a déli borokkal való kizárólagos kereskedés jogát, ami pedig a fő jövedelmi forrása volt. *Essex* gróf ezen annyira indulatba jött, hogy hirtelenében lázadást akart kezdeni *Erzsébet* ellen. De amikor néhány fegyveres ember kíséretében London uccáin a királynőt szidalmazta, hamarosan elfogták, elítélték és a *Towerben* lefejezték.

Az íreket végre *Mountjoy* gróf verte le. A segélyül jött spanyol csapatokat elűzte és a felkelő vezért elfogta. Írországbán tehát angol felfogás szerint a rend ismét helyreállott. Erről azonban *Erzsébet* királynő már nem értesült. Betegeskedni kezdett, az általa egyébként kedvelt *Essex* grófnak halála után búskomorságba esett, amely annyira fokozódott, hogy teljes testi és lelki érzéketlenség vett erőt rajta. Majd *üldözési rohamok fogták el. Napokon és éjjeleken keresztül kőborgott termeiben, erői pedig egyre fogytak. Halálos ágyán a királynő VI. Jakabot (skót királyt), Stuart Mária fiát jelölte ki utódául. Ezzel mintegy kiengesztelni óhajtott a vérpadra küldött Stuart Mária emlékét. Erzsébet királynő 1603 április 3-án halt meg.*

Németalfölddel szemben is hova-tovább tehetetlenebb lett a spanyol politika. *Orániai Móríc* egyre szaporította sikereit, *1597-ben Turnhaut mellett legyőzte az ellene küldött spanyol csapatokat.* II. Fülöp, aki betegeskedni kezdett, most már békealkudozásokra terelte a dolgot és azon gondolkodott, hogy a németalföldieket kiengeszteli, ha külön uralkodócsaládot helyez föléjük. Ezt a tervet akként akarta megvalósítani, hogy *Albrecht osztrák főherceget és helytartót kiléptette az egyházi rendből s összeházasította lányával, Izabellával és ekként küldte őt Brüsszelbe. A tervből azonban, amint később látni fogjuk, semmi sem lett.*

II. Fülöp ugyanis orvosolhatlan betegségben szenvedett. Vízkórságot és tüdőbajt kapott. Utolsó napjaiban fiának, III. Fülöpnek adta át a kormányzást. Meg kellett érnie azt, hogy az a nagy hatalom,

amelyet örökölt és amelyet fél Európára ki akart terjeszteni, összeroppant.

Albrechtet és Izabellát Brüsszelben ünnepélyesen fogadták ugyan a németalföldiek, de az északi tartományok vonakodtak őket elismerni. Ez pedig a háború folytatását jelentette. Orániai Móric angol segítséggel Ostende ellen vonult, amelynek megmentésére maga *Albrecht* főherceg sietett a haretérre. *Niewpoort* mellett azonban *véres vereséget szenvedett* Orániai Mórictól, aki azonban győzelmét nem használta ki, hanem elvonult. Erre a spanyolok minden erejüket Ostende ellen összpontosították. Három évig ostromolták a spanyolok a nevezetes várost, amelynek védői csak akkor vonultak el, amikor a város már csak romhalmaz volt. Ezentúl az angolok és németalföldiek nem küzdöttek együtt, mert VI. Jakab angol király elfogadta a spanyol részről sürgetett békeajánlatokat.

A németalföldiek tehát magukra maradtak. A spanyol csapatok vezére, *Spinola* próbálkozott ugyan a németalföldi harccal, itt-ott némi sikert el is tudott érni, de a németalföldiek a tengeren már határozottan a spanyolok fölé kerültek és kalózhajóik nemcsak a spanyol gyarmatot nyugtalanították, hanem a spanyol partvidékeket is veszélyeztették. Ilyen körülmények között történt, hogy *Spinola* a németalföldiekkel béketárgyalásokat kezdett. Mivel azonban *Orániai Móric a katolikusok vallásszabadságát nem volt hajlandó biztosítani*, a hosszas alkudozásoknak csak két évre szóló fegyverszünet lett az eredménye (1609.). Ezzel azonban *Németalföld önállóságának eltagadhatatlan alapjai megy voltak vetve*.

Kelet-Európa államai.

Lengyelország az utolsó Jagellók alatt.

Kelet-Európában két érdekes ország alakult ki. Az egyik volt Lengyelország, amely egyrészt a katolikus vallás révén, másrészt a közvetlenebb érintkezés következtében is közelebb állott a nyugat-európai kultúrához, a másik Oroszország, amelyet a nagy távolság mellett a görögkeleti vallás is elzárt a nyugateurópai államoktól.

Lengyelország, amely a kisebb Lengyelországból és a tetemesen nagyobb litván nagyfejedelemségből alakult ki, a tizennegyedik század vége óta nagy hatalomra tett szert. Ez a hatalom túlterjedt a lengyel és litván határokon is, mert keleten nagy orosz vidékek voltak alávetve. Délen a dnjeperi kozák-köztársaságoknak volt védnöke, északon pedig a nyugati porosz terület közvetlenül, a keleti pedig hűbériség jogán tartozott alája. A lengyel-litván unió azonban belsőleg igen gyenge szervezetet mutatott. A lengyeleknek azonban szükségük volt az unióra, amelynek fenntartása érdekében a litván nagyfejedelmi családból származó Jagellókat királyi méltóságra emelték s megtették a lengyel birodalom uralkodóinak. Viszont a lengyel nemesség előjogaiban részesévé vált a litván-orosz nemesség is, a litván nagyfejedelemség parasztjai pedig lengyel jobbágyok lettek.

Lengyelországban és a litván területen a hatalom a „nemzet” kezében volt. A nemzetet pedig a fő és középnemesség alkotta, amely országgyűlést szokot tartani. Az országgyűlésnek szenátusa a főméltóságokból, vajdákából (helytartók), várparancsnokokból és püspökökből állott, míg a vajdaságok követői külön tanácskoztak. Rendes szavazás nem volt, mert a kisebbséget vagy agyonkiabálták, vagy ki is dobták. Igaz ugyan, hogy az országgyűlésen a legszerényebb nemesember szava is forma szerint annyit jelentett, mint a főnemesek bármelyikének szava, a túlsúly mégis az utóbbiaknál volt, mert voltak főnemesek, akik ezer és ezer kisnemes felett rendelkeztek a hűbériség jogán. Polgári középosztály

Lengyel helman, katonai parancs-
nok, diszes vértzetben.

teljesen hiányzott. Lengyelország csak nemeseket és jobbágyokat ismert. Csak ott, ahol németek laktak, keletkeztek városok, amelyek vagy közvetlenül a király, vagy valamelyik főnemes joghatósága alá tartoztak.

A németek és a lengyel nemesek között *a gyűlölet állandó volt* és jellemző, hogy 1501-ben Krakó német lakóit egy verekedés nyomán hozott ítélet „piszkos kézművesek”-nek bélyegezte meg.

A lengyel király és egyúttal litván nagyfejedelem tehetetlenül állott a nemesség óriási hatalmával szemben, mert a király kinevezte ugyan a püspököket és főtisztviselőket, de ezek aztán függetlenek voltak és állásuktól elmozdíthatlanok. Csak az országgyűlés, tehát a nemesség szavazhatott meg adót, hozhatott törvényt, rendelkezhetett békéről és háborúról.

A híres *lublini unió*, amely a lengyelek és litvánok között némi szorosabb kapcsolatot teremtett, szintén csak a nemesség hatalmának öregbítésére szolgált s a lengyel nemesség jogait kiterjesztette a litván nemességre is.

Zsigmond Ágost király (1548—72.) teremtette meg voltaképp a híres uniót, még pedig abból az indokból, hogy a kihalófélben levő *Jagello*-ház megszűnése esetére a két ország között a további kapcsolatot biztosítsa.

A litván főnemesség az uniót elfogadta, noha ezáltal Litvánia meglehetősen függésbe került Lengyelországtól. Ezáltal azonban a lengyel birodalom belső ereje nem növekedett, mert a két ország igazgatása ezentúl is ketté volt választva.

Ennek a nehézkes államszervezetnek fejlődését és erősödését a belső bajokon kívül folytonosan megakadályozta az, hogy három teljesen idegen népterület tartozott hozzá. A nyugatporoszországi terület volt az egyik, ahol a német lovagrendé volt a hatalom, mindazonáltal azzal a megszorítással, hogyha a tartomány jogait megsérti, akkor ebből Lengyelországnak beavatkozási joga támadt. Különben az itteni német nemesek jórészt csakhamar ellengyelesedtek és inkább csak az ipar és kereskedelemmel foglalkozó polgárság tartotta meg német jellegét.

A német-porosz területen kívül *két sajátságos kozák-köztársaság tartozott Lengyelország fővédnöksége alá*. Ezek az *ukraini* és a *zaporog-kozákok* voltak, akik még a XIII. században a mongol betörés elől menekült kisorosz telepéseknek voltak utódai és harcias köztársasági szervezetben éltek. A kozák életcélja az volt, hogy a mohamedánok, mongo-

lok, törökök ellen küzdjön és azokat folyton nyugtalanítsa. Harcban, a pusztaságon, veszedelmek között nőtt fel s edződött meg a kozák, de Lengyelország állami életében szerepe nem volt.

A hitújítás természetesen nem került el a lengyel birodalom területét sem, mert Lengyelország fekvésénél és történeténél fogva is állandó kapcsolatban volt Nyugat-Európával, különösen pedig a német vidékekkel.

Oroszország. — IV. Vazul és Rettenetes Iván uralma.

A mongol-tatár befolyás a XIII. század óta óriási teherként nehezedett az orosz fejedelemségekre. A mongol kán elismerte, megtűrte az orosz kerületi fejedelmeket, személyes előjogokat, anyagi javakat biztosított számukra, viszonzásképp pedig az orosz fejedelmek a mongol uralom jogosságát hirdették népeiknek, amiben előljárt az orosz papság.

A moszkvai nagyfejedelem, akit 1328-ban a mongol kán elismert, arra is kész volt, hogy a kánnak szóló adót bérelje. Ő maga gondoskodott arról, hogy az adó pontosan befolyjon. Ekképp a moszkvai fejedelem hatalma a mongol kán hatalmával kapcsolatba jutott s a nagyfejedelem a kán kegyeit minden tőle telhető módon igyekezett kiérinteni. A nagyfejedelemnek hatalma még bensőbb kapcsolatba került az orosz egyházzal. Aki a nagyfejedelem ellen támadt, az az egyházat is támadta. A nagyfejedelem amolyan isteni helytartó volt, akit az önkényuralomban a nép igazi ázsiai elmaradottsága támogatott.

A moszkvai nagyfejedelem ezen előnyös helyzete hozta magával, hogy Moszkva a mongol-tatár uralom ideje óta kezdett jelentőségben emelkedni. *Danilovics Kalisza Iván* nagyfejedelem ide helyezte át a székhelyét és követte őt a metropolita is. *Iván* építtette a Kremlt (magyarul: erőd), amely a város központja volt, ezt vették körül az új városrészek. Maga az egész város azonban még ekkor nagyon kezdetleges épületekből állott.

Olyanféle orosz nemesség, amely nyugateurópai értelemben nemzeti jellegűnek mutatkozott volna, nem volt. A tartomány fejedelme volt egyedüli ura, tulajdonosa a földnek s mindennek. Ő támogatta az egyházat, juttatta azt vagyonhoz s adóztatta meg alattvalóit egyházi célokra is. A fejedelem seregét hűbéresei alkották. Ezekből került ki idővel a tartomány hivatalkoserege is. A kiválasztott dübérese (bojárrok) önállósága szóba sem jöhetett. Különben az orosz fejedelmek min-

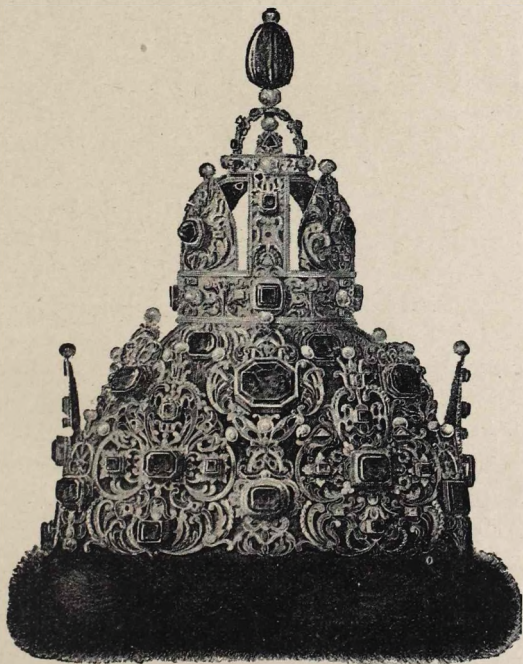
dig gondoskodtak arról, hogy a bojárok ne is szervezkedhessenek, még ha akarnak is.

A parasztok falusi területeken éltek, a faluhoz tartozó területeket közösen birtokolták. A faluközösség azonban egy bojárnak, vagy az egyháznak, vagy közvetlenül a fejedelemnek volt a tulajdona. A parasztok a legszigorúbb értelemben vett jobbágyok voltak. Polgárság a szó igazi értelmét tekintve, szintén hiányzott, legfejlebb Novgorod város képezett kivételt.

Oroszország fejlődésének útja az lehetett, hogy a sokféle fejedelemség eggyé tömörüljön, a mongol uralmat lerázza, a litvánok által bekebelezett területeket visszaszerezze s a Kelet-tengerhez férközzék.

Ebben az irányban az első lépést *III. Vaszilievics Iván* (1462 — 1505.) tette meg, aki az oroszokat a mongol uralom alól felszabadította és

a városokban korszerű épületeket emeltetett. Az ő idejében számos híres olasz építőmester járt Oroszországban és ezekkel a fejedelem művészi értékű egyházakat és középületeket építtetett. *III. Iván* uralmának alávetette Novgorod kiváltságos, szabad várost, a munkát pedig folytatta fia, *IV. Vazul* (1505—1534.), aki Pskov város köztársasági jellegű szabadságát semmisítette meg olyképp, hogy a városi főhivatalnokokat és bojárokat lakoma ürügye alatt magához hívatta, elzáratta, mire a magára maradt város a nagyfejedelemnek végleg behódolt. Sikertült neki több orosz fejedelemséget is meghódolásra kényszeríteni s

A kazáni orosz korona.

A korona váza aranyból van, csúcsát egy nagy gyémánt alkotja. Belül prémmel van bélelve.

hadat vezetett a lengyelek ellen is, akikről Smolenszket foglalta el. De nemsokára Orsa mellett nagy vereséget szenvedett. A kazáni tatárok ellen folytatott csatározásai már kevesebb sikerrel jártak, sőt Mohamed Girej kán Moszkvát is elfoglalta s két évig adófizetésre kényszerítette a moszkovitákat.

A tatáruralomnak voltaképp csak IV. vagy Rettenetes Iván vetett véget. Iván még alig hároméves gyermek volt, mikor atyja meghalt. Az ő nevében, valamint az özvegy nagyfejedelemné helyett *Obolenszki* Iván herceg kormányzószkodott. *Iván* anyja rendkívül cselszövő, jellemtelen nő volt, aki *Obolenszki*vel, a kegyencsel szövetkezve a legközelebbi fejedelmi rokonokat kivégeztette. Kegyetlenkedésük irtózatossá volt és így nem lehetett azon csodálkozni, hogy mindenki gyűlölte őket. Az özvegy nagyfejedelemné halála nem hozott változást, mert a *Suskij* herceg vezérlete alatt befolyáshoz jutott bojárok is hasonló módon állottak bosszút, többek között *Obolenszkit* éhhalállal pusztították el. Erre a még fiatal nagyherceg anyai rokonai, a *Glinszkiek* ragadták magukhoz a hatalmat és válogatott kínzásokkal torolták meg a bojárok kegyetlenkedéseit, annyira, hogy *a megalázott bojárok térdén állva könnyörögtek kegyelemért és a földön csúszva hódoltak a még gyermekkorát élő Iván nagyfejedelemnek.*

Iván 1546-ban a moszkvai Kremlben megkoronáztatta magát és felvette a cár nevet. A *Glinszkiek* hatalmaskodása ekkor már vége felé járt. Mikor ugyanis három rettenetes tűzvész pusztította el a jórészt faházakból állott Moszkvát, ezren és ezren veszítették el életüket, sőt maga *Iván* cár is életveszedelemben forgott, *Suskij* Sklopin hercegnek sikerült bebeszélnie *Ivánnak*, hogy a tűzveszedelmet varázslat segítségével a *Glinszkiek* idézték elő. A feldühösített nép erre *Glinszki* Györgyöt a székesegyházban, ahova sebtében menekült, agyonverte. Azonban nem a *Suskijek* jutottak uralomhoz, hanem egy szigorú, zárkózott novgorodi szerzetes, *Szilveszter* atya, akinek egyénisége oly ellenállhatlan hatással volt *Ivánra*, hogy a szerzetes tanácsait követve, ennek egy meghitt emberével, *Adasev* Alexejjel intézte országa ügyeit.

Iván uralmának kezdetén meglehetősen céltudatos, sőt eredményes munkát végzett. „*Igazi orosz*” életet akart teremteni birodalmában és a moszkvai „bírói piac”-on nyíltan bocsánatot kért a fiatal cár a néptől mindazon cselekedetekért, amelyek eddig az ő akarata nélkül, vagy annak ellenére történtek. Ő maga is általános kegyelmet adott és új törvénykönyvet bocsátott ki. *Szilveszter* atyának befolyása mindenütt meglátszott és hinni lehetett, hogy az orosz birodalom közeledni fog a

nyugateurópai kultúrához. Német orvosok s különféle mesterek telepedtek meg Moszkvában. Ekkor lépett Oroszország közvetlen keres-

Rettenetes Iván cár.

Ő fejezte be Oroszország felszabadítását a tatárok uralma alól. Uralkodása elején üdvös intézkedéseket tett birodalma jólétének föllendítésére. Midőn egy súlyos betegségen esett át, gyilkolási örület fogta el, valóságos vérfürdőket rendezett, halomszámra ölette az embereket, mint a barmokat. Ez az emberi szörnyeteg egy dührohamában megölte a saját fiát, Ivánt is.

kedelmi összeköttetésbe a szorgalmas németséggel, sőt már angol és németalföldi hajók is meglátogatták az északi orosz partvidéket. Iván cár szervezte hadseregét is. Az esetenként fegyver alá szólított lovas hűbéresek helyett jórészt idegen zsoldosokat fogadott, ezekből állandó

lovas és lövészcsapatokat alkotott és megfelelő tüzérségről is gondoskodott. Az új sereg először Kazán ostrománál állotta ki a tűzpróbát.

A rettenetesen elzüllött orosz egyházat is újjászervezte Iván cár. Egész Oroszországban oly erkölcstelen és tudatlan volt a papság, amilyen csakis a műveltség legkezdetlegesebb fokán álló nép papsága lehet. Az egyháziak erkölcstelensége természetesen átragadt a népre is. Ezen a lehetetlen állapotokon akart tehát *Iván* segíteni s 1551-ben zsinatot hívott egybe. Ezen a zsinaton száz fejezetben újjászervezték az orosz egyházi rendet és egyházi életet, mindazonáltal modern szellemet nem sikerült belevinni az orosz papok közé, akiknek konzervativizmusa akkora volt, hogy 1553-ban a Moszkvában berendezett első könyvnyomdát, mint az ördög találmányát, elégették.

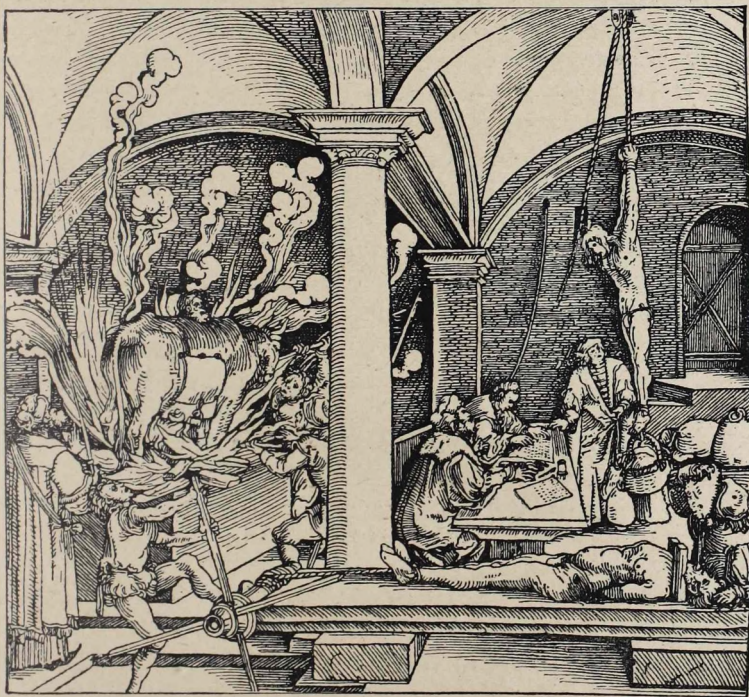
Iván cár ezek után birodalma megerősítésére törekedett. Éveken át háborúval pusztította Kazánt és Asztrakánt, ahol az orosz uralmat és az orosz hitet vonakodtak elfogadni. Háromszázezer harcossal ostrom alá fogta Kazán városát. A lakosság hősieen védte magát, noha a kazáni harcosok alig voltak harmincezen. De mikor *Iván* cár elvezettette a közeli folyóvizet, Kazán megadta magát. *Iván* a fegyveres kazániakat keleti szokás szerint agyonverte, a nőket és gyermekeket pedig elhurcoltatta. Utemics kán áttért az orosz hitre, *Iván* pedig templomot építtetett a lerombolt Kazán piacára.

Iván folytatta hódító hadjáratait s 1554-ben Asztrakánt hajtotta uralma alá s leverte a finnek, baskirok, cseremiszek mozgalmát. A kaukázusi népek a győzelmek hírére önként behódoltak, a szibériai tatárok hűbéradót ajánlottak fel, a távoli *Kiva* pedig szövetségesnek kínálkozott. A doni kozákok szintén kikérték *Iván* cár fővédnökségét, ami által a krimi tatárok oroszellenes magatartásának emelhetett a cár hathatós gátat.

Mindez természetesen csak *Iván* uralma kezdetének idejére esik. Mert alig néhány év alatt végzetes fordulat következett be *Iván* cár uralkodásában. Addig ugyanis *Iván* cár minden irányban követte Szilveszter atya és Adasev jóakarató s bölcs útmutatásait. Ámde, amikor sikerült Kazánt elfoglalnia s egyebütt is feléje mosolygott a hadiszerencse, betegessé fajult nagyravagyás lett urrá felette. Bizalmatlankodni kezdett környezetével szemben s unalmasnak találta a sokfajta mérséklő figyelemzetést. Bizalmatlansága akkor kezdett fokozódni, amikor 1553-ban súlyosan megbetegedett. Abban a hitben, hogy esetleg meghal, azt követelte a bojároktól, hogy fogadják el utódnak alig féléves fiát, *Demetert* és azonnal tegyék le erre a hűségesküt is. A bojárok azonban, nyilván

egy újabb kormányzó kegyetlenségétől való félelmükben, a cár kívánságát Andrejevics *Vladimir* herceg tanácsára megtagadták. *Szilveszter* atya és *Adasev* is helytelenítették a cár óhajtását.

A cár rettenetes haragra gyúlt, de haragját magába fojtotta. Nemsokára felépült betegségéből, mire a megijedt bojárok sietve járultak

Kínzókamra a XVI. században.

A kínzókamrákat még a XVI. század folyamán is rendszeresen alkalmazták. Különösen a politikai pörök vádlottjait kínozták meg a legrettenetesebb módon, hogy „őszinte” vallomásokat csikarjanak ki tőlük.

a cár elé, igyekeztek magukat tisztázni és újabb esküvel fogadták, hogy hűek lesznek hozzá.

Mikor meghalt *Iván* cár felesége, *Anasztázia*, a cárból kitört a kényúr. Nemsokára száműzetésbe kergette *Szilvesztert* és *Adasevet*, majd *Vladimir* városából óriási kíséret élén Moszkvába vonult és dühtől eltorzult arccal jelentette ki, hogyha a bojárok megakadályozzák abban, hogy ellenségeit példásan megbüntethesse, akkor azonnal elhagyja a „kedves, régi” Oroszországot. A bojárok nem mertek ellenszegülni, sőt

a papsággal egyetemben feltétlen engedelmességet fogadtak. Erre *Iván* cár alacsony származású, vad erkölcsű emberekből egy csapatot alkotott személyes kíséret gyanánt. Ez a gyülevész népség ezután minden embertelen cselekedet végrehajtásában kész eszköze lett a cárnak, aki ekkor már *joggal tarthatott igényt a „Rettenetes” elnevezésre.*

Iván cár ezentúl nem ismert sem irgalmat, sem kegyelmet. *Aki csak jellig-meddig gyanul kellő volt a szemében, azonnal kivégeztette.* Más akaratot, más véleményt, mint a magáét, nem tűrt. Mindenekelőtt a fejedelmi családok és a hatalmas bojárok megsemmisítését tűzte ki céljául. Az ország főméltóságait csoportosan végeztette ki, verette agyon. *Vladimir herceget, ennek anyját és Fülöp metropolitát pokoli kínzások között ölette meg. Egész városokat, helységeket raboltatott ki, pusztított el s ezek lakosait tűzhalálba kergette. Tver hercegségben valósággal gyilkolási örület fogta el és halomszámra ölette le az embereket, mint a barmokat.* Borzasztó kegyetlenséget tanusított *Novgorod* városában is. A város lakóinak érzelmei gyanusak voltak előtte, az ott némileg fejlődésnek indult polgári önérzet nem tetszett neki sehogy sem. Fogta magát és mindenre kész hóhéréregével megjelent a város kapui előtt. *Bevonult s minden bevezetés nélkül ráuszította pribékjeit a városra. Ezek a lakosságot rabláncokra fűzték, egy sereg szerzetest botokkal vertek agyon és hat héten keresztül mindennap százával hordták az embereket a cár elé s szeme láttára végezték ki a szerencsétleneket.* *Novgorod* elpusztult, tönkrement és hosszú idők teltek el, amíg a cár rettenetes őrvongását kiheverhette.

Novgorodból Iván cár visszament *Moszkvába*, hogy ott folytassa hóhéri kedvteléseit. Itt aztán egyszer a nagy piacon százhusz bojárt végeztetett ki válogatott kínzásokkal. Ugyanezt cselekedte a következő napokon is, a meggyilkoltak feleségeit pedig vízbe fullasztotta. Amikor pedig mindez megtörtént, *Iván* cár a meggyilkoltak lelki üdvéért nagy gyászmisét mondatott. Hihetetlenül vad, de emellett szenteskedésre hajló, alattomos természetű ember volt *Iván* cár. Míg egyrészt szorgalmasan hányta magára a keresztet és térden csúszott a feszület előtt, addig másrészt leölette a szerzeteseket és a legféktelenebb tobzódásokba merült. És egy ilyen ember őrvongéseit az oroszok, mint „alázatos, hű rabszolgák,” kerek huszonnégy éven keresztül tűrték.

A rettenetes cár azonban gyáva volt, ha kemény ellenfél szorogatta. Mikor a krimi tatárok kánja betört a moszkvai nagyfejedelem-ségbe, *Iván* sietve elmenekült és Moszkvát prédául engedte át a tatároknak, akik százezer oroszot vittek fogságba. A kán erre egy kicsinylő, lealázó levélben azt követelte, hogy *Iván* cár mondjon le Kazánról és

Asztrakánról, amibe Iván bele is egyezett. De mivel szavát nem tartotta be, a kán hadsereggel tört be, Iván pedig elmenekült Novgorodba. Moszkvát egy észtlendi ezredes, *Fahrensbach* és *Worotinszki* herceg védte meg, sőt a kán serege felett győzelmet is arattak, ami annyira dühbe hozta a féltékeny cárt, hogy Worotinszki herceget, mint varázslót kivégeztette.

Lengyelország és Svédország.

II. *Zsigmond* lengyel királyban kihalt a Jagello-család (1572.) és ezzel korlátlanra vált a lengyel nemesi uralom. A lengyel országgyűlés 1573-ban kijelentette, hogy a megválasztandó királynak le kell tennie az esküt az eléje szabandó feltételekre. Ideiglenesen a gnezeni érsek intézte a lengyel birodalom ügyeit és mindenekelőtt országgyűlést hívott egybe, amely a *lengyel királyi hatalmat* valóságos *árnyékhatalomra* süllyesztette le. Meghatározta, hogy az országgyűlés kétévénként hivandó egybe, ezalatt tizenöt szenátor tanácsa szerint intézkedik a király, a rendek beleegyezése nélkül sem adót kivetni, sem háború vagy béke felett rendelkeznie nem szabad, minden hadjárat legfeljebb három hónapig tarthat, azontúl a nemesség hazamehet a harcterről, a vallásgyakorlat pedig szabad. Amelyik király vét a határozatok ellen, hűtlenséget követ el a nemzet ellen.

A királyválasztás Anjou Henrikre, IX. Károly francia király fivérére esett, de minthogy Károly hirtelen elhalt, Anjou Henrik sietve visszament Franciaországba. A megüresedett lengyel trónt a nemesség Báthory István erdélyi fejedelemnek ajánlotta fel.

Báthory István lengyel királlyá választását személyi kiválóságai s az a körülmény biztosították, hogy II. Zsigmond leányának, Máriának férjéül volt kiszemelve, másrészt pedig az, hogy vallási téren rendkívül türelmesnek bizonyult. Báthoryt tehát egész Lengyelország lelkesedve ismerle el királyának s 1576-ban Krakóban ünnepélyesen lengyel királlyá koronázták. Csak Danzig város vonakodott őt elismerni, de a király csapatainak ez is hamarosan behódolt.

Báthory vezérlete alatt az Oroszországgal folyó háború rendkívül szerencsés fordulatot vett, annál is inkább, mert Svédország Észtlend miatt vitába keveredett a cárral és Báthoryhoz csallakozott. Iván cár Revalt ostrom alá fogta, de sikertelenül és nagy veszteségek után elvonult seregével. Egy sikere azonban mégis volt a cárnak. Személyesen jött át Livlandba, elfogatta a kétszínű Magnus herceget és Wenden, a német

rend főfészke előtt ütött táborn. A csekélyszámú őrség tisztában volt sorsával. Az ostrom ötödik napján mintegy háromszáz védő összegyűjt, megáldozott s amikor az oroszok új ostromra indultak, légberöpítették a várat. Alig néhányan maradtak életben a védők közül. Ezeket a barbár oroszok irgalom nélkül lemészárolták. A cár most már bevonult Dorpatba, onnan pedig hazatért Moszkvába.

Ezzel az orosz sikereknek vége is lett. A svédekkel szövetszerezett lengyelek Wenden mellett nagy győzelmet arattak az oroszokon, Pontius de la Gardie svéd vezér pedig Livland és Ingermannlandból űzte ki az orosz seregeket. Báthory bevette Polockot, Zamojszki János lengyel fővezér behatolt a Duna vidékére, elfoglalta Velist, majd Báthory Istvánnal egyesülve Oroszország határáig nyomult.

Oroszország hadi creje ki volt merülve. Iván cár kénytelen volt békét ajánlani s megérte azt a megaláztatást, hogy a béke közvetítésére a pápát volt kénytelen felkérni. A béke létrejött oly értelemben, hogy az oroszok egész Livlandot elvesztették, feladták Dorpatot és Polockot és csak a szorosban vett orosz városokat kapták vissza.

Békét kötött a cár a svédekkel is, akikkel szemben Észtországról, Narváról, Jamburgról mondott le. Rettenetes *Iván cár tehát szegényteljes vereséget szenvedett nemcsak a harctéren, hanem a békében is*, ami annyira bántotta őt, hogy alig egy év múlva meg is halt.

III. János svéd király buzgó hive volt a lengyelekkel való bensőbb barátságnak. Arra is gondolt, hogy fiának, Zsigmondnak, akinek anyja Jagello-lány volt, a lengyel koronát is megszerezheti.

Báthory István lengyel király mélyreható sikerei után meg akarta erősíteni lengyel trónját azáltal, hogy a királyságot örökletessé teszi. Ebben a tervében hathatósan támogatta Zamojszki János fővezér és kancellár, de a szintén hatalmas Zborovszki-párt a terv ellen dolgozott.

Báthory halála után a két lengyel politikai párt felvette egymás ellen a harcot. Elkeseredett, hosszas politikai küzdelem indult meg. A Zborovszki-párt Miksa osztrák főherceget akarta a trónra ültetni, a Zamojszkiak ellenben Zsigmond svéd herceget, a Jagello-ivadékokat támogatták. Zsigmond mellett volt az özvegy királyné, Anna és a papság is. Az elkeseredett politikai hadakozásból Zsigmond került ki győztesen, mert az országgyűlés heves viták után az ő jelöltségét kiáltotta ki. Így *Zsigmond svéd herceg Lengyelország királya lett.* A Zborovszkiak és Miksa osztrák főherceg azonban nem ismerték el, sőt Miksa hadat is vezetett Zsigmond ellen, de Zamojszki legyőzte és foglyul ejtette. Végre is beavatkozott a pápa, mire Miksa főherceg lemondott minden igényéről, szabad-

ságát visszakapta, Zsigmond király pedig osztrák főhercegnőt vett feleségül.

Lengyel és Svédország között az unió most már csak idő kérdése volt. A kalmári egyezményben létrejött a megállapodás, természetesen csak III. János halála esetére.

Mikor *III. János* meghalt, a trónon fia, *Zsigmond János* lengyel

Lengyel nemes a XVI. században.

király követte. Ezzel azonban az unió nem erősödött meg, mert rövid idő múlva kezdetét vette a király és a svédek közötti civódás. Jórészt felekezeti okok, meg a király önkényes hajlamai okozták az egyenetlenkedést. A király Lengyelországban tartózkodott és ez a körülmény arra indította a svéd nemzeti (protestáns) pártot, hogy *Károly* hercegnek, III. János fivérének vezérlete alatt tömörüljön a király esetleges túl-

kapásai ellen. *Károly herceget az upsalai országgyűlésen birodalmi intézőnek választották* a király távollétének idejére. Egyúttal kijelentette az országgyűlés, hogy a lutheránus vallás az uralkodó államvallás, néhai János király katolizáló rendelkezéseit pedig hatályon kívül helyezte. *Zsigmond király* ennek hallatára Lengyelországból átjött Svédországba és sokféle nehézség után megkoronáztatta magát s az országgyűlés határozatait megerősítette, de távolról sem azzal a szándékkal, hogy azokat meg is tartsa. Katholikus tartományi kormányzókat nevezett ki, katolikus iskolákat, templomokat építtetett és az országot a legnagyobb zavar és izgatottság között hagyta el.

Kétségtelennek látszott, hogy az unió sokáig nem fog fennmaradni. Az első lépést a szétszakadásra *Károly* herceg tette meg, aki a kalmári egyezmény határozatai ellenére *Oroszországgal békét kötött.* Ámde *Zsigmond király* is egyre-másra ellentétbe helyezkedett a svéd országgyűlés határozataival. Így többek között Stockholm és Finnország kormányzóit arra utasította, hogy csak az ő közvetlen rendelkezései szerint cselekedjenek. Ez az intézkedés mélyen sértette a svéd rendeket s *a svéd országgyűlés Söderköpingben kijelentette, hogy csak Károly herceg üdvösnék felismert rendelkezéseit ismeri el, egyúttal pedig a herceget főkormányzónak választotta meg.* Minthogy pedig akadtak nemesek, akik szívesebben csatlakoztak a távollevő királyhoz, az országgyűlés kijelentette, hogy aki a söderköpíngi határozatoknak nem engedelmeskedik, az az ország ellenségének tekintetik, *a király hatalmát pedig akképp korlátozta, hogy jogait csak akkor gyakorolhatja, ha az ország területén tartózkodik.* Ez a határozat tehát *az unió nyílt felbontását jelentette.* A fejlemények is igazolták ezt. Finnországban a király által kinevezett kormányzó ellen lázadás tört ki, mire *Károly herceg* közbelépett, több várost, ezek közt Kalmárt megszállotta. *Zsigmond király* feleletül ötezer ember élén átjött Svédországba és bevonult Kalmárba. Erre a hírre *Károly herceg* visszatért Finnországból és minthogy a király Stockholm ellen indult, eredménytelen tárgyalások után *Stangebro mellett csatába bocsátkozott a királylyal, kinek seregét tönkreverte.* A király most már beleegyezett abba, hogy lengyel katonáit elbocsássa és hogy a svéd országgyűlés döntését elfogadjja. A megállapodást azonban nem tartotta be, a svédek felhívására fiát sem küldte el Stockholmba, mire az országgyűlés *Károly herceget* uralkodó örökös hercegnek választotta meg.

A svéd országgyűlés ezen határozata újabb okot szolgáltatott a háborúra, de a lengyel országgyűlés megtagadta a királynak a segítséget. *Károly herceg* bevette Kalmárt, Wiborgot, Abót és *a király foglyul*

ejtett nemes híveit mint árulókat kivégeztette. Alig néhány hónap alatt az ország nagy részéből kiűzte a király híveit.

A Norrköpingben összeült svéd országgyűlés, méltányolva Károly herceg nemzeti munkáját és kiváló sikereit, IX. Károly név alatt meg-

választotta őt királynak. Kimondotta az országgyűlés azt is, hogy Károly király családjában a királyság örökös lesz és a korona a király női leszármazóit is megilleti. Főfeltétel volt azonban, hogy a király mindig csak lutheránus vallású lehet, köteles az ország alaptörvényére esküt tenni és más országnak uralkodója nem lehet. A svéd rendek Zsigmond királynak megtagadták az engedelmességet és kijelentették, hogy minden próbálkozását fegyveres erővel fogják visszatülasítani.

IX. Károly svéd király.

Zsigmond János öccse volt, aki Svédországot lengyel koronája miatt elhanyagolta. Ezért a svéd országgyűlés Károly herceget előbb birodalmi kormányzóvá, végül pedig királlyá választotta. Ezzel Svédország elszakadt Lengyelországtól.

Lengyelországban a katolicizmus győzelmesen haladt előre. Báthory István nem ellenezte a térítést, mert, miként megjegyezte, ő „népek és nem lelkiismeretek felett” uralkodik. A katholizáló irányzat csakhamar felülkerekedett, a főméltóságokba, hivatalokba csak katolikus vallásúak jutottak. A lengyel uralom tehát egészen katolikus alapra helyezkedett. Főként Zsigmond uralma kedvezett a katoliciz-

musnak. A jezsuiták tanintézeteket egyetemeket alapítottak, a közoktatásügy, nevelésügy teljesen az ő kezeikbe került. Maga a lengyel nemesség is, amely mértékben hajlott annak idején a protestantizmus felé, éppoly mértékben tért vissza a katolikus egyház kebelébe, csakis azért, hogy önérdekeit szolgálja. Idővel a litván görög keleti nemesség tekintélyes része is katolikkussá lett és ellengyelesedett. Mindennek természetes következménye lett, hogy a katolikus vallást uralkodó állami vallásnak tették meg és az országgyűlés alsó kamarájából a protestáns és görögkeleti követeket lassanként kiszorították.

A katolikkussá lett lengyel nemesség nagyfokú türelmetlenséget kezdett tanusítani a más felekezetűekkel szemben. A lutheránusok, reformátusok, cseh-testvérek templomait lerombolták és a nagyrészt lutheránus németeket üldözték.

Godunov Boris. — Az első Romanov.

Rettenetes Iván halála után idősebb fia, *Feodor* jutott az orosz trónra, a fiatalabb, *Demeter* anyjával, *Nagaj Mária* tatár asszonnyal a felső Volga mentét kapta ajándéknak. Minthogy *Feodor* testileg és szellemileg is fejletlen volt, az uralommal mit sem törődött s egy öt tagból álló bojár tanács intézte az ország dolgait. A bojárok békét kötöttek a svédekkel, a tatárok betörései ellen pedig védőszáncvonalakat építettek a határon.

Az ország békéje nem volt tartós. A bojárok tanácsában ugyanis *Godunov Boris Feodorovics* volt a főember, ő volt a legeszesebb, a legkörültekintőbb és ezen személyi kiválóságai révén, valamint azért is, mert a cárnak sógora volt, csakhamar a saját kezeibe játszotta át a főhatalmat. Első dolga az volt, hogy versenytársaitól megszabadítsa magát. Álürügyek alatt vádakot emelt ellenük, száműzette vagy kivégeztette őket, kivéve a hatalmas *Suskij Vazul* herceget, aki elég okosan megkövette *Godunov*-ot. Csakhamar *Godunov* lett az ország tulajdonképpen kormányzója. Hogy tehát nagyravágyó terveit még könnyebben megvalósíthassa, titokban megölette a cár fivérét, *Demeter*-t. A görögkeleti egyház támogatását megnyerte azáltal, hogy az egyházi gyűlésen a moszkvai metropolitát pátriárkai rangra emeltette, a bojárokat pedig azáltal kötelezte le, hogy a parasztokat röghöz kötött jobbágyokká súlyosztotta s megtiltotta nekik jobbágyterületeik elhagyását.

Feodor cár 1598-ban meghalt. Utódaül özvegyét, *Godunov* nővérét

rendelte, aki egyetértvén fivérével, kolostorba vonult és addig is, amíg az „országtanács” dönt, az uralmat átadta a pátriárkának és a bojárok választottjainak. Ezek pedig *felkérték Godunov Borist, hogy fogadja el a cári koronát.*

Boris tehát cár lett. Noha eléggé ravasz, alattomos úton szerezte meg a koronát, el kell ismerni, hogy értelmes, sok tekintetben jóra való uralkodónak bizonyult. Az orosz egyház kiváltságait megerősítette, de módot talált arra is, hogy Oroszországot Nyugat-Európával közvetlenebb érintkezésbe hozza. A német kereskedelmi forgalomnak utat nyitott és arra törekedett, hogy az oroszokat bizonyos kultúrmagaslatra emelje. A durva orosz nép és az orosz papság azonban nem értették meg szándékait. Mikor pedig Boris cár a pálinkás boltokat becsukatta s az iszákosokra és részegekre súlyos büntetéseket szabott ki, a „nemzeti önérzetében és régi jó szokásaiban sértett orosz nép” gyűlölettel fordult el a cártól.

Ebben az időben történt, hogy Lengyelországban egy férfiú azt híresztelte, hogy ő volna néhai Feodor cárnak állítólag meggyilkolt, de csodás módon megmenekült fivére, Demeter. Tehát ő a cári trón örököse.

Hogy ki volt, hogy hívták, sohasem derült ki. Csak annyit tudtak róla, hogy Visnovieczki Ádám lengyel mágnes udvarában élt, imponáló külsejű ember volt. A lengyelek elhitték az ismeretlennek, hogy ő a valódi Demeter. Az ál-Demeter nemsokára Krakóba jött, ahol Visnovieczki és ennek apósa, Mnizech lengyel nemes támogatták. Az ál-Demeter ünnepélyesen áttért a katolikus vallásra, III. Zsigmond király pedig elismerte őt Oroszország cárijának, pénzzel segítette s eltűrte, hogy a

A szibériai cári korona.

Ez volt a legegyszerűbb a díszes cári koronák között.

lengyel nemesek a cári trónra való jogainak érvényesítésében támogassák. Ennek viszonzásául azonban az ál-Demeternek meg kellett ígérnie, hogy a lengyel befolyást és a katolikus egyház térfoglalását orosz földön elősegíti.

Az ál-Demeter Krakóból lengyel nemesek fegyveres kísérete mellett Oroszországba ment. *Kiev előtt nagyszámú kozák csatlakozott hozzá, az orosz nép pedig tömegesen tódult elébe, hogy mint a trón igazi örökösének hódoljon.* Boris cár hirtelen halálát a nép úgy értelmezte, mint isteni bizonyágtételt az ál-Demeter mellett. Noha a pátriárka és a bojárok Boris cár özvegyének és tizenhat éves fiának hűséget fogadtak, *a hadsereg az ál-Demeterhez pártolt át. Moszkva kitörő örömmel fogadta a bitorlót s amikor Boris cár özvegyét és fiát bérgyilkosok megfojtották, az összes rendek meghódoltak az ál-Demeternek, aki 1605-ben lengyel dzsidások és nagyszámú katolikus papság kíséretében bevonult Moszkvába.*

Az ál-Demeter mindenekelőtt a száműzött *Romanovokat* hívta vissza. A meggyilkolt, valódi Demeter anyját elfogatta s erőszakkal kényszerítette, hogy őt fiának ismerje el. További intézkedései azok voltak, hogy *mindent lengyel mintára és szokások szerint rendezett be.* Az ó-orosz hagyományos szokásokat eltiltotta, merészsége pedig nemsokára akkora lett, hogy az orosz egyházi javakat is el akarta kobozni, amelyeknek jövedelmét idegen zsoldos hadsereg fenntartására szánta. Az orosz nép csak most kezdett kijózanodni. Dűhe pedig tetőpontra hágott akkor, amikor az ál-Demeter felesége, Mnizech Mária lengyel viseletben lengyel nemesek kíséretében bevonult Moszkvába, ahol a görögkeleti vallás felvétele nélkül elfogadta a cárnői koronát. Az udvari ünnepély alatt rettenetes lázadás tört ki. Félrevert harangok zúgása között, a görögkeleti papok által uszítva, *Suskij Vazul* vezérlete alatt az orosz nép megrohanta a Kremlt s a cári sereg parancsnokát, majd magát az ál-Demetert, aki az ablakon át akart menekülni, agyonverte. A Moszkvában volt lengyeleket, mintegy kétezret, hasonló sors érte utól. Így végződött ál-Demeter rövid uralma.

A bojárok és a hozzájuk csatlakozott moszkvai kereskedők a nép helyeslése között új cárt választottak. Választásuk *Suskij Vazulra* esett, aki V. Vazul név alatt fogadta el a cári koronát. Noha V. Vazul elhozatta az igazi Demeter holttestét, azért a távolabb eső orosz vidékeken még mindig akadtak ál-Demeterek, akik a nép könnyenhívőségével visszaéltek. Az ország számos helyén lázadás tört ki. Egy *újabb ál-Demeter lépett föl s vezette félre a hiszekeny népet.* Ez a második ál-Demeter is lengyel nemesek és zsoldosok segélyével igyekezett zavart támasztani s puszt-

títva, rabolva érkezett Moszkva környékére. Tekintélye még jobban növekedett, amikor az igazi Demeter özvegye azt állította, hogy a második ál-Demeter csakugyan az ő, szerencsésen megmenekült férje. Ezt igen sok vidéken cárnak ismerték el és csakhamar veszélyessé kezdett válni az egész orosz birodalomra.

Ebben az időben történt, hogy a svédek politikája Oroszország javára irányt változtatott. IX. Károly király gyűlölte a lengyeleket és szövetséget ajánlott Vazul cárnak. A svéd-orosz szövetség maga után vont Lengyelország hadüzenetét, mert Zsigmond király nemcsak az ál-Demeter vállalkozásait támogatta, hanem titokban a cári koronára is vágyakozott. Zsigmond megízente a háborút és Klusínónál a cár csapatai súlyos vereséggel szenvedtek.

Romanov Filaret pátriárka, az első Romanov-cár apja.

Óriási fejtelenség, zavar keletkezett ekkor egész Oroszországban. A bojárok sietve tanácskozásra jöttek össze s abban állapodtak meg, hogy Zsigmond király fiának, Vladiszlávnak ajánlják fel a cári koronát. Ezalatt a lengyelek sietve nyomultak Moszkva felé s csakhamar bevonultak a városba, azt Lengyelország részére birtokukba vették. Az oroszok küldöttsége Romanov Filaret pátriárka vezetése alatt a smolenszki lengyel táborba indult, hogy Vladiszlávnak a koronát felajánlja. Amíg azonban Zsigmond király késlekedett az egyezkedéssel, újból lángra lobbant az

oroszok idegengyűlölete. *Hermogenesz* pátriárka gyújtó beszédére huszonöt város fegyverfogható férfiai *Trubeckoj* herceg vezérlete alatt sereggé verődött össze, hogy Moszkvát visszavegyék. De mielőtt odaértek volna, a *lengyelek* egy hirtelen kitört helyi lázadásra rettenetes vérengzést vittek véghez és *felgyújtották egész Moszkvát*. Az ostromló

Romanov Feodorovics Mihály cár.

Ő volt az első cár a Romanov-családból. Tizenhét éves volt, mikor a bojárok cárrá választották.

oroszok ellen a *lengyelek* vitézül védekeztek. Az ostromló seregben egyenletlenség is támadt és az egész sereg felbomlott.

A *lengyelek* Moszkvának urai maradtak. A fejtelenség még mindig növekvőben volt az oroszok között. A svéd fővezér már azzal a tervvel foglalkozott, hogy IX. Károly svéd király ifjabb fiát, Károly Fülöpöt ülteti a cárok trónjára.

Amire a bojárok képtelenek voltak, azt keresztülvitte a meg-

mozdult népakarat. Nisnij-Novgorodban egy egyszerű mészáros, *Suhorukov* fegyver alá szólította az oroszokat az idegenek ellen. A papok szentképek előlvitelével toborozták a fegyveres férfiakat s nemsokára a városi oroszok is csatlakoztak. Vezérüknek megválasztották *Posharszkij* Demetert és győztesen haladtak előre a svédek és *lengyelek* ellen. Moszkvánál a *lengyelek* három napig tartó véres csatában vereséget szenvedtek és ezzel Oroszország felszabadult az idegenek uralma alól.

E sikerekre megmozdult a bojárok tanácsa és egybehívta a cár,

választó országgyűlést. Minthogy a két cárijelölt közül sem *Trubeckoj* hercegnek, sem pedig a bojárok főnökének nem volt elég hatalmas pártja, a pártok egyesültek és *Romanov Filaret metropolitának* alig tizenhét éves fiát, *Romanov Feodorovics Mihályt* választották meg cárnak. A cári korona felajánlását azonban hosszas alkudozások előzték meg, mert a bojárok sokféle megszorító feltételt szabtak meg, különösen ügyelve arra, hogy a bojárok befolyása biztosíttassék. A bojárok 1613 április 14-én hódoltak az első Romanovnak, aki nemsokára diadalmasan bevonult a fővárosba.

Svédországban ezalatt *Gusztáv Adolf* (1611—32.) volt a király, egyike a leghatalmasabb svéd uralkodóknak. Neki is nehézségei voltak uralomra lépése alkalmával. Dániával voltak súlyos háborúi. Végre is csak angol beavatkozás hozhatta létre a békét, amelyben Svédor-

Romanov Feodorovics Mihály cár koronája.
Mesés értékű ékkövekkel volt díszítve, belül ez is prémme volt bélelve.

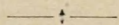
szág és a dánok kölcsönösen visszaadták az elhódított területeket.

A dán háború sokáig hátráltatta *Gusztáv Adolfot* abban, hogy Oroszország ellen komolyan felléphessen. *Gusztáv Adolf* ugyanis *Ingermannland* területét akarta megszerezni. De *Mihály cár* a követelést elutasította, seregei pedig a svéd csapatokat legyőzték. Nemsokára azonban *Gusztáv Adolf* és vezére, *De la Gardie* kiköszörültek a csorbát. Időközben Anglia és Németalföld követi azon fáradoztak, hogy Svédország és Oroszország között békét teremtsenek. Létre is jött a béke, amely szerint Oroszország *Ingermannlandot* és *Karéliát* átengedte a svédek-

nek, akik most már Finnország és Észtország között közvetlen szárazföldi útvonalhoz jutottak, ezzel egyidejűleg tehát a finn tengeröböl partvidékén megszerezték az uralmat. Gusztáv Adolf tehát öntudatosan jelenthette az országgyűlésnek: „*Oroszország a Keleti-tengertől el van zárva.*”

Lengyelországgal *Gusztáv Adolf* a svéd-orosz háborúra való tekintettel a fegyverszünetet meghosszabította. Csakhogy *Zsigmond lengyel* király távolról sem akarta a svéd koronára tartott igényét elejteni és titokban egy lengyel-dán-spanyol szövetséget akart Svédország ellen létrehozni, amelyet *Gusztáv Adolf* csak a Németalfölddel, Angliával és Brandenburggal folytatott tárgyalásokkal tudott némileg ellensúlyozni. A svédek és lengyelek ellenszenve egymás irányában továbbra is fennmaradt és bármely pillanatban háborúra vezethetett.

Ezalatt véget ért a lengyel-orosz háború. *Vladiszláv lengyel* herceg seregével megjelent Moszkva kapui előtt. Oroszország kénytelen-kelletlen békét kötött. A lengyel herceg lemondott a cári trónra vonatkozó igényéről, az orosz foglyokat, azok között *Mihály cár* atyját, *Filaret* pátriárkát szabadon bocsátotta, de viszont Oroszország *Livlandot* teljesen átengedte, sőt *Smolenszkről* is lemondott. Oroszország tehát el volt vágva a Nyugat-Európával való közvetlen érintkezéstől. Ellenben ugyanakkor nyitva állott előtte az út Észak-Ázsia pusztáiba és hegyvidékeibe, amelyek hosszú idők multával, harcok és telepítések árán az orosz birodalomhoz csatoltattak.

Németország és Ausztria az ellenreformáció idejében.

A német birodalom és melléktartományai.

Az augsburgi vallásbéke Németország területén egyelőre tűrhető állapotot teremtett, mialatt a német birodalmat körülvevő területeken a háború borzalmai dúltak. A helyzet azonban még mindig elég zavaros volt, annál is inkább, mert a császár, noha birodalmi törvény kötelezte a vallásbéke fenntartására, az egyházi fejedelmek és méltóságok megerősítésében a pápai hatalomtól függött. Másrészt a császári hatalmat a választófejedelmek szövetsége s a hatályba lépett választófejedelemségi rendtartás lényegesen korlátozta. A rendtartás szerint *a tíz választófejedelmi kerület (osztrák, bajor, frank, sváb, rajnai, alsórajnai, burgundi, vesztfáliai, alsó és felsőszász)* ugyanannyi rendi csoportot alkotott, aminek természetesen bizonyos önállóság lett a következménye és ezáltal a császár közvetlen hatalma nagyon megesorbul.

I. Ferdinánd császár (1558—64.) kezdetben nem igen érdeklődött a német ség sorsa iránt. Spanyol nevelésben részesült és a német nyelvet is csak nehezen sajátította el. Később azonban a német fejedelmekkel való gyakori érintkezései átalakították egyéniségét. Szigorú katolikus elvei ellenére sem szerette a fanatizmust, sőt kezdetben azon volt, hogy a protestánsokkal békésen megegyezzen. Örökös tartományaiban pedig elrendelte, hogy vallási téren senkit ne zaklassanak. Ez természetesen visszatetszést keltett Rómában, miért is IV. Piusz pápa csak hosszas alkudozások után erősítette meg a császári méltóságban.

Kedvenc fia volt a császárnak *Ferdinánd*, Csehország helytartója, akinek titokban *Welser* Filippinével kötött házassága rendkívül bántotta az uralkodót és csak évek múlva bocsátotta azt meg, de a házasságból származó gyermekek utódlási jogát nem ismerte el. Ferdinánd császár legidősebb fia *Miksa* volt, aki a protestantizmus felé hajlott és emiatt atyjának neheztelését vona magára. Miksa minden spanyol eredetű intézményt gyűlölt és kevésbe mult, hogy nyíltan nem lett protestáns.

A protestantizmus, mint azt az előzményekből már láttuk, gyorsan

terjedt a német birodalomban. A nagyobb fejedelmi családok közül már csak a bajor (Wittelsbach) és a Habsburg-család volt katolikus. A válásbéke után pedig a protestáns áramlat annyira elhatalmasodott, hogy a birodalmi városok tekintélyes többsége is lutheránus

Welser Filippine, Ferdinánd osztrák főherceg felesége. A főherceg, aki Csehország kormányzója volt, titokban kelt vele egybe s I. Ferdinánd császár csak sokára bocsátotta meg fiának egyenlőtlen rangú házasságát.

hitre tért át. A megüresedett egyházi fejedelemségekbe is lutheránus püspökök vagy adminisztrátorok jutottak, akiket a császár méltóságukban megerősített és pápai megerősítés hiánya dacára ezek a püspökök és adminisztrátorok résztvettek a birodalmi gyűlés tanácskozásain is.

Egész Németország a protestantizmus hatása alatt állott. Nevezetes volt ebben a korban a protestantizmus terfoglalása Ausztriában és Magyarországon is. Nemsokára bekövetkezett Ausztria német vidékein a protestantizmus túlsúlyra jutása. Olyan mély és tartós gyökereket azonban,

mint Németországban, az osztrák-német területen nem vert a protestantizmus.

I. Ferdinánd, noha a vallás szabad gyakorlatát még nem engedte meg, mindazonáltal a protestantizmus terfoglalását komolyan nem tudta megakadályozni. *II. Miksa* idejében pedig a protestánsok Ausztriában valóságos aranykorszakukat éltek. A császár megvonta a jezsuiták nemesi tanintézetének engedélyét, a tanügyet a rendek belátására bízta és szabad vallásgyakorlatot helyezett kilátásba a protestánsok számára, ha egyházilag szervezkedni fognak.

Cseh földön mások voltak a viszonyok, mert itt a *husziták* már elismert hitközségekben éltek, ezek ellen tehát a katolikus tartományi kormányzó vagy fejedelem mit sem tehetett. Csehország területének

II. Miksa császár.

I. Miksa néven magyar király is volt. V. Károly felügyelete alatt nevelkedett Spanyolországban. Hajlott a protestantizmus felé, de politikai érdekek miatt a katolikusokkal tartott. A törökkel való harcai nem voltak szerencsések, évi adóval vásárolta meg tőlük a békét. Hosszas hadakozás után János Zsigmond erdélyi fejedelemmel is kiegyezett. Magyarországon a Habsburgok önkényes politikáját folytatta.

túlnyomó része protestáns kezekbe jutott. Morvaországban a nemeseknek oly nagy száma tért át a protestantizmusra, hogy *Ludanic* Vencel főkapitány Ferdinándnak a szemébe merte mondani, hogy előbb pusztul el egész Morvaország, semhogy vallási dolgokban kényszert tűrjön el.

II. Rudolf és a katolikus reakció.

II. Miksa uralkodásának utolsó éveiben már mutatkoztak a Habsburg felekezeti politika irányváltozásának előjelei. A német protestantizmusban beállott szakadások a császárt arra késztették, hogy Spanyolországhoz és ennek politikájához csatlakozzék. *Don Carlos* halála után Miksa legidősebb fia, *Rudolf* részére megnyílt az út a spanyol trónhoz s Rudolfot nevelés céljából atyja Spanyolországba küldte. Ugyanezek a kilátások kecsegtették Rudolf öccsét, *Albrechtet*, Németalföld későbbi helytartóját. Ekképpen a német Habsburgok lassanként benső összeköttetésbe, érdekszövetségbe léptek Spanyolországgal, ami azt bizonyította, hogy a Habsburgok mindig arra törekedtek, hogy családi érdekeiket védelmezzék s az uralmuk alatt álló népek érdekeivel pedig mitsem törődtek.

II. Miksa utóda, *II. Rudolf* (1576—1612.) legelső tette az volt, hogy atyja protestáns tanácsadóit elbocsátotta, illetőleg mellőzte. Hogy Rudolfnak, mint uralkodónak, jóra való eszméi voltak, azt tagadni nem lehet, de tervei kiviteléhez nem volt elég akarata, erélye. Csakhamar kitűnt, hogy nem termelt uralkodói székbe.

Rudolf ugyanis, alighogy trónra jutott, nem annyira birodalma politikai s társadalmi bajai iránt érdeklődött, hanem jórészt tudománnyal, művészettel kezdett foglalkozni. Nemi érzéke volt ugyan ezekhez, de csakhamar a titokzatosságok felé hajlott, csillagászat, vegyészet keltették fel az érdeklődését és idejének javarészt az aranycsinálás titkának kutatására fordította. A prágai Hradsinban rendezkedett be, ahol könyveket, festményeket, természettudományi műszereket gyűjtött. Prágából valóságos birodalmi központot teremtett, mert érthetőleg ott kezdett lüktetni az igazi fővárosi élet, ahol az uralkodó tartózkodott.

Rudolf tudományos kutatásai közben birodalma dolgait csakhamar teljesen elhanyagolta. Magába zárkóztató lett, folyton csak misztikusan berendezett lakosztályában tartózkodott, kerülte az emberekkel való érintkezést. Nem csoda, ha a tényleges uralmat voltaképp nem ő gyakorolta, hanem mindent átengedett minisztereinek és azoknak, akik a főméltóságokba jutottak. *Rumpf* Farkas főkamrás és *Trautsohn* Pál főmarsal voltak ezek között a legjelentékenyebbek. Csakis így történhetett, hogy a jezsuita rend akadálytalanul terjeszkedhetett nemcsak Ausztriában, hanem az egész német birodalomban is. *Köln*, *Ingolstadt*,

München, Dillingen, Münster és Heiligenstadt jezsuita központok lettek. A nemesi családok gyermekeinek nevelése jezsuita kezekbe jutott.

Megindult az ellenreformáció harca a protestantizmus ellen.

Természetes, hogy elsősorban az úgynevezett egyházi fejedelemségek visszahódítása volt a cél. Az eljárás itt igen egyszerű volt. A protestáns lelkészeket, tanító-mestereket kiutasították és helyükbe szigorúan katolikus gondolkodású férfiakat ültettek s a templomokat visszaadták a katolikusoknak. A protestánsok ilyen körülmények között csak az átérés, vagy kivándorlás között választhattak.

A katolikus mozgalomnak német földön segélyére volt a német protestánsok belső egyenetlenkedése is. Különösen a lutheránusok hasonlottak meg egymás között, mert egyik részük a „tisztá lutheranizmus”-t, a másik a gyakorlati lutheranizmust hirdette. Növelte a protestánsok egyenetlenségét az a körülmény is, hogy a lutheránusok és a kálvinisták között az ellentét hova-tovább nagyobb és nagyobb lett. Német fejedelmek és hercegek, aszerint, amint Luther, vagy Kálvin tanait követték, a saját meggyőződésüket, ha kellett, erőszakkal is alattvalóik nyakába varrták és megtörtént, hogy Lajos szász fejedelem száműzte a kálvinista papokat és csak a lutheránusokat tűrte meg, utóda alatt ellenben épp a fordítottja történt ennek.

A protestánsok belső egyenetlensége, sőt gyűlölködése tette lehe-

II. Rudolf császár.

Magyar király is volt. A spanyol udvarban tulzó katolikus nevelésben részesült. A legkülönösebb ember volt, aki valaha a Habsburgok trónján ült. Elvonult prágai várába s ott óracsinálással, csillagjósással, az aranycsinálás titkának fűrkészésével foglalkozott. A jövőt kutatta mindenféle bűvészet segítségével, a jelennel, országaival nem törődött, ami hosszú uralkodása után végre bukását okozta.

tővé, hogy a német birodalmi gyűlésen a katolikusok többséghez jutottak és ezzel a német birodalom ügyeinek további vezetése katolikus szempontok szerint történhetett. A *regensburgi birodalmi gyűlésen* a katolikusok már annyira túlsúlyban voltak, hogy a protestáns adminisztrátorok részvétele ellen tiltakozni mertek és ekképp lassan bár, de következetesen katholizálták a német birodalmi gyűlést.

A protestáns fejedelmek és városok most már komolyan kezdtek a protestáns unió eszméjével foglalkozni. Ez azonban hosszas egyenetlenkedés után csak 1608-ban tudott valóra válni. A vezetőszeret a pfalzi választófejedelemség kapta s az unió mindennemű katholizáló mozgalom ellen tíz évre kötött meg.

Hogy a protestánsok uniója nem maradhatott sokáig méltó felelet nélkül, afelett maguk a protestáns fejedelmek sem voltak kétségben. Csakhogy míg a protestáns unió igen gyöngye volt a nagyarányú birodalmi kérdések megvédelmzésére s a protestáns akarat keresztüvitelére, addig a most keletkező katolikus liga erő, befolyás, szervezet szempontjából messze túlszárnyalta a protestánsok szövetségét. Egy tetterős férfiú, Miksa bajor fejedelem állott a katolikusok élére. *Miksa* kitűnő nevelésben részesült. Jezsuiták tanították s nemcsak hitbuzgó katolikus, hanem lelkiismeretes, kötelességtudó fejedelem volt. Rendet teremtett országában, az elharapózott, lelkiismeretlen hivatalnokuralomnak véget vetett s az ország pénzügyeit rendbe hozta. Hadsereget teremtett, erős kézzel uralkodott és a bajor fejedelemséget magas színvonalra emelte. *Miksa fejedelem 1609-ben állott a katolikus liga élére*, amelyben egyesítette a délnémet világi és egyházi fejedelemségeket. Érdekes, hogy ebből a *ligából Ausztriát szándékosan kihagyták*.

Ausztria II. Rudolf idejében.

A Habsburg-ház uralma alá tartozó országok *I. Ferdinánd* halála után nem voltak egy kézben. *II. Miksa* császár kapta Ausztriát, Csehországot és Magyarországot. *Károly* főherceg Stájerország, Karintia, Görz, Isztria és Trieszt kormányzója lett. Ferdinánd főherceg pedig Tirol élére jutott. Ez a felosztás Miksa halála után is érvényben maradt, *II. Rudolf* alatt a fiatalabb főhercegek helytartósági méltóságokba jutottak.

A Habsburg-ház országainak kormányzása azonban ugyanazon elvek szerint történt. Az uralkodóház mindenütt kísérletet tett arra,

hogy az egyházi újításokat elnyomja és a fejedelmi hatalmat a rendek szabadságának hátrányára növelje, mert a rendek szabadsága tette lehetővé a protestantizmus terjedését, a protestantizmus pedig erősítette magát a rendiséget. Az osztrák protestantizmusnak az volt a hátránya, hogy jogai nem törvényekben gyökereztek, hanem Miksa császár személyes szóbeli engedélyében s az osztrák protestantizmus egyházilag alig volt szervezve. Másrészt a katolikus intézmények, nevezetesen a püspöki hatalom, mindenütt fennmaradtak, a kormányzatnak tehát szervezett hatalmi eszközök állottak a rendelkezésére.

A reakció a legkorábban az úgynevezett belső osztrák területen indult meg. Itt Károly főherceg volt a helytartó, aki hajlandónak mutatkozott a felmerült vallási, egyházi ellentétek békés elsímítására. Maga *II. Miksa* császár is irtózott az erőszakos rendszabályoktól, annál inkább, mert *a rendek a török háború költségeit csakis felekezeti engedmények ellenében voltak hajlandók megszavazni, sőt 1569-ben kijelentették, hogy az adófizetést azonnal beszüntetik, ha csak egyellen protestáns lelkésznek is baja esik.* Károly főherceg legalább a nemesség számára biztosította a vallásszabadságot. De a nemesek az engedményeket szaporítani, kiterjeszteni akarták, viszont az uralom az engedmények korlátozására törekedett.

A brucki rendi gyűlésen a stájeri rendek a jezsuiták kilitását követelték és ha ezt nem is, de elérték azt, hogy *Károly főherceg a vallásszabadságot szóbeli engedéllyel biztosította. A protestánsok örömmámorban üsztak, csak hogy elkövették azt a hibát, hogy az engedély korlátait nem vették figyelembe,* aminek folyományaképp a főherceg szigorú megtorló rendszabályokat léptetett életbe a protestánsok ellen. Megtiltotta nekik a külföldi egyetemek látogatását és a katolikus „*hitvédelmi bizottság*”-at erélyesebb eljárásra utasította. Az ő halála után fia, *Ferdinánd*, aki erősen katolikus érzelmű volt, befejezte a katholizáló munkát. Első teendője az volt, hogy Grácból az evangélikus lelkészeket száműzte, utóbb pedig oly értelmű rendeletet bocsátott ki, hogy az összes protestánsok záros határidő alatt vagy térjenek át a katolikus hitre, vagy pedig vándoroljanak ki. A protestánsok szervezete oly hiányos volt, hogy a rendelet ellen nem tudtak védekezni s miután Ferdinánd főherceg a polgári jogok gyakorlatát is a katolikus hittől tette függővé, *1600 augusztus 4-én a protestáns gráciák ünnepélyesen visszatértek a katolikus egyház kebelébe.* Hasonló kényszerrendszabályokkal sikerült Stájerország, Karintia és Krajna visszahódítása is a régi vallás számára.

Ekképp a Ferdinánd főherceg joghatósága alá tartozó vidékről a protestantizmus mondhatni teljesen kipusztult, mert legalább nyíltan senki sem merte magát protestánsnak vallani. Fegyveres ellenállásról szó sem lehetett, mert ennek eredménye úgy sem lett volna. A német protestáns fejedelmekhez intézett segélykérő szöveg hiábavalónak bizonyult, mert a németországi protestánsok is alig bírtak védekezni az ellenreformáció ellen.

Hasonló módon és hasonló eszközökkel kísérletezett a Habsburg-ház a szorosan vett Ausztriában és a cseh-morva területen is. II. Rudolfnak itt kettős célja volt. Egyrészt fejedelmi hatalmát akarta öregbíteni s az összbirodalmat megteremteni, másrészt a katolikus ellenreformációt kívánta győzelemhez juttatni.

Ami a fejedelmi hatalom növelését illeti, ezt úgy vélte elérni, ha a rendek bíraskodási jogát megsemmisíti és minden bírói hatáskört a császár joghatósága alatt egyesíti. Lassanként az egyes tartományok és országok külön alkotmánya ellenére feltétlenül császárhű, igen gyakran külföldi férfiakat juttatott a legfontosabb hivatalokba s a szászvágy által lakott területeket németekkel telepítette be.

A katholizáló munka azonban nem hozott jó eredményeket. Felső és Alsó-Ausztria helytartója kezdetben a hitbuzgó *Ernő* főherceg, majd pedig *Mátyás* főherceg volt. *Ernő* főherceg kezdetben a városok ellen lépett fel. Két rendelettel eltiltotta a protestáns istentisztelet látogatását. Sokkal több eredménnyel dicsekedhetett *Khlesl* Menyhért, *passaui püspök*, *Mátyás bizalmasa*. *Khlesl volt a katholizáló mozgalom látható vezére* s nyíltan követelte, hogy a tartományi városok és helységek lakosai mind térjenek vissza a katolikus vallásra. Egy 1596-ból származó rendelet szerint az egyházi eredetű javadalmak a katolikus lelkészeknek visszaadandók és a protestáns istentisztelet mindenütt beszüntetendő. *Khlesl* minden helységet meglátogatott és mindenütt közvetlenül maga vette át az áttérési nyilatkozatokat.

A munka azonban még nem volt teljes. *A parasztlak lázongásával is meg kellett küzdeni*. A felsőausztriai parasztlak forradalma egyrészt a felekezeti türelmetlenség, másrészt a földesúri önkény ellen irányult. A lázongást részint engedményekkel, ígéretekkel, részint erőszakkal fojtották el. Az ausztriai protestáns földesurak pedig *Tschernembl* Erazmusz báró vezérlete alatt szövetkeztek jogaik védelmére. Felkeresték a protestáns fejedelmi udvarokat, *Rudolf* császárnak pedig kijelentették, hogy erőszakos rendeleteinek „*becsületbeli és lelkiismereti okokból*” nem fognak engedelmeskedni. A katolikus rendek szintén

szövetségre léptek és a császár Khlesl tanácsára a protestánsoktól visszavont minden engedményt. Ezzel elő volt készítve az út az erőszakos döntésre.

Csehországban és Morvaországban hasonló volt az ellenreformáció hatása. Itt is ugyanazon eszközöket alkalmazta az udvar, mint a szorosan vett Ausztriában. Katholikusok, jezsuiták neveltjei, spanyolok és olaszok töltötték be a legjelentékenyebb közhivatalokat és méltóságokat. Császári kegy, spanyol cselszövés és a jezsuiták befolyása annyira hatottak a nemességre, hogy tömegesen tértek vissza a régi egyház kebelébe. Morvaországban nagy hatást keltek *Dietrichstein* Ferenc bíboros lelkes hevültől áthatott egyházi szónoklatai. Kényszert azonban a császári kormány csak 1600-tól kezdve alkalmazott. Ekkor is első sorban a városok ellen fordult. Felelevenítette Ulászló király törvényét, amely szerint csak *katholikusok és utrakvisták* ismertettek el, polgári jogokat csak ezek élvezhettek. Így aztán cseh és morva területen a protestánsok elégedetlenkedése és zúgolódása már határozott mozgalomban kezdett jelentkezni. Igazi veszedelem Ausztriát azonban csak Magyarország részéről fenyegette. Ezeket az eseményeket részletesen más helyütt tárgyaljuk.

Kepler János.

Tudós csillagász volt, II. Rudolf, aki minden titokzatos babonának bolondja volt, őt is meghívta Prágába, mert azt hitte róla, hogy ért a csillagjósáshoz is.

Magában a Habsburg-házban is meghasonlás következett be. *II. Rudolf* hovatovább zárkózottabb lett, uralkodói teendőit jóformán teljesen elhanyagolta s *valóságos üldözési mánia vett rajta erőt*. Elrendelte, hogy körülötte mindenki a legnagyobb csendben legyen. Szobájából alig távozott, fedett sétahelyeket építtetett magának, amelyeket lőrés-

sekkal láttatott el. Fegyveres őrsemek vigyáztak az életére. *Éjjel-nappal, mint valami üldözött vad, járt, kell, szimatolt, keresett, kutalt elbűjt orvátmadók után, majd pedig dühöngeni kezdett és azt kiabálta, hogy a pokol ördögei mind megszállották felséges szemlyét.*

I. Mátyás császár.

II. Rudolfot fegyveres erővel kényszerítette a lemondásra. A Németbirodalom és Ausztria népe sokat várt a reformhajlamú császártól. De terveit a császár nem valósíthatta meg, mert rövid uralkodás után meghalt. Uralkodása idején kezdődött meg a harmincéves háború. II. Mátyás néven magyar király is volt.

Nem csoda, ha ilyen uralkodó sokáig már nem gyakorolhatta a tényleges uralmat és utódáról kellett gondoskodni.

A főhercegek II. Fülöp spanyol király hozzájárulásával a Habsburg-ház fejének Mátyás főherceget ismerték el, aki viszont a rendeknek támogatását igyekezett megnyerni. Ez legkorábban a magyar rendeknél sikerült, kik felette nehezteltek II. Rudolfra, amiért a bécsi és zsitvatoroki béke határozatait csak hosszas vonakodás után erősítette meg.

Mátyás főherceg 1608-ban körülbelül húszezer ember élén Morvaországon keresztül bevonult Csehországba. Ott proklamációt tett közzé, amelynek vezérlő gondolatai voltak: a Magyarországgal való béke, a kormányzat javítása és a megsértett szabadságjogok visszaállítása.

II. Rudolf császár úgyszólván minden támasz, segély nélkül volt Prágában. A cseh rendek tartózkodtak minden tettleges beavatkozástól, Mátyás főherceg pedig egy félóránnyira táborozott Prága előtt. Ilyen körülmények között *II. Rudolf engedni volt kénytelen* és fivére követeléseit teljesítette. *Átengedte neki a cseh királyságot*, elismerte magyar királynak, Morvaország és Ausztria helytartójának, tehát szorosán véve ezeket az országokat Mátyás uralmába engedte át.

A négy ország rendjei formális szövetséget kötöttek jogaik védelmére. Mátyás főherceg pedig kénytelen volt *II. Miksa* türelmi nyilatkozatait elfogadni s a rendek jogait a legkiterjedtebb mértékben biztosítani. Erre Felső-Ausztriában a protestánsok elkobzott templomait mind visszakapták. Mikor pedig Mátyás Pozsonyba érkezett, hogy megkoronáztassa magát magyar királynak, előbb a vallásszabadságot biztosító koronázási feltételeket ismerte el és ennek bizonyítékául a protestáns *Illésházy* Istvánt nevezte ki nádornak.

Hasonló sikereket értek el az ausztriai rendek is. A csehek természetesen szintén részt követeltek az előnyösre változott helyzetből. Ők a cseh tartománygyűlésen *Budovec* és *Thurn* Mátyás gróf ösztönzésére a politikai és egyházi szabadság biztosítását kívánták. Az udvar sokáig ellenkezett, hallani sem akart a cseh követelésekről, de amikor a csehek ideiglenes kormányzatot alakítottak, fegyverkeztek és Sziléziával, valamint Morvaországgal nyíltan szövetkeztek, *II. Rudolf 1609 július 9-én kiadta a híres felséglevelet*. Eszerint a protestánsok vallásszabadságot nyertek, a rendek pedig jogot kaptak arra, hogy templomokat és iskolákat építtethessenek. Végül kénytelen volt *II. Rudolf* a protestáns és katolikus rendek külön egyezményét is jóváhagyni és beleegyezni abba, hogy a katolikusok és protestánsok közötti vitát vegyes bizottság intézze el. *Hasonló felséglevelet kapott Szilézia is*.

Ezzel az eseménnyel az egyházi mozgalom némileg megszűnt, ellenben a politikai irányú mozgalom szünete csak rövid ideig tarthatott. Mátyás főherceg és *II. Rudolf* látszólag ugyanis kibékültek, de a császár titokban bosszút forralt a fivére ellen, aki őt annyira megalázta. Bosszúja megnyilatkozott abban, hogy nem akarta Mátyást utódának elismerni, hanem *Lipót* főhercegnek, a vig életű passauai püspöknek szánta a koronát.

Lipót főhercegnek mintegy tizenkétezer fegyveres zsoldosa volt együtt, akiket a császár részére a jülich-klevei örökségi háború céljaira toborzott össze. A főherceg a csapatot nem bocsátotta el, noha zsoldjukat nem tudta fizetni, mire ezek a zsoldosok a császár szándékát

megtudván Csehországba nyomultak és felkínálkoztak Prágában a császárnak. II. Rudolf már-már hajlandó lett volna a zsoldosokat fivére, Mátyás főherceg ellen harcba bocsátani, amikor a csehek is hirtelen fegyvert ragadtak és harcba elegyedtek a fegyelmetlen zsoldosokkal. Erre a császár a zsoldos sereg zsoldját kifizette s elszéledésre bírta őket, de már későn. *A cseh rendek csapatai megszállották a prágai*

I. Mátyás császár megkoronázása Frankfurtban.

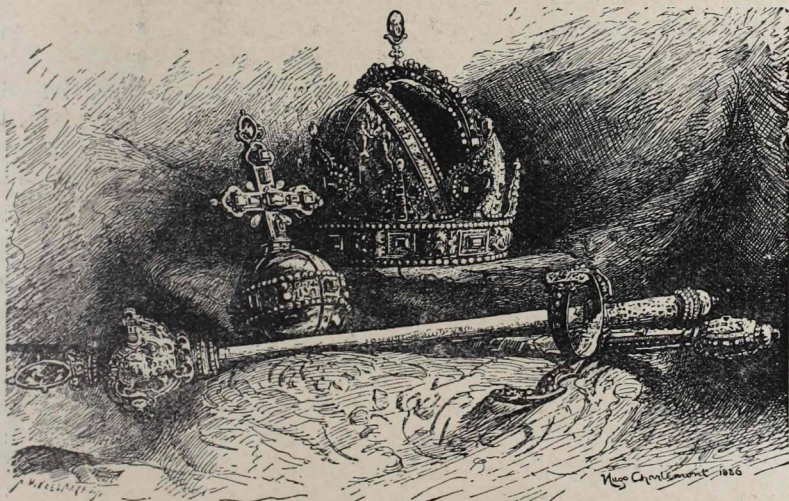
A koronázás a német-birodalom egyházi és világi főméltóságainak jelenlétében nagy fénnel történt meg a császárrá választás után.

Hradsint és a császárt hatalmukba kerítették. Nemsokára megjelent Prágában Mátyás főherceg is.

Mátyás főherceg és a cseh rendek követelésére II. Rudolf dühtől elborultan jelentette ki, hogy a cseh királyi koronáról Mátyás javára lemond. De ugyanakkor beszaladt a Hradsin legbelsőbb termeibe, bezárkózott, hogy ne hallja a cseh nép örömrivalgását. Végre hosszas nógatás, sőt fenyegetés után aláírta a lemondó okiratot, de oly dühös lett, hogy örjöngésében elharapta a tollat, szilkozódott és a Hradsin erkélyéről hangosan átkot kiabált Prágára.

Ezek után már csak az üres császári cím maradt meg II. Rudolf számára. Fokozódott a már korábban jelentkezett örülete, azt tervezte, hogy külföldre utazik és idegen sereg élén hódítja vissza birodalmát. Végre 1612-ben a halál minden tervezésének véget vetett.

Mátyás főherceg lett tehát utóda II. Rudolfnak. Hogy a protestánsok nagyon bizakodtak az új uralkodóban, az előzmények szerint nem volt alaptalan. A német fejedelemségek közül a protestánsok (Brandenburg, Pfalz) csak az esetben helyezték kilátásba Mátyás elismerését császárrá, ha a protestánsok sérelmeit orvosolja, az udvari

Az osztrák koronázási jelvények: korona, jogar, kereszttel ellátott orszájalma és kard

birodalmi tanácsba protestáns férfiakat is bevesz s joghatóságát közvetve a protestáns fejedelmek útján gyakorolja. *Khlesl* Menyhért bíboros, Mátyás császár főtanácsadója buzgó katolikus volta ellenére nem idegenkedett a méltányos megegyezéstől, de a katolikus rendek a leg-
határozottabban ellenezték a protestánsok feltételeinek a teljesítését. Az ellentét protestánsok és katolikusok között mind élesebbé vált és amikor Mátyás a regensburgi birodalmi gyűlésen megjelent, csak a katolikus rendeket látta maga körül. Minden közvetítő indítvány kudarcot vallott, végül maga *Mátyás is a katolikus liga mellé csatlakozott.*

Mindenki háborútól tartott s nem ok nélkül. Khlesl jóakarató közvetítései siket fülekre találtak.

A Habsburg-ház uralma alá tartozó országokban mindenütt elégedetlenség, nyugtalanság jelei mutatkoztak, felekezeti és politikai ellentétek sorakoztak egymás ellen. Teljesen érett volt a helyzet arra, hogy valami nagy, megrendítő esemény következzen be, hogy kitörjön a népek lelkének rettentő vihara.

A három részre szakított Magyarország.

A magyar nemzet története Miksa király idejében.

(1564—1576.).

Nagy bizalommal tekintett a nemzet Ferdinánd halála után új uralkodója, Miksa működése elé.

A nemzet azt remélte, hogy az ő uralkodása a török kérdést végrevalahára megoldja. De csalódott ebben is, mint minden egyéb reményében. Miksa eleinte gondolt is a törökkel való leszámolásra, de előbb János Zsigmonddal akarta rendezni viszonyát. A magyar királyi címért és Erdély birtokáért folyt a versengés s emiatt Miksa és János Zsigmond több ízben háborúba keveredett egymással. Kisebb-nagyobb csetepaték voltak ezek, melyekben hol János Zsigmond, hol Miksa győzött. A török János Zsigmond pártján állott, Miksa mégis folyton provokálta a háborút, ami nemsokára a törökkel is bekövetkezett.

A szultánnak ugyanis az volt a határozott kívánsága, hogy Erdély önálló és független fejedelemség maradjon s Miksa szüntesse be az ellene vezetett háborúkat. Miksa viszont úgy gondolkozott, hogy most fogja megragadni az alkalmat a törökkel való leszámolásra. Össze is gyűjtött százezer főnyi sereget, mely mindenképpen elégnek bizonyult volna arra, hogy a törökre elhatározó csapásokat mérjen. A török hadsereg számra nézve ugyan nagyobb volt a Miksáénál, de sem felszerelés, sem fegyelmezettség dolgában nem vetekedhetett vele.

A hadjárat tehát olyan előjelek között indult meg, hogy a magyar-osztrák csapatok működése elé a legnagyobb bizalommal lehetett tekinteni. Mindjárt a háború kezdetén a budai és fejevári basák Palota ostrománál vereséget szenvedtek. Nemsokára Salm Miklós német vezér a hódoltsági területre tört s elfoglalta Pápát és Veszprémet. Ezek a sikerek mind azt mutatták, hogy az idő alkalmasnak mutatkozik nemcsak védő, hanem támadó hadjárat folytatására is. Csakhogy akkor Miksa hirtelen mást gondolt és hadainak nagy részét Győr alá vonatta

Bécs megvédelmezésére. Pedig Bécsset ezúttal a török nem támadta és szó sem volt arról, hogy a hadjárat Bécs irányában is kiterjesztessék. Ezzel az intézkedésével a haderő legnagyobb részét lekötötte és elvonta Magyarországtól, ami azt eredményezte, hogy a török feltartóztatás nélkül nyomulhatott előre.

Zrínyi Miklós, a szigetvári hős.

Korának egyik legkiválóbb katonája. Szigetvár hősiek védelmében esett el. Tetteit unokája, a költő Zrínyi Miklós énekelte meg egy nagy elbeszélő-költeményben.

A szultán, aki személyesen vezette a hadjáratot, Szigetvár ostromával akar végezni, mert ez az erőd egyike volt a környék legfontosabb várának, melynek bírásától több város és vármegye függött. A várat Zrínyi Miklós kapitány védte. Zrínyi Szigetvár ostromakor már előrehaladottabb korú férfi volt, ötvennyolc évvel a vállán és gazdag hadi tapasztalatokkal. Korának egyik legkiválóbb férfia ő, aki horvát nemzetségből született ugyan, de teljesen magyarrá lett, magyar nevelésben részesült, magyar

szokások szerint élt és egész életét a magyar hazának szentelte. Csáktornyai uradalmában nagy előkészületeket tett a török fogadására és különösen Szigetvárát iparkodott jókarba hozni.

Mihelyt Zrínyi értesült róla, hogy a török Szigetet ostrom alá veszi, nyomban elhatározta, hogy a vár védelmét maga fogja személyesen vezetni. Nagyon komolyan készült a védelemre s így írt Csáktornya-

ról Nádasdy Tamás özvegyének: „Ha az édes haza kedves Nagyságod előtt, küldjön hozzánk néhány gyalog lövészt... Szigetre, hova Isten nevében bezárkóznom eltökélt szándékom, akaráván mindenekelőtt a nagy Istennek s aztán öfelségének és a kereszténységnek s ezen végromlásra jutott édes hazámnak hűségese, állhatatosan, vidám lélek-

Egykorú kép Szigetvár ostromáról.

kel és vérem ontásával, ha sorsom úgy akarja, életemnek veszedelmével is szolgálnom.”

Ezután elkészítette végrendeletét, melyben előre bocsátja, hogy ezt azért teszi, mert ő el van készülve a halálra. Tudatában van annak a nagy hivatásnak, mely a vár védelmét illetőleg reá nehezedik s mivel ezt nemcsak országos érdekűnek, hanem az egész kereszténységre nézve fontosnak tartja, ő úgy fog rendelkezni, amint lelkiismerete és igaz magyarsága diktálják. A vár őrségét kétezeröttszáz magyar és horvát katona alkotta.

A török ostromló sereg hamarosan ott volt már a vár alatt. Éppen jó időben jött. Benn a vár udvarán ekkor ment végbe az a fenséges jelenet, melynél szebbet a magyar történet nem sokat ismer. A vár udvarán állott köralakban a legénység, közepén Zrinyi és a lelkész. A harcosok összegyűltek kapitányukkal együtt, hogy esküt tegyenek a vár védelmére. Az élet számára többé nem léteztek, az eszme katonáivá szegődtek s szívet reszkettető, könnyeket fakasztó az a jelenet, mikor a kétszerötszáz bátor férfi és a kapitányuk esküre emelt kézzel mondta el:

„Isten engem úgy segítjen!”

Csak a vár védelmére gondoltak ezután és erre fordították minden erejüket. A két külső várgyűrűt azonban a rettenetes török rohamokra kénytelen volt Zrinyi föladni.

A nagyvezér most már nem kételkedett többé az ostrom sikerében, ennél fogva követet küldött Zrinyihez a vár átadására. Kedvező válasz esetére a legfényesebb ígéretekkel kecsegtette. Azt ígérte Zrinyinek, hogy neki adja egész Horvátországot, csak juttassa kezére a várat. Válasz helyett a levelet elégették s folytatták tovább a védekezést. A török sem tehetett mást, minthogy a belső vár ellen vonultatta fel csapatait.

A várbeliek jól tudták, hogy egy sem fog közülük megmenekülni és a várat sem bírják megmenteni, de azért hősieks elszántsággal harcoltak.

Miután a rohamok nem sikerültek, a törökök most a bástyák aláadásához fogtak. Először a nagybástyát ásták alá és robbantották fel. Az erős szél a tüzet átvitte a vár többi épületeire s csakhamar egész lángtenger és óriási tűzoszlopok jelezték, hogy a kereszténység hősi védői rettentő helyzetben vannak. Szulejmán még látta Szigetvár felcsapó tüzeit. Súlyos beteg volt már s idegesen várta a végső eredményt.

„Még mindig nem égett ki ez a tűzfészek?” — kérdezte nagyvezérétől, majd haragra lobbanva, újra kitört:

„Nem riad még a diadal kürtje?”

Másnap, mikor a támadó sereg újból hozzáfogott a várfalak megmászásához, Szulejmán már nem volt életben. Vérhasba esett napokkal előbb s éppen, mikor a diadal napját várta, ragadta el a halál. A nagyvezér, nehogy a csapatokra csüggesztőleg hasson Szulejman halála, gondosan eltitkolta a halálesetét s kiadta a parancsot az általános támadásra.

Szigetvár utolsó napjai közeledtek. Hiába küzdött a vitéz őrség

a legnagyobb halálmegvetéssel a falakon, a tűz olyan nagy mértékben terjedt, hogy a belső várat is oda kellett hagyniok. A belső váron túl ott állott még a löporos torony tágas udvarával. Itt készült el a vitéz szigetvári őrség az utolsó harcra. Zrinyi közölte embereivel, hogy két dologról lehet már csak szó. A meghódolásról vagy a dicső halálról.

Egyetlen ember sem akadt, aki a meghódolást ajánlotta volna. A védőőrség készülődött az utolsó kirohanásra. Diszruháját öltötte fel magára mindenki. Zrinyi bíbor dolmányt és könnyű mentét öltött magára, zsebébe pedig a vár kulcsait és száz darab aranyat helyezett.

„Ne mondhasa — szolt a körülötte állóknak — aki levetkőztet, hogy rajtam semmit sem talált.”

Ezután nyakába akasztotta aranyláncát, fejére gyémántos forgójú kalpagját tette és oldalára csatolta ősi szablyáját, mellyel katonai pályáját kezdte. Midőn a kis csapat készen volt, Zrinyi elbúcsúzott bajtársaitól, a zászlót átadta Juranics Miklósnak s megnyitatta a várkapukat. Ugyanebben a pillanatban elsüttette az ágyúkat és katonáival fergeteg módjára kirohant a várból. Emberfeletti küzdelem fejlődött ki a magyarok és a törökök között. Zrinyi és a magyar csapat emberfölötti bátorsággal harcoltak.

Halomszámra hullottak jobbra-balra a törökök s csakis úgy tudtak a vakmerő magyar csapattal elbánni, hogy zárt rendben, tömegenként vetették rá magukat Zrinyire és katonáira. Zrinyi Miklóst sem kerültek el a törökök csapásai. Vértől borítva osztogatta ellenfeleinek halálos vágásait, de csakhamar sebesülten rogyott össze.

Ott hullottak el mellette legjobb vitézei: Juranics, Istvánffy, Csáky, Bajony, Patacsics és a többiek. Az őrségből alig pár ember menekült meg, az is véletlenül. De annál nagyobb volt a törökök vesztesége. Huszonötezer embert vesztettek a szigetvári ostromban. Szigetvár helyett egy rommá lődözött és porig leégett kőhalmazt találtak. Zrinyi még élt, mikor a törökök kezeibe jutott. De órái már meg voltak számlálva.

Bosszúból, hogy nem volt hajlandó a várat feladni, a nagyvezér még az utolsó perceiben is meg akarta gyötörni. Félholt állapotban vitette vérpadra és lefejeztette. Fejét a Győrtől állomásozó osztrák-német táborba küldötte Miksa császárnak ezzel az üzenettel:

„Legbátrabb emberetek fejét küldöm, melyre jövőben is nagy szükségetek lenne.”

A katona és hős vitéz erényei előtt azonban a török is meghódolt. Díszes temetést rendezett a szigetvári hős emlékére s török szokás sze-

rint, miként Szondynál is tették, lobogós hadikopját szúrtak sírhantja fölébe. A szigetvári harc a tizenhatodik század egyik legnagyobb fegyverténye volt, melynek híre futott Európaszerte. Rómában, Bécsben, Lengyelországban és Párizsban egyaránt elterjedt Zrinyi hősiességének a híre, de lehetett a nép közé s hosszú idők múlva is egyre foglalkoztatta a költők képzeletét.

Zrinyi Miklós küzdelmét később hasonló nevű unokája, a költő Zrinyi Miklós egy hatalmas költeményben, az „Obszidio Szigetiáná”-ban, Szigetvár veszedelmében énekelte meg s még a tizenkilencedik században is akadtak költők és drámaírók, külföldiek is, kik az eseményt tolukra vették. A költők mellé sorakozott a festőknek és rajzolóknak egész serege, kik ihletet merítettek abból a nagyszerű küzdelemből.

Mialatt Szigetváriban ezek a nagyjelentőségű események történtek, Miksa császár és öccse, Ferdinánd főherceg a győri táborba vonultak és várták a kedvezőnek mutató alkalmat a törökökkel való megütközésre. Hogy mit értettek kedvező alkalom alatt, bővebben nem fejtették ki, de az eredményekből körülbelül megérthetjük. Bizonyára azt, hogy a törököt valamely védtelen helyzetben megtámadhatják, esetleg, hogy a törököt akkor veszik üldözőbe, mikor fölényük biztosítva van.

A török Szigetvár megvétele után néhány kisebb várat elfoglalt még, de aztán Szulejmán holttestével visszavonult Nándorfejérvárra. Magával vitt a török a rablott prédán kívül mintegy nyolcvanezer foglyot is. Miksa császár is tudomásul vette a török elvonulását s a győri tábor a törökök távozása után széjjeloszlott. Ebben a hadjáratban teljesen kitűnt Miksa császár erélytelensége és gyámoltalan magatartása. Nagy hadsereget tartott készen Győrnél, anélkül, hogy egyetlen ütközetbe bocsátkozott volna.

Ezzel azt érte el, hogy az ország területéből a török ismét tetemes részt kiszakított s az emberéletben olyan károkat tett, melyek még az idegeneket is megdöbbsentették. Természetesnek találhatjuk ilyenformán, hogy a nemzet nem volt Miksa császárral megelégedve. Nem is lehetett, mert attól eltekintve, hogy a nemzeti törekvésekkel szemben még Ferdinándnál is nagyobb közönnyel viseltetett, még jóakaratot sem mutatott a nemzet iránt. Katonai szempontból alkalmatlan volt az ország megvédésére s hogy ez minő súlyos felelősséggel járt, érezhette a török hadjárat után, mikor az egész külföld megbélyegezte gyáva magatartását s abba a helyzetbe hozta őt, hogy eljárását memorandumokban kellett védelmeznie.

Az a hatása mégis volt rá nézve a hadjáratnak, hogy harci szenvedélyét lecsönDESÍtette és katonai ambícióját korlátozta. Miksa rájött arra, hogy a törökkel szemben ő a gyöngébb fél. Politikáját ennél fogva ezentúl kizárólag arra irányította, hogy a békét megkösse és a törökkel lehetőleg egyetértésben éljen.

Erdéllyel, illetőleg János Zsigmonddal szemben nem követte azonban ezt az álláspontot. Itt már háborút akart. S ha az új szultán, Szelim, a Szigetvárnál elhalt Szulejmán utóda nem követeli határozottan a harcok abbahagyását, beláthatatlan időig folyt volna tovább az ellenségeskedés. Szelim közbelépésére az Erdéllyel való harcok megszűntek s létrejött aztán 1568-ban a *drinápolyi béke*, mely nyolc évre véget vetett a hadakozásoknak.

A béke értelmében Miksa császár évi harmincezer arany fizetésére kötelezte magát. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a drinápolyi béke az egész országra kiterjedő nyugalmat hozott.

A tizenhatodik században egészen másként értelmezték a békekötést, hogy nagy hadjáratot egyik fél sem vívott egymással, de a végvárak környékén sohasem szüneteltek a harcok.

A nép számára azonban elviselhetetlen volt a végbeli vidékeken ez a harcos élet. A szerencsétlen népet nyúzta, sanyargatta mindenki s ha csak azt nem akarta, hogy a török még a bőrét is lenyúzza, megadta magát sorsának és a török számára is fizette az adót. Természetes, hogy ilyen körülmények között Miksa császár uralkodásával sem a nemzet, sem a nép nem lehetett megelégedve.

Miksa uralkodásának vége felé az atyjától örökölt negyvenhat magyar és horvát vármegyéből mindössze huszonkilenc maradt tulajdonában s ebből is kizárólagosan csak tizenhat volt az övé.

A többi a török foglalta el, dúlta és pusztította, úgyhogy némely helyen több órajársnyira lakatlanul állottak a falvak. De Miksa még ezt az állapotot is tűrhetőbbnek tartotta a háborúnál s mikor a drinápolyi béke határideje lejárt, nyolc évre újabb békét kötött.

Miksa tudott meghunyászkodni, sőt alázatos és engedelmes is lenni, mikor a hatalmas törökkel állott szemben, de a nemzettel való viszonyában ő volt az erősebb fél. Atyja nyomdokain haladva, a Habsburg politika az ő uralkodása alatt még jobban, sőt a maga egész ridegségében és leplezetlenségében fölébe kerekedett mindennemű országos érdeknek.

A nemzet hiába követelte jogainak elismerését. Kérték, hogyha már ő nem lakik Magyarországon, de még Bécsben sem, ahol könnyen

feltalálhatnák, legalább egyik fiát küldje Magyarországra s legyen gondja rá, hogy utóda a magyar nyelvet elsajátítsa. De Miksa még figyelemre sem méltatta a nemzet jogos kívánságát.

Országos sérelem volt az is, hogy a nádori méltóságot nem töltötte be. Miksa hagyta, hogy panaszkodjanak és deputációzzanak alattvalói. Nem engedte meg a nádorválasztást, hanem maga keresett ki egy helytartót, aki teljesen az ő akaratától függött. Bécsben összpontosította az összes vezető állami hivatalokat, többek között a hadügyieket és a pénzügyieket, amibe a nemzet belenyugodott anélkül, hogy észrevette volna, hogy állami önállóságának e két legfőbb tényezőjéről való lemondása által évszázadokra kiszolgáltatatta magát a Habsburgoknak.

Miksa kormányzatának egyedüli figyelemreméltóbb eredménye az, hogy éveken át tartó viszályok után János Zsigmonddal, ha későn is, de végre rendezni tudta az ellentéteket. Békés Gáspár közvetítésével létrejött ugyanis a speieri szerződés, mely egyúttal Miksának és Jánosnak a török ellen való szövetségét is tartalmazta. Ebben a szerződésben János Zsigmond lemondott a királyi címről s elismerte Miksa felsőbb-ségét. Ellenérték fejében Miksa átengedte Jánosnak Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna és Máramaros megyéket, melyek innen kezdve az erdélyi fejedelemség megszűnéséig Erdélyhez tartoztak. Miksa még arra is kötelezte magát, hogy János Zsigmondot összeházasítja egyik közeli rokonával, illetőleg unokatestvérével, Mária bajor hercegnővel.

A házasság azonban nem történhetett meg, mert János Zsigmond a speieri szerződés megkötése után félév múlva harmincéves korában meghalt. Vele a Zápolya-család utolsó férfisarja hunyt el.

János Zsigmond uralkodása alapján véve eredményesnek volt nevezhető. Nem volt nagy tehetség, nem voltak kiváló tulajdonságai, de néhány intézkedésével emlékezetessé tette szereplését.

Az unitárius vallás az ő támogatása révén terjedt el Erdélyben s az ő érdemeihez fűződik, hogy a vallási liberalizmus az 1567-iki tordai országgyűlésen diadalt aratott és az erdélyi törvényhozás Dávid Ferenc lelkesítő beszédének hatása alatt a vallásszabadságot, megelőzve Európa összes államait, törvénybe iktatta. Ezenkívül nemzeti erejében is gazdagodott a fejedelemség. A székelyek kiváltságait az állam érdekeivel összhangban rendezte, Udvarhelyen két várat építtetett s végül a törvényhozás és a közélet nyelvében a latin helyett a magyar nyelv elsőségét biztosította.

János Zsigmond halálával a megürült fejedelmi szék betöltéséről kellett gondoskodni. Az erdélyi rendek Gyulafehérvárott a kiváló

tehetségű Báthory Istvánt választották meg fejedelmükké, aki egyike volt kora legkiválóbb embereinek. A választást a török udvar és

Báthory István.

János Zsigmond halála után az erdélyi rendek egyhangúlag fejedelmé választották. Békés Gáspárt, aki lázadást szított ellene, leverte. Kiváló uralkodó volt, Erdély szépen fejlődött alatta. Báthoryt később megválasztották lengyel királlyá is. Titkos terve az volt, hogy Lengyelország és Magyarország között erős államszövetséget alkot a törökök és a németek ellen.

Miksa is tudomásul vették, habár az utóbbi egyelőre tartózkodóan viselkedett.

Miksa császárt ez időben teljesen elfoglalták a trónutódlás gondjai. Hosszabb ideig betegeskedvén, elhatározta, hogy még életében megválasztatja idősebb fiát, Rudolfot Magyarország királyává. A rendek készséggel teljesítették Miksa óhajtását, mert bíztak benne, hogy Rudolf mint ifjabb király, a választás után Magyarországon fog megtelepedni. A koronázási ünnepély Pozsonyban ment végbe. A szertartást Verancsics Antal, kora egyik legjelesebb diplomatája és tudósa, egyébként esztergomi érsek végezte. Miksa császár és az udvar nagyon meg volt elégedve a rendek kezességével. Az egyházi szertartás után nagy lakoma következett. Ekkor történt, hogy Balassa Bálint, a lantos költő a felségek nagy tetszése mellett ellejtette a juhásztáncot. Az udvar aztán eltávozott Bécsbe, de az ígéretekéből, mint már annyiszor történt, semmi sem valósult meg.

Zsigmond lengyel király közbejött halála Miksa kétszínű politikáját az erdélyi fejedelemség iránt ismét kiélezte. A lengyel koronát Miksa második fiának, Ernő főhercegnek szeretne volna megnyerni. A lengyelek rokonszenve azonban Báthory István felé fordult, aki, nehogy az erdélyi fejedelemségben való pozícióját gyöngítse, nem vett részt a küzdelemben. Miksa nem méltányolta mégsem Báthorynak ezt a figyelmességét s miután fia elesett a lengyel koronától, Báthoryt pedig az erdélyi fejedelemségben nagyon is önállónak látta, Békés Gáspárt szeretne volna a fejedelmi székbe ültetni.

Miksa titkos pártfogása tudatában Békés Gáspár fellázította a székelyeket, majd hadsereget szervezett és Báthory ellen indult. Kerelőszentpálnál találkozott a két sereg. Báthory itt szétverte Békés hadait, a győzelem után pedig több pártütőt kivégeztetett. A kivégzésre kerülők között volt Pókai János és Péter, kiknek tragédiáját Gyulai Pál „Pókainé” című költeményében örökítette meg. Az özvegy Pókainé kétségbeesve hallotta a fiáról szóló ítéletet. Térdencsúszva könyörgött Báthory előtt, hogy kegyelmezzon fiainak, de amit elért, kétségbeesését még jobban fokozta. Báthory István az egyik fiúnak megkegyelmezett s az anyára bízta az életben maradó kiválasztását. A kegyetlen ítélet örjítő kínokat okozott az anyának.

A rokonok elintézték aztán úgy a dolgot, hogy Pókainét őrizet alá vették s maguk léptek közbe az ifjabb fiú, Péter érdekében. Báthory István szilárdan megmaradt ítélete mellett és az idősebb János lefejeztette.

Békés Gáspár lázadásának leverése után Báthory Istvánt csakhamar más szerencse is érte. A lengyel rendek ugyanis királyukká választották s 1575-ben megkoronázták. Báthory ekkor Medgyesen ország-

gyűlést hívott össze s annak hozzájárulásával a teljes hatalmú vajdai méltóságba bátyját, Báthory Kristófot nevezte ki, ő maga csupán a fejedelmi címet és a jövedelmek egy részét tartotta fenn magának.

Miksa császár nem tehetett semmit Báthory megválasztása ellen. Különben is már gyöngülni kezdett s mindjobban került a súrlódások kiélesítését.

Miksa uralkodásának egy szomorú emlékü szociális mozgalmáról keli még e helyt néhány szót szólnunk. A parasztság Miksa uralkodása alatt három ízben is fellázadt földesurai ellen. Miksa nem sokat törődött ezekkel a népmozgalmakkal s úgy látszik érzéke sem volt a szociális bajok orvoslása iránt.

A mozgalom egy Tahy Ferenc nevű nemes szomszédvári uradalmában kezdődött. A földesúr és jobbágysai között már évek óta tartó viszály volt, de sem a megye, sem a király nem akarta a jobbágyság sérelmét orvosolni. Végre a kormány a veszprémi püspököt küldte ki az eset megvizsgálására, kit Tahy Ferenc szomszédvári kastélyában a legnagyobb nyájassággal fogadott s miután hízelgéssel, szép szóval őt a maga pártjára nyerte, kivitte, hogy a püspök az ügyet további elbírálás végett a megyei gyűlés elé terjessze, melynek Draskovich püspök volt az elnöke.

Miután a parasztok látták, hogy igazságot itt nem nyerhetnek, kijelentették, hogy ők Tahyt urukul nem ismerik el, küldjön azonban a király bárkit helyette, annak készséggel szolgálni fognak. Ezt Tahy és párthívei arra használták fel, hogy a gyűlést a parasztok ellen hangolták és azt a határozatot hozatták a parasztok ellen, hogy hűtlenségben bűnösöknek találtatván, házaiktól és földjeiktől megfosztattnak és száműzetnek. Erre a határozatra kitört aztán a lázadás.

A szomszédvári uradalom jobbágysainak példájára a kulpavidéki, majd a stájer parasztság is fellázadt és közösen szervezkedve, Gubecz Máté vezérlete alatt megkezdte a nemesi uradalmak dülését. Lehettek összesen vagy tizenötezren, kiket a végvárak és Károly főherceg katonái azonban csakhamar levertek. Miként a Dózsa-féle lázadásnál történt, a Gubecz-féle felkelés leveretése után is borzasztó bosszúállás következett.

Több órajárásnyira felégetett falvak és az országutak mentén húzódó fákra akasztott parasztok holttesteai hirdették a nemesek kegyetlen ítéletét.

E szomorú eset után Miksa császár még csak három évet élt, jobbra betegeskedések között s 1576-ban meghalt Regensburgban. Bár ő maga

érzelmeinél fogva a protestánsok felé húzott, az új vallásfelekezet elismeréséért semmit sem tett. Ő inkább egyéni kérdésnek tekintette magára nézve a protestantizmust s megelégedett azzal, hogy ebbeli szimpátiájának családi és bizalmas körben kifejezést adjon. Halálos ágyán testvérhúga, Anna főhercegnő megkérdezte:

„Nem akar-e gyóntatót hívni?”

Miksa elutasította az ajánlatot s szilárd meggyőződéssel felelte:

„Már meggyóntam a menyeyi papnak.”

A vallás dolgában liberális uralkodó volt, de a liberalizmus nála magánüggvé alakult, melyből az országnak nem volt semmi haszna. De más tekintetben sem volt áldásos uralkodása. A nemzet érdekeit semmibe vette s mivel nemcsak erélytelen, hanem közönyös is volt az országos bajokkal szemben, elharapózott alatta a nyomor és a pusztulás. A Habsburg-politika az ő uralkodásával még jobban tért hódított és hatalmas erővel tartotta vasláncai között a nemzetet.

Rudolf uralkodása.

(1564—1608.)

Reményteljes várakozások között indult meg Rudolf uralkodása, de nagy csalódásokkal végződött. Mint ember s mint uralkodó, egyike volt a legkülönösebbeknek, akik valaha a Habsburgok trónján ültek. Jellemének alakulására nagy befolyással volt az a körülmény, hogy II. Fülöp spanyol király udvarában nevelkedett.

A spanyol udvarban mindenekelőtt túlzó katolikus nevelésben részesült, de a vallásosság azért nem hatotta át egész lelkületét, hanem csak a felületét borította be. Mert emellett, hogy az egyház emberének vallotta magát, nagy hajlama volt olyan dolgokhoz, melyek a vallásossággal nem férnek meg. Babonák rabja, túlvilági szellemek kutatója s másféle kuriózumok kedvelője volt s mindezek mellé nagyfokú érzéki-ség tartotta hatalmában.

Már korán, uralkodása elején visszahúzódott prágai kastélyába az állami ügyek elől, hogy romlott erkölcsű udvara társaságában és az alkímia meg az asztrológia titkainak kutatásában keresen szórakozást.

Mialatt országaiban a legnagyobb inség dúlt, ő az aranycsinálás titkának vagy a bölcsek kövének feltalálására fordította minden erejét s megszámlálhatatlan milliókat pocsékolat el, miközben katonáit sem fizette, sőt az állampénztárt is a legrendetlenebb állapotok között hagyta.

Mindent végzett, csak egyedül azt nem, ami legfőbb kötelességét alkotta. Éveken át elmerült az óracsinálás mesterségébe, a festők és művészek műveinek csodálatába és az olyan bűvös tükrök készítésébe, melyekből a jövőt, sőt ráadásul még a legtitkosabb gondolatokat is meg lehet tudni. Midenzt nagy szenvedéllyel, néha a beszámíthatatlanság örületével végezte, az országot pedig rábízta tanácsosaira.

A magyar nemzet irányában Rudolf, miként elődei, nem mutatott semmi jóindulatot. Hogy uralkodását háborús zaklatásoktól megkímélje, sietett a török szultánnal 1576-ban nyolc évre a békét megkötni. S hogy a kormányzás gondjaitól szabaduljon, Magyarország kormányzását Ernő főhercegre, Horvátországot pedig Károly főhercegre bízta. Egyszer-kétszer még mutatta magát Bécsben és Pozsonyban, de már 1583-ban bezárkózott prágai kastélyába, hogy a bűvös tükrökben kutassa továbbra is, hogy mit rejt a jövő s mik az emberek legtitkosabb gondolatai.

A rendek csupán annyit tudtak kivívni, hogy Rudolf 1587-ben országgyűlést hirdetett, melynek tanácskozásai után az udvar elé terjesztették a nemzet sérelmeit. Ezek a sérelmek olyan követelésekből állottak, melyek a magyarságnak a kormányzat vezetésére való befolyását célozták. Nevezetesen azt kérték a rendek: a magyar nemzet a saját törvényei szerint kormányoztassék, az állami tisztségeket magyarok viseljék, a nádori méltóság töltesse be, önálló magyar tanács alakíttassék, mely belügyi, igazságügyi, hadi, pénzügyi dolgokban a vezetés jogával élhessen, végül a király vagy helyettese az év bizonyos szakában Magyarországon tartózkodjék.

Az országgyűlésen nagyobb akadályok nélkül keresztülment a rendek kérelme, de csak azért, hogy annál könnyebben megszavazzák az adókat.

Rudolf és kormánya gondoskodott aztán arról, hogy ezek a kérelmek teljesedésbe ne mehessenek. Pedig voltak bizalmasai közül is többen, akik figyelmeztették az elkerülhetetlen reakcióra, ha a kérelmeket nem teljesíti, de német tanácsosai elleneztek a reformokat, Rudolf szintén ellenük volt s nemhogy azokat megvalósította volna, hanem öt évig most már országgyűlést sem hívott össze. Az öt év múlva megtartott országgyűlésen a rendek ismét megújították sérelmeik felpanaszolását, hanem az ellenállást a küszöbön levő török háború miatt nem folytatták. A török elleni védekezés egy táborba terelte őket az uralkodóval, kinek a pénzsegélyre vonatkozó kívánságát is készséggel megszavazták.

A háború kitörésének Rudolf gyámoltalan politikája volt az oka. A bécsi udvar óvatos, passzív és tehetetlen magatartásából a török azt a következtetést vonta le, hogy Rudolf fél a háborútól s ebben a feltevésében az osztrák császárság ellenségei siettek még jobban megerősíteni. Rudolf kénytelen volt tehát maga is szövetséges után nézni s mindennek előtt Erdélyre gondolt.

Báthory István fejedelemsége alatt Erdély egy darabig nyugodt

Báthory Kristóf.

Bátyja volt Báthory Istvánnak. Midőn ez lengyel királlyá lett, az erdélyi rendek őt választották fejedelemmé. Vallási dolgokban türelmetlen, egyébként igazságos, lelkiismeretes fejedelm volt. Az egykorúak följegyzése szerint az ő kormányzása alatt volt legboldogabb Erdély.

viszonyok között fejlődhetett, de amióta Báthory lengyel király lett, a fejedelemség pénzügyi háztartását és katonai erejét nem egyszer súlyos válságokba vitte azáltal, hogy lengyel koronája érdekében Erdély támogatását használta föl.

Elégedetlenség kezdett lépni ellene amiatt is, hogy eddigi liberális valláspolitikáját a jezsuiták befolyása alatt lassanként megváltoztatta és utódát, Báthory Kristófot titokban arra buzdította, hogy lépjen fel erélyesen az új vallás ellen. Pedig az új vallás nem is egy, hanem három, sőt négyféle formában is terjedni kezdett ekkor Erdélyben. A lutheristák és kálvinisták mellett megvolt az unitáriusok szektája is, sőt a székelyek között egy egészen új-

fajta hitvallás, az Eössy András által alapított szombatosság hódított, mely elveit a zsidó hitelvekre vezette vissza azzal a különbséggel, hogy az istentisztelet nyelvül a magyart alkalmazta.

A zsidókkal, vagyis szombatosokkal szemben igen szigorúan lépett fel a kormány, holott az elkeseredés kergette a székelyeket az új hit karjaiba. Mindezt nem akarta figyelembe venni Báthory Kristóf, sőt az unitarizmus ellen is üldözést indított. Az 1579-iki országgyűlésen Dávid Ferenc, az unitáriusok erdélyi vezérembere kénytelen volt személyesen megjelenni a rendek előtt, hogy az ellene emelt vádak alól

tisztázza magát. Súlyos betegen jelent meg Dávid Ferenc az országgyűlésen, olyan elgyöngült állapotban, hogy még annyi ereje sem volt, hogy védelmét a maga szavaival elmondhatta volna. Mikor a gyűlésterembe bevitték, ereje még jobban elhagyta és csak úgy tudta védekezését a rendek elé terjeszteni, hogy mások fülébe súgta mondanivalóit, melyeket aztán elvtársai a maguk szavával tolmácsoltak. Habár fenyegetés volt az ősz agitátornak elvei mellett való szilárd kitartása, védekezésének mégsem lett eredménye. Báthory Kristóf börtönre ítélte Dávidot, aki a dévai börtönben nemsokára vértanuhalt szenvedett.

Báthory István és Kristóf ezzel azonban még nem elégedtek meg, hanem ebben az évben még tizenkét jezsuitát bocsátottak be Erdélybe. Az országgyűlés nem tiltakozott ez ellen sem, a jezsuiták tehát zavartalanul folytathatták működésüket s ők térítették meg ifjú Pázmány Pétert is, aki később a katolicizmus vezére lett. Az erdélyi fejedelemség életében újabb fordulat jelentkezik, mikor a betegeskedő és halálát váró Báthory Kristóf fiát, Zsigmondot, aki akkor nyolcéves volt, vajdává választatta (1581.). Báthory Kristóf ez év augusztus havában meg is halt s kiskorú gyermeke mellé a rendek Csáky Dénest, Boeskey Istvánt, Kovacsóczy Farkast és Kendy Sándort nevezték ki gyámokul.

Két év múlva Kendy elnöklete alatt Kovacsóczy és Sombory vették át a gyámságot, majd Giczy János nagyváradi kapitány, aki abban a szellemben kormányozta a fejedelemséget, ahogyan Báthory István számára megszabta. Csakhogy Báthory István 1586-ban elhunyt, Giczy pedig lemondott a gyámságról, minek következtében a rendek a jezsuiták befolyása alatt Báthory Zsigmondot nagykorúsították és elismerték fejedelmüknek.

Giczyvel az élén egy párt azon volt, hogy az országos érdekek miatt gyámságot az országgyűlés tovább is fenntartsa, de a többség kezébe adta a tizenhét éves Zsigmondnak a hatalmat azzal a kikötéssel, hogy a jezsuitákat távolítsa el az országból és az egyházi személyeknek tiltsa meg a nemesi jószágok birtoklását. Giczy könnyelműnek ítélte a rendek eljárását és baljóslatú szavakban adott kifejezést aggodalmainak.

„Kezébe adtátok a gyeplőt — mondta — de majd nagyon megbánjátok.”

Jóslata be is teljesedett. Zsigmond kitiltotta ugyan a jezsuitákat, de csakhamar egyenként visszahívta őket. Mikor pedig már itt voltak, nem lehetett ellenük semmit sem tenni. Befolyást szereztek Báthory Zsigmondra, megfészkelték magukat és a vallási ellentéteket az amúgy is többhitű országban jobban kiélesítették, mint valaha.

A hosszú háború.

A történelem hosszú béke kora címen jelöli meg azt az időszakot, mely a drinápolyi béke kezdetétől, 1568-tól 1593-ig, vagyis huszonöt esztendőn át tartott. Hogy a béke fogalmát miképpen kell értelmezni a tizenhatodik században, már előzőleg elég bőven kifejtettük. Rendszeres nagy hadjáratot ugyanis egyik fél sem vívott egymás ellen ezalatt, de ami a végbeli csatározásokat, betöréseket és rablásokat illeti, azok szakadatlanok voltak.

Az 1593-tól kezdődő és közel másfél évtizedig tartó időszakot a történetírás a hosszú háború névvel tartotta emlékezetben, annak jeléül, hogy Magyarország újból nagy hadikészülődések és háborús mozgalmak színtere. Rudolf békepolitikáját Konstantinápolyban a háborútól való félelemmel magyarázták, minek folytán a katonai párt egyre sürgette a hadjárat megindítását. A harci párt igazi mozgatója, Szinán basa a nagyvezéri állást újra elfoglalta és III. Murad szultánt könnyű szerrel rávette a háborúra, mely még ez év folyamán kezdetét is vette.

Egy kis jelentőségű eseménnyel indult meg a háború. Szinán basa rendeletéből Hasszán boszniai basa ostrom alá vette ugyanis Sziszeket és Szlavóniába is betört. A királyi sereg kemény ütközet után nagy erővel visszaverte a törököt, ami olyan izgalmat keltett Konstantinápolyban, hogy az egy évvel előbb megkötött béke felbontásával Szinán basa parancsnoksága alatt nagy hadsereg vonult fel az ország elfoglalására. Százötvenezer emberből állott a török hadsereg, mellyel Szinán basa átkelt a Dráván s miután néhány várat bevett, seregének zömével a tél elől Nadorfejérvárra húzódott.

Ezalatt a királyi seregnek Komárom körül összpontosított és Hardeck gróf vezérsege alá rendelt csapatai Székesfehérvár körül megkezdtek a török támadását. Pákozdnál heves csata folyt, mely a királyi sereg fényes győzelmével végződött. Tízezer török veszett oda ebben az ütközetben. De eközben folyt a harc más pontokon is, mint Szabadkán, Füleken, Dévénynél, Kékkön, Hajnácskőn, Hollókőn, mindenütt a királyi sereg győzelmével.

Biztosra lehetett venni, hogy a következő évben is folytatódni fog a háború, mihelyt a hadviselésre alkalmatlan téli időszak elmulik. Rudolf ezelatt iparkodott a külföldtől és Magyarországtól minél nagyobb segílyt szerezni a háború céljaira. Mind a két helyről részesült elég nagy támogatásban. Magyarországon az áldozatkészség olyan nagy

mértékben nyilatkozott meg, hogy nemcsak nagymennyiségű pénzt szavaztak meg, hanem önkéntes csapatok is keletkeztek, melyek lelkesedéssel vonultak a táborba, hogy a kereszténység és Magyarország nagy érdekeit megvédelmezzék.

A külföldi és itthoni segély, a nép áldozatkészsége és a nemzet lelkesedése azonban nem sokat használt Rudolf lelkiismeretlen kormány-

III. Murád szultán.

Uralkodását azzal kezdte, hogy megölette öccsét. Kegyetlen zsarnok volt, de hadjáratainak vezetését rábízta hadvezéreire s ő maga a harem örömeinek élt. Uralkodása idejére esik a hosszú hadjárat, midőn Magyarország közel huszonöt éven át háborúskodott a törökkel.

zata miatt. Az államkincstár üresen állott, mert a befolyó pénzeket Rudolf továbbra is a maga szeszélyeinek kielégítésére fordította, az állami vagyon kezelői pedig annyit loptak, amennyit éppen akartak. Hogy a kincstár mégse maradjon üresen, hűtlenségi pörököt indítottak, a cseh és a magyar főurak ellen s az elkobzott főúri javakból földöztek a hiányokat, de még így sem tudták a pénzügyi zavarokat megszüntetni. Az újabb török háború ilyen körülmények között az országot készületlenül találta pénzügyi és katonai tekintetben is, pedig talán sohasem lett volna olyan kedvező alkalom a törökkel való leszámolásra, mint

éppen most, mikor a török harci vitézség és világhatalmi erő már évek óta hanyatlásnak indult.

Rudolf személyesen nem vett részt a hadjáratok egyikében sem. Ő csinálta tovább óráit, kutatta a bűvös tükörben a jövőndőt, főzte az aranyat, országainak katonai védelmével pedig nem törődött. Magyarország hadi igazgatását Mátyás főhercegre, Tótországot és a szomszédságban levő örökös tartományokét Miksa főhercegre bízta. Egyik sem volt valami kiváló hadvezér, sőt még a közepes mértéket sem ütötték meg. Egykorú feljegyzések elfogulatlan adataiból tudjuk, hogy Mátyás főherceget nagyfokú erélytelensége és teljes járatlansága tették képtelenné a vezéri hivatás betöltésére. Ő annyira elnéző és gyámoltalan volt, hogy semmiféle mulasztást vagy bűnt nem büntetett.

Táborában ennél fogva mértéktelenül elharapózott a fegyelmetlenség. Nem mult el nap, hogy a táborban emberölés ne történt volna. A magyarok és az idegen nemzetiségű katonák között állandó volt az ellenségeskedés, mely néha majdnem csatákká fajult. A fegyelmetlenség és a rend teljes hiánya hozta magával, hogy a táborban elharapózott a részegeskedés, szerencsejáték, paráznság s ennek folytán az igen súlyos betegségek. „Nem a szent Istennek, de még a jámbor embernek is iszonyú vala itt maradni” — mondja az egykori tudósító.

Mikor Szinán basa Győrt megszállotta, a királyi sereg alig egy-két órányira tőle tétlenül vesztegelt a táborban. Az egykori tudósító szomorúan jellemzi a királyi táborban uralkodó állapotokat. „Valamit a tanácsban végeztek reggel, délig az elbomlott. És amit délután végeztek, estig az elbomlott. A hadnagyokkal (a magyar csapatok vezetőivel) nem tanácskoztak. A hadakozó tanácsot Ungnád Dávid (egy részegeskedéséről és garázdaságáról híres királypárti), a társaival és ifjú főhercegek alkották. Laknak, vigadnak vala az ifjú kapitányok. Gondot egyik sem visel vala. Dúlás, fosztogatás, szegény ember nyomorogatás bővelkedik vala a táborban... *az isten kiméne közölök, megvakítá őket.*”

Egy szellemekkel társalkodó, beteges hajlamú, lelkileg és testileg degenerált uralkodónak a hadserege ez, mely nem ismeri a fegyelmet, mert föllebbvalói sem nőttek fel ennek a szellemében. Nem ismeri továbbá a méltányosságot, de a célszerűséget sem, mert vak elfogultságában a magyarokat mindenütt háttérbe iparkodik szorítani, a vezéri állásokban mellőzi, hogy protekciós embereket állítson helyükbe, kik a törökkel való hadakozás módját nem értik és az ország bajait szívükön egyáltalában nem hordják.

Rudolf rajta volt, hogy az erdélyi fejedelemmel, Báthory Zsigmonddal hozzon létre szövetséget. Báthory Zsigmond sok tekintetben hasonlított Rudolffhoz. Jellemére és lelkületére nézve ő sem volt normálisnak nevezhető.

Báthory Zsigmond.

Báthory Kristóf fia volt. Ingatag jellemű uralkodó volt, aki Erdélyt egyik válságból a másikba vitte. Tanácsosaira hallgatva szakított a törökkel s Rudolf császár kegyeit kereste. Sikeres harcok a török és a havasalföldi vajda ellen. Feleségétől való elválása után lemondott a fejedelemségről s pap akart lenni. Erdélyt az oppelni hercegségért felajánlotta Rudolffnak. Mikor ismét visszatért Erdélybe, Mihály vajda kiűzte onnan.

Könnyelmű, amellé zsarnok volt, aki a szerencse napjaiban kegyetlen is tudott lenni azok iránt, akik érdekei ellen cselekedtek, de a szerencse elpártolásával a gyávaság éppen úgy hatalmába kerítette.

Erdély pénzügyei rendben voltak, mikor ő került a fejedelmi székbe, mégis már az első években kiürült a kincstár, mihelyt a hatalmat önállóan gyakorolta. Udvara tele volt külföldi művészekkel, bohócokkal, könnyelmű nőkkel, akikre a fejedelemség nagy jövedelmét könnyelműen elpazarolta. Politikája sem felelt meg Erdély érdekei-

nek. A jezsuiták olyan nagy befolyást gyakoroltak rá, hogy Rudolffal szövetséget kötött. A rendek körében ez a szövetség, mely az ő akaratuk és hozzájárulásuk nélkül történt, nagy visszaféltetést keltett. Hiszen tudták, hogy Rudolfftól mit lehet várni és azt is, hogy a törökkel való kikezdés minő következményekkel járhat.

Az országgyűlés ezek figyelembevételével azt a határozatot hozta,

hogy Erdély semleges marad és Rudolf-fal mindaddig nem szövetkezhetik, míg Budát, a magyar fővárost és a legfőbb török erősséget vissza nem foglalja. Az országgyűlés tiltakozása annyira megfélemlítette Báthory Zsigmondot, hogy unokatestvére, Báthory Boldizsár javára

Esztergom ostroma.

Mannsfeld Károly gróf vezérlete alatt kezdte meg a királyi sereg a török kézen lévő Esztergom ostromát. Mannsfeld halála után Mátyás főherceg folytatta a vár ostromát, amely végül az ostromlók kezébe jutott.

leköszönt s külföldre költözött. De ez az elhatározása nem tartott sokáig, mert rövid idő múlva visszatért, lemondását visszavonta és Bocskay István segítségével elfoglalta a trónt. Most, hogy biztosítva látszott hatalma, kegyetlenül rátört ellenségeire. Kendy Sándort és társait a kolozsvári piacon lefejeztette, Kovacsóczy Farkast és Báthory Boldizsárt pedig a szamosújvári várba záratta és később megfojtatta. A ki-

végzetek után nagy vagyon maradt hátra, melyeket mind elkobzott. Százhusz mázsánál jóval több ezüstöt szedett így össze s mikor egyéb javaik is az ő kezére kerültek, dicsekedve említette:

„Most már van pénz a háborúra.”

Az erdélyi rendek most már nem merték tovább ellenezni Báthory és Rudolf szövetségét s kimondták, hogy Erdély a töröktől elszakad s a magyar korona fennhatósága alá tér. Hogy a szövetség jóra nem vezet, a rendeken kívül a külföld is tudta, de Báthory Zsigmond nem hallgatott senkinek a tanácsára. A jezsuiták uralkodtak rajta és a nagyra-vágyás, melyet a Rudolf-fal való szövetkezés által akart kielégíteni. Címekre, előkelő összeköttetésekre vágyott s ezeket előbbrevalóknak tartotta az erdélyi fejedelemség érdekeinél, holott ezzel a szövetséggel a sirját ásta meg Erdély önállóságának.

A háborút azonban most már több reménnyel folytathatta Rudolf, hogy az erdélyi fejedelem szövetségét megnyerte. A szövetség ellenében Báthory Zsigmond római birodalmi fejedelem címet és Mária Krisztina főhercegnő kezét kapta jutalmul. A hadi készülődések pedig nagy arányokban folytak. A tizenhatodik században ismeretlen a hadviselés mai módja. Télen sohasem voltak háborúk. A csapatok ilyenkor téli szállásaikra vonultak és csak a tavasz vagy a nyár kezdetével léptek ismét a harctérre az őszi beálltáig, ami a következő évig ismét véget vetett a hadjáratnak. A háború sikere főleg attól függött, hogy ki a hadvezér és milyen képességekkel tudja a kedvező helyzeteket kihasználni.

A magyarok közül, akik úgyszólván gyermekségük óta a törökökkel való hadakozásban nőttek fel, volt számos kiváló képességű hadvezér, mint Pálffy Miklós, Zrinyi György, Nádasdy Ferenc, Erdélyben pedig Bocskay István. De Rudolfnak ezek nem kellettek, mert magyarok voltak. Ennélfogva a királyi sereg vezetői leginkább idegenekből, németekből, franciákból vagy olaszokból kerültek ki. Ilyenek voltak Hardeck, Mannsfeld, Schwarzenberg, Rusworm, Merloer, Básta, Belgiojoso. Voltak közöttük, akik jelesen megfeleltek feladatainak, de voltak számosan és ezek alkották a többséget, kik a magyar vezéreknek nyomába sem léphettek.

A hadiszerecnse még nem pártolt el ugyan ebben az évben a királyi sereg zászlóitól, de már súlyos vereségek érték különösen Győr elvesztésével. Szerencsére a csorbát gróf Mannsfeld Károly, az új fővezér kiköszörülte s Esztergomot, Vácot, Párkányt és Visegrádot fényes eredménnyel ostromolta. A sikerek okát annak lehet főképpen tulajdo-

nítani, hogy a török haderő meg volt oszolva és egyik nagy részét Báthory Zsigmond tartotta lekötve. Báthory ugyanis mikor Rudolffal szövetséget kötött, nemsokára a moldvai és románországi vajdákkal is szövetségre lépett olyan értelemben, hogy a vajdák főembereikkel

Párkány bevétele.

Esztergom ostroma idején Pálffy és Nádasdy kapitányok rövid ostroma után elfoglalták Párkányt a töröktől.

egyetemben meghódoltak neki és elismerték az erdélyi fejedelem hűbéri főhatóságát.

A két vajda Zsigmond előleges tudomása és hozzájárulása nélkül semmit sem tehetett, hadba nem indulhatott, adományokat nem osztogathatott, külső államokkal nem tárgyalhatott, ezenkívül az erdélyi országgyűlésen képviseltetniök kellett magukat. Báthory Zsigmondot kalandos tervek izgatták. Miután a román és moldva szövetséget létre-

hozta, azzal az eszmével foglalkozott, hogy bevonul Bulgáriába és egyenesen Konstantinápolyt fogja megtámadni. Ámde szövetségese Rudolf-fal és a vajdákkal kitudódott és a török szultán Szinán nagyvezér parancsnoksága alatt a fősereget ezúttal nem Magyarország, hanem a

Visegrád bevétele.

Esztergom és Párány elfoglalása után a királyi sereg Visegrádot is megostromolta és heves harc után visszafoglalta a töröktől.

Havasalföld és Erdély ellen küldte. Báthory Zsigmond maga is megvette az előkészületeket a török fogadására. Nagy haddal vonult a Havasföldre és több ütközetben megverte a nagyvezért, kit Bocskay István a Dunáig üldözött s itt újabb harc után Gyurgyevót is elfoglalta a töröktől. Ugyanekkor Borbély György vezér a temesvári basát verte meg és Lippa és Gecső várakat visszafoglalta a töröktől.

Tagadhatatlan, hogy Báthory Zsigmondnak ez a fegyverténye nagyjelentőségű volt, mert az első eset volt évek óta, hogy keresztény fejedelem elhatározó diadalt aratott a török felett. De a győzelemnek komolyabb eredményei nem lettek, mert Rudolf a kedvező alkalmakat nem tudta kihasználni s közönbösen intéztette a török elleni védekezést.

Báthory Zsigmond a Rudolf-fal kötött szövetség nagyobb biztosítékaul nőül vette Károly tiroli főherceg lányát, Mária Krisztina fő-

hercegnőt. Ez a házasság amennyire megfontolatlan lépés volt Báthorytól, éppen olyan végzetes következményekkel járt rá nézve. Báthory, miként már kiemeltük, kicsapongó, kéjvágó és idegbeteg férfiú volt, aki ennél fogva a házasságra is alkalmatlanná vált. Az élvezetek folytonos hajszolása nemcsak egészségét ásták alá, hanem idegzetét is megtámadták. Ebben az időben már nem is érezte jól magát, csak a legromlottabb társaságban. Ez ki-

Szinán basa.

III. Murád szultán nagyvezére volt. Az ő vezérése alatt állott a török hadsereg akkor is, midőn Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem serege Bocskay István vezérése alatt fényes győzelmet aratott a törökök felett a havasalföldi hadjáratban.

derült mindjárt házassága első napjaiban, mikor felesége százalommal tapasztalta, hogy férjét a kicsapongások teljesen tönkretették. De még így sem vált volna házassága tragédiává, mert Krisztina főhercegnő a hitvesi hűség legnagyobb áldozatát is meghozta volna számára s hajlandó volt őt ápolni, de a Báthory rossz lelkiismerete és idegbaja nem bírta a jelenlétét elviselni s már a házasság megkötése után azon fáradozott, hogy a házastársi köteleket felbontsa.

Mária Krisztina nem volt szép nő, szellemileg sem bírt kiváló tulajdonokkal, úgyhogy érthető, ha Báthoryt ez a házasság, melyet tisztán a politikai érdekek hoztak létre, már korán kiábrándította.

Beszélték aztán azt is, hogy Károly főherceg nem engedett neki választást többi lányai közül s a Báthory érdekében kopogtató megbizottaknak parancsszerűleg kijelentette:

„Elégedjék meg a jámbor azzal, amelyik neki adatik.”

Ebből a kijelentésből az is következik, hogy Mária Krisztina kezéért sem nagyon versenghettek a trónok sarjadékai. Mindenesetre Báthoryt ez a házasság nagyon elkeserítette. És ez volt oka annak, hogy már házassága első napján azon gondolkodott, hogy lemond és pappá lesz.

Kortársai azonban más magyarázattal iparkodtak feleségétől való gyors elidegenedését megmagyarázni. Azt állították róla és ilyen értelemben jegyezte fel Illésházy is, hogy bűvölet folytán irtózott meg feleségétől. Menyegzője alkalmával ugyanis megbűvölték, hogy ne találhassa kedvét egy pillanatig sem feleségében.

„Az ördög, az emberi nemzedéknek és minden jónak ellensége — írja az egykori krónikás — még menyegzőjükön megbűvölte volt ördögséggel, hogy feleségével sem nem lehetett, sem nem maradhatott.”

Olyan furcsa és különös volt a viszony közte és a felesége között, hogy tisztán megérteni tulajdonképpen nem lehet. Mondják, hogy volt idő, mikor feleségét kezdte volna megszeretni, de ez leginkább akkor történt, mikor távol volt tőle, mert mihelyt viszontlátta, undor fogta el, mely koronként annyira fokozódott, hogy több ízben ájulásba esett. Megbűvöltetésére vonatkozólag a hagyomány egy nő bosszújában ke-

Mária Krisztina, Báthory Zsigmond felesége.

Károly tiroli főherceg legidősebb leánya volt. Az erdélyi fejedelem politikai érdekből vette nőül az osztrák főhercegnőt, de pár heti együttélés után elváltak.

resi a magyarázatot. Állítólag Majláth Margit bűvölte volna meg Zsigmondot azért, amiért fiát, Báthory Boldizsárt és második férjét, Ifjú Jánost kivégeztette.

Ezekkel szemben ott áll magának Báthory Zsigmondnak a beismerő levele Rudolf királyhoz intézve. Ebben a levélben a maga bűnös előéletével, elerőtlenedésével indokolja elhatározását és ezen az alapon kéri a válasz gyorsítását.

Báthory Endre.

Báthory István lengyel király udvarában nevelkedett. Egyházi pályára lépett s rövid idő alatt bíboros lett. Mikor Báthory Zsigmond lemondott, őt választották fejedelemmé az erdélyi rendek. De már ekkor Mihály vajdái voltak a hatalom Erdélyben. Mihály vajda Báthory Endre seregét szétverte. Egy székely vitéz, Ördög Balázs baltájával homlokán sújtotta a fejedelmet, aki azonnal szörnyethalt.

Hogy ez minél gyorsabban sikerüljön, megígérte Rudolfnak, hogy házassága felbontása után lemond a fejedelemségről és Erdélyt átadja neki. Még egyszer kínálkozott az alkalom Báthorynak arra, hogy amit a Rudolf-fal való szövetkezése által elrontott, helyreigazítsa. A török szultán ugyanis szintén iparkodott Báthory szövetségét megnyerni s evégből értésére adta, hogy Erdélyt felmenti az évi adó fizetésétől, a Havasalföldet egészen átengedi neki. De sem ezek, sem más csábító ígéretek nem vezettek eredményre. Báthorynak most az volt a legfőbb gondja, hogy házassági kötelékétől megszabaduljon s Rudolfba vetette minden reményét.

Az 1598-iki erdélyi országgyűlés aztán már a befejezett tényekkel foglalkozott és a Rudolf és Báthory között létrejött szerződést vita nélkül elfogadta. Erdély újra a Habsburgok uralma alá jutott s Rudolf sietett Mátyás főherceget kormányzóvá kinevezni. De Báthory Zsigmond nem azért volt egész életében ingatag és változékony, hogy éppen most a jellemerő szilárdságával imponáljon. Elbúcsúzott ugyan Erdély rendeitől, de már néhány hónap múlva abban a hiszemben, hogy felesége azóta szintén elhagyta az országot, visszajött Kolozsvárra és nagybátyja, Bocskay István segítségével újból elfoglalta a fejedelmi széket. Hogy uralmát biztosítsa, a portával kezdett tárgyalni, de időközben

mást gondolt és Bocskayt Prágába küldte a Rudolffal való tárgyalások vitelére.

Ámde még ez sem volt elég az állhatatlan Báthory Zsigmondnak. Miközben Bocskay Prágában járt, Báthory ezalatt arra gondolt, hogy legjobb megoldása lesz a dolognak mégis az, hogyha ő lemond és rokonát, Báthory Endre bíbornokot választatja meg fejedelemnek. Az 1599-iki erdélyi országgyűlésen csakugyan ilyen irányban szólította fel a rendeket, aki engedtek óhajának és Báthory Endrét megválasztották.

Ámde Báthory Endre megválasztását újabb bonyodalmak követték. Bocskay, aki Báthory István megbízásából Prágában járt, Rudolffal úgy egyezett meg, hogy kellő kárpótlás ellenében Erdélyt átadja Rudolfnak. Csakhogy a szerződést Báthory Endre megválasztása miatt most nem lehetett végrehajtani. Rudolf tehát elhatározta, hogy fegyverrel fogja Erdélyt meghódítani s evégből már kereste is a szövetségeseket. Legcélszerűbbnek látszott Mihály román vajdát megnyernie, aki Moldva birtokáért ekkor már viszályban állott Báthory Endrével, aki viszont a lengyelek támogatásával Moldvára akarta kiterjeszteni hatalmát. Az új szövetség gyorsan létrejött Mihály vajda és Rudolf között s a román vajda rövid idő múlva betört Erdélybe és Szebennél, Schellenberg közelében úgy megverte az erdélyi sereget, hogy Báthory Endre fejedelem is megfutott. Moldvába akart menekülni, de a székelyek, akik nem szerették és uralkodásával nem voltak megelégedve, elfogták s egy Ördög Balázs nevű székely vitéz agyonverte.

Rudolf erdélyi politikája. — Báthory Zsigmond. — Az ellenreformáció.

A magyarországi események Báthory Zsigmond 1595-iki fényes győzelme óta kedvező fordulatot alig vettek. Rudolf mindinkább beletemetkezett rögeszméibe s a magyarok és protestánsok iránt érzett gyűlölete mindinkább elhatalmasodott lelkületén. A kórság annyira megviselte, hogy több ízben örülési rohamok törtek ki rajta és kedélye még jobban elborult. Emellett környezete és tanácsa legönzőbb és leghitványabb emberekből állott, akik eltűrték ugyan szeszélyét, de ki is használták állapotát. A korrupció teljesen elhatalmasodott udvarában. Tanácsosai, inasai és szeretői ragadtak magukhoz minden befolyást, melyet aszerint érvényesítettek, hogy mennyi haszón mutatkozott belőle az ő számukra.

Rudolf uralkodása kezdetén sem mutatott jóindulatot a magya-

rok iránt, de később rögeszméjévé és mániájává vált a magyarok és a protestánsok iránt való bizalmatlansága. Hajlandónak mutatkozott a törökkel is békességet kötni, csak hogy a magyarok ellen támadhasson. Természetes ilyen körülmények között, még ha legvitézebb hadsereg állott volna a rendelkezésére, akkor sem kerülheti el azokat a kudarccokat, melyek fegyvereit érték.

Miksa főherceget tette meg a török ellen küzdő királyi sereg főparancsokává, ami azt eredményezte, hogy a török Eger várát és Mezőkeresztesnél a királyi sereget szétverte. Az 1597-iki év szintén elmúlt hadisiker nélkül s csupán 1598-ban ért el jelentősebb sikert Pálffy és Schwarzenberg Győr vára bevételével, melynek kapuit egy petárdával beszakították és a várát véres viadal után elfoglalták. A királyi sereg ugyanekkor Tatát, Veszprémet és Palotát is visszafoglalta, de már Budát hasztalanul ostromolta, a török őrség mindannyiszor visszaverte a támadást.

Miután Pálffy és Nádasdy, kik a Buda elleni ostrom vezetői voltak, itt nem boldogultak a törökkel, Székesfehérvár felmentésére sietnek, de célt nem tudnak elérni. Más helyen több kisebb várat elfoglaltak ugyan és a törökök szállítmányaiban tetemes kárt tettek, mindazonáltal elhatározó diadalt nem tudtak aratni. Pedig a török hadvezetés ebben az időben válságokkal küzdött, mert a kisázsiai lázadások a haderő nagy részét lekötötték. Rudolfnak ezúttal alkalma lett volna a helyzet gyors kihasználásával a török hatalmát megtörni, de ahelyett, hogy minden erejének megfeszítésével a török sereg ellen állította volna hadseregét, azon jártatta elméjét, hogy mi módon lehetne a békét megkötni. A török kérdésnél sokkal fontosabbnak tartotta ő a magyar és a protestáns kérdést. Közben sokféle kellemetlenség érte Rudolft a Mihály vajdával való szövetsége folytán.

Nem sikerült Rudolfnak erdélyi politikája sem, aminek Mihály román vajda volt az oka. Báthory Endre seregének szétverése után a küzdelem ugyanis nem hogy megszűnt volna, hanem helyenként néplázadás jellegével folyt tovább. Erdély ura Mihály vajda lett, aki kiváló katonai és fejedelmi tehetséggel rendelkezett s a viszonyok helyes felismerése folytán meg tudta ítélni, hogy minő eljárást kell alkalmaznia az elégedetlen székelyek ellen.

A székelyeknek ez időben sokféle sérelmeik voltak, melyek már korábbi időkről halmozódtak, de sem Báthory Zsigmond, sem Báthory Endre nem hozott orvoslást számukra. Pedig Báthory Zsigmond a havasföldi hadjáratban nagyon is igénybe vette támogatásukat s kárpótlásul

különféle kedvezményeket ígért akkor nekik. Csakhogy ígéretét nem váltotta be. Sőt a nemesség letiporta őket és kényszerítette arra a sorsra, mely ellen folytonosan lázongtak. Báthory Zsigmond által való kijátszásuk és a nemességnek ellenük intézett támadásai arra kényszeri-

Győr ostroma.

Pálffy Miklós és Swartzenberg Adolf tábornokok a török ellen vívott háborúk folyamán megostromolták az erős győri várat is. Petárdákkal fölrobbantották a várkaput s elveseredt küzdelem után a királyi sereg elfoglalta a várat.

tették aztán a székelyeket, hogy tömegesen vándoroljanak ki Románországba, ahol Mihály vajda szolgálatába állottak.

A Mihály által Erdélybe vezetett sereg igen nagy részében ilyen elégedetlen székelyekből állott, kik a legnagyobb gyűlölettel voltak eltelve nemcsak a Báthoryak, hanem a nemesség iránt is. Mihály vajda általuk győzött és az ő támogatásuk folytán lett Erdély

urává. A Rudolffal való szövetség értelmében Mihály vajdának az volt a feladata, hogy Erdélyt Rudolf számára foglalja el, de mikor nagy sikereit tapasztalta, arra gondolt, hogy a maga számára szerzi meg. Akikkel könnyen nem boldogult, azokkal szemben a megfélemlítés politikáját alkalmazta. Katonáit, a székelyeket és románokat rázabadiította

nemességre, a városokra s szabad rablást engedett nekik.

A székelyek véres bosszút állottak most elnyomóikon. Egyfelől ők, másfelől a románok, majd az általuk együttesen fellázított jobbágyok irgalmatlanul dúlták, pusztították és rabolták a nemesek jószágait s közülük sokat megöltek. Mihály vajda biztosítani tudta ilyenformán Moldvában és Erdélyben is a hatalmat s úgy lépett fel, mint akinek joga van a fejedelemséghez.

Rudolftól mindekelőtt azt követelte, hogy ugyanolyan feltételek alatt bírassa Erdélyt, mint Báthory Zsigmond, amibe az

Mihály vajda.

Több hadjáratot viselt Erdély ellen. A miriszlói ütközetben súlyos vereséget szenvedett s ekkor Rudolf kegyeit kereste, aki Erdély helytartójává tette meg. Miután Báthory Zsigmond seregét a nagygoroszlói ütközetben megverte, ő és Básta vezették Erdély kormányzását. Básta utóbb gyanakodott rá, hogy a hatalmat magához akarja ragadni, ezért elfogatta és Tordán kivégeztette.

udvár természetesen nem egyezett bele, de ellene volt Mihály vajda tervének a nemesség is, mely csak a kedvező alkalmat várta, hogy vele és gyűlölt seregével leszámolhasson. Egy váratlan fordulat Mihály vajda nagyszerű álmait aztán egyszerre romba döntötte. A lengyelek ugyanis fegyverre keltek és kiűzték csapatait Moldvából s ugyanekkor az erdélyi nemesség is fegyvert fogott s hogy felkelésének nagyobb sikere legyen, a Felvidéken állomásozó Básta György császári generálishoz fordult segítségért.

Básta megragadta az alkalmat a román vajda megfélekezésére s engedve a nemesség hívásának, erős haddal csakhamar megjelent Erdélyben. Az egyesült hadak ekkor megtámadták a vajda seregét és egy véres ütközetben hatalmas diadalt vettek rajta. A döntő csata Nagyenyed és Miriszló között ment végbe. Elkecsereedett gyűlölettel harcolt mind a két fél s ezúttal a vereség Mihály vajdát érte, kinek közel tizenkétezer embere maradt halva a csatatéren. Serege maradványaival aztán Havasalföldre menekült.

De otthon sem várt jobb sors Mihály vajdára. Báthory Zsigmond, mihelyt értesült a miriszlói csata eredményéről, hadait Romániába vezette Mihály ellen. A vajda szorultságában Bástához folyamodott. Biztosította őt Erdélyről való lemondásáról, ha segítséget kap s hogy ígéretének nagyobb legyen a nyomatéka, feleségét, fiát és leányát kezesekül Erdélybe küldötte. De amíg a segílyt várta, Báthory egyik vezére, Székely Mózes és ennek társa, Zamojszky lengyel kancellár megtámadták s úgy megverték, hogy a vajda Erdélyen és Magyarországon keresztül Rudolfhoz menekült Prágába. Báthory Zsigmond újra megválasztása lett volna most a legközelebbi teendő, de a rendek, nehogy Básta haragját és Rudolf féltékenységét felkeltsék, egyelőre lemondottak erről.

Azt határozták, hogy Rudolfhoz küldöttséget menesztenek, hogy ez Miksa főherceg kormányzóvá tételét eszközölje ki, vagy pedig azt, hogy a rendek maguk választhassák fejedelmüket.

A követség azonban nem tudott Rudolfnál célt érni. Először is hetek teltek el, míg a király színe elé járulhatott, másodsor pedig a kihallgatás során nem kapott határozott feleletet. Miksa főherceg szintén csüggedten fogadta a követséget s Rudolf mániákus állapota miatt nem határozhatta el magát semmire. A követség eredmény nélkül tért vissza Erdélybe, hol most Báthory Zsigmond megválasztásáról kezdtek

Básta György.

Rudolf király hadvezére volt. Rudolf az erdélyi zavarok lecsöndesítésére királyi biztосként küldte a vérszomjas embert Erdélybe, ahol aztán embertelen rémuralmat teremtett.

tanácskozni, mert Básta kormányzása az egész lakosságra elviselhetetlenné vált.

Básta egy ideig nyugodtan és békésen intézte az ügyek igazgatását, de az erdélyi főurak mozgolódásai erélyes fellépésre indították. Erélyessége azután olyan határtalanná lett, hogy valóságos rémuralmat teremtett Erdélyben. Jószágelkobzások, elfogatások, kivégzések napirnden voltak s hogy a nép se maradjon a sanyargatástól megkímélve, a zsoldos katonaság sáska módjára ellepte a vidéket és olyan rablást vitt végbe, ami a török hadjáratok pusztításait is jóval meghaladta. Ilyen körülmények között a rendek nem voltak hajlandók tovább tűrni Básta zsarnokságát s Báthory Zsigmondot az országba hívták és Bástát kikergették.

A mozgalom hírére Rudolf újból Mihály vajdát nevezte ki Erdély helytartójává és segítségül adta melléje húszezernyi császári sereggel Básta tábornokot, ki ellen Báthory Zsigmond és ennek vezére, Székely Mózes csakhamar megkezdtek a hadjáratot. Nagy-Goroszlónál volt az ütközet. A császári sereg azonban ezúttal előnyben volt és Báthory csapatait gyorsan széjjelverte. Iszonyú napok következtek ezután ismét Erdélyre. A rémuralom legborzasztóbb napjai következtek a szerencsétlen országra.

„A szegény tartományt — írja az egykori krónikás — oly inségre juttatta a katonák féktelensége és telhetetlen kincsszomja, hogy a szegény nép és nemesség egyaránt többet kénytelenített szenvedni tőlük, mint bármely vad ellenségtől... A nép előtt oly gyűlöletessé lett a németek uralma, hogy már csupán nevüket is iszonyattal hallá.”

Ez azonban az éremnek csak az egyik oldala. A másik nem kevésbbé szomorú képet tár elénk. Básta irgalmatlan volt mindenkivel szemben. Azon ürügy alatt, hogy részesek voltak a Báthory-féle mozgalomban, százak és százak vagyonát koboztatta el s százak és százak életét oltotta ki. A városokra óriási sarcokat vetett s egyedül Beszterce háromszáz-ezer ezüst forintot volt kénytelen fizetni a zsarolásra éhes tábornoknak. Természetesen az elégedetlenség az összes osztályok között egyre növekedett s lassanként már kezd megérlelődni az a gondolat nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is, hogy nem a török az igazi ellensége a magyarnak, hanem az osztrák. És ez a tudat olyan forradalmi szellemmel tölti el a lelkeket, hogy csak az alkalom kellő elérkezésére kellett várni, hogy az évtizedek óta gyülemlett elégedetlenség, keserűség, megaláztatás és méltánytalanság hatalmas tiltakozásban törjön ki.

Mihály vajda és Básta között sem tartott sokáig a barátság. Az

olasz generális féltékenységgel figyelte a vajda törekvéseit. Mikor Mihály vajda a székelyeket magához rendelte, Básta elhatározta, hogy elteszi őt láb alól. Azzal vádolta, hogy a székelyekkel lázadást akar kezdeni, hogy velük és török segítséggel a hatalmat magához ragadja. A vajdát orvul elfogatta és Tordán kivégeztette.

Básta véres kormányától talán megszabadulhatott volna Erdély, ha támad egy olyan kiváló férfiú, kinek származása, neve és tehetsége alkalmas lett volna az küzdelem sikeres felvételére. Ilyen kiváló embere azonban a szerencsétlen országnak nem volt. Be kellett tehát érnie a züllött lelkű, férfiatlan jellemű, eszelős Báthory Zsigmonddal, akire ismét rájött a hatalmi téboly s szerette volna mindenáron a fejedelmi széket elnyerni. Miután Goroszlónál vereséget szenvedett, most a törökkel kezdett szerencsét próbálni. Követeit Konstantinápolyba küldte, hol azok olyan szerencsével jártak, hogy a szultán nemcsak szövetségre lépett vele, hanem a temesvári basát is rögtön az ő támogatására utasította. Báthory már 1601-ben sereggel jött Erdélybe s két kiváló vezérével, Székely Mózessel és Borbély Györggyel először is Kolozsvárt kezdte ostromolni.

Többszöri sikertelen kísérlet után kénytelen volt az ostromot abbahagyni és a közelgő tél miatt téli szállásra Déva várába vonulni. Ámde Báthory Zsigmond nem azért volt megbízhatatlan jellemű, hogy elhatározása mellett kitartson. Déván jezsuitái befolyása alá került s egyszerre arra határozta el magát, hogy megint Rudolfnak a barátságát fogja keresni. A szultánnak és saját vezéreinek tudta nélkül követeket küldött Rudolffhoz, miután Bástával előzetesen fegyverszünetet kötött és követei által tudtára adatta Rudolfnak, hogy megfelelő kárpótlás ellenében hajlandó volna fejedelmi igényeiről lemondani. Rudolf örült Báthory ajánlatának s el is fogadta azt azzal az ígérettel, hogy kárpótlásul Lobkovitz várát ötvenezer forint évdíjjal adományozza számára. Mikor Székely Mózes és Borbély György értesültek Báthory nemtelen eljárásáról, egyszersmindenkorra lehetetlenné akarván őt tenni, elhatározták elfogatását és fogságba vetését.

Báthory értesülve vezérei szándékáról, Básta oltalmához fordult és egy császári hadosztály fedezete alatt Erdélyt örökre elhagyta. Tizenkét év múlva aztán befejezte „nyavalyás” életét. Lemondása után Básta mindenekelőtt Rudolf hűségére esküdtette a kolozsvári országgyűlésen a rendeket s mivel Székely Mózes és társai Rudolfot elismerni nem akarták, ellenük hadat vezetett s Gyulafehérvárott a felkelő sereget nemcsak megverte, hanem az országból is kiűzte. Most tehát megvolt

a béke, de annál borzasztóbb volt a lakosság helyzete. A nép között az éhség kezdett pusztítani, az élelmicikkek árai hihetetlenül magasra nőttek, egy mérő gabonát huszonöt aranyon alig lehetett szerezni s egyelőre remény sem volt arra, hogy az állapotok rövid időn belül változzanak.

Básta hadai jobban kiszarolták a föld népét, mint akár három saskajárás tehetné volna. Órák hosszat mehetett az utas bármelyik pontján Erdélynek, mindenütt leégett falvakat és éhségtől gyötrődő embereket látott. Kutya, macska, lóhús kedvelt ételeknek bizonyultak, de még ezeknél is szomorúbban jellemzi a nagy nyomort az a tény, hogy Nagyenyeden nyilvános emberhús-mészárszék volt, hol az emberhúst szabadon árulták. Maga Básta kénytelen volt jelentésében beismerni, hogy a sok háború és „változás” egészen feldúlta, pusztává tette az országot.

Csak egy ízben próbálta meg a nemesség az iga lerázását még egyszer, 1603-ban, mikor Székely Mózes fejedelemmé választotta, hogy Básta rémuralmától szabaduljon. Székely Mózes uralkodása azonban nem tartott sokáig. A nyár folyamán, hogy a székelyeket is a maga pártjára vonja, Brassó előtt ütött táborn. Egy éjszaka azonban Radul havasföldi vajda, kivel Székely Mózes szövetséget kötött, megszegvén a szövetséget, ráütött és a meglepett sereget szétverte. Ebben a csatában Székely Mózes is elesett.

Ezen esemény hírére Básta újból bevonult Erdélybe s rémuralmát még egyszer felújította. Miután egy csomó előkelő főúr jószágát elkoboztatta és egy csomó nemesember életét kioltotta, a maga elnöklété alatt megalakította az új kormányt, mely tíz, jobbára német eredetű tagból állott és a császári kamara utasítása szerint volt köteles az ország igazgatását vezetni. Erdély önállóságának teljes megszűnését jelentette az új uralom, mely egészen Ausztria hűbérese gyanánt akart elbánni a fejedelemséggel. Sőt még annál is rosszabbul. Básta egyenesen ki akarta irtani a nemességet, hogy helyébe és jószágaiba német fegyvereseket ültessen. Nem rajta mult, hogy brutális terve kudarcot szenvedett.

Ámde nem voltak jobbák a viszonyok Magyarországon sem. A háború a törökkel szakadatlanul folyt. Székesfehérvárt Mercoeur herceg visszafoglalta ugyan, de Kanizsát Ferdinánd főherceg már nem tudta megtartani s egy év múlva Székesfehérvár is török kézbe jutott. Nevezetesebb hadivállalata volt Miksa főhercegnek, aki Buda visszavételét kísérelte meg, de sem akkor, sem 1603-ban célt érnie nem sikerült. A siker akadálya egyébként nemcsak a kedvezőtlen viszonyok-

ban, hanem Rudolf szerencsétlen, sőt bátran mondhatni, kárhozatos politikájában találja magyarázatát.

A hadjárat folytatására és Buda megvívására lett volna elég pénze Rudolfnak, csak hogy ő az állami vagyont felelőtlenül pocsékolta most is. Jutott belőle bőven szeretőinek, inasainak, csepürágó és bűvész társainak, mert ezekre ment el a nép verejtékes adója, egyedül a hadjáratra, a katonák fizetésére nem jutott, ami azt eredményezte végül, hogy a török hadászatiilag fölénybe került a császári sereggel szemben. Rudolf a törökkel való békét is azért sóvárogta, hogy bolond hajlamainak szabad folyást engedhessen és megkezdhesse a „reformokat” Magyarországon. Hogy minő reformokra gondolt, nemsokára meglátjuk, de hogy milyen embernek az agyából támadtak ezek a reformok, arra nézve jellemző Mátyás főhercegnek testvéréhez, Albert főherceghez intézett levele, melyben Rudolf király állapotát vázolja. A levélnek ez a része így szól:

„Meghitt, testvéries bizodalommal adom tudtára kedveltségednek, hogy a császár őfelsége egy idő óta mély búskomorságba esett. Idejét jobbára csüggetegségben, szepegésben és olyan gondolatok között tölti, mintha őt megölni vagy a kormánytól elmozdítani szándékoznának. Ily gyanuból kifolyólag úzte el az udvartól két legidősebb és meghittebb titkos tanácsosát. *Hajigál és dobál* maga körül, nyugton sem enni, sem aludni nem tud, önmaga is megbűvölnék tartja magát s időnként anynyira erőt vesz rajta az elcsüggedés és szepegés, hogy nyavalyatöréstől kell tartani...”

Ilyen állapotban volt az ország királya akkor, mikor a legfontosabb állami kérdések vártak megoldásra. A nemzet közvéleményében pedig napról-napra nagyobb erővel kezd kialakulni az ellenszenv Rudolf iránt. Az 1602-iki országgyűlésnek ismét az lett volna a feladata, hogy a felgyülemlett sérelmeket orvosolja. De ismét csak az lett az eredmény, mint előbb. A rendek megszavazták a hadisegélyt és elmondták panaszait. Ezúttal a panaszok sokkal keservesebbek, mint az előbbi években. Nemcsak közjogi sérelmekről van szó, hanem egy nagy veszelem elhárításáról, melynek okozója a császári katonaság.

Törökdúlásnál és minden istencsapásnál nagyobb átok gyanánt zúdult immár a szerencsétlen magyar nemzet nyakába a zsoldos sereg garázdálkodása. Miután ebben az időben a rendes és állandó hadsereg a magyar-osztrák hadászatban ismeretlen fogalom, a török ellen kiállított császári sereg zöme bérért, vagyis napi zsoldért hadakozó kalandorokból toborzódott. Rudolfnak azonban ezer gondja is nagyobb volt annál,

hogy katonáit pontosan fizesse vagy ha fizette is olykor, a fótisztek ellopták a legénység illetékét, úgyhogy a katonák mintegy utalva voltak arra, hogy harácsolásból kárpótolják magukat elmaradó illetményeikért. El lehet képzelni, hogy mit jelentett aztán a falvakban és városokban egy-egy ilyen durva, vad és minden emberi érzésből kivetkőzött állati lelkű csordának a megjelenése. Nem volt ezek előtt semmi szent. Lop-tak, raboltak, pusztítottak irgalom nélkül s olykor pusztá kedvtelésből öldökölték a népet.

Az országgyűlés memoranduma megható szavakkal írja le azokat a veszedelmeket, melyeket a védtelen népnek és nemeseknek ezen állati csordától tűrniök kellett. Nők megbecstelenítése, templomok feltörése, sírok felásása még nem is tartoztak a legnagyobb büntettek közé. Tettek ők különbeket is. Rátörtek például éjnek idején egy-egy falura s miután mindenéből kifosztották, végül mégis felgyújtották.

A bajok orvoslása helyett azonban egy kényelmesebb megoldási mód-zrt választott Rudolf, ami ismét rávall az ő egyéniségére és lelkületére. Az országgyűlés panaszkodó felirataira német tanácsosai által így válaszolt:

„A magyarok csak szokásból panaszkodnak, hogy kevesebb adót kelljen fizetniök.”

Rudolfnak eszéágában sem volt a nemzet bajait orvosolni. Mikor látta, hogy Erdélyben a Básta-féle kényuralmi rendszer milyen kitűnően bevált, arra gondolt, hogy ezt a kitűnő rendszert Magyarországon is alkalmazni fogja. Mindenre kapható tanácsosai, inasai, cselédei és tányérnyalói voltak elegenden, amiatt nem kellett aggódnia, hogy nem lesznek rendszerének támogató oszlopai. És ott volt végül Belgiojoso generális, a magyarországi Básta.

Rudolfnak ez a módszere azza kezdődött, hogy egymásután indíttatta meg a felségárulási pöröket az ország gazdagabb főnemesei ellen. Aki gazdag volt, az már elég ok volt arra, hogy felségsértési pörbe keverjék és vagyonától megfosszák. A legfurfangosabb és legképtelenebb címeken fogták perbe az embereket s a főpapság, mely ekkor egyházmegyéjének nagy részét elvesztette, hűségesen odaállt Rudolf mellé és segített neki az újfajta vagyonszerzésben, mely a saját erszényét is bőven meghízálta.

Az egykorú főpapok közül különösen Szuhay István egri püspökről emlékezik meg a történelem, mint aki a legelvetemedettebb eszközöktől sem riadt vissza, csakhogy jövedelmét gyarapítsa és a gazdagabb birtokosokat vagyonuktól megfossza. Szuhay a papi hivatását a család,

szédelő, vagyonrabló kalandor szerepével szépen összeegyeztette. Mennydörgő hangon tudott szavalni, ha kellett, a legszebb keresztényi erényekről, a jámborságról, alázatosságról, a világi dolgok megvetéséről, az emberszeretetről, de ugyanakkor a legnagyobb lelki nyugalommal hamisította az okiratokat, csinálta a feljelentéseket. Gonoszabb és fekete-lelkűbb ember kevés élt az egyház ezen jámbor szolgájánál a tizenhatodik században. De hasonló nem egy, tíz, húsz, száz állott Rudolf szolgálatában, kikkel a kényes ízlésű császár elvégeztette azt a pribéki munkát, melytől ő maga egyébként kissé irtózott. Így került aztán pörbe Illésházy István, a későbbi nádor, kinek az volt a legnagyobb vétke, hogy nagyon gazdag ember volt. Roppant birtokai több vármegyén húzódtak végig, ezért akarták őt mindenáron bemártani.

Illésházy próbálta igazolni magát, majd tiltakozott és ráfogásoknak minősítette a vádpontokat, de mit használt mindez olyanokkal szemben, kik az okirathamisításban éppoly jártasságot tanusítottak, mint a hamis eskü letételében. Ha Illésházy állított őt tanut a maga igaza mellett, Szuhay uramék állítottak huszat egyszerre. Nekik volt mindig a raktárukon hamis oklevél, hamis tanu, csak válogatni kellett belőlük. Az ítélet ilyenformán meghozatott, még pedig a *király parancsára* Istvánffy Miklós történetíró által. Maga Istvánffy beismeri, hogy koholt vádak alapján ítélte el Illésházyt fej és jószágvesztésre, melynek első részét Illésházy Lengyelországba való menekülése folytán nem lehetett végrehajtani, de ott volt a hatalmas birtok. Ugy felpredálták ezt, mintha egyenesen a szédelgők jutalmazására alapították volna.

Illésházy és az utána következő urak jószágainak elkobzása intő példa volt a vagyonosokra, hogy vigyázzanak, mert a legkisebb engedetlenség esetén velük szemben is alkalmazni fogják ezen hatásos rendszabályokat. A példák nem is maradtak hatás nélkül, úgyhogy a rendek egy része még az országgyűlésen sem mert megjelenni, nehogy okot szolgáltatson vagyona elvételére.

Ott volt aztán a katonaság nem kevésbé harácsoló hajlamú vezérek parancsnoksága alatt. Az erdélyi rémuralom hőse Básta György volt, Magyarországon pedig az ő lelki mását Belgiojoso Barbarino Jánosnak hívták. Az utóbbi Felső-Magyarország főkapitánya volt s ezt a környéket retteggettette rablásaival. Korán észrevette, hogy a politikai és vallási ellentétekből táplálkozó zavarok, mozgalmak mennyire alkalmasak a szerencse megragadására. Élelmes ember lévén, nemcsak üstökén ragadta a szerencsét, hanem az egész üstököt tövestül kitepte. Egyike

lett a leggazdagabb embereknek. Saját szavai ezek, melyekkel a maga kedvező helyzetét jellemezte :

„Ez jó idő a meggazdagodásra — mondotta — ne pihenjünk hát tovább.”

Mindenki az ő példáját követte. Senki sem pihent. Ennyi buzgalmat és ilyen emberfeletti fáradtságot katonák, spiclik talán még sohasem fejtettek ki, mint most, mikor szabadjára volt engedve a vásár. A rendek alig mertek szót emelni a visszaélések ellen, mert hiszen tudták nagyon jól, hogy a játéknak még csak a kezdetén vannak. Rudolf nem kevesebbet akart, mint az egész nemesség kiirtását. Tanácsosai már előre hirdették :

„Valamennyi magyar van, mind kiirtjuk őket, mert annakelőtte is németeké volt Magyarország.”

Mátyás főherceg személyében összpontosult leginkább a rendek bizalma s ez a bizalomnyilvánítás elég ok volt arra, hogy Rudolf az 1603-iki országgyűlés megnyitására Mátyás helyett Miksa főherceget küldje. A rendek elég korán észrevették, hogy az országgyűlés nem a sérelmek orvoslása érdekében hivatott össze, hanem az adók megajánlásáért. Nem ellenkeztek, de Náprágyi Döme püspök vezetése alatt egy küldöttséget indítottak Rudolffhoz, hogy az ország sérelmeit vele közöljék és azok orvoslására tőle segítséget kérjenek.

Az országgyűlés emlékiratában, amely a már ismertetett sérelmeket tartalmazta, „Isten irgalmára” kérték a rendek a királyt az alkotmány helyreállítására és a sérelmek orvoslására. Jó helyre fordultak. Éppen Rudolf törődött sokat a magyar alkotmánnyal ! ?

A küldöttség eredmény nélkül jött vissza Prágából s a nemzet tovább várta, hogy mikor unja meg a király a bűvös tükrökbe való pillantást, melyekből esetleg a nemzet számára is meglát valami jót. Végre megjött a király leirata az országgyűlés felterjesztésére. A leirat tartalma az volt, hogy a király meg fogja vizsgáltatni a katonaság visszaéléseire vonatkozó panaszokat, ámbár tudni kell, hogy hadjáratok idején az ilyen visszaélések kikerülhetetlenek. De különben is adjanak be részletes panaszokat a rendek a visszaélésekről. A rablásokról, a pörbefogásokról, jószágkobzásokról, az alkotmány mellőzéséről, a király húsz esztendei távollétéről egyetlen szó sem volt a leiratban.

A rendek felirtak még egyszer a királyhoz és ez a felirat burkoltan már jelenti azt a forrongást, mely nem is olyan soká hatalmas tiltakozásoknak lesz előidézője.

A nemzet és az uralkodó között egyre feszültebbé vált a viszony,

úgyhogy éppen csak újabb sérelmek kellettek, hogy az izgalom, elkeseredés a tetőpontra hágjon.

Az újabb sérelmeket Szuhay István egri, most kassai püspök tanácsára követte el Rudolf a nemzet ellen, melynek nagy része ekkor tudvalevőleg protestáns volt. Rudolf császár 1603-ban ugyanis rendeletet adott ki, melyben Kassa város előljáróságának meghagyta, hogy az evangélikusok tulajdonában levő és közel ötven éve evangélikus egyházi célokra szolgáló templomot ellenkezés nélkül adja át az Egerből Kassára menekült katolikus káptalannak. Mivel tartani lehetett attól, hogy az evangélikusok nem fognak a rendeletnek engedelmeskedni, Belgiojoso generális parancsot kapott, hogy a királyi rendeletnek karhatalom alkalmazásával is szerezzen érvényt.

A városi tanács természetesen tiltakozott a rendelet ellen és vonakodott a templomot átadni. Belgiojoso generális ekkor erőszakhoz nyúlt. Kassa piacán felállította katonáit s a katonaság másik csoportjával a templom elé vonult. Majd bement embereivel a templomba, itt felolvasta az uralkodó rendeletét s annak utasítása szerint a templomot hivatalosan lefoglalta és átadta az egri káptalannak. A templom elfoglalásával azonban nem elégedett meg, hanem azokat az egyházi birtokokat is lefoglalta, melyek huszonnyolc faluban alkották az evangélikusok javait. Ennek megtörténte után végül az evangélikus egyház lelkészeit kiűzte a városból.

A karhatalomnak Kassa polgársága sem tudott ellenállani, de a templom elfoglalása után egyszerre széttröpült az országban a durva merénylet híre. Fokozták az izgalmat Belgiojoso szemérmetlen sértései, melyekkel a városi tanácsot, az evangélikus egyházat és a kassai polgárságot illette. A forradalom kitörése már csak rövid idők kérdése lehetett.

Kassa városa bepanaszolta Rudolfnál Belgiojosót, de a panasznak semmi foganatja nem lett. A követek elégtétel nélkül tértek vissza, de már abban a tudatban, hogy a Kassa városában végbement merénylet egy tervszerűen előkészített és országos jellegű hatalmi akciónak első mozzanata, melyre újabbak és újabbak fognak következni. Rudolf céljai nyilvánvalókká lettek. A bűvös tükrök és az udvari cselédhad megúsgták a tébolyodott elméjű uralkodónak, hogy mi az ő igazi teendője: a protestantizmus és a magyarság kiirtása úgy Erdélyben, mint Magyarországon.

A kassai eset csak a kezdetet jelentette, az ellenreformáció harci indulóját, melynek folytatására már eleve megtettek az udvarnál és

a katolikus főpapság körében minden előkészületet. Ezen időkről érdekesen és tanulságosan írja az egykori katolikus püspök-történetíró, Horváth Mihály:

„A kényuralom és ellenreformáció, valamint egyidőben tűnnek fel történelmünk mezején, úgy együtt is lőnek ikerforrásává azon forrongásoknak és lázadásoknak, melyeknek szomorú jelenei egy hosszú századon át, a török elleni harcokkal párhuzamosan s velük gyakran egybeszővődve, annyi nyomort, annyi szenvedést árasztottak nemzétünkre, de a vallási és polgári szabadságot végre mégis megmentették.”

A kassai izgalmak hatása még nagyon is elenen élt, mikor Rudolf 1604 február 3-án Mátyás főherceg közbenjöttével megnyitotta a pozsonyi országgyűlést. Természetesen mi mást lehetett volna az uralkodó szempontjából nézve ennek az országgyűlésnek a feladata, mint az adó és hadiségély megszavazása. A rendek megszavazták mind a két előterjesztést, csakhogy ezúttal nem ment olyan simán a dolog, mint eddig. Ugynevezett viharos ülései voltak napról-napra most a magyar diétának. Kezdetben a rendek tárgyalni sem akartak addig, míg a vallásszabadságra nézve újabb megnyugtatót nem kapnak. Ami sérelem bántotta a nemzetet I. Ferdinánd óta s ami újabb sérelem felmerült Rudolf kormányzata alatt, mind napirendre került s a legizgatottabb kifakadásokat keltette. Mátyás főherceg próbálta csillapítani a rendeket, de ezek ingerülten belekiáltottak a vitába:

„Előbb intézze el a király a gravaminákat!”

Mátyás főherceg ismételten biztosította a rendeket, hogy összes sérelmeiket a király elé fogja terjeszteni és iparkodni fog befolyásával oda hatni, hogy azok kedvező elintézkedést nyerjenek. De ez az ígélet is csak pillanatnyilag hatott, különösen akkor, mikor tapasztalták, hogy felterjesztéseikre egyre késik a király válasza. Sőt értesülve arról, hogy ez a válasz nem az ő kívánságaik értelmében fog hangzani, mielőtt szétoszoltak volna, megjelentek a helyettes nádor, Istvánffy Miklós előtt és a következő nyilatkozatot tették:

„Ha bárminő rendelet bocsáttatnék ki, mely vallásunk szabad gyakorlását sértené, annak eleve is *ellenmondunk*, jogossága ellen *óvást* emelünk s ha emiatt a béke megzavartatnék, annak okai nem mi leszünk.”

Ez a tiltakozó nyilatkozat a forradalmi ellenállás nyílt bejelentése arra az esetre, ha a király eddigi valláspolitikáját nem volna hajlandó megváltoztatni. Tekintve, hogy a rendek nagy része protestáns volt, a nyilatkozat súlyát ez a körülmény még csak fokozta. Rudolf és tanácsosai most úgy gondolkodtak, hogyha szépszerével nem lehet bírni a

magyarokkal, majd rájuk küldik Bástát és Belgiojosót, a két szakembert, akik legjobban értenek hozzá, hogy miként kell az ilyen rebellesekkel elbánni.

Rudolf az országgyűlés által felterjesztett huszonegy törvény-cikkeket megerősítette, de úgy, hogy egy huszonkettediket csatolt hozzá, a történelmi nevezetességű *huszonkettedik artikulust*, melyre Mátyás főherceg is befolyásolta. Ez a törvénycikk valóságos megcsúfolása volt az alkotmányos elveknek. Önkényesen toldotta oda Rudolf a huszonegy cikkelyből álló törvényszakasz után, anélkül, hogy az országgyűléstől vagy bárkitől is erre előzetes felhatalmazást kért vagy kapott volna. A huszonkettedik artikulussal egyszerre lehetetlenné akarta tenni a protestánsok érvényesülését és a protestantizmus védelmét, ennél fogva ezen törvénycikkely kijelentette, hogy a vallásüggyel való foglalkozást örökre megtiltja az országgyűlésnek, azok pedig, akik mégis megszegnék e törvényt, az elődei által a lázítókra előírt büntetések szerint sújtassanak.

A kassai templomfoglalás óta a huszonkettedik artikulus kavarta fel legerősebben a szenvedélyeket az országban. Mindenekelőtt a felső-magyarországi vármegyék foglalkoztak az esettel és óvásuk ünnepélyes nyilvánítása mellett a törvényt, mint hamisat, visszautasították. Példájukat más vármegyék is követték, de a tiltakozások éppenúgy, mint a panaszok, hatástalanok maradtak. Rudolf és a klérus a megkezdett úton haladtak előre. A kassai eset nemsokára megismétlődött Lőcsén is. A kalocsai érsek, Pethe Márton, aki egyszemélyben királyi helytartó is volt, megjelent Lőcsén s a protestánsokat templomuk átadására szólította fel. A lőcsei polgárság azonban fegyvert ragadott és két ízben elűzte az érseket, aki végre is meghátrált s kedvezőbb időre hagyta a rendelet foganatosítását. A forrongás eközben országszerte mind nagyobb arányokat öltött. Rudolf végzetes politikája olyan végletekbe kergette a nemzetet, minőt csak a legnagyobb elkeseredés szokott kiváltani az emberekből.

Ezideig a magyarságot a Habsburgokkal politikai és érzelmi közösségbe kapcsolta az a tudat, hogy a közös ellenség, a török ellen egymásra vannak utalva. Rudolf durván és erőszakosan szétépte ezt a kapcsolatot. A tizenhatodik század alkonyán a nemzet tisztában volt már vele, hogy igazi ellenségét nem a törökben, hanem a Habsburgokban kell keresnie. Ez a felismerés érzelmi világának és politikai hitének hatalmas megrendülését idézte fel, de bármennyire kiábrándító is volt ez a belátás, a maga erejébe és jövőjébe vetett hitét nem tudta kioltni. Alkot-

mányos jogait nem engedte s még véres harcok árán is követelte jogainak tiszteletben tartását.

A válság ezen zűrzavaros és feszült állapotában III. Mohamed szultán elhunyt s helyébe a kiskorú Ahmed lépett a trónra, akinek a környezete szükségesnek látta a béke ügyében Rudolfnál lépéseket tenni. Meg is kezdődtek a tárgyalások, de nem sok eredménnyel, mert mindegyik fél olyan követelésekkel állott elő, miket a másik nem teljesíthetett. Mohamed nagyvezér ennél fogva hetvenezer főnyi seregével Magyarország ellen indult és Rákosra érve tábort ütött. Győzelme aránylag könnyű volt. Pest és Hatvan úgyszólván küzdelem nélkül jutottak hatalmába úgyhogy seregét most Esztergom megszállására vezethette. Csakhogy mire odaért, megérkezett Básta György is Erdélyből az erdélyi császári sereggel és Párkány előtt ütött tábor.

A csatározások egyideig mindkét részről kisebb-nagyobb szerencsével folytak, de elhatározó diadalt egyik sem tudott a másik fölött aratni. Ez a félsiker Mohamed nagyvezért csapatai visszavonására és a hadjárat befejezésére indította. Még csak a török háború hiányzott, hogy a nemzet életét zavaró ellentétek és elégedetlenségek még jobban fokozódjanak.

A török hódoltság itt-ott kisebbedett ugyan, jelentéktelen területekkel és jelentéktelen várakkal, de a főerőségek, mint Buda, Székesfejérvár, Eger, Kanizsa és más várak, valamint az ország nagy része megmaradt a szultán birtokában. Ellenben Magyarország és Erdély teljesen feldúlva, kifosztva és végig sanyargatva úgy állottak, mint valami temető és ráadásul még a katonai zsarnokság igáját is nyögték. Rosszabb a helyzet valóban már nem lehetett s mindezekhez járult még nemzeti csapásként Rudolf valláspolitikája, mely a katolicizmus védelmének ürügye alatt voltaképpen a magyarság ellen tervezett irtóhadjárat akart lenni. Ennél a pontnál azonban az ellentétek olyan élesen kerültek szembe egymással, hogy a megoldást egyedül a fegyverek ereje dönthette el. Rudolf eddigi huszonnyolc éves uralkodásának tényleges eredménye ebben csúcsonyul ki. Forradalomba kergette az országot s a katolikus főpapság és néhány főúr kivételével az egész nemzetet maga ellen sorakoztatta.

A nemzeti ellenállás korszaka. — Boeskey István.

Rudolf huszonnyolc éves uralma az alkotmány sértések hosszú láncolatát jelentette. A magyarság már rég belátta, hogy sérelmeivel hiába fordul az udvarhoz, elégtételt onnan sohasem kaphat, mert a király szíve el volt zárva minden olyan intézkedés elől, ami a magyarság javát szolgálhatta. A töméntelen visszaélés, a katonaság garázdálkodásai, a nemesek pörbefogatása, a jószágok elkobzása és végül a huszonkettedik artikulus betetőzték aztán az elégedetlenséget. Miután szép szerével nem tudtak Rudolffal boldogulni, a fegyver kényszerével akarták őt esküje betartására kényszeríteni.

A felkelésre a tulajdonképpen okot a huszonkettedik artikulus adta meg, melyet Rudolf a zsarnok önkényével iktatott bele a törvénykönyvbe. Ez ellen az artikulus ellen indult meg az országos tiltakozás és ez az artikulus szolgált okául annak az értekezletnek, melyet a felvidéki megyék nemessége Homonnay Bálint elnöklete alatt Gálszécsen megtartott. Az értekezlet megállapítván a huszonkettedik artikulus törvénytelen voltát, abban állapodott meg, hogy az adót és a hadisegélyt mindaddig nem juttatja az állampénztárba, míg ez az artikulus a törvénykönyvből ki nem töröltetik s amíg a protestánsok vallásszabadsága törvényes biztosítékban nem részesül. Határozatukról értesítették Belgiojosót, az pedig az udvart, honnan gyorsan megjött a rendelet:

„Meg kell törni a renitenseket, az adót és a hadisegélyt pedig karhatalommal is be kell szedni!”

Belgiojoso kapott az alkalmon. Nagy harácsoló tervei voltak megint, hiszen ez az idő még az előbbieknél is alkalmasabbnak látszott a gyors meggazdagodásra. Ő gazdag volt már most is, de mikor olyan könnyen lehetett a vagyont szerezni. Az ő kapzsi lelkét nem engedte ki hatalmából a pénzvágy ördöge. Első teendője volt hadának kiállítása és felszerelése. Evégből Rakamazon katonafogadást, vagy ahogyan akkor nevezték, „zsoldot” hirdetett, ami azt jelentette, hogy arra való harcosok megfelelő zsold és nyereség ellenében a királyi sereg szolgálatába felvétetnek. Belgiojoso különösen a harcias hajdukra vetette ki hálóját. Ez a kétségtelenül igen vitéz, vakmerő és bátor nép, ha kellően volt fegyelmezve, a hadsereg legértékesebb elemét alkotta. De az is tény, hogy a hajduk a harácsolásoknál a töröknél is veszedelmesebbek voltak. A folytonos kóbor élet, bizonytalanság és harc vaddá és kegyetlenné tette őket s jaj volt annak a községnek vagy városnak, mely zsák-

mányul az ő kezeik közé jutott. Belgiojoso ismerte féktelen szilajságukat s azt a pokoli tervet eszelte ki, hogy zsoldot hirdetvén számukra, velük fogja a felkelést leverni. Fennhéjázva hirdette:

„Csak a hajduknak adjunk zsoldot. Apjukat, anyjukat is leváगतathatjuk velük, ha a zsold mellett még szabad nyereséget is adunk nekik.”

A hajduk nagy számmal gyülekeztek Belgiojoso táborába, de amíg ez történt, másfelől egy nevezetes mozgalom szerveződött párhuzamosan Belgiojoso készülődéseivel. Ennek a mozgalomnak lelke, éltetője és főerőssége Bocskay István volt. Bocskay nevét már ismerjük az erdélyi fejedelemség küzdelmeiből. Báthory Zsigmond alatt tűnt fel először Erdélyben és Báthory uralkodása alatt szerezte meg vezéri és diplomáciai képességeit. A havasalföldi hadjáratban ő verte meg a törököt, majd számos más ütközetben aratott diadalt s a hadjárat végeztével, mint Báthory Zsigmond díjloamatája ő vezette a prágai udvarnál Rudolffal a tárgyalásokat.

Zsigmond lemondása után Báthory Endre, az új fejedelem száműzte Bocskayt ama gyanu alatt, hogy öccse, Báthory Boldizsár halálának ő volt az értelmi szerzője. Emiatt Bocskay jószágait is elveszítette és Prágában húzódott meg, várva a kedvező alkalmat, míg hazájába visszatérhet. Az alkalom nemsokára meg is jött Báthory Endre halálával. Rudolf ekkor visszaadta jószágait és Bocskay Nagyvárad—Debrecen között fekvő uradalmába vonult vissza s távol tartotta magát az erdélyi mozga'maktól. Bocskay Rudolf hívének mutatta magát és az erdélyiek gúnyolódva hirdették róla, hogy „német a lelke.” De ez csak addig tartott, amíg a kapzsi és pénzéhes Belgiojoso nem vetette ki reá is a hálóját.

Az okot erre Bocskaynak bizonyos levelei szolgáltatták. Bocskay ugyanis levelezésben állott Bethlen Gáborral, aki a Székely-féle felkelés óta a temesvári basánál tartózkodott s aki az erdélyi fejedelemség megszerzésére ösztönözte. Bethlen Gábor, úgy látszik korainak tartotta magára nézve még a dolgot, azért Bocskayval lépett összeköttetésbe s őt buzdította a fejedelemség megszerzésére. Valószínű, hogy Bocskay engedett a felhívásnak, mert Mohamed nagyvezér már 1604 őszén felhívta az erdélyieket, hogy álljanak Bocskay zászlói alá, mint aki a szultán bizalmát is bírja. Valamivel előbb történt az is, hogy Rudolf Básta Györgyöt Esztergom védelmére Erdélyből Magyarországra rendelte. Bethlen Gábor s a temesvári basa ezt az alkalmat akarták megragadni Erdély visszafoglalására és Bocskay fejedelemmé való tételére. Nagy titokban folytak az előkészületek s nagyjában már megvoltak állapotva

a főbb tennivalókra nézve. Lippa megvételét tekintették első feladatuknak s ennek sikere után a kevés védelemmel maradt Erdély megszállását tervezték.

Ezt a tervet azonban valaki elárulta, úgyhogy a Rudolf pártján levő Rákóczi Lajos és gróf Dampierre Henrik kapitányok éppen a kellő időben értesültek Bethlen Gábor és a temesvári basa szándékáról. Mikor aztán ezek Lippa megvételére indultak volna, éjszaka folyamán hirtelen rájuk ütöttek s a török had szétverése után a tábornok elfoglalták. A podgyászok között megtalálták Bocskaynak Bethlen Gáborhoz írott leveleit, melyeket azonnal Belgiojosóhoz küldöttek, ki éppen ekkor hirdette ki a zsoldot a hajduk számára. De szinte ebben az időben a nagyváradi császári kapitány is értesülést szerzett Bocskay terveiről, úgyhogy most egyszerre nyilvánossá lett az a titkos szándék, melyet Bocskay maga-

Bocskay István.

Ifjabb korában Báthory Zsigmond meghitt embere, Erdélyből való száműzése után pedig Rudolf király tanácsadója volt az erdélyi ügyekben. Báthory Endre halála után visszakapta javait. A magyar főurak sokáig azzal gyanúsították, hogy „német a lelke.” Básta erdélyi rémuralma és Rudolf király önkényeskedése miatt az elégedetlenek élére állt, miután a töröktől biztatást kapott. Az erdélyi rendek Medgyesén, a magyarországiak Szerencsen fejedelmüké választották. Harcai az alkotmányért és a vallásszabadságért olyan sikeresek voltak, hogy a bécsi udvar a megegyezést kereste vele. Így jött létre a bécsi béke, amely a nemzet jogait s Bocskay érdekeit is biztosította. Állítólag kancellárja, Kátay Mihály mérgezte meg.

ban forgatott. Belgiojoso rögtön megidézte Rakamazra s már előre örült annak a gazdag zsákmánynak, mely Bocskay jószágainak elkoboztatásával öt gyarapítani fogja. A dolog azonban másként történt. Bocskayt Bethlen Gábor időközben értesítette az elfogott levelek sorsáról, tisztában volt tehát vele Bocskay, hogy Belgiojosónak személyét illetőleg micsoda szándékai vannak.

Az idézésre nemcsak hogy nem jelent meg, hanem nyíltan kitűzte a felkelés zászlaját. Mindenekelőtt megkezdte hadseregének szervezését. Megnyerte a legügyesebb hajdukapitányok támogatását s ezek által a hajdukat toboroztatta zászlói alá. Tudatta velük, hogy ő az alkotmány és a vallásszabadság érdekében fog fegyvert s annak a vallásnak akarja törvényes érvényét biztosítani, melyet a hajduk is követnek, a protestánsét. A seregszervezés gyorsan haladt, úgyhogy mikor Belgiojoso megindította Bocskay ellen hadait, a felkelők már teljes harci készségben várták a császári sereget.

De jóval fontosabb volt ennél a császári seregben levő hajduk magatartása, kiket kapitányaik rávettek, hogy adott jelre váljanak majd ki a seregből és verjék szét a németeket. Így is történt. Belgiojoso nagy sereget küldött Bocskay kereki vára ellen. Már úgy volt, hogy Pecz tábornok a maga hadát egyesíteni fogja Belgiojoso táborával, ámde az éj folyamán a hajduk Álmosd környékén megrohanták Pecz táborát és teljesen szétverték. Sőt magát Pecz tábornokot is elfogták. Az álmosdi győzelemnek igen nagy hatása lett. A császári sereg megfutott és futva iparkodott menedéket találni, de a felkelés már annyira elterjedt, hogy az egész felvidéken ellenséges csapatokkal találta szemben magát. Az udvar követek útján próbálta Bocskayt megpuhítani, de nem sikerült.

A rendek Szerencsen a nemzeti és vallási szabadság megbeszélése végett országgyűlést tartottak s Bocskayt nemcsak Erdély, hanem Magyarország fejedelmévé választották s ugyanekkor törvényhozásilag kihírdették a katolikusok és protestánsok vallási egyenjogúságát és e vallások szabad gyakorlatát.

Bocskay rövid ideig uralkodott, de nagy eredményei voltak a hatalmas fejedelem rövid ideig való uralkodásának. *Magyarok Mőzese* — ezzel a megtisztelő elnevezéssel illetik őt a tizenhetedik századeleji krónikások, mert a nemzet köztudatában a legszenvedélyesebb harcok idején is elevenen élt az ő fellépése fontosságának tudata.

A Bocskay korabeli politikai és társadalmi állapotok Magyarországon annak a rendkívüli válságnak eredményei, melyek a mohácsi veszedelemmel szakadtak a nemzetre. A nagy vereség után a királyválasztás körül való harcok kötötték le a nemzeti erőket és a magyar föld ádáz tusák színterévé alakult. Ugyanez a harcos szellem a kor kulturális életét is hatalmas csaták színhelyévé avatja.

A protestantizmussal új vallási eszmék vonulnak be a korszak szellemi világába és az új eszmék forradalmi természete mindenütt

provokálja a katolicizmussal való harcot. Itt is, ott is hadak indulása, fegyverek zaja és kardok csattogása tölti be a levegőt.

Bocskay fellépése idejében a rettentő állapotok képét az ország

Magyar főurak Bocskay István seregében.

minden része egyformán mutatta. Nagy területen fekvő községek lakatlanul, kirabolva, felégetve húzódtak tova, a szegénylegényeknek egész tömege fosztogatja a véginségig sanyargatott népet és a török

meg a német hadak garázdálkodásai tetézik a bajokat. Mikor Rudolf király az addig császárhűségben álló Bocskaynak visszaadta a birtokait, a pusztulás olyan siralmait látta Bocskay mindenütt az országban, hogy az egyenesen megrendítő volt. Midőn aztán Belgiojoso generális hadat vezetett Bocskay birtokaira amaz ürügy alatt, hogy átpártolt a császár ellenségeihez, megkezdődött a hatalmas mozgalom, amely Bocskay vezérlete alatt nemzeti felkeléssé lett.

Most már volt iránya, célja és alapja a felkelésnek, mert az erdélyi magyarságon kívül a protestánsok, a hajduk és a nép kóbor csapatai is lassankint Bocskay zászlaja alá gyűltek. Nehezen határozta el magát Bocskay a felkelés vezetésére, de mikor kitérnie a fegyveres ellenállás elől többé nem lehetett, élére állott az elégedetleneknek és megkezdte seregei szervezését. Hadvezéri ereje itt tűnt fel legjobban. Szilárd felépésű, fegyelmezett csapatokat formált hajduiból s támadásait mindig azzal a taktikával hajtotta végre, hogy meglepetésszerűleg tört rá az osztrák hadsereg részeire. Az álmosdi győzelem kezébe juttatta Felső-Magyarországot, a kassai győzelemmel pedig másodszor tette tönkre a német hadakat. Sikerei nagy örömet keltettek az országban. Erdély, a tiszamenti részek, a felső megyék meghódoltak már s most következett volna az Ausztriába való becsapás, hogy az osztrákot a saját területén is megverje.

Három országgyűlés, a kassai, szerencsi és korponai vizsgálta meg az ország bajait a hadjárat tartama alatt és a korponai országgyűlésen történt a nemzet sérelmeinek pontokba való foglalása azzal a követeléssel, hogy vagy kielégítik azokat, vagy a nemzet fegyverrel fogja jogait biztosítani. A szerencsi országgyűlés tanácskozásainak eredménye pedig az a latinnyelvű emlékirat volt, mely a külföld számára készült az ország romlása okainak az elősorolásával.

Az udvart Bocskay sikerei megrémítették. Megkezdődtek már 1605 folyamán a tárgyalások, de eredmény nélkül maradtak, mert Rudolf visszautasította a békepontozatok legfontosabb részét. Az alkudozások azonban kikerülhetetlenek voltak s legkorábban Mátyás főherceg látta be a béke megkötésének a szükségét, mert Bocskay diadalmas előnyomulásával Ausztria hatalmi helyzete volt immár veszélyeztetve.

Magyar részen a béke megkötését a nyomasztó pénzügyi viszonyok sürgették. Nem volt ugyan kétséges többé Bocskay hadjáratának sikere, de a hadsereg további szervezése és fenntartása óriási összegeket igényeltek, minek előteremtésére a vagyoni erejében vég-

képpen kimerült ország képtelen volt. Ujra kezdődtek tehát a békealkudozások.

A Bocskay államférfiúi nagysága ezen diplomáciai tárgyalások folyamán mutatkozott újólág imponáló erejében. A nemzet sérelmeinek megszüntetését összekötötte a protestántizmus teljes elismertetésének és az országban a magyar származásúak minden téren való érvényesülésének kérdésével. A nádorispán-választás, a véghegyek magyar kézbe adása, a protestánsok egyenjogúsítása, az idegen befolyás megszüntetése, a korona hazahozatala, közhivatalokban a magyarok érvényesülése, a jezsuiták kiutasítása, a népsanyargatás megakadályozása és Bocskay fejedelmi jogainak elismerése voltak a főbb pontjai a tárgyalásoknak, miknek teljesítését az osztrák diplomácia mindenféle akadályok feltorlaszolásával iparkodott lehetetlenné tenni. Meg is szakadtak egyelőre az alkudozások, de a tárgyalásokat kénytelen volt az udvar újra felvenni, mert a háttérben Bocskay fegyvereinek villogása fenyegette.

Az újabb tárgyalások az osztrák diplomácia fokozottabb aknamunkájával és cselvetéseivel kezdődtek, mire Bocskay részéről a felelet mindig egy és ugyanaz volt: a hadjárat kiterjesztése az ausztriai tartományokba. Ez az erélyes és öntudatos politika tette lehetővé aztán a béke olyan megkötését, hogy abban a nemzeti szempontok az udvar minden kijátszási kísérlete ellenére is érvényesültek. A *bécsi béke*, melyet 1606 június 23-án kötöttek meg, elismerte Bocskay fejedelmi jogait, a protestánsok szabad vallásgyakorlatát és a nemzet szuverén jogait minden belügyi kérdésben. A bécsi békével egyidejűleg jött létre Rudolf és a török szultán között a *zsitvatoroki béke*, melynek egyes pontjait a kiküldött békebiztosok Komárom közelében, a Zsitva torkolatánál alakított táborban tárgyalták meg. Ezen szerződés értelmében a szultán és Rudolf barátságos egyezsége lépnek egymással, minek elismerésül a békét húsz évre megkötik. Mind a két uralkodó békésen bírja a maga területét, amit eddig megszerzett, de új várakat egyik sem építhet s csatákat viselnie egyik félnek sem áll jogában.

Bocskay alig egy évvel élte túl az általa kezdett és befejezett harc eredményét. Magyarok Mózese — volt, mondták róla a krónikások és halála felett könnyezett az egész nemzet, melyet siralmas állapotokból vezetett át egy szebb világ küszöbére. Politikája és hadvezéri képessége diadalmaskodott a két évig tartó hadjárat minden nehézségén. Az ő politikájának alapelve abban a felismerésben vált nagy horderejűvé, hogy minden jog és minden követelés merő ábrándozás, míg e jogok követelése nem táplálkozik a nemzet erejének a forrásá-

ból. A jog igazolója az erő, az osztrák udvarral pedig más mód e jogok tiszteletben tartására sohasem lesz, mint az erő gyarapítása. Ez a politikai vezérgondolat végigvonult a Bocskay-féle hadjáratok és diplomáciai tárgyalások minden tényében s e gondolat diadalra jutásában tetéződik Bocskay történelmi jelentősége.

Bocskay haláláról többféle verzió maradt fenn. Egyik szerint vízkórság okozta halálát, másik szerint merénylet, majd lassan ölő mérég, mely pár hét alatt megölte. Mi igaz belőlük, nem lehet kideríteni. Az bizonyos, hogy Bocskay még életében Kátay Mihály nevű kancellárját gyanúsította azzal, hogy őt megmérgezte s a hajduk Kátayt Kassa város piacán később ezen gyanu hatása alatt úgy összevagdalták, hogy feleségének darabokban kellett egyes tagjait összeszednie. Bocskay 1606 december 17-én már olyan rosszul érezte magát, hogy tollba mondotta végrendeletét és híveivel az ország jövőjéről és a bécsi békekötés következtében szükséges teendőkről tanácskozott. Még halálos ágyán sem feledkezett meg a haza érdekeiről s mikor az erdélyi fejedelemség kérdésének tárgyalására került a sor, a politikai tapasztalatokban megélemedett vezér éleslátásával mondotta:

„Valameddig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani.”

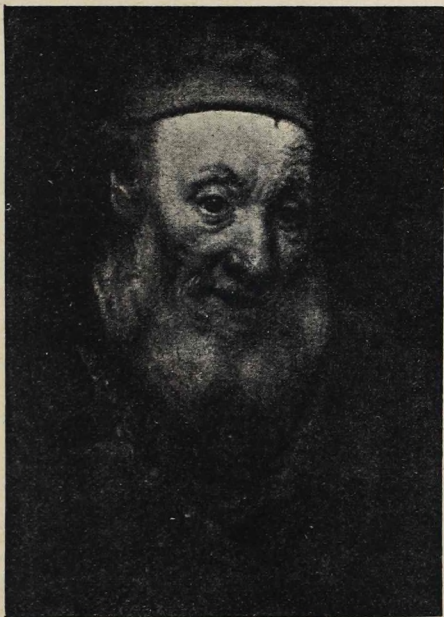
Ezután már csak napokig élt. Országos gyász kíséretében ment végbe temetése. Holttestét a gyulafehérvári templomban közszemlére tették s pár nap múlva az erdélyi fejedelmek sirboltjában temették el.

Alighogy megtörtént Bocskay temetése, nyomban megindult az aknamunka a bécsi béke megbontására. A gyöngélméjű Rudolf és lelketlen tanácsosai állottak az ellenforradalom élére, melynek céljául a régi állapot visszaállítását tűzték ki. Rudolffal nem lehetett már bírni. A bűvös tükröktől megriadt fantáziája a legképtelenebb elhatározásokra ragadta. A bécsi és a zsitvatoroki béke pontjait mindenekelőtt meg akarta semmisíttetni s ahelyett, hogy okult volna a Bocskay-féle felkelés tanulságaiból, a nemzetet ismét a korábbi válságokba akarta sodorni. Kezdte azzal, hogy a nádorválasztást megakadályozta s ehelyett a labanclelkű és népszerűtlen Forgách Ferenc püspököt tette meg királyi helytartóvá. E kinevezés aztán egyenesen arra vezetett, hogy a protestánsok és a katolikusok között ádáz dühvel újult meg a régi harc s ezenkívül még a hajduk is fellázadtak, kiket kiváltságaik megfosztásával Rudolf a lázadásba kergetett.

„Inkább utolsó csepp vérünket is feláldozzuk — mondták a hajduk — hogysen meghódoljunk a németnek, kitől szabadítson meg bennünket az Isten.”

És a felkelés olyan komoly mértékben terjedt, hogy az 1607-ik év vége felé már közel húszezer hajdu állott fegyverben azzal az elhatározott szándékkal, hogy Rudolf helyett új fejedelmet, magyar királyt választanak az országnak.

Az anarkhia majdnem teljes lett. De nem állottak sokkal kedvezőbben a dolgok Erdélyben sem. Az új fejedelmet kellett volna a rendeknek megválasztaniok, de olyan nagy volt a versengés a jelöltek között, hogy az ország nyugalmát ez is egészen felzavarta. Bocskaynak az volt a végakarata, hogy Erdélyben Homonnay Bálint legyen a fejedelem. Az erdélyiek azonban Rákóczi Zsigmondot választották meg, aki azonban csakhamar megunta az uralkodást és lemondott. Utána Rudolf kedveltjét, somlyói Báthory Gábort választották meg, aki még csak tizenkilenc éves volt, mikor 1608 március havában a fejedelmi székre került.

Rákóczi Zsigmond.

Gazdag erdélyi főúr volt s híve Bocskaynak. Ennek halála után Erdély fejedelmévé választották. De egy év múlva lemondott a trónról Báthory Gábor javára. Ő volt a hatalmas Rákóczi-vagyon megalapítója.

Báthory késznek nyilatkozott Rudolf céljai szerint kormányozni, de titokban a török támogatását is kijárta. Most már arról volt szó, hogy az ellenforradalom megdöntse mindazokat a vívmányokat, melyeket a kétéves Bocskay-féle küzdelem létrehozott. Alig kétséges, hogy Rudolf császárnak sikerült volna a terve s a mindenféle hatalmi és elrettentő eszközök alkalmazásával meg tudta volna ideig-óráig a maga rémuralmát teremteni, ha közben fel nem lép ellene Mátyás főherceg, ki iránt Rudolf állandóan a legnagyobb gyűlölettel viseltetett.

Rudolf a bécsi és zsitvatoroki békeszerződések felbontásával Mátyás főherceget is lehetetlenné akarta tenni, mint akinek jelentékeny része volt a két béke megkötésében. Rudolfnak 1608 január havában a német birodalmi gyűlésen kellett volna elnökölnie, de maga helyett Mátyás főherceg mellőzésével Ferdinánd stiriai főherceget küldötte. A birodalmi gyűlésen Rudolf azzal állott elő Ferdinánd útján, hogy a bécsi és a zsitvatoroki béke az ő ellenkezésével, Mátyás főherceg erőszakos eljárása folytán jött létre s éppen ezért nem hajlandó azok érvényét elismerni, ennél fogva pénzsegélyt kér a háború folytatására.

Mihelyt Mátyás főherceg értesült Rudolf rágalmainról, rögtön a cselekvés terére lépett s elhatározta, hogy az immár közveszélyes uralkodóval szakítani fog. Érintkezésbe lépett mindenekelőtt a magyarországi rendekkel s miután biztosította őket a zsitvatoroki és a bécsi békében körülírt pontok betartásáról, támogatásukat kérte.

„Biztosítom hálámról — ügymond — nemzetünket, melytől őseim útján származom, Magyarországot, melyet hazámnak ismerek s melyet soha elhagyni nem fogok.”

Pozsonyba 1608 február 1-én országgyűlést hívott össze, mely kimondotta, hogy támogatni fogja őt, mint jogos trónörököst a korona elnyerésében. Miután Mátyás főherceg az osztrákokkal is szövetségre lépett és a magyar hajduk támogatását is megnyerte, mintegy húszezer főből álló hajdu sereggel benyomult Csehországba. Rudolf, mikor látta az általa felidézett bonyodalmak következményeit, egyik ájulásból a másikba esett. Udvari népei azt állították ugyan róla, hogy bolondabb, mint valaha, de annyi esze mégis volt, hogy értékelni tudja a királyi méltóság diszét és előnyeit. Öngyilkossággal fenyegetőzött, ájulozott, kiabált, bűvös tükreit összetörte, sőt egyik prágai krónikás szerint „úgy bőgött néha, mint az ökör, máskor pedig, mint az oroszlán.” Csak-hogy hiábavaló volt minden erőlködés.

Mátyás főherceg ezúttal nem engedett. Prága alá vezette hadseregét és felszólította Rudolfot, hogy a koronáról mondjon le. *Liebeni* szerződés nevét viseli az az okirat, melyben Rudolf kijelentette, hogy öccse, Mátyás főherceg javára lemond Magyarországról, Ausztriáról, Morváról és Sziléziáról, a trónöröklési jogot pedig azokban a tartományokban is biztosítja számára, melyek tulajdonában maradtak.

Rudolf átkos uralkodásának ezzel a szerződéssel vége szakadt. Harminckét évig tartó uralmát keservesen megsínylette az ország. Egyike volt ő azoknak az uralkodóknak, kikről egy híres államférfi azt mondotta, hogy a jellemükben levő gonosz és ártalmas tulajdon-

ságoknál fogva nem képesek annak a belátására emelkedni, hogy a szerencse és az isteni gondviselés kedvezése folytán mennyi jóval tartoznak környezetüknek és országaiknak. Rudolf a királyi hatalmat csupán eszköznek tekintette arra, hogy a maga kedvteléseinek, szesélyeinek, gonosz tulajdonságainak áldozhasson.

Rudolf nem önként mondott le a királyi koronáról. Előbb megpróbált minden lehetőt, csak hogy magát a trónon továbbra is megszilárdítsa. Prágában egyik tanácskozást a másik után tartatta, majd seregszervezésre adott parancsot, de végre be kellett látnia, hogy Mátyás főherceg szervezett hadával szemben a versenyt nem veheti fel. Ekkor aztán fokanként engedékenyebb lett és a kényszer hatása alatt, miután előbb a magyar koronáról lemondott, a szent koronát átadta Mátyás főhercegnek. Lélekemelő ünnepek között ment végbe Szent István koronájának Mátyás főherceg táborába való szállítása. A hajduk kapitányaik vezetése alatt kivont karddal sorfalat állottak, a tömeg lelkesen éljenzett és az egész sereg fegyveres diszben, katonai tisztelgések között fogadta az állami hatalom ékes jelvényeit, melyeknek viselésére Rudolf király annyira érdemtelenné tette magát.

II. Mátyás uralkodása. — Bethlen Gábor.

(1608—1619.)

Rudolf lemondása egyszerre felszabadította a szíveket. Mátyás főherceget már évek óta ismerték a magyarok és egyéniségének rokon-szenves volta, valamint a magyarok iránt tanúsított jóindulata, végül a bécsi és zsitvatoroki békekötések létrehozásában való szereplése olyan várakozásokkal töltötték el irányában a nemzetet, hogy új kornak felvirradását remélte mindenki az ő uralkodásával. Kifejezésre jutott külsőleg is ez a lelkesedés személye iránt akkor, mikor Pozsonyba jött az országgyűlés megnyitására. A régi nemzeti királyság alatt mutatott csak a nemzet akkora lelkesedést új királya, uralkodója iránt, mint most Mátyás főherceggel tette.

Tízezer fegyveres vitéz várta őt a Dunaparton s ágyúszó, zene és éljenriadal között ment végbe a pozsonyi várakba való bevonulása. Másnap aztán megkezdődtek a tanácskozások, melyek a királyválasztás módjára és a bécsi béke egyes pontjainak megfelelő szövegezésére vonatkoztak. A nádorválasztásra nézve az határozottatott, hogy a királyválasztás után rögtön a nádoré következze. A vallásügy körül már

nagyobb viták fejlődtek ki, de itt is győzött a nemzeti állaspont. A bécsi béke záradékának amaz egyik kitétele, hogy a vallás szabadon gyakorolható, „de a katolikus vallás rövidsége nélkül” — elhagyatott s helyébe az a szövegezés jött, hogy minden hitfelekezet a maga vallását szabadon gyakorolhatja. A jezsuitákra vonatkozó kérdések tárgyalásakor a katolikus állaspont képviselője, illetőleg szónoka, a lángeszű Pázmány Péter volt, aki maga is protestáns szülöktől származott, de a jezsuiták által katolikus vallásra tért, egyházi pályára lépett és kora egyik legkiválóbb kitűnőségévé küzdötte fel magát. Ő amellet szolalt fel, hogy a jezsuitáknak joguk legyen az országban birtokot és ingatlantokat szerezni. Az országgyűlés nem reflektált indítványára s a bécsi béke ide vonatkozó pontját épségben meghagyta. A magyar szent koronára nézve az határozatot, hogy ezentúl Pozsony várában őriztessék, egyebekre nézve pedig, miután a háborúk megszűntek, a királyt felszólították, hogy idegen zsoldosokat az országban ne tartson, adományokat ne pénzért, hanem érdekért osztogasson, a hivatalokat magyar alattvalókkal töltsé be s végül a király az országban tartózkodjék, akadályok esetén pedig a nádort és az országtanácsot bizza meg helyettesítésével.

Ezek után megkezdődtek a nádor személyére vonatkozó kombinációk. Több jelölt nevét is emlegették, de a többség a Rudolf által pár év előtt fej és jószágvesztésre ítélt Illésházy Istvánt választotta meg. Tudvalevő, hogy Illésházyt koholt ítélet alapján marasztalták el s e koholt ítéletet Istvánffy Miklós, a jeles történetíró egyenesen Rudolf parancsára adta ki Illésházy ellen. Most, hogy Istvánffy értesült Illésházy megválasztásáról, annyira meglepte a félelem, hogy szívészélhűdést kapott, mely nemsokára meg is ölte. Még csak a koronázás volt hátra. Ez is megtörtént a legnagyobb ünnepélyesség mellett, ami után már csak az országos főhivatalok betöltése következett. Az országgyűlés végzései nagy megnyugvással töltötték el a rendeket s ezzel az érzéssel osztak szét, mikor Mátyás az országgyűlést bezárta és a hozott törvényeket megerősítette.

A következő évben Illésházy nádor halála folytán újból országgyűlés tartása vált szükségessé. Két katolikus és két protestáns jelölt között kellett választani s ezúttal is protestánst, Thurzó Györgyöt választották meg, aki az osztrák protestánsok vallásszabadsága érdekében is sikeresen működött közre Mátyásnál, majd a protestáns egyházi ügyek rendezésére a történelmi jelentőségű zsolnai zsinatot hívta össze. A zsinat tíz északnyugati vármegyét képviselvén, rendezte és szer-

vezte a protestantizmust. Ezek a zsinati határozatok természetesen nem tetszettek a katolikusoknak s maga Forgách püspök már eleve tiltakozott a zsinati végzések ellen. Csakhamar aztán hatalmas vitázó irodalom tört ki a végzések körül, amelyek Pázmány Péternek újólag alkalmat adtak kiváló polemikus tehetsége ragyogtatására.

Az ellenreformáció, illetőleg a katolikus visszahatás Mátyás uralkodása alatt, noha a törvények a protestánsok számára a vallás szabad gyakorlatát intézményesen biztosították, hatalmas erővel kezd megindulni. A tizenhatodik század vége felé a főurak és a nemesség nagy része a protestáns hitet vallotta, most azonban, különösen Pázmány Péter térítő munkája folytán az arisztokrácia kezd lassanként visszapártolni a régi hithez. Az Eszterházy, Homonnay, Forgách, Pálffy és más előkelő családok katolikusokká lettek. S mialatt a protestánsok ország-szerte szervezkedtek, hogy a törvény biztosítása folytán vallási és egyházi érdekeiket megvédhessék, a katolikus hódító áramlat egyre nagyobb erővel terjed.

Mátyás uralkodását, habár a magyarországi rendek nagy bizalommal voltak iránta, mégsem tűrték meg kisebb-nagyobb zavarok. Rudolf volt ezeknek a mozgója, ki a koronáról való lemondása után egy ideig úgy viselkedett, mint akit az óracsináláson, az alkimián és a csillagok vizsgálatán kívül sem érdekel többé már semmi sem az életben.

De a bosszúvágy és a hatalom iránt való szomj lassanként feleredtek benne s miután Mátyásban látta kudarcainak okozóját, neki akart mindenáron kellemetlenségeket szerezni. Titokban az osztrák protestánsokat bujtogatta Mátyás ellen s mikor ezzel célt elérni nem tudott, testvére, Leopold főherceg közreműködésével iparkodott öccsének ártani. Mátyás azonban minden eszközt megragadott arra, hogy Ludolf-fal a családi békét helyreállítsa. Követséget küldött hozzá,

Thurzó György.

A Boeckay-fölkelés idején, bár protestáns volt, hű maradt Rudolfhoz s ő folytatta Boeckayval a béketárgyalásokat. Utóbb nádorrá választották.

majd személyesen meglátogatta és megkövette, de mindez nem használt.

Rudolf, mikor tanácsosai a béke szükségét emlegették, elfogadta ajánlataikat, de mihelyt magára maradt, kitört elfojthatatlan bosszúvágya Mátyás iránt. Most azzal akart bosszút állni, hogy a cseh koronát nem reá, hanem Leopold főhercegre hagyja. Leopold sereget gyűjtött s miután azzal Felső-Ausztriát pusztította, Prága alá vonult és

Anna királyné, II. Mátyás felesége.

Rudolf tudomásával megszállotta a cseh királyi várost. Mátyás tisztában volt a helyzettel s nem késett egy pillanattig sem, hanem maga is Csehországba vonult, hol már előbb megnyerte a csehek támogatását. Nyílt csatára nem kerülhetett a dolog, mert Leopold főherceg óvatosan visszavonult, a csehek pedig Mátyás pártján állottak. Sőt Rudolf kicsinyes és állandó fondorlatait tapasztalva elhatározták, hogy lemondadják az uralkodásról.

Rudolf tehát ismét a maga által állított kelepcebe esett. Kénytelen volt engedni a cseh rendek kényszerítésének és Mátyás javára

lemondani, kit a csehek nagy ünnepélyességek között Prága városában cseh királlyá koronáztak. Rudolfnak kárpótlásul háromszázezer tallér évdíj és négy cseh uradalom rendeltetett. Ez a megalázás Rudolfot teljesen megtörte. Rohamai még jobban elővették, mint valaha. Átkozta a cseheket, átkozta Mátyást, a magyarokat és összes tartományait.

Nem elégítette ki már sem az alkimia, sem az óracsinálás, sem a bölcsek kövének kutatása, sem a jövő fürkészése. Uralkodni szeretett volna mindenáron, holott harminckét esztendeig eléggé módjában volt.

Csakhowy most már végképpen elkésett az uralkodástól. A magyarok örvendeztek, hogy nincs közük vele, Mátyás pedig nem törődött többé az ő intrikáival. Nem is élte túl sokáig megalázását s 1612 ja-

nuár 20-án elhunyt. Az emberiség nem sokat veszített vele, legfeljebb az órák gyászolhatták benne a műkedvelő kartársat, aki bizonyára többet használ a világnak, ha ezen a pályán marad és nem avatkozik bele az uralkodás dolgaiba.

Ebben az évben Mátyás életében is változás történik. Ötvennégy éves volt már és még mindig nem szánta el magát a nősülésre. Elég későn ugyan, de most elhatározta végre, hogy unokabátyja, a tiroli Ferdinánd főherceg lányát, Anna főhercegnőt nőül veszi s 1612 december 4-én történt meg a házasság, mely alkalommal a magyar országgyűlés rendi hódoló küldöttség útján nyilvánították a királyi párnak szerencsekívánataikat.

Az erdélyi események elbeszélésének fonalát ott hagytuk el, hogy a rendek a tizenkilenc éves somlyói Báthory Gábort választották fejedelmükké. Ideális szépséggel, szép tehetséggel, hatalmas erővel megáldott ifjú volt ő, a lelkében azonban a fúriák ezrei tomboltak. Indulataiban vad és szíjaj, elhatározásában könnyelmű, politikájában pedig megbízhatatlan volt, aki egyszerre két-három féllel is paktált. A bécsi udvar protestáns volta miatt ellenséges szemmel nézte

őt. Mátyás már korábban szerette volna őt megsemmisíteni, de Rudolf életében ezt nem tehetette, nehogy ezáltal magára zúdítsa az erdélyiek haragját. Rudolf halála után azonban már nyíltabban mert fellépni ellene.

Báthory Gábor ugyanis nemcsak mint protestáns, hanem mint önálló fejedelem, útjában volt azoknak a törekvéseknek, melyek a Habsburgokat hatalmi politikájukban mindenkor, tehát Mátyás alatt is vezették. Nem hiába hagyta meg halálos ágyán Bocskay, hogy amíg

Báthory Gábor.

Erdélynek nem volt nála zsarnokabb fejedelme. Rákóczi Zsigmond lemondása után tizenkilenc éves korában jutott trónra. Kegyetlen, korhely, ledér természetű volt. Sok bajt hozott Erdélyre. Midőn a török Bethlen Gábort tette meg erdélyi fejedelemmé, Nagyváradra menekült. A várat a töröknek akarta átadni, hogy a szultán haragját kiengesztelje, de a segítségére érkező királypárti magyarok bosszúból megölték.

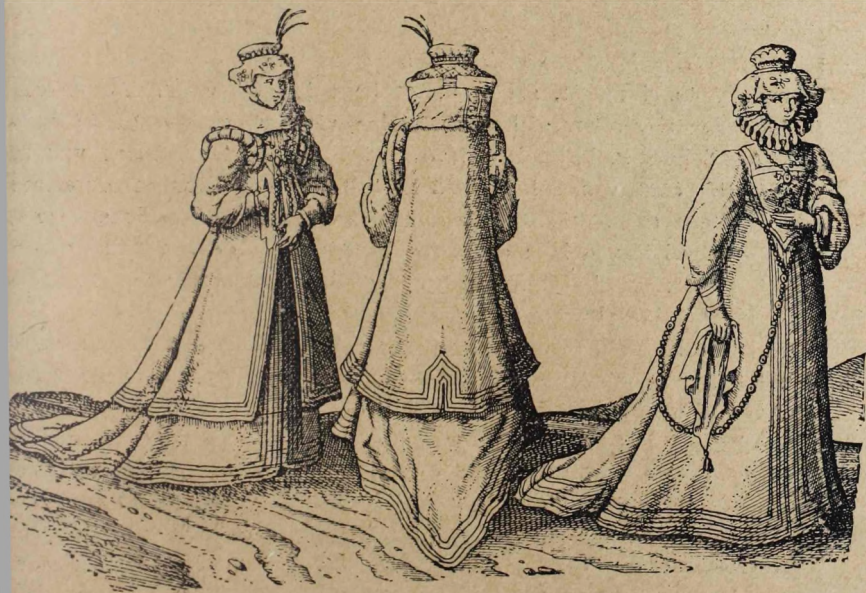
a magyarság a németekkel egyenlő erejűvé nem válik, mindig szükséges lesz Erdélyben egy külön magyar fejedelemséget fenntartani. Az udvari politika lényegében Mátyás alatt is az volt, ami Rudolf alatt, csak hogy más álarcot hordott. A bécsi béke alkalmatlan volt a Habsburgoknak, mert a magyaroknak és a protestánsoknak számos előnyt biztosított. Ámde a bécsi békét és a benne foglalt kiváltságokat megsemmisíteni mindaddig nem lehetett, míg az erdélyi fejedelemségben a magyarság a maga erős támasztékát és szövetségét találta. Báthory Gábor megbuktatására „a bécsi kezek” tehát már eleve gondot fordítottak.

Felülről jövő biztatásra Kendy István kancellár, a három Kornistestvér, Sennyei Pongrácz, Borbély János és más főurak, akik majdnem mind a katolikus vallást követték, összeesküvést terveztek Báthory Gábor élete ellen. A jezsuitáknak a keze természetesen benne volt az összeesküvésben, mert az ő érdekük volt főképpen, hogy a protestáns Báthory helyett valaki más, kezesebb fejedelem kerüljön Erdély élére. Az összeesküvés létrejövésére azonban személyes jellegű okok is befolytak. Báthory Gábor egyike volt a leggyönyörűbb férfiaknak. Országosan ismertek voltak az ő szerelmi viszonyai is.

Tudták róla, hogy a szerelemben oroszlán és galamb tud lenni egyszerre, aki, mint egykorú irások feljegyezték, képes agyonfojtani csupa jóindulatból érzéseinek túláradása folytán szerelmesét, de tud rabszolga is lenni, amíg a szerelem istennője békőiban tartja. Erdély egykori szépei, a főrangúak és középrangúak, egyaránt forró pillantásokat vetettek feléje nem egyszer s ő viszonozta ezeket az epekedéseket hódolással, érdeklődéssel, sőt igen gyakran a leghevesebb szenvedéllyel. Az erdélyi urak emiatt is haragudtak rá, az összeesküvők leginkább, mert ezeknek feleségei és lányai mind hírbe voltak keverve Báthoryval. Az összeesküvés azonban kitudódott és Báthory, akiket az összeesküvők közül elfogathatott, verpadra küldte. A jezsuiták is érezték a veszedelmet, mely rájuk, mint az összeesküvés titkos bujtogatóira várhat, azért idejekorán elhagyták a fejedelemséget, ami Báthoryt arra indította, hogy egy országgyűléssel olyan végzést hozatott ellenük, mely egyszersmindenkorra kitiltotta őket Erdélyből.

Az összeesküvők egy része azonban Magyarországba menekült és a Mátyás segítségével akarta Báthory megbuktatását elérni. Thurzó nádor Mátyás megbízása folytán tárgyalt is a fejedelemmel, aki mindekelőtt az összeesküvők kiadatását követelte, de az értekezletnek egyéb eredménye nem lett, minthogy a Báthory és Mátyás között ki-

törőben levő háborút békésen elintézték. Báthory haragjában a szászok ellen vezette hadait, kiket Szebenben keményen megsarcolt, majd Raduly vajda ellen indult, kit Moldvába szalasztatott, miközben tartományait három hónapon keresztül kíméletlenül pusztította. Ekkor történt, hogy Szebenben létekor olyan kicsapongásokat rendezett, melyek egész Erdélyben kompromittálták őt a nők előtt. A szebeni úrihölgyeket is, főként a szebbeket, meghívta egy ilyen estélyre, de azok a meghívást visszautasították. Báthoryt az elutasítás nagyon felingerelte s már

Előkelő erdélyi nők viselete a XVI. században.

azon tünődött, hogy erőszakkal hajtja végre azt, amit szépszerével elérni nem tudott, midőn Bethlen Gábor eljárta a meghívott nőknél s biztosította őket a legmesszebb menő udvariasságról s rávette valamennyiüket az estélyen való megjelenésre. Egy darabig illedelmesen folyt minden az estélyen. De csak addig tartott, míg Báthoryt a szenvedély és a mámor el nem kapta. Ekkor Bethlen Gábor közbelépett és kérve kérte, hogy ne okozon botrányt viselkedésével. Feleletül Báthory a Bethlen kezében levő égő gyertyát kiragadta és hű vezérének a szakállába dobta, úgyhogy ezzel a tettevel két ellenséget szerzett magának: a szászokat és Bethlen Gábort, aki nemsokára elpártolt tőle.

A szászok és Radul vajda most közösen Mátyás oltalmáért folyamodtak s ebbeli folyamodásukban nemcsak a nádor, hanem Forgách bíboros is támogatta őket. Forgách támogatásainak indokait megérteti az a körülmény, hogy az erdélyi fejedelemséget öccse, Forgách Zsigmond számára óhajtott volna megnyerni. Mátyás, noha maga is el volt ekkor foglalva csehországi hadjáratával, kapott az alkalmon s maga is mindent elkövetett Báthory megbuktatására. A nádort megbízta a hadjárat szervezésével, a fővezérséget pedig Forgách Zsigmondra ruházta. Báthory értesült az ellene tervezett hadjáratról s nyomban visszavezette hadait Romániából. Előbb Szebent, majd Brassót szállotta meg, de Brassó főbírája, Weiss Mihály vonakodott a várost átadni s inkább a végső harera szánta el magát, abban bízva, hogy időközben a nádor vagy Radul vajda részéről megfelelő segítségben részesül.

A Báthory szolgálatában levő hajduk, miután kellőképpen megvesztegették őket, nem is bántották Brassót, sőt a fejedelmet is elhagyták. Báthory mindenekelőtt Radullal akart volna végezni, nehogy két ellenséggel legyen baja egyszerre. Megtámadta, de vereséget szenvedett. Most már kétségtelen volt, hogy ellenségei, haragosai s mindazok, kiket ő joggal vagy jog nélkül megbántott, mind ellene fognak szövetkezni. Ez valóban így is történt. Az erdélyi főurak ellenzéki része Radul táborába ment, miközben Forgách Zsigmond maga is megindult húszezernyi hadával Báthory ellen s Kolozsvár, Gyulafehérvár, majd Szászsebes megszállása után Szeben felé közeledett, hogy seregét Radul hadával egyesítse. Báthorynak e veszélyes állapotok között az volt a szerencséje, hogy a török szultán nem annyira az ő személye, mint inkább a fejedelemség megmentése érdekében Omár pasát harmincezer emberrel segítségére küldte. Ez a nyomatékos segítség eldöntötte aztán Forgách Zsigmond expedíciójának sorsát. Két tűz közé kerülván, kénytelen rolt a Moldvai havasok közé menekülni, honnan csak hetek múlva vezethette nagy kerülővel Máramarosba az éhség és hadi fáradalmak által megtizedelt seregét.

Báthory most a törökkel egyesülve Fogaras, majd Brassó ellen indult, de csakhamar abbahagyta az ostromot s a török hadak elbocsátása után Nagyváradra vonult. Magyarországon a hajduk felkelése okozott nagy aggodalmat. Ugyanakkor történt ez, mikor a rendek tudomásul vették Forgách Zsigmond seregének szétveretését. Céltalannak látván az egymás ellen való küzdelmet, felszólították a nádort a hajduk lecsöndesítésére és a Báthoryval való béke megkötésére. Béke helyett Mátyás és Báthory között csak fegyverszünet jött létre, melynek tar-

tama alatt azonban mind a két fél folytatta egymás ellen a küzdelmet. Báthory Gábor nem akart okulni az eddigi eseményekből. Nagyváradról Erdélybe vezette vissza csapatait és 1612 elején a Bárcaságot dulta. De nemcsak ellenségei, hanem saját hívei iránt is a legnagyobb kíméletlenséget tanúsította. Bizalmatlanságát Bethlen Gáborral is éreztette s mindenáron azon volt, hogy eltegye őt láb alól. Bethlen azonban nem várta meg az ellene tervezett merényletet, hanem még idejekorán a temesvári basához menekült.

Báthory tudta, hogy Bethlen ellene a török portán sokat tehet. Hogy megakadályozza esetleges csel-szövéseit, Géczy Endrét a török támogatás biztosítása végett Konstantinápolyba küldötte. Géczy azonban a maga számára járta ki a török támogatását s engedélyt kapott arra is, hogy mint fejedelem felléphessen. Némitörök haddal és Brassóban Weiss Mihály főbíró csapataival egyesülve Szeben ellen vezette seregét, de Báthory hadai

Feketehalomnál úgy megverték, hogy maga is csak futással ment-hette meg életét. Weiss Mihály azonban a harcban elesett.

Báthory a csata befejezése után Szebenben országgyűlést tartott és Bethlen Gábort, kitől a fejedelemséget immár komolyan féltette, árulónak nyilvánította. Közben megnyerte Mátyás támogatását s hogy az erdélyieket még jobban magához láncolja, mindenki számára általános amnesztiát hirdetett, az egyes nemzetiségeket és rendeket pedig kiváltságaikban megerősítette. Csakhogy késő volt már minden.

Forgách Zsigmond.

Országbíró, felső-magyarországi kapitány, majd nádor volt. Pázmány térítette vissza a katolikus vallásra. A bécsi udvar pártján állt s hadakozott Báthory Gábor, majd Bethlen Gábor ellen is.

Bethlen megnyerte a porta támogatását s a török által nem kedvelt Báthory kiűzésére hadsereget vezetett Erdélybe. Báthory be sem várta az ütközetet, mely számára a biztos kudarcnál egyebet nem ígért, Bethlen hadai elől tehát Nagyváradra vonult. Míg ő Erdélyből távozott, Bethlen egyenesen Kolozsvárnak tartott, hol a rendek már egybegyűlve vártak rá, hogy fejedelmükké válasszák.

Nemsokára Bethlen Gábor megválasztása után Báthory Gábort utólérte a végzet. Báthory ugyanis Nagyváradra vonult s Bethlen hadai ellen Forgách Zsigmondtól kért segítséget.

Forgách küldött is segílyt számára Abaffy Miklós parancsnoksága alatt, de Báthory még mindig remélte a török kiengesztelését, ezért az Abaffy csapatát nem engedte be a városba, hanem a városon kívül rendelt tábornok számukra. A katonákat ez a fogadtatás mód nélkül felfingerelte, de még jobban az, hogy Báthory fejedelemségének biztosítása végett Nagyváradot is át akarja adni a töröknek. E hírek hatása alatt Abaffy katonái összeesküvést szöttek ellene s mikor egy kirándulásából hazatért, Nagyvárad mellett megölték. Mátyás nem büntette meg a gyilkosokat, de Báthory katonái később elfogták őket és kivégezték.

Báthory Gábor zajos, kalandos, de egyben szerencsétlen uralkodása ezzel véget ért. Sem mint ember, sem mint uralkodó nem felelt meg azoknak a várakozásoknak, melyeket az ország rendei személyéhez fűztek. A legnagyobb válságokba sodorta bele Erdélyt szerencsétlen politikája és zsarnoki jelleme által s ha váratlan halála el nem szakítja őt a kormánytól, kiszámíthatatlan zavarok kútforrásává válhatott volna további uralkodása Erdélyre.

Amennyire megbízhatatlan és könnyelmű volt Báthory az uralkodásban, éppen annyira kiváló és jeles tulajdonságokkal bővelkedett utóda, Bethlen Gábor, kinek tizenhat éves uralkodása korszakos jelentőségűvé emelkedett Erdély történetében.

Bethlen Gábor a férfikor küszöbén volt, mikor Erdély rendei fejedelmükké választották (1613.). Harminchárom éves, kiváló elméjű, elhatározásaiban gyors és állhatatos volt, a magyarság érdekeinek felismerésében pedig tisztánlátó. Egyedül Báthory István és Bocskay István fejedelemsége hasonlítható áldásos hatásában az övéhez. Pedig mikor ő Erdély igazgatását átvette, a kis ország teljesen el volt szegényedve és néptelenedve. Azokat a dúlásokat, melyeknek Báthory Zsigmond, Básta György és Báthory Gábor idejében Erdély színtere volt, a lakosság még korántsem heverte ki. A föld népét végsőig elcsigázták a rendkívüli csapások,

de maga a nemesség is erejében megfogyva, bizalmában megrendülve, egykedvűen szemlélte az események folyását.

Bethlen Gábor.

Nemesak Erdélynek, hanem korának is egyik legnagyobb fejedelme volt. Ifjú korát Báthory Zsigmond mellett harcolva töltötte, Bácskay seregében tábornok volt. Báthory Gábor után a török segítségével ő lett Erdély fejedelme. A nemzet alkotmányo; jogaiért s a protestánsok vallásszabadságaért több hadjáratot indított a Habsburgok ellen s a sikeres harcok után megkötött békékben elismertette a nemzet jogait s a protestánsok vallásszabadságát. A harmincéves háború idején szövetséget kötött Gusztáv Adolf svéd királlyal is, a lengyel korona megszerzésére is törekedett. Erdély aranykorát élte az ő kormányzása alatt.

Bethlen Gábor korán belátta, hogy erős nem lehet az az ország, mely anyagilag teljesen ki van merülve, azért mindenekelőtt a földmívelés, ipar és kereskedelem helyreállítására fordította gondját, hogy

alattvalóit jólétbe helyezze. Az országba értelmes iparosokat és kereskedőket telepített le, gondoskodott jó pénzveretésről s hasonló buzgalommal látott hozzá a földművelés és állattenyésztés fellendítéséhez. De közben nem feledkezett meg a szellemiekről sem. Iskolákat alapított, könyvtárakat létesített, udvarában egész sereg tudós embert tartott s hogy Erdélyt jeles tanerőkkel és lelkészekkel lássa el, a kiválóbb ifjakat évről-évre külföldi egyetemekre küldötte. Öntudatos politikájának meg is lett még életében az az eredménye, hogy Erdély az elmúlt évek rettentő csapásait szerencsésen kiheverte, a nép jólétben élt s munkájának gyümölcsét annál nyugodtabban élvezhette, mert Bethlen alatt idegen katonaság egyetlen alkalommal sem tette lábát Erdélybe.

Uralkodása elején Bethlennek mindamellett igen nagy nehézséggel kellett megküzdenie, míg az osztrák és török befolyás alól a fejedelemséget felszabadíthatta. A bécsi udvar politikája már I. Ferdinánd óta oda irányult, hogy Erdélyt a maga hatalmi körébe kapcsolja. Mikor aztán be kellett látnia, hogy ezt a tervét a legmesszebbmenő áldozatok árán is csak ideig-óráig tudja megvalósítani, lemondott arról, hogy Erdélyt meghódítsa, de nem mondott le egyszer sem róla, hogy befolyását érvényesítse. A török ellenében a bécsi udvarnak éppolyan szüksége volt Erdélyre, mint amekkora szüksége volt az osztrák terjeszkedés ellenében a töröknek reá. Közbeeső terület volt Erdély két folytonosan hadakozó hatalom között s ez a helyzet szülte önállóságát és politikai szerepét.

Mátyás vonakodott Bethlen fejedelemségét elismerni s mindenképpen rajta volt, hogy helyzetét Erdélyben lehetetlenné tegye. Felbujtogatta ellene a katolikusokat, majd a szászokat, magyarországi csapataival pedig folytonos betöréseket rendeztetett Erdélybe. Mátyás szerette volna Erdélyt birtokába venni, hiszen minden Habsburgnak ez volt a leghőbb vágya, csak hogy ez a szándéka még tervnek is illuzóris volt. Megragadta tehát az alkalmat, hogy legalább nehézségeket okozzon Bethlennek, aki viszont meg volt győződve arról, hogy az adott körülmények között Erdély önállóságát a törökkel való szövetség biztosíthatja, minélfogva, mialatt Mátyással alkudozott, nem mulasztotta el a törökkel való barátság kapcsait is erősíteni. Mátyás már 1614 augusztus 11-én, az úgynevezett linzi értekezleten bejelentette háborús tervét a török ellen, mert — úgymond — Bethlen a török szultán szolgája, Erdély pedig elvész a kereszténységre nézve, ha ilyen körülmények között továbbra is önálló marad.

A linzi értekezleten a különböző delegátusok a kért pénzsegélyt

mégsem szavazták meg, mert tisztában voltak vele, hogy Mátyásnak nem a török háború az igazi célja a fegyverkezéssel, hanem a protestánsok üldözése. Ő maga is elismerte ezt, midőn Ferdinánd stíriai főhercegnek ezeket írta:

„A török háború s ez az alkalom tisztán ürügy s mellékes ok, ellenben Isten tisztelete és családunk fenntartása az első és főök.”

A linzi gyűlés nem vezetvén credményre, egy év múlva Mátyás végre egyezségre lépett Nagyszombatban Bethlennel. A nagyszombati szerződés értelmében Mátyás elismerte Bethlent Erdély fejedelmének. De most a török kezdett bizalmatlankodni Bethlen iránt. Azt tervezte, hogy az erdélyi fejedelemséget megszünteti és mint török tartományt, török vezetés alá fogja rendelni. Bethlen meg tudta ugyan akadályozni a terv kivitelét, de ennek ellenében kénytelen volt Lippa várát a töröknek átadni. Követelte a török Jenő várát is, de ezt sikerült Bethlennek megmentenie. Még csak a tárgyalások folytak e feltételek körül, mikor Mátyás azon cím alatt, hogy Bethlen a nagyszombati szerződést megszegte, Homonnay Györgyöt játszotta ki Bethlen ellen.

Homonnay az udvar titkos megbízásából hadat gyűjtött azzal a szándékkal, hogy az erdélyi katolikusokat Bethlen ellen lázítja. Az udvari politika azonban csődöt mondott. A felsőmagyarországi vármegyékben tisztában voltak vele, hogy a Bethlen ellen indított intrikák nemcsak a protestáns fejedelemnek szólnak, hanem az összes protestánsokra vonatkoznak s ha Erdély, mely a bécsi béke vallásszabadsági egyezményét leghatásosabban védte, császári kézre jut, a már folyamatban levő vallásüldözés egyszerre a legádázabb dühvel fog kitörni a protestánsok ellen.

Homonnay felhívása Felső-Magyarországon tehát visszhang nélkül maradt, sőt nemcsak hogy nem siettek zászlaja alá, hanem fegyvert fogtak ellene és lázadóknak nyilvánították. Hasonlóképpen nyilatkoztak Pázmány Péter ellen is, kit az udvar Homonnay támogatására küldött. Kijelentették, hogy Pázmány nem a béke, hanem a reakció híve s mivel működését az ország nyugalma közveszélyesnek tartják, az országból való kiűzését követelik. Homonnay eközben megkezdte a hajduk lázítását, ami Bethlent is gyors cselekvésre kényszerítette. Betört hadaival Magyarországba s miután Homonnay zsoldosait szétverte, majd megkötötte a nagyszombati békét.

Mátyás belső és külső politikai viszonyok eme válságos állapotai között mindenekelőtt a trón betöltéséről akart gondoskodni. Maga öreg és erőtlén volt már s Ferdinánd stíriai főherceget akarta megválasz-

tatni, kit előbb fiává fogadott. Magyarországon tisztában voltak már eleve Ferdinánd törekvéseivel. Eddigi szereplése a legnagyobb mértékben ellenszenvenessé tette őt a magyarok előtt, mert tudták róla, hogy a Habsburgok között a vallási türelmetlenségnek ő a legmakacsabb képviselője. Mátyás maga is érezte, hogy Ferdinánd jelölésével egyenesen provokálja a nemzetet, de ő nem törődött mással, csak a Habsburg-család érdekeivel, úgyhogy el volt határozva arra is, hogy karhatalommal fogja a nemzetet Ferdinánd megválasztására kényszeríteni. Az utolsó percben aztán elállott ettől a vakmerő tervtől és az időközben elhalt Forgách esztergomi érsek helyébe kinevezett Pázmány Péterre bízta Ferdinánd megválasztatásának előkészítését. Ugyanekkor az a terv is foglalkoztatta, hogy a nádori széket betöltetlenül hagyja és az ország kormányzásával szintén Pázmányt bizza meg. Csakhogy az országgyűlés Ferdinánd megválasztásába nem volt hajlandó belemenni, csak ha előbb a nádorválasztás történik meg, továbbá Ferdinánd a királyválasztási jogot elismeri, a vallásszabadságot pedig biztosítja.

Az udvar elfogadta a feltételeket s a rendek Forgách Zsigmondot választották nádorrá. Most már megtörténhetett a királyválasztás is, majd a koronázás ment végbe. Ferdinánd megerősítette a bécsi béke határozatait, de a rendeket a királyi szó ígérete csöppet sem látszott megnyugtatni. Ferdinándról köztudomású volt, hogy a protestantizmus legádázabb ellensége és a magyarok irányában nem viseltetik rokonszenvvel. Mégis megválasztották, mert egyebet nem tehettek.

Hogy Ferdinánd kormányzásától minő eredményeket várhatnak, csakhamar megmutatta a prágai forradalom. Ferdinánd vallási türelmetlensége ugyanis a cseheket lázadásba vitte. Ez azért is jelentőséggel bír, mert benne gyökerezik annak a világtörténeti eseménynek a kezdete, mely létrehozta aztán a harmincéves háborút. A cseh forradalom híre csakhamar eljutott hazánkba is. A csehek követe ugyanis megjelent a Pozsonyban ülésező rendek előtt és a prágai események előadása után a rendek támogatását kérte. Az országgyűlés nem nagyon biztatta a követet, inkább általánosságokban adta meg válaszáat, de a gyűlés szétoszlásakor a rendek már érezték, hogy olyan események vannak készülöben, melyek Magyarország sorsára is nagy befolyást fognak gyakorolni.

Mátyás király halála után a rendek Erdélybe és Bethlen Gáborba helyezték reménységüket, mert tapasztalniok kellett, hogy Ferdinánd már uralkodása első hónapjaiban szertelen reakciós törekvéseivel világtörténeti válság elé sodorja egész birodalmát.

A harmincéves háború.

A háború oka a vallásos színnel bevont uralomvágy volt.

Európa kultúrállamaiban a felekezeti viták s a kölcsönös türelmetlenség magukban hordták a jövőre rettenetes harc előfeltételeit. És kitört volna a harmincéves háború akkor is, ha nem felekezeti ellentét szította volna a háború elvetett üszkét. Mert szorosán véve mi volt a harmincéves háború igazi oka, rejtett mozgató rugója? A Habsburg-ház féktelen hatalmi vágya, amely az osztrák és spanyol ág szövetkezésével egész Európában vértengerbe akarta fojtani a csirájában jelentkező népszabadság vágyát. A harmincéves háború nem a népek csatája volt, hanem a fejedelmek marakodása s a felekezeti kérdés csak annyiban játszott szerepet, hogy a hatalmi önzést valami kifogással lehessen eltakarni. Azt is számításba kell vennünk, hogy ebben a korban még nagy szerepet játszott a zsoldos sereg intézménye. A zsoldosoknak teljesen mindegy volt, hogy kinek az érdekében, becsületes vagy becstelen célért hadakoznak-e, földolog volt a zsold, a hadizsákmány, a sarc, ami érthetővé teszi azt, hogy katolikus részen éppúgy harcoltak katolikus zsoldosok, miként protestáns részen és viszont. Nem volt ritka az az eset, hogy a magasabb zsold fejében az egyik részen verekedő zsoldosok átpártoltak az ellenfélhez. Undok, lelketlen spekuláció vegyült a véres hadi cselekményekbe. A fejedelem, uralkodó, főnemes rendszerint megbízott valakit a toborzással, zsoldosok szervezésével. Adott pénzt vagy kiváltáslevelet a hadiköltségek fedezésére, előre átengedte a zsákmány egy részét vagy szabad sarcot engedélyezett. Hogy aztán a hadi vállalkozók nem tévesztették szem elől a saját zsebük előnyeit, hogy rengeteg csalást, visszaélést követtek el, nem lehetett csodálni.

A zsoldos sereg intézménye mellett idővel kialakult egy olyan társadalmi osztály, amely a háború borzalmaiból élt. Kenyere a harc volt, munkája, rendes foglalkozása a háborúnak nevezett gyilkolás művészete. Bátor, vad, marcona férfiak voltak a zsoldosok, akik erkölcsöt, jobb

érzést, emberieséget nem ismertek. Ragaszkodást, fegyelmet, a cél ismeretét nem lehetett tőlük várni. Ellenben pusztítani, gyújtogatni, rabolni és egész vidékeket halálos félelembe ejteni, rettegésben tartani, ahhoz értettek. Ha vereséget szenvedtek a harcmezőn, gyakran fölkínál-

Zsoldos katonák táborozása a harmincéves háború idejében.

Ebben a korban a hadjáratokat zsoldos katonákkal vívták, akik zsoldért és hadizsákmány reményében bármelyik hadakozó fél seregébe beálltak. A táborozás úgy történt, hogy egy bizottság előleget és fegyvereket adott át a jelentkezőknek. A kép alsó szélén a korabeli fegyverek láthatók.

koztak a győztes ellenfélnek. Ha győztek, uzsorás módon követelöztek és gazdájukat is megfenyegették.

Hogy még inkább fogalmat alkothassunk magunknak arról, hogy micsoda rendetlenség, kavarodás, zavar járt a zsoldos sereg nyomában, főleg a harmincéves háború idejében, rámutatunk arra a körülményre, hogy a zsoldos seregek nem ritkán magukkal vitték hozzátartozóikat is. A zsoldos katona felesége, kedvese, sőt még gyermekei is ott voltak

a sereg utócsapatában vagy az élelmező sokaságban és megtörtént az, hogy egy negyvenezer főnyi osztrák és bajor zsoldos sereget, mint valami éhes sáskaraj, száznegyvenezer hozzátartozó kísért végig az országokon. Ez okozta, hogy idővel a hadakozó felek legfeljebb csak tíz-húszezer főnyi zsoldos sereget tudtak együtt tartani, mert ennél nagyobb számú sereg hozzátartozóinak ellátása magában véve felért egy — vesztett csatával.

A cseh protestánsok fölkelése.

A Habsburg-ház uralma alá tartozó országokban mutatkozott leghamarább és legmélyrehatóbban az érdekellentét a felekezetek között. Különösen *Csehország volt az elégedetlenség főjésze*, ahol a nemesi rend szabadságával mindig szembe került az uralkodó érdeke s a protestantizmus vetélytársa lett a katolicizmusnak. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a csehországi protestantizmusnak ebben a korban határozott fajpolitikai céljai voltak, amennyiben a cseh nemesek minden német terjeszkedésnek ellenségei lettek. Támaszkodva II. Rudolf felséglevelére, valamint az 1615-iki nyelvrendeletre, külföldiek, általában idegen nyelvűek letelepedését a cseh nyelv tudásától tették függővé, közhivatalokban csak cseh férfiakat tűrtek meg, sőt annyira mentek, hogy ahol még német protestáns lelkészek és tanítómesterek működtek, oda is cseh lelkészeket és tanítókat kezdtek küldeni.

A csehek (értve ezalatt elsősorban a protestáns cseh rendeket) a templomépítési engedélyt a saját előnyükre magyarázták. A cseh protestánsok engedélyt kaptak, hogy a „királyi birtok”-on templomokat építhessenek. Ezt ők a „cseh királyság birtokai”-ra, tehát az egész cseh területre értelmezték, míg a katolikusok ezalatt pusztán a cseh korona-uradalmak területét értették. E felfogás szerint a cseh protestánsok *Braunauban* és *Klostergrabban* el is kezdték a templomok építtetését. Viszont a cseh tartományi és kerületi helytartók, mint katolikusok szembeszállottak a cseh protestánsokkal s a királyi uradalmakról a protestáns lelkészeket elűzték, a városokba katolikus tanácsférfiakat neveztek ki, Prágát pedig „királybíró” joghatósága alá rendelték. Annyira mentek már, hogy a protestáns templomokat kezdtek lebontani.

Ez az eljárás nagy felháborodást keltett a cseh protestánsok körében. Haladéktalanul összehívták a hitvédőket, a nép bizalmiférfiait, hogy tiltakozzanak az erőszak ellen.

A küldöttség 1618 márciusában a cseh protestánsok írásba foglalt tiltakozó kérvényét átadta a helytartóknak. Minthogy pedig ridegen elutasító választ kaptak, közvetlenül a császárhoz küldöttek egy sérelmi iratot. Erre a második próbálkozásra is elutasító válasz volt a felelet.

A cseh protestánsok azonban nem állottak meg a félúton.

Elkeseredésük főleg *Martinitz* Jarosláv, Karlstein vágrófja és *Szlavata* Vilmos tartományi főbíró ellen irányult, mert katolikus létükre őket okolták azért, hogy a császár a cseh protestánsok küldöttségének kérelmét sértő rövidséggel elutasította.

A cseh protestáns nemesek ekkor összeesküvést szöttek, amelyen elhatározták, hogy *Martinitz*ot és *Szlavatát*, mint a cseh nép árulót, áldozatul ejtik. Az összeesküvők lelke, vezére *Thurn Mátyás gróf* volt, egy olasz származású, de elcsehesedett főnemes, aki *Martinitz*ot személyesen is gyűlölte, mert elhalásztta előle a várgrófságot, ami jelentős és jövedelmező fömértőség volt.

Május 23-án a cseh összeesküvők tömegesen mentek el a Hradsinba, hogy a helytartókkal tanácskozzanak. A beszélgetés, eszmecsere csakhamar a legszélsebb szenvedélyességbe csapott át.

„*Martinitz* az oka mindennek!”

„És *Szlavata*!”

„Árulók! Eladtok minket!” — kiáltották a protestáns nemesek.

A katolikus *Lobkovitz* és *Sternberg* csitítani igyekeztek a felbőszült protestánsokat, de eredménytelenül.

Hirtelen közbekiált egy cseh protestáns nemes:

„Mit alkudoztok? *Dobjátok ki őket ősi cseh módra az ablakon!*”

„*Helyes! Dobjuk ki az árulókat! Halál rájuk!*” — zúgták a protestáns csehek. *Sternberget* és *Lobkovitz*ot félretolják s *Martinitz*ot, a tanácskozó szoba ablakából fejjel lefelé kilölik.

Hirtelen csend támad.

Ekkor előugrik *Thurn gróf* és *Szlavatát* a gallérjánál megragadva az ablak felé löki.

„Itt van a másik áruló is!” — kiáltja.

Martinitz után *Szlavatát* is kidobják az ablakon, sőt *Fabricius titkárt* sem kímélik, aki pedig ugyancsak távol állott minden eseménytől. Tizen-nyolc méter mélységreire volt a várarak, ahova az áldozatok lezuhantak.

„Ezekkel végeztünk — kiáltották az összeesküvők — majd következnek a többiek!”

A véletlen azonban úgy hozta magával, hogy *Martinitz* és két társa életben maradtak. *Martinitz* fejjel nekivágódott egy ablakpárkány-

nak és eszméletlenül zuhant le. A másik kettő is csak múló sérüléseket szenvedett.

„Nézzük meg őket!” — indítványozta az egyik összeesküvő.

Valamennyien az ablakhoz rohannak és amikor látják, hogy Martinitzék a vár árkában fel akarnak tápászkodni, pisztolyokból lövöldöz-

A cseh protestáns főurak a prágai Hradsin emeleti ablakaiból kidobják Martinitz várgrófot, Szlavata tartományi főbíróit és Fábrius tilkárt.

A cseh protestáns főurak őket gyanúsították azzal, hogy II. Ferdinánd császár a cseh protestánsok küldöttségének kérelmét elutasította. A kidobottak a 18 méter mélyen fekvő vár-
árokbá buktak, pisztolyokkal utánuk is lövöldöztek, de életben maradtak s megmenekültek.

nek rájuk, de nem találják el őket. Erre a szolgaszemélyzet lerohan és Martinitzékat Lobkovitz házába cipelik, ahonnan később mindhárman elmenekültek.

Ez a jelenet volt a harminceves háború voltaképpeni előjátéka, bevezetése. A kocka el volt vetve, a további események már önként születtek egymást.

A cseh protestáns nemesek és rendek számot vetettek azzal, hogy

a bécsi császári udvar lázadóknak fogja tekinteni őket. Elébe vágtak tehát a történendőknek. Harminc tagból álló igazgatótanácsot szerveztek a cseh protestantizmus és a cseh nemzeti érdekek védelmére, egyúttal azonban nem feledkeztek meg arról, hogy Mátyás császárnak igazoló iratot küldjenek Bécsbe, melyben tudtára adták, hogy nem cselekedhettek másképp, viselik is a felelősséget. A jezsuitákat kiutasították, ugyanakkor pedig követeket küldtek a morva, sziléziai és magyar rendekhez, akiktől fegyveres segítséget kértek. Tárgyalásba bocsátkoztak a német protestáns unióval is.

A prágai események nagy felháborodást keltettek a császári udvarnál. A hatása mindjárt abban nyilatkozott, hogy a kíméletes és mérsékelt Khlesl bíborost, a császár tanácsadó miniszterét a túlzó katolikus főhercegek megbuktatták.

„Ilyen bíboros és ilyen miniszter nem kell nekünk!” — mondták a főhercegek.

Különösen Miksa és Ferdinánd főhercegek gyűlöltek a bíborost. Mikor Khlesl a császárhoz akart audienciára menni, a főhercegek meghitt emberei egy melléklépcsőn letuszkolták, kocsiba erőszakolták és fegyveresek kíséretében az Innsbruck melletti Ambras várába vitették.

Ezzel a főhercegek úgynevezett szigorúan katolikus hatalmi pártja kerekedett felül. A gyengélkedő Mátyás császárt szinte elzárták a külvilágtól és azon gondolkodtak, hogy miképp torolják meg a csehek merészségét.

Bouquoy és Dampierre vezérlete alatt császári zsoldosok szállották meg Csehország déli részét és néhány kisebb csatározás után megállapodtak Budweisban. Mikor azonban a csehek segélycsapatokat kaptak s Pilsent ostrommal bevették, a császári zsoldosok meghátráltak a Thurn és Mansfeld gróf alatt küzdő cseh seregek előtt. Érdekes alakja volt a háborúnak Mansfeld Ernő gróf. Mansfeld Ernő németalföldi spanyol helytartónak volt a fia. Fiatal korában Magyarországon a törökök ellen harcolt. Majd spanyol szolgálatba lépett. Később pedig, minthogy apai örökségéből kiforgatták, a protestáns unió szolgálatába állott. Küzdött a Habsburgok ellen, 1618-ban pedig mint V. Frigyes pfalzi választófejedelem meghitt embere a csehek segélyére jött. *Katolikus volt, de most a protestánsok pártján harcolt.*

Alig indult meg a cseh protestánsok mozgalma, alig történtek meg az első csatározások, meghalt Miksa főherceg s a ~~harcos~~ Mátyás császár is. A trónt II. Ferdinánd foglalta el, aki már Cseh és Magyarország királyának el volt ismerve.

II. Ferdinánd császár válságos helyzetek között vette át az uralmat. Egyénileg is alkalmatlan volt a trónra, mert semmi kiváló tulajdonsága nem volt. Szerette a kényelmet, pazarolt és elhatározásában ingadozó, halogató volt. Különben erős katolikus érzelműnek mutatkozott, kétségtelenül nem önálló meggyőződése miatt, hanem mert ilyennek nevelték és a katolicizmust hatalmi célok érdekében megfelelőnek találta.

Nemcsak a csehek forrongtak, hanem Alsó és Felső-Ausztria is megtagadták az engedelmisséget. Uruknak Albrecht főherceget, *II. Rudolf* fivérét ismerték már el és nemsokára szövetséget is kötöttek az elégedetlen csehekkel. A forrongás általánossá kezdett válni s Thurn gróf Budweisből már bevonult Morvaországba.

Morva területen a császárnak kevés híve volt. Az ezredek a rendek pártjára szegődtek és csak *Wallenstein* Albert menthetett meg néhány ezredet a hadipénztárral egyetemben a császár részére. A brünni rendi országgyűlés kimondta a Csehországgal való szövetséget és szintén harminctagú kormányzótanácsot választott. *Zerotin* helytartót és *Dietrichstein* bíborost fogságba vetették a morvák, mialatt felsőausztriai csapatok megszállották Hohenfurtot Csehországban. Thurn gróf pedig átment a Thaja-folyón. A császári zsoldosok csakhamar meghátráltak. Thurn pedig utánuk sietve már Bécs előtt táborozott, melynek külvárosait meg is szállotta.

II. Ferdinánd.

Oszták és német császár s Magyarország és Csehország királya volt. Ingatag jellemű, pazarló uralkodó volt. Vallási türelmetlensége miatt tört ki uralma alatt a harmincéves háború, amelyet azonban első sorban hatalmi érdekek összeütközése robbantott ki. Magyarországi uralmát Bethlen Gáborral való harcai nehezítették meg.

Mindenki azt hitte, hogy *II. Ferdinánd* ügye elveszett. Csakhogy a győztesek nem tudták a kínálkozó alkalmat kihasználni. Ahelyett, hogy a várost annak rendje, módja szerint elfoglalták volna, belenyugodtak abba, hogy a bécsi protestánsok küldöttsége engedékenységre hangozza *II. Ferdinándot*. A küldöttség tagjai sok időt pazaroltak a vitára, majd kedélyesen fogták fel a dolgot. Állítólag a küldöttek vezetője megfogta *II. Ferdinánd* kabátjának egyik gombját és azt rázva, nógatta:

„*Nándorka! Puhulj meg, hisz ügyis alá kell írnod!*”

II. Ferdinánd tétovázott, délutánra ígérte a kedvező választ, de ezalatt titokban felfegyvereztette a lakosság katolikus részét, csapatok is érkeztek, Thurn pedig a kedvező alkalmat elszalasztván, Csehországból kapott sürgős parancsra elvonult Bécs alól.

Ezalatt Csehországban az udvarra nézve kedvező fordulat állott be. *Bouquoy* megerősítette seregét, *Netvitz* mellett *Hohenlohe* herceget, *Mansfeld* helyettesét megverte s pusztítva, rabolva vonult Csehország belsejébe. A cseh nemesség szét volt széledve, a csapatokkal nem törődött senki, szóval: a protestánsok — úgy látszott — cserben hagyták ügyüket. Ha valamivel szervezettebb sereg állott volna a bécsi kormány rendelkezésére s alkalmas fővezére lett volna, a cseh forradalom végleges leverése nem ütközik nehézségekbe. De *Bouquoy* teljesen alkalmatlan főtisztnek bizonyult, társát, *Dampierrel* pedig egy csekélyszámú morva felkelő csapat legyőzte.

Ezalatt a protestánsok egyenetlenkedése és szervezetlensége következtében *II. Ferdinándot* a frankfurti fejedelmi gyűlésen a katolikus többség német császárnak választotta meg (1619.). A németországi protestánsok kénytelen-kelletlen belenyugodtak ebbe. Ugy gondolkodtak, hogy majd segítik a cseheket titokban és ezzel megmentik a szorosan vett német területet attól, hogy a vallásháború oda is áttérődjék.

Mikor azonban a választófejedelmek a császárválasztás befejezte után még egyszer összejöttek, váratlanul érkezett meg a híre annak, hogy a csehek *V. Frigyes* pfalzi választófejedelmet a cseh királyi trónra ültették.

Csehország választókirályságnak tekintette magát s *II. Ferdinánd* trónutódlási jogát elejtette. A cseh királyi trón egyedüli komoly jelöltje *V. Frigyes* pfalzi választófejedelem lett, mert a német protestáns uniónak ő volt a feje, másrészt számbavehető összeköttetések fűzték a külföldi protestáns országokhoz.

V. Frigyes tehát megválasztották Csehország királyának s ezzel a Habsburg-házzal való békés megegyezés véglegesen lehetetlenné vált.

Az új király, aki akkor még csak huszonhárom éves, volt jórészt francia hugenotta nevelésben részesült s I. Jakab angol király leányát, Stuart Erzsébetet bírta nőül. Nagy jóakarattal indult útnak, de a szükséges erély, gyors áttekintés hiányában nem tudott feladatának megfelelni. Ő maga voltaképp nem is vágyott a cseh trónra. Mikor híre ment, hogy a cseh rendek alighanem királlyá választják, tétovázva, aggódalmasan kérdezte a környezetétől:

„Istenem! Ha a csehek megválasztanák, vajjon mitevő legyek?”

„Majd adunk mi tanácsot jenségednek!” — felelték meghitt emberei.

Amikor pedig a választás híre Ambergbe érkezett, a fejedelem egyik híve biztatólag mondotta V. Frigyesnek:

„Fenséged most nyugodtan beleül a királyi székbe, ahonnan senki sem űzi ki.”

V. Frigyes pfalzi választófejedelem és cseh király.

A cseh protestáns főurak akarata ellenére választották meg királyuknak, midőn vallási sérelmeik miatt II. Ferdinánd császár ellen fölláztak. „Téli” királynak gúnyolták, mert királykodása rövid ideig tartott. Tilly, a császári főhadvezér a fehérhegyi csatában tönkrevverte seregét. A király földönfutóvá lett s Hollandiába menekült.

A német fejedelmek körében, sőt jórészt a protestánsok között is inkább meglepetést keltett a választás, örömet azonban nem. A vélemények nagyon megoszlottak. Maguk a protestáns fejedelmek is aggódtak amiatt, hogy Frigyes, aki Frankfurtban II. Ferdinándra mint császárra adta le szavazatát, most szembehelyezkedik a német birodalom és Ausztria császárával. Felesége sem biztatta V. Frigyeset. Anyja pedig egyenesen le akarta beszélni. De V. Frigyes bevonult Prágába, ahol

meg is koronázták. Most már a protestáns unió is megmozdult végre és a nürnbergi gyűlésen elhatározta a fegyverkezést arra az esetre, ha a katolikus liga akcióba lép. Minthogy pedig Miksa bajor fejedelem kijelentette, hogy a katolikusok jogait csorbíttatni nem engedi, előre volt látható, hogy a német birodalomban is kitör a háború.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem sikerei Magyarországon ezalatt II. Ferdinándot békére kényszerítették, egyébként Bethlen is szövetkezett a csehekkel, ami a Habsburg-házra nagy veszedelmet jelentett.

Korai volt azonban a protestánsok öröme. Fogyatékos szervezötükkel nem igen vehették fel a harcot, mert a katolikus fejedelmek és országok közös, egyértelmű szövetkezése messze túlhaladta erőben a protestánsokat. *III. Fülöp* spanyol király csapatokat indított útnak és másfél millió aranyat előlegezett a rajnai pfalz-vidék leverésére. *II. Ferdinánd* császár Miksa bajor fejedelemnek átengedte a német katolikus liga vezetését és minden elképzelhető előnyt kilátásba helyezett neki. A liga tehát megmozdult.

Ausztria, Spanyolország, a német katolikus fejedelmek tehát szövetkeztek s hozzájárult ehhez Szászország csatlakozása, amely a szászországi lutheránusok vallásszabadságának biztosítása mellett történt meg. Tehát Csehország ellen oly hatalmas szövetség verődött össze, amellyel V. Frigyes alig vehette fel a harcot. Hasztalan volt az új cseh király abbéli próbálkozása, hogy külföldi protestáns hatalmaktól segílyt kapjon. Egyedül maradt.

A protestáns unió is gyáván viselkedett. Gyöngye hadseregét nem szaporította, hanem tétlenül táboroztatta a Duna mentén, majd Ulmban békét kötött a katolikus ligával és Csehországot magára hagyta. A német liga megígérte, hogy nem támad, a pfalzi vidéket nem bántja, ez a megállapodás azonban nem kötötte Spanyolországot.

Csehország nagyon szorult helyzetbe jutott. Maga a nemesség kezdeményezte a mozgalmat, a leghatározottabb érdekekből, amikor pedig a nép ész nélkül ment utánuk, akkor bámulatos nemtörődomséggel félreállottak, kerteltek, sőt magát V. Frigyes királyt is magára hagyták. Hasztalan kért, követelt a cseh király, mindenütt süket fülekre talált.

Hogy ilyen körülmények között V. Frigyes király is elvesztette a fejét, érthető, de menthető is volt. A király helyzetét még rosszabbította udvari papjának, Scultetusnak folytonos támadásai a lutheránusok és mindenki ellen, aki nem volt kálvinista. Ekképp a király maga is egyre jobban veszíteni kezdte népszerűségét.

A cseh csapatok viselkedése pedig egyenesen botrányos volt. A császári csapatok elől sietve meghátráltak az egész vonalon, majd a legnagyobb fegyelmetlenség kapott lábra köztük. Sarcolni kezdtek, a nép

Tilly János gróf, császári tábornok.

Kitűnő katona, a katolikus liga seregeinek fővezére volt. A protestánsok fölött számos nagy győzelmet aratott, de Gusztáv Adolf svéd királytól súlyos vereséget szenvedett. A Leeb mellett vívott csatában halálos sebet kapott. Utóda Wallenstein Albert lett.

csékély vagyonkáját harácsolták össze s ezzel a parasztokat lázadásra ösztönözték. Így nézett ki Csehország a döntő küzdelem előtt.

Nemsokára megkezdődött a harc. Kezdte pedig Spanyolország, a bajorok és Szászország. A bajorok *Tilly János* gróf vezérlete alatt átlépték a határt. Tillynek a szerepléséhez fűződik a katolikus liga számos

sikere. Tilly vallon eredetű belga volt. Atyja eredetileg lelkészi pályára szánta, miért is a jezsuiták nevelésére bízta s így nagy műveltségre tett szert. Hajlama azonban a katonai pályára vonzotta s a spanyol hadsereg kötelékében képezte ki magát, majd az osztrák császár szolgálatába lépett, innen pedig a bajor fejedelemezhez pártolt át. Hithű katolikus és kitűnő vezér volt, azonban a háborúban nem ismert kegyelmet.

Tilly seregei csakhamar bevették Linzet, egyesültek a *Bouquoy* vezérlete alatt álló császári csapatokkal és betörték Csehországba. Ret-

A zsoldos katonák a harmincéves háború idejében kifosztanak és földúlnak egy útjukba került ellenséges falut.

tenetes pusztítást vittek véghez. Ahol a csapatok elhaladtak, a falvakat felégették és a lakosságot menekülésre kényszerítették.

A cseh hadseregben hiányzott minden vezérlet, fegyelem. A nemes tisztek nem jelentek meg a reggeli órákra kitűzött hadi tanácskozásokon, mert a korai megjelenés a — kiváltságaikba ütközött. A katonaság nem kapott rendszeren zsoldot, a parancsokat nem teljesítette.

A császári seregek Prága ostromára készültek és útnak indultak a cseh főváros ellen. Erre a hírré Thurn gróf előre sietett, hogy az úgynevezett Fehér-hegyet, ahonnan az ostromnak jófégyelmezett sereggel ellenállhatott volna, megszállja. Összesen 21 ezer cseh fegyveres helyezkedett el itt tíz ágyúval, míg a császáriak 32 ezren voltak tizenhármas ágyúval. A cseh sereg felállása azonban rendkívül lassan, lanyhán ment végbe, ami a császáriak kifejlődését megkönnyítette.

Az összeütközés csakhamar megtörtént. Alig érték a császári gyaloglándzsások a csehek közelébe, amikor *Thurn egyik csapata vad ijedelemmel csata helyett futásra vette a dolgot.* A zavar csakhamar általánossá vált, csak a fiatal Anhalti Keresztély vágatott le egy lovasezred élén az ellenségre, amelyek sorait rövid időre meg tudta bontani, de csakhamar előtörték a spanyol tartalékezredek és a bajor lovasok és szétugrasztották a cseh lovasokat. *Alig egy óra alatt ért véget a nevezetes csata, amely a cseh sereg teljes pusztulását és a királyság vesztét vonta maga után.*

Frigyes király a Hradsinban épp arról tanácskozott, hogy vajjon

A háború borzalmái a harminceves háború idejében. A győztes hadak minden könyörület nélkül, tömegesen akasztották föl hadifoglyaikat.

a császáriak megkockáztatják-e a támadást, amikor már dörögni kezdtek az ágyúk és egy óra múlva megérkezett a veszített csata híre. A cseh katonák ész nélkül menekültek, maga a király is sietve csomagoltatott.

A király nagy ügyel-bajjal átmenekült Sziléziába, Miksa bajor herceg pedig bevonult a Hradsinba, ahol a városok küldöttei Ferdinándnak meghódoltak. Néhány nap múlva a cseh nemesek is bejelentették hódolatukat.

Frigyes király pedig menekült, tovább és tovább, míg nem Németalföldön megpihenhetett és fájdalmasan sóhajtott fel:

„Minek is kellett nekem a korona!”

Egyik város a másik után nyitotta meg kapuit a császári seregek előtt. Alig három hét alatt Csehország és melléktartományai Ferdinánd kezében voltak.

Természetes, hogy a Habsburgok bosszúja a sikerek után nem ismert határt. Óriási szenvedések, *kegyellen megtorlások vára koztak a csehekre és morvákra*. A lázadó cseh nemeseket jogfosztottaknak nyilvánították s 1621-ben rengeteg halálos ítéletet hajtottak végre. Júniusban *negyvennégy cseh nemeset fejeztek le vagy akasztottak fel*. A nemesi javakat, birtokokat a bécsi kormány rendre elkobozta és mesés értékű javak jutottak jó szolgálatok jutalmazása címén idegen kezekre. Akkori értékben mintegy tizenöt millió értékű vagyont harácsolt össze az éhes bécsi kormány. Kétség nem férhetett ahhoz, hogy felekezeti, egyházi téren sem késhet a megtorlás. Noha a jórészt lutheránus Szászország segítségére nélkül aligha sikerült volna a cseheket megfékezni, a bécsi kormány ígéretei ellenére nemcsak a kálvinista cseheket, hanem a lutheránusokat is éppúgy üldözte s rendeletet bocsátott ki, amelynek értelmében a csehek vagy áttérnek a katolikus hitre, vagy pedig záros határidő alatt kötelesek az országot elhagyni. *Rövid idő alatt harmincezer-nél több család vándorolt ki*, a térítés munkája pedig oly eredménnyel folyt, hogy néhány év alatt, mondhatni, híre sem volt a cseh protestantizmusnak.

Hasonló volt az eredmény morva és sziléziai területen is, ahol *Lichenstein* herceg dragonyosainak megjelenésére a nép ész nélkül tért vissza a katolikus hitre. A szorosan vett osztrák-német vidéken is hasonló sikerrel működött a megtorló hatalom.

Hogy ezek után *V. Frigyes* birodalmi átok alá helyeztette *II. Ferdinánd*, még pedig a mindenben szolgáltrakész *Miksa* bajor fejedelem *hathatós segélyével*, hozzátartozott a bosszú művéhez. A protestáns unió csodálatraméltó nembánomsággal fogadta az események híret, néhány ízben tanácskozást tartottak, de kölcsönös szemrehányások után mindannyiszor eredménytelenül oszlottak szét.

A teljesen magára maradt *V. Frigyes saját gyöngye erejéből igyekezett felvenni a harcot a jólszervezett ligával*. Legelőször Braunschweigi Keresztély csatlakozott nyíltan hozzá. Protestáns világi adminisztrátora volt a halberstadti püspökségnek, protestáns ember, de rendkívül kalandos hajlamú, aki meggyőződésre sokat nem adott, ha veszedelmek fenyegették. Szeretett vállalkozni és mint mondják, *V. Frigyes* szép feleségének titkos imádója volt. Minden különösebb bevezetés nélkül megkezdte a háborút, ami jórészt abból állott, hogy egy zsoldos sereggel útra kelt és a védtelen katolikus helységeket alaposan megsarcolta. *V. Frigyes*

nemsokára találkozott Mansfeld Ernővel és Badeni Figgyessel és a sebtében szervezett sereggel visszatért Pfalzba. A helyzet azonban nem volt kedvező. Mert noha Weislochnál Mansfeld és Badeni Frigyes megverték Tilly seregét, alig kilenc nap múlva Tilly olyan jelentős győzelemmel válaszolt, amelyből Badeni Frigyes is csak nehezen menekülhetett. Höchst mellett pedig Mansfeld seregét verte szét.

Noha még körülbelül harmincezer fegyverese volt V. Frigyesnek, beleesett a neki felkínált kelepcébe. A bajor fejedelem azt ígérte neki, hogyha seregét elbocsátja, viszsza kapja országát. Frigyes hitt az ígéletnek, seregét feloszlatta, mire nagy meglepetésére a spanyol és bajor seregek az egész Pfalzt ellepték, Tilly bevette Heidelberget és a híres könyvtárt szerény ajándékkal elküldte a pápának Rómába. II. Ferdinánd ezek után a bajor fejedelem unszolására bi-

Mansfeld Ernő gróf.

A harmincéves háború egyik legérdekesebb zsoldosvezére. Katolikus volt s Rudolf császár szolgálatában állott. Mivel a császár ígérete ellenére nem adta neki az őt megillető németalföldi birtokot, áttért a protestáns vallásra s csatlakozott a protestáns német fejedelmek uniójához. Támogatta a császár ellen fölkelő cseheket. Többször sikeresen harcolt Tilly ellen is.

rodalmi gyűlést hívott egybe s a többségben levő katolikus választófejedelmek hozzájárulása mellett a pfalzi választófejedelemséget átengedte Miksa bajor fejedelemnek. Tillyt a hadakozás szenvedélye ezalatt annyira elragadta, hogy nem is törődve semmiféle császári rendelettel, saját számlájára tovább és beljebb hatolt a német területen, foglalt, sarcolt és úgy viselkedett, mintha a háború a saját személyes ügye lett volna.

Ennyi súlyos csapás után mégis megmozdult és életre kelt a protestáns unió abban a formában, hogy Anglia, Németalföld és Franciaország, továbbá Velence, Szavoja és a német Pfalz szövetséget terveztek a spanyolok és a Habsburg-ház túlkapásai ellen. És itt mutatkozik immár az első jele annak, amit a bevezető részben kiemeltünk, hogy a felekezeti kérdés nemsokára háttérbe szorult. Franciaország, Velence, Szavoja katolikus területek voltak és a hatalmi féltékenység kezdte játszani a főszerepet. Az egyesítendő seregeknek élére *Mansfeld* Ernőt szemelték ki. De ez a szövetség egyelőre csak terv maradt.

Jelentősebb fordulatot vett a protestánsok ügye akkor, amikor a svéddek bátor és vállalkozó hajlamú királya, Gusztáv Adolf akart a protestáns unió élére állani.

Ajánlkozását kezdetben örömmel fogadták, de Anglia csakhamar féltékeny lett a fiatal svéd királyra s inkább IV. *Keresztély* dán királyt támogatta a német katolikus liga és a Habsburgok elleni harcban. A dán királynak, aki egyúttal holstein herceg s német birodalmi fejedelem is volt, csakhamar kedvező alkalom kínálkozott a német protestantizmus védelmére. De itt is meg kell jegyeznünk, hogy a felekezeti érdek szorosan véve nagyon távol állott a dán királytól, aki voltaképp a felekezeti ügyet csak ürügynek akarta felhasználni arra, hogy a teljesen széthulló, egymás ellen agyarkodó német fejedelemségek fölébe kerüljön és ezáltal német földön a dán befolyást megalapozza. Az alsó-szászországi fejedelmi gyűlésen sikerült a protestáns német unió meghívását kieszközölnie, mire a dán sereg szervezéséhez fogott és harcra készült a liga ellen.

Wallenstein Albert a haretéren.

Dánia ebben az időben jelentős hatalom volt és amennyiben a harc kimenetelének esélyeit meg lehetett volna jóslni, úgy ez alighanem a liga hátrányára dőlt volna el. *Ekkor támadt a Habsburg-háznak az az ötlete, hogy külön sereget állít talpra s ekként vívja végig a harcot.* De hát ez a gondolat is csak gondolat maradt volna, ha nem jön segítségül a véletlen szerencse, amely a Habsburgok történetében mindig jelentékeny szerepet játszott. Ez a szerencse: *Wallenstein* Albert személye volt. Meg kell róla emlékeznünk, mert a *harmincéves háború történetének jórésze az ő szerepléséhez fűződött.*

Egy szerény, gazdagnak egyáltalán nem mondható cseh protestáns családból származott. Wallenstein szülei korán elhaltak s a jezsui-

ták nevelése alá került, majd az altdorfi protestáns egyetemen tanult. Rendkívül heves, lobbanékony természetű ifjú volt, folyton vétett az intézeti szabályok ellen, amikor pedig duhaj éjjeli mulatozásait megelégtették, amihez még egy párbajhistória is kapcsolódott, szépen kitessékelték Altdorfból. Innen Wallenstein Paduába ment, ahol a csillagászat ragadta meg az érdeklődését, babonás hajlamai pedig az akkor divatos csillagjóslás felé vonzották. Sokat utazott, majdnem fél Európát bejárta, végül pedig a hadi pályára lépett. Básta seregében is küzdött Győrnél.

Dúsgazdagon megnősült, Landeck Neskoa Lukréciaát vette el. Majd egy nagybátyja halála is tetemesen megszorította már is tetemes vagyonát, mikor pedig felesége meghalt, rengeteg vagyonából teljesen kedve szerint élhetett. Imponáló fellépése nemsokára felkeltették Mátyás császár figyelmét.

Wallenstein rendkívül számító, előnyhijászó férfiú volt, aki be tudta magát hizelegni az osztrák főhercegek jóindulatába. Különösen *Ferdinánd* főherceg kedvelte meg, ezen a réven pedig *Mátyás* császár. Egy saját költségén toborzott dragonyosezred élén a velenceiek ellen is harcolt Gradiskánál.

Mikor 1618-ban kitört a cseh protestáns nemesek mozgalma, Wallenstein ravasz számítással a *Habsburgok mellé szegődött, honfitársait megtagadta s egy saját maga által szervezett vallon vértesezredet vezetett a csehek ellen* és cseh, morva földön a Habsburgok érdekében harcolt. Wallensteinnak jó szimatja volt. A cseh nemesség rengeteg vagyonának elkobzása idejében rövid idő alatt nevetséges összegben hatvanöt cseh birtokot vásárolt meg az udvartól. Saját rokonait is kitette a birtokaikból.

Pénzéhisége akkora volt, hogy állítólag *a hírhedt németországi pénzhamisításokban is részt vett*, amikor számos főúr pénzt hamisítva óriási vagyont vásárolt össze a hiszékeny nép becsapásával. Ferdinánd császár Friedland hercege címet adományozta neki. Hogy fogalmunk legyen nagy vagyonáról, megemlítjük, hogy abban az időben kilenc városnak, ötvenkét falunak és kastélynak és háromezeröttszáz hűbérbirtoknak volt az ura. Ugyanakkor Ferdinánd miniszterének, *Harrach* grófnak lányát, *Katalint vette nőül*. Szegényen kezdte, hogy utóbb Ausztria legvagyonosabb főura, birodalmi fejedelem, főhadvezér legyen. Gyűlölt mindenkit, aki terveit keresztezte s határtalanul önző, babonás volt s szerette a pompát, fényt és valóságos királyi udvartartást rendezett be magának.

Ilyen emberre volt szüksége a császárnak. *Ferdinánd császár 1625 tavaszán elfogadta Wallenstein javaslatát és felhatalmazta, hogy az*

Wallenstein Albert herceg.

A harmincéves háborúban a császári seregek legügyesebb fővezére volt. A katolikus liga számos nagy győzelme az ő személyéhez fűződik. Gögös, nagyravágó, igen gazdag, de telhetetlenül kapzsi férfit volt. A hosszú háború alatt politikai okokból meghasonlott a császárral, aki aztán orgyilkosokkal megölette.

udvar érdekeinek védelmére hadsereget szervezzon. Ezt meg is tette Wallenstein, de a sereget a saját magáénak vallotta, ő rendelkezett vele. Igaz, hogy a sereg fenntartását is ő vállalta, de volt gondja rá, hogy a sarcok

révén kiadásai bőven megtérüljenek. Wallenstein mintegy ötvenezer ember élén lépett át a német birodalmi területre, hogy a katolikus liga seregei mellett a császár érdekeit megvédelmezze.

Ezalatt a protestáns szövetség ismét feléledt, megerősödve Anglia, Németalföld és Dánia hozzácsatlakozásával. A protestáns seregek fővezére IV. Keresztély dán király volt, ez azonban egy baleset miatt — leesett a lováról — tevékeny részt nem vehetett a hadjáratban, mire

Pappenheim tábornok bosszuja a lázadó parasztokon.

A felső-ausztriai parasztság az erőszakos térítések miatt fellázadt a harmincéves háború elején. A lázadást azonban Pappenheim tábornok leverte és kegyetlen bosszút állt a fölkelőkön. Az egykorú gúnykép a lázadás embertelen megtorlását akarja kifejezni.

Wallenstein felhasználta a kedvező helyzetet s Mansfeld Ernő hadai fölött a *áessau* *Eiba-hídnél* nagy győzelmet aratott. A protestáns unió seregeinek előnyomulása ezek szerint megakadt, noha egyelőre Wallenstein sem mert beljebb vonulni.

Ezalatt Felső-Ausztriában a protestáns mozgalom újból életre kelt. A kiutasítások, erőszakos térítések, népnyomorítások akkora elkeseredést keltettek, hogy a protestáns unió megmozdulásának hírére a *felsőausztriai parasztok Fadinger István vezetése alatt nyíltan fellázadtak* és rövid idő alatt mintegy *hetvenezer fegyveres paraszt lepte el a tartományt*,

hogy az elnyomók ellen felvegye a harcot. A lázadó parasztok számos helyen győzelmeket arattak, de mikor vezérük *Linz* ostrománál megsebesült, *Pappenheim* gróf császári tábornok zsoldosserege élén szétverte a lázadókat. Több mint *tízezer paraszt vesztette életét*. Erre a parasztlázadásra számított *IV. Keresztély* dán király, amikor Sziléziába küldte *Mansfeld* Ernőt és Weimari *János* herceget. A protestáns seregek akadálytalanul jutottak előre, de már a különben is elszegényedett sziléziai népet nem tudták fellázítani. A protestánsok terve az volt, hogy *Bethlen* Gábor seregével egyesülve, nyomulnak be cseh és osztrák területre. De ez a sereg sok hányatás után szétszóródott. A protestáns uniónak ez a vállalkozása tehát balul ütött ki, hasonló csapások érték Észak-Németországban is, ahol *Keresztély* dán királyt *Tilly* a liga serege élén *Lutter* mellett érzékenyen megverte.

A protestáns unió azon igyekezett, hogy hadi erejét ismét helyre állítsa. Egyelőre a dánok segélyére számított, de *Wallenstein* sikerein ez is hajótörést szenvedett. *Kozel* mellett *Wallenstein* szétverte *Mansfeld* és Weimari *János* seregeinek maradványát. Erre a sikerre *Wallenstein*, *Tilly*, *Schlick* gróf valamennyien a Habsburg-hatalom szolgálatában felfelé nyomultak Dániába. *Kolbing* mellett legyőzték a dánokat, a dán szárazföld a *Skagen-fokig* a császár lábai előtt fektült.

Hogy micsoda irtózatos sarcolásokat kellett a cseh, morva, sziléziai, protestáns német területek lakóinak végigszenvedniök a császári seregek és a liga csapatainak átvonulásától, azt toll leírni nem tudja. Külön sarcolt *Wallenstein*, külön a tábornokok. A katonaság is külön sarcolt, rabolt. Valóban *szánalmas képet nyújtott az egész német vidék*. *A durva katonai erő dominált*, megakadt a mindennapi munka, városok elnéptelenedtek, *a háború vadságai tomboltak az egész vonalon*.

A Habsburg-politika pedig annyi siker után arról álmodozott, hogy egész Németországot feltétlen uralma alá hajtja s szövetkezve Spanyolországgal, az Északi-tengeren hatalmas flottát teremt, amellyel sakkban tartja az északi protestáns államokat és magához ragadja a tengeri kereskedelmet. Ezt a célt azonban csak úgy érhetne volna el, ha a hanzavárosokat vagy megnyeri tervének, vagy pedig erőszakkal rabigába hajtja őket.

Schwarzenberg Lajos gróf volt a császári udvar alkusza, ki Lübeckben a városok szövetségének előterjesztette a tervet. A hanzavárosok az alattomos tervre kitérőleg válaszoltak, utóbb pedig a császár formális követelését Dánia és a svédek biztatására kereken elutasították. A válasz erre az volt, hogy *Wallenstein* vállalkozott a hanzavárosok meg-

leckéztetésére. Mindenekelőtt *Stralsundot* akarta elfoglalni s a hadműveletekkel *Arnim* János Györgyöt bizta meg. A polgárság végső küzdelemre készült, néhány ostromot sikerrel vissza is vert, de már arra került a sor, hogy a túlerő előtt letegye a fegyvert. Ekkor váratlanul tetemes dán és svéd segédszerepek érkeztek, a hatalmas dán flotta is megjelent, mire *Wallenstein* beszüntette az ostromot és Lübeckben békét kötött a dánokkal.

Wallenstein akkor állott hatalma, befolyása, tekintélye tetőpontján. A császár több hercegi címmel, területek adományozásával tüntette ki

Wallenstein katonái halomra öldösik, évenként sőt meg egy elfoglalt város lakosait.

főhadvezérét. *Wallenstein* ekkor nyíltan kijelentette, hogy a német birodalom akkori szétesztott szervezetét feleslegesnek tartja, a fejedelemségeket egyszerűen eldobozandóknak vélte s egy örökös osztrák-német császári uralom életbeléptetését tervezte választófejedelmek nélkül.

Ezek a fennhéjázó, abszolutisztikus tervek érthetőleg nagy visszahatást keltettek a német fejedelemségek körében. A protestáns fejedelmek éppúgy ellenezték, mint a katolikusok, *Wallenstein*ra pedig maga a katolikus liga lett elsősorban féltékeny és azt követelte, hogy a külön császári sereg, amelynek főhadvezére *Wallenstein*, csökkentsék. A heidelbergi értekezleten mégis *Wallenstein* ellenkező javaslata ment keresztül. De most már a liga és a Habsburg-politika szembe kerültek egymással. Mindezekhez hozzájárult a császárnak az az önkényes rendelete, amelyet *Caraffa* bíboros tanácsára adott ki és amellyel

szigorúan meghagyta, hogy az 1552 óta protestáns kezekbe jutott egyházi birtokok adassanak vissza.

Ferdinánd nem késedelmeskedett sokáig, hanem rendeletét azonnal végre is hajtatta, természetesen megfelelő erőszak alkalmazásával.

Ezek az intézkedések, bár a katolicizmus érdekében állóknak látszottak, mégis alkalmasak voltak a katolikus német liga féltékenységének fokozására. *Mergentheimban a katolikus német világi és egyházi fejedelmek ismétellen azt követelték a császártól, hogy saját hadseregének létszámát szállítsa le.*

Ferdinánd császár helyzete most már válságosra fordult. A *ligát* ugyanis *tilokban Franciaország támogatta*, amely a Habsburg-politika túltengése ellen már megkezdte a politikai harcot. Ha tehát a császár elejti a *ligát*, akkor azt a Franciaországhoz való nyílt csatlakozásra készíti, ha pedig a liga követelését fogadja el, akkor *Wallensteint kell áldozatul hoznia*. Erről folyt a regensburgi gyűlésen a szenvedélyes vita, amely a *liga győzelmével végződött*. Eszerint a császár saját hadseregét negyvenezer emberre szállítja le, a liga hússzezerre, de viszont a császár *elbocsátja Wallensteint* és helyébe a *liga fővezérét, Tillyt veszi át*. Végül beleegyezett abba is, hogy a választófejedelmek megkérdése nélkül háborút nem folytat.

Gusztáv Adolf svéd király beavatkozása.

A minden oldalról szorongatott német protestantizmusnak hatalmas támogatója akadt *Gusztáv Adolf* svéd királyban.

Nevezetes, valóban nagy férfiú volt *Gusztáv Adolf* svéd király. Atyja, IX. Károly kitűnő nevelésben részesítette rendkívül tanulékony és tehetséges fiát. Annyira bízott jövőjében, hogy amikor az államtanácson nem tudtak egy kérdést megoldani, IX. Károly fiára mutatva, így szólt:

„Hagyjuk! Majd elintézi ez itten!”

Alig tizenhét éves korában jutott *Gusztáv Adolf* a trónra, de már akkor testileg és szellemileg teljesen ki volt fejlődve. Nem riadt vissza semmiféle nehézségtől, áttekintő, előrelátó, másrészt pedig a vakmerőségig merész volt. Országáért, népe jólétéért maradandó dolgokat művelt. Szervezte az ország elhanyagolt közigazgatását, a nemességet adózásra s katonáskodásra szorította, de egyúttal széleskörű befolyást engedett nekik. Rendezte a törvénykezést, megalapította a svéd nem-

Guszláv Adolf svéd király.

A harmincéves háború legkiválóbb szereplője. A vitéz protestáns uralkodó önként jött az elnyomott német protestánsok segítségére. Számos győzelmet aratott a katolikus liga seregein és a császári csapatokon. A lützeni csatában esett el.

zeti hadsereget és nemcsak a közjólét emeléséért fáradozott, hanem kitűnő közoktatásügyi viszonyokat is teremtett. Amikor pedig országát biztos alapokra fektette, nagyszabású terveinek megvalósításába fogott bele.

Mindenekelőtt *Lengyelország ellen fordult*, amellyel a fegyverszünet lejárt. Gusztáv Adolf Livlandban partra szállott, bevette *Rigát* és ezzel *Livlandot és Kurlandot hatalmába kerítette*. A német protestantizmusnak azonban csak akkor állott az élére, amikor a dánok beavatkozását a császáriak már megbénították. A svéd király a keletporoszországi partokon egymásután elfoglalta az erősségeket, városokat. *Gusztáv Adolf* ezek után *Dániával szövetséget*, aztán pedig folytatta az előnyomulást és *Gorzin mellett 1629-ben megverte az Arnim tábornagy vezette alatt álló császári sereget*.

A svéd királynak az volt a terve, hogy az egész északi porosz-német partvidéket hatalmába keríti, innen beljebb nyomul és döntő csapást mér a császáriakra. *Lengyelországgal Altmarckban kötött béke* nagy területi előnyöket biztosított a svédeknek, Kelet és Nyugat-Poroszország svéd kezekben volt.

„*Északon felemelkedik a nap, a Habsburgok dicsősége leáldozóban*” — mondta *Richelieu* francia bíboros, a Habsburgok hatalmas politikai ellenfele.

Gusztáv Adolf svéd király becsületes harcot folytatott. A protestantizmusnak sietett segélyére. A német protestánsok élére állott minden külön felkérés nélkül, *de nem hódítás céljából harcolt, nem volt szándékában elnyomni a katolikusokat*, hanem csakis a szorongatott protestánsok ügyéért fogott fegyvert a Habsburg-hatalom kiméretlen uralma, önkénye ellen.

A svéd országgyűlés egyhangú helyesléssel fogadta a király előterjesztéseit és a svéd királynak meg volt az a ritka bátorsága és önbizalma, hogy segítő szövetséges nélkül bele mert avatkozni a németiség háborújába.

Kitűnően szervezett gyalogos és lovasezredeket vitt magával, még kitűnőbb volt a tűzérsege, amelyet ő alkalmazott először rendszeresen a harctéren. Elbúcsúzott alattvalóitól s hajóra szállott a seregével. A német-porosz partokon kikötve, *gyorsan birtokába ejtette Pomerániát*. A meglepett császári seregek ellenállás nélkül vonultak el, már csak Kolberg és Greifswald volt a császár kezén. A svéd király, noha már közeledett Tilly, védő őrségeket hagyva hátra, tovább nyomult azzal a céllal, hogy az Odera-folyó mentén bevonul az osztrák örökös tarto-

mányokba. Bevette Frankfurtot is, ahol egy csomó császári tiszlet fogott el, néhány nap múlva pedig Landsberget foglalta el. Szabad volt tehát az út Szilézia felé. Tilly ekkor kétségbeesett leveleket írogatott már Bécsbe s folyton panaszolta:

„Ezzel az ördögi eretnekkal aligha fogok boldogulni!”

Pedig mikor Bécsben a svéd király vállalkozásának első híreről értesültek, gúnyosan azt jegyezték meg az udvarnál:

Gusztáv Adolf imája.

A kiváló svéd király tizenhatezer főnyi sereggel érkezett meg a pomerániai partokra protestáns német hitsorsosai védelmére. Partraszállásakor hó imában kérte Isten segítségét vállalkozásához.

„A kis svéd királyocska hatalma a dicső Habsburg-hatalom előtt úgy megsemmisül, mint ahogy a hó elolvad a nap hevétől!”

Tilly most Magdeburg ellen vonult, hogy onnan akassza meg a svédek előnyomulását. A magdeburgiak inkább császári érzelműek voltak, de a svédek közeledtének hírére kijelentették, hogy a svédekhez pártolnak. Falkenberg svéd ezredes megérkezésével a magdeburgiak csakhamar védelmi állapotba helyezték a várost és azt jól megerősítették. A város előtt megjelenő Pappenheim császári marsal gyöngének érezvén magát a támadásra, bevárta Tilly megérkezését. Tilly nem-sokára meg is érkezett és huszonhatezer emberrel, nyolcvanhat ágyúval körülvárta a várost. Az ostromló császári seregek néhány sikerült táma-

dása gondolkodóba ejtette a magdeburgiakat, akik csak abban a jó reménységben tartották magukat, hogy *Gusztáv Adolf* hamarosan felmenti őket. Erre azonban a svéd király még nem volt képes, mert *előbb Szászország és Brandenburg szövetséget kellett biztosítania*, ami csak nehezen ment.

Végre is *Berlin ellen nyomult* a svéd király, mire a brandenburgi választófejedelem mégis beadta a derekát és a svédekhez szegődött, míg *János György* szász választófejedelem, akinek segélyével *Gusztáv Adolf* Magdeburg segélyére akart sietni, a szövetségről tudni sem akart.

Ezalatt *Magdeburg elesett* és pedig árulás következtében. Több ostrom után, amely a védőknek nagy károkat okozott, *Tilly* megadásra szólította fel a várost, de mialatt a város tanácsa éjjel a feltételekről tanácskozott, az időközben kiürített védősáncokat és főkaput az ostromlók hirtelen elfoglalták. Erre reggel csapatokban rohantak be a császári seregek a meglepett városba. Rettenetes volt az öldöklés s a pusztuláshoz hozzájárult egy hatalmas tűzvész is, amely a várost csaknem teljesen elhamvasztotta.

Amíg ezek történtek, a svéd király *György Vilmos* brandenburgi választófejedelemet szövetségre kényszerítette, *egész Brandenburgot hatalmába ejtette s Werben mellett Tillyt hátrálásra bírta*. A császári udvar azonban *Magdeburg* elestének hírére annyira követelő lett, hogy felhívta a szász választófejedelemet, ne merészeljen valamiképp a Habsburgok ellen fegyvert ragadni. *Tilly* pedig közel negyvenezer emberrel vonult *Lipese ellen*, hogy a császári parancsnak érvényt szerezzen. A szász választófejedelem azonban hosszas habozás után a svéd szövetség mellé állott, mire *Gusztáv Adolf megszállotta Wittenberget* és innen tovább nyomult előre, most már a szász sereggel egyesülve.

Ezzel aztán megkezdődött a svéd király sikereinek hosszú sorozata. *Breitenfeld mellett találkozott a svéd király Tilly seregével*. A nagy csata a szász sereg elhirtelenkedése miatt már a császáriak javára fordult. *A svéd ezredek azonban halált megvető bátorsággal döntő csapást mértek a császáriakra s elfoglalták ágyúikat és borzasztó vérfürdőt rendeztek a menekülő ellenség soraiban*. Kétezernél több svéd és szász harcos esett el, de tizenkétezer császári katona holttal borította a csatateret, hétezer estek foglyul, huszonhat ágyú jutott a győzők birtokába.

A breitenfeldi győzelem egyszerre népszerű hőssé avatta a svéd királyt a német protestánsok szemében. Költeményekben, dalokban dicsőítették s ezentúl már a német protestantizmus vezérének tekintették a fiatal svéd királyi hőst.

Érdekes, messzemenő terv fogamzott meg ekkor a svéd király agyában. Be akart nyomulni Csehországba s a duzzogó Wallensteinnel

Tilly bevonulása Magdeburgba.

A híres császári tábornok, a katolikus liga fővezére hosszú ostrom után és árulástól is segítve elfoglalta az erős protestáns várost. Rettenetes öldöklés követte a császári hadak bevonulását. A borzalmakhoz hozzájárult egy hatalmas tűzvész is, amely csaknem az egész várost elpusztította.

szövetkezve akart Bécs ellen vonulni. Utóbbi tervével azonban elkésett, mert Wallenstein kibékült a császári udvarral. Bámulatos szerencse

kísérte mégis a vakmerő svéd király fegyvereit. Erfurtot, Amstadlot, Gothát rendre elfoglalta s következett Würzburg bevétele. Württemberg megadta magát s Mainz is csakhamar behódolt, Tilly képtelennek bizonyult arra, hogy Gusztáv Adolf sikereit megakadályozza. Ezután csaknem az egész rajnai Pfalz-vidék is a svédek hatalmába jutott, a szászok pedig bevették Prágát, miután a gyöngye császári csapatokat mindenütt viasztasorították.

Közel nyolcvanezer főnyi serege volt ekkor Gusztáv Adolfnak és hatalmának, dicsőségének zenitjén állott. Ha tehát most tönkreteszi a katolikus ligát és folytatja a harcot a Habsburg-uralom ellen, könnyen magához ragadhatta volna Közép-Európa nagy részét. Annyi máris bizonyosnak látszott, hogyha valami véletlen szerencse nem segít, a Habsburg-uralom megkapja a kegyelemdőfést. Mert általános volt a vélemény, sőt ezt maga VIII. Orbán pápa is elismerte, hogy a svéd király nem a katolicizmus ellen küzd, hanem a túltengő Habsburg-uralmat akarja megtörni, amely annyi ország fejlődésének volt kárára. Gusztáv Adolf most már Bajorország, mint a liga lelke ellen fordult. Ostrommal bevette Nürnberget, Donauwörthöt, Ulmot és a Lech-folyónál Raus mellett találkozott az ellene siető Tillyvel. A csata Tilly súlyos vereségével végződött, maga Tilly is megsebesült és néhány hét múlva sebébe belehalt. A svéd király gyors egymásutánban elfoglalta Augsburgot, Ingolstadtot, Miksa bajor választófejedelem pedig elmenekült Regensburgba. Gusztáv Adolf pedig bevonult a bajor fővárosba, Münchenbe.

A Habsburg-uralom rendkívül nagy szorultságában Wallenstein-hoz fordult és megkövette a gögös fővezért, ugyanazt, aki csak röviddel azelőtt titokban a svéd királlyal tárgyalt és csak kevésbe mult, hogy a felajánlott „cseh alkirály” címmel nem lépett a svédekkel szövetségre.

Wallenstein rövid idő alatt ötvenezer emberből álló hadsereget állított talpra. Falen előtt ütötte fel főhadiszállását, bevette Prágát, utána Égert és alig három hét alatt kiszorította a szászokat egész Csehországból. A svéd király alig tizenhatezer emberrel Nürnbergbe érkezett, hírül vette Prága elestét és azt, hogy Wallenstein gyors menetben közeledik, a bajor választófejedelem pedig elébe ment, hogy vele egyesüljön.

Közel nyolcvanezer ember állott a svédekkel szemben. A svéd király belátta, hogy komoly sikert ekkora tömeggel szemben alig érhet el. Ezért Nürnberg környékén elsáncolta magát. Viszont Wallenstein az altenbergi magaslattól szállotta meg, ahol tábornokot ültetett, egyúttal pedig arra törekedett, hogy a svédek egy sváb vidék felől elzárja, ami sikerült is. A helyzet aggodalmas volt, a svéd király tehát merész támadásra szánta el magát. Háromszor ostromolta meg a császáriak hadállását,

de háromszor verték vissza. Halálmegvető bátorsággal buzdította katonáit, de — *a szerencse elfordult Gusztáv Adolftól*. Véres tusakodás után kénytelen volt meghátrálni, a gögös Wallenstein pedig a magaslaton állva odaszólott hadsegédéhez:

„Lám, a svéd király kezdi már letörni megnőtt szárvaait...”

Pappenheim Henrik gróf.

Híres lovasvezér volt. A harmincéves háborúban nevezetes szerepet játszott. Wallenstein jobbkezének hívták. A lützeni csatában esett el.

Gusztáv Adolf ekkor *elvonult* abban a hiszemben, hogy Wallenstein követni fogja. De csalódott. *Wallenstein Sziléziába tört be*, ahol a szászokat több csatában leverte, maga előtt kergette és *néhány hét múlva már Lipcsénél állott* és ezt öt napi ostrom után bevette. Ezzel Szászország és a szászok segélye a svéd király részére elveszett.

Szomorúan figyelte Gusztáv Adolf a helyzet rosszabbra fordulását és elhatározta azt, hogy gyors menetben észak felé indul. Közeli veszedelemek aggodalmai lepték meg, mert kancellárjának, *Oxenstierna Axel-*

nak utasításokat adott arra az esetre, ha a legközelebbi csatában elesne. Elbúcsúzott feleségétől is. A szász választófejedelemtől sürgősen segélycsapatokat kért, de csak néhány ezredet kapott. Gusztáv Adolf erre Lützen felé sietett, de már akkor ott állott Wallenstein a seregével. *Wallenstein döntő csatára készült, Pappenheimot*, aki Halle előtt volt, magához rendelte.

„Mindent hagyjon és azonnal jöjjön!” — ez volt a parancs.

A császári seregek túlerőben voltak. *Gusztáv Adolf* végiglovagolt katonái előtt s bátorságra buzdította őket. Ezután az egész sereg el-énekelte az „Erős vár nekünk az Isten” kezdetű zsoltárt.

Rettentő ágyúzás és fegyvertüzelés között nemsokára megkezdődött a véres harc. Az első összecsútközésnél a svéd király ezredei oly erővel támadják Wallenstein balszárnyát, hogy a császáriak meghátrálnak. Már-már zavarba jutnak a császáriak.

Ebben a válságos helyzetben érkezik vágatva *Pappenheim* nyolc lovasezred élén.

„Hol a svéd király?” — kérdezi izgatottan és nagy erővel támadja meg az előnyomuló svédek. De sebet kap, amelybe nemsokára bele is halt. A *Pappenheim*-ezredeket a svédek visszavetik, de már *Piccolomini Octavio* ellenállását nem tudják megtörni.

Gusztáv Adolf izgatottan vágat előre, hogy eldöntse a jobbszárnyal a győzelmet, de lova nagy gyorsasággal vágat vele s a rövidlátó svéd király hirtelen nem veszi észre, hogy ellenséges gyalogság közelébe jutott. Lövés dördül el, amely a király baltkarját szétzúzza. A nagy fájdalom miatt *Gusztáv Adolf* arra kéri embereit, hogy vigyék hátra. De ugyanakkor egy svéd lovasezredet egy császári vértesezred hátravet, a svéd király belesodródik a lovassági harcba s egy kardszúrást kap a bal mellébe, közvetlen közelből pedig a hátgerincébe egy lövést. Haldokolva esett le a nyeregéből, anélkül, hogy valaki felfogta volna. Lova elvágat s a svédek csak erről tudják meg a gyászhirot.

Weimari *Bernát* vezérlete alatt azonban elkeseredett harcba bocsátkoznak újból a császáriakkal és urai maradnak a csatatérnek, de a császáriakat végleg leverniök nem sikerült. *Wallenstein* erősen megfogyatkozott seregével Lipcsébe vonult vissza. Ezután pedig a császári fővezér lement Csehországba.

Vérbe jagyva, félig széttaposva találták meg a svéd királyuk holttestét. A svédké volt a győzelem. Szászország fel volt szabadítva, de az ára *Gusztáv Adolf* halála volt. A svéd királyné Weissenfelsben értesült a szomorú hírről. A holttestet bebalzsamoztatta és Stockholmban

Gusztáv Adolf halála a tiltzeni csatában.

A hős svéd király súlyosan megsebesülve belesodródott a lovassági harcba s haldokolva bukott le lováról.

temettette el császári zászlókból alkotott diadalmi jelvényekkel disztett koporsóban. A svéd király halála Európaszerte nagy megdöbbenést és részvétet keltett. Annyira népszerű volt ez a kiváló uralkodó, hogy még VIII. Orbán pápa is misét mondatott lelki üdvéért, *II. Ferdinánd pedig sírva fakadt, mikor félelmes ellenfelének haláláról értesült.*

Egész Németország gyászolta a nemeslelkű, idegen nemzet érdekében életét feláldozó svéd királyt.

Gusztáv Adolf halálától a prágai békéig.

(1632—1635.)

Nemcsak a német protestantizmusnak, de magának a svéd hatalomnak is pótolhatlan kára származott Gusztáv Adolf halálából. Németországban Oxenstierna svéd kancellár, Weimari *Bernát* és *Hoorn* svéd ezredes vezették tovább az ügyeket, de már csökkenő eredménnyel. A protestáns német szövetség is megfogyatkozott, mert csak a frank, sváb és a két rajnai vidék maradt benne. A svéd harcosok serege felbomlott, vége volt az egyöntetű, lelkes vezérletnek. Ehhez járult még, hogy *Franciaország is akcióba lépett*, de tisztán politikai szempontból. Ezzel egyidejűleg a harcér is két részre oszlik. A további hadakozás részint a Keleti-tengertől le Ausztriáig, részint pedig Németország délnyugati vidékén folytatódott. A rajnamenti birodalmi városok a folytonos hadiállapot között kényszerítve érezték magukat, hogy valamely erősebb állami hatalom védelme alá helyezték magukat. *A trieri egyházi választófejedelem védszövetséget kötött a svédek ellen Franciaországgal és a területére bebocsátotta a francia csapatokat. Elzászban is francia őrségek helyezkedtek el, Lotharingia pedig teljesen francia uralom alá jutott.* A Rajna balpartja hovatovább a franciáké lett.

Ami a svéd sereget illeti, a legnagyobb fokú fegyelmetlenség kapott itt lábra és Weimari *Bernát*, valamint *Oxenstierna* csakis akképp tudták a rendet némileg helyreállítani, hogy a főtiszteket gazdag birtokokkal ajándékozták meg. E birtokok ötmillió tallért értek, nem is említve a svéd altiszteknek juttatott egyéb adományokat.

A harmincéves háború rejtett politikai okai már világosan kezdtek jelentkezni. *Spanyolország a francia befolyást akarta megtörni* egyrészt, másrészt a Habsburgokkal szövetkezve, a spanyol katolikus hatalmi politikát szerette volna érvényre juttatni. Mint a katolikus liga támogatója, Spanyolország *Feria* herceget huszonnégyezer emberrel

Németországba küldte, hogy a Rajna mentén útját állja a francia terjeszkedésnek, valamint a svédek előnyomulásának. Ez a vállalkozás azonban a zord időjárás miatt teljesen balul ütött ki.

A *helyzet* kulcsa ismét csak *Wallenstein* kezébe került, csak hogy ő más megoldást keresett. Mialatt ugyanis a bécsi udvar azt kívánta tőle a spanyolok tanácsára, hogy segítse a szorongatott bajor választófejedelmet, addig *Wallenstein* homlokegyenest ellenkező megoldást keresett. Ő ugyanis Szászországot és Brandenburgot a svédekkel való szövetségtől el akarta hódítani akképp, hogy a vallástürelmi rendeletet visszaállítja s ezzel a svéd beavatkozásnak erkölcsi alapjait megingatja. *Wallenstein* szerint ez lett volna az adott helyzetben a legkedvezőbb megoldás. A tervet *II. Ferdinánd* császár, *Eggenburg* herceg, a főhadvezér rokona és támogatója, valamint *Questenburg* hadügyi tanácsos pártolták. Viszont azonban a háborúspárt, nevezetesen *Ferdinánd* trónörökös, *Wallenstein* személyes ellensége, *Schilk* gróf, az udvari haditanács elnöke, a spanyol megbízottak és a császár gyóntatóatyja, *Lämmermann* a leghatározottabban elleneztek minden türelmességet és követelték az irgalmatlan, végkimerülésig folyó harcot. Maga a bajor választófejedelelem, *Miksa* herceg is mindenképp *Wallenstein* terve ellen agított.

Nemsokára nyilvánvalóvá lett, hogy az udvarnál *jétülkerekedik az a párt, amely Wallenstein eddigi személyes hatalmára féltékenykedve* irigylí dicsőséget s bármiképp lehetetlenné akarja tenni. *Wallenstein* ellenfelei győzedelmeskedtek, mert a császár beleegyezett, hogy a Rajna mentére spanyol csapatok vonulhassanak és hogy ezek a bajor fejedelem parancsnoksága alá helyezték magukat.

Ez volt *Wallenstein* első nevezetesebb kudarca az udvarnál, mert a császári hadsereg fölött most már nem rendelkezhetett szabadon. *Wallenstein* azonban nem engedett és a császár titkos beleegyezése mellett tárgyalásokat folytatott a szászokkal és brandenburgiakkal. A szászok azonban *Arnim* vezetése alatt *Gallas* császári tábornokot visszakergették s megjelentek Csehország határainál, hogy betörjenek az osztrák örökös tartományokba.

Wallenstein még ekkor is folytatta terveit. Néhány bizalmasa útján titokban tárgyalt *Oxenstierna* svéd államkancellárral a békéről.

A *Wallenstein*-féle békeajánlat főbb vonásokban az volt, hogy a vallási béke, a felekezeti egyenjogúság helyreállítandó, a jezsuiták kitiltandók s Szászország, Brandenburg és Svédország a háborúért kárpótolandók. *Egy titkos pont volt az, hogy Csehország újból szabad választó-*

királyság legyen, királynak pedig Wallensteint válasszák meg. Végül Wallenstein, Svédország, Szászország és Brandenburg egyesítsék seregeiket és ekképp kényszerítsék a császárt a béke feltételeinek elfogadására. A tervet Franciaország támogatta, egyedül Oxenstierna nem bízott Wallenstein őszinteségében.

„Nagyon ravasz fickó ez!” — mondta a svéd államkancellár.

Oxenstierna Axel svéd kancellár.

Gusztáv Adolf svéd király meghitt embere volt, s korának egyik legkiválóbb diplomatája. Gusztáv Adolf halála után egészen ő irányította a svéd politikát. Wallenstein is hozzá küldötte titkos követeit a szövetség megkötése végett.

Wallenstein most már kényszerhelyzetet akart teremteni, hogy egyúttal a bécsi udvar előtt is megmentse a látszatot. Seregével betört szász területre és Arnim seregét félig megverte. Sziléziát teljesen visszahódította.

Már Drezda felé indult, amikor meglepő hírt hallott. Weimari Bernát és Arnim titokban megállapodtak abban, hogy a svédek, szászok

seregével ellentétes területen támadást kísérelnek meg, hogy a császári seregeket ezzel Szászországból elcsalják.

A terv félig sikerült. Weimari Bernát hirtelen Regensburg ellen indult és tizenhét napig tartó ostrom után bevette. Seregéből pedig portyázó csapatokat küldött a Duna mentére.

Regensburg eleste bombaként hatott a bécsi háborús pártra. Egyik futárt a másik után küldték Wallensteinért.

„*Kedvességed, szeretell nagybátyám, siessen azonnal a trón védelmére!*” — ezeket írta a császár a makacs Wallensteinnek.

Wallenstein engedett a kéréseknek, egy sereg élén Pilsenig sietett, de itt váratlanul megállapodott, noha Weimari Bernát egy fegyelmezett sereggel már alig várta, hogy megütközzék vele. Wallenstein azonban *habozott*.

Wallenstein bukása és megületése.

Minden jel arra mutatott, hogy Wallenstein magatartása válságot fog előidézni. Másrészt kétségtelen volt, hogy az udvari cselszövők Wallensteinnal a legélesebb ellentétbe jutnak.

A látszólagos helyzet ugyanis Wallenstein irigyeinek adott igazat, mert egyrészt Wallenstein nem tudta a békét létrehozni, viszont Regensburg eleste komoly veszedelmekkel fenyegette a császári örökös tartományokat.

Mindez *Onate* bécsi spanyol követnek malmára hajtotta a vizet. Ez folyton azt hajtogatta, hogy Wallenstein *késedelmeskedése szándékosan mult*.

II. *Ferdinánd* nagy aggodalmai között most már szintén Wallenstein ellenségeihez csatlakozott és szigorú utasítást küldött a főhadvezérnek, hogy Csehországból mozduljon ki és vonuljon Thüringiába és Brandenburgba.

„A szerződésem feltételei szerint csak magam rendelkezem és utasításokat nem fogadok el” — válaszolta Wallenstein.

A császár erre Sparr tábornoknak megparancsolta, hogy támadja meg Weimari Bernátot. Alig értesült erről Wallenstein, dühre gerjedve azt izenté a tábornoknak:

„Mint egyedüli főparancsnok, halálbüntetés terhe alatt meg hagyom tábornok úrnak, hogy azonnal térjen vissza a táborba!”

Midőn pedig az udvar arról értesítette Wallenstein, hogy *Ferdinánd* bíboros, spanyol infáns Milanóból Ausztrián keresztül Németal-

földre megy és seregéből hatezer katona csatlakozzék a bíboros seregéhez, Wallenstein a kérés teljesítését kereken megtagadta.

„Wallenstein katonái közül senki sem fogja őeminenciáját kísérni” — válaszolta a gögös fővezér.

Napról-napra élesebb lett az ellentét Wallenstein és az udvar között. Spanyolország kijelentette, hogy megvonja Ausztriától a támogatást, ha a császár nem szakít Wallensteinnal. Wallenstein viszont csakhamar belátta, hogy az udvarral nem mehet semmire. Újból felvette korábbi terveinek fonalát, de a svéd államkancellár kijelentette, hogy szívesen tárgyal a békéről, de csak abban az esetben, ha Wallenstein nyíltan szakít a császárral.

Végre határozott Wallenstein. *Főtisztjeit meghívta Pilsenbe és Ilow útján közölte velük a császár követeléseit, valamint azt, hogy inkább lemond a fővezérségről, semhogy azokat teljesítse.* A főtisztek megijedtek, mert Wallenstein visszavonulása esetében nagy zsoldhátralékokat vesztek volna el. A főtisztek — negyvenkilencen — nyilatkozatot írtak alá, amely szerint Wallenstein mellett kitartanak és nem tárnak, hogy megaláztatás érje őt. Az értekezletet fényes lakoma követte. Wallenstein a lakomán kijelentette, hogy sem a császár, sem a katolikus vallás ellen nincsenek szándékai, de mindenáron békét akar Szászországgal és Brandenburggal. Ugyanekkor *Onate* spanyol grófnak besúgták, hogy Wallenstein királyi koronára áhítozik.

„Felséged még ezek után késedelmeskedik?” — mondta a spanyol követ a császárnak.

Ezekre a hírekre természetesen *a császár és Eggenberg herceg is végleg elejtették Wallenstein.* Nemsokára császári rendelet jelent meg, amely egyelőre *Gallas* és *Aldringen* tábornokokra bízta a hadsereg vezérletét és szigorúan eltiltotta a főtiszteket attól, hogy Wallensteinnek továbbra is engedelmeskedjenek. Együttal Wallenstein és két bizalmasa kivételével mindenki amnesztiát kapott, a két tábornok pedig külön utasítást, hogy *„akár erőszakosan, akár más úton”* hajtsák *végre a rendeletet Wallenstein ellen.* *Gallas, Aldringen, Piccolomini* s néhány más főtiszt titokban megpróbálta, hogy Wallenstein tisztjeit és csapatait Wallenstein otthagytására vegyék rá. A terv azonban nem sikerült.

Persze most már Wallenstein is cselekvésre határozta el magát. Egyrészt sürgős tárgyalásokba bocsátkozott Weimari Bernáttal, másrészt igazoló jelentést küldött magáról Bécsbe. Ugyanakkor pedig tisztikarát újból megeskette. Intézkedett, hogy az ezredek mind Prága alá vonuljanak, mert Wallensteinnak ekkor az volt a terve, hogy innen

Wallenstein lakomája.

Mikor Wallenstein meghasonlott a császári udvarral, megeskette főtisztjeit, hogy hűek maradnak hozzá. Ezután a fővezér nagy lakomát rendezett, amelyen kifejtette szándékait, amelyeket az császári udvar haragját magára vonta. A főtisztek azonban nem sokáig tartották meg esküfűket, mert hamarosan elpartoltak a híres fővezértől.

fogja a megköthető békét kihirdetni. Célja az volt, hogy a felekezeti békét helyreállítja, a cseh menekülteket visszahívja, egyúttal pedig saját fővezéri állását megszilárdítja.

Wallenstein azonban elszámította magát. A császár nevében toborzott katonaság nem mert a császárral nyíltan ellenkezni. Arra a bizalmas értesülésre, hogy Wallenstein a tisztikart újból megeskette, *a császár döntő lépésre határozta el magát*. Rendeletet adott ki, amellyel Wallensteint, Ilowot és Trska tábornagyot, Wallenstein sógorát állásaikból elmozdította és megparancsolta a tisztikarnak, hogy Wallensteint azonnal hagyja el. Egyúttal *Wallenstein és Trska összes birtokait elkoboztatta*. Onate spanyol követ útján pedig a császár megüzentelte Aldringen és Piccolomini tábornoknak, hogy Wallensteint „élve vagy holtan” kerítsék kézre.

Most következett Wallenstein nagy csalódása. A prágai ezredek rendre elpártoltak tőle s ezeket más csapatok is követték. Amikor tehát legnagyobb szüksége lett volna a fegyveres támogatásra, majdnem egymagára maradt.

De Wallenstein még ekkor is félelmetes ellenfél volt. Néhány ezrede még megmaradt. Elhatározta tehát, hogy szövetkezik a svédekkel. Az ő szövetsége pedig nem volt megvetendő. *Egyik futárt a másik után küldte lóhalálba Regensburgba, hogy Weimari Bernádtól arra ösztönözze, hogy egyesüljön vele Csehországban, másrészt Arnimot, a szász sereg parancsnokát siettesse a csallakozásra.*

Wallenstein elkésett. Szerencsecsillaga már elhagyta. Mire a svédek és szászok megérkezhettek volna, megtörtént a véres katasztrófa.

Wallenstein elhatározta, hogy Égerbe siel, ahol biztosabban érezheti magát. Kétezer ember élén elindult Pilsenből és mert nagyon szenvedett a közhvénye miatt, kékikocsin vitette magát. Utközben találkozott Butler Walterrel, egy hitbuzgó ir ezredessel s megparancsolta neki, hogy dragonyos ezredével együtt kövesse őt. *Wallenstein nem is sejtette, hogy voltaképp a saját hóhéraját viszi magával.*

Wallenstein bevonult Égerbe, ahol egy alhalt tanácsos házába szállásolta el magát. A mellette levő házba költöztek legbizalmasabb hívei, Ilow és Trska feleségeikkel.

Butler dragonyosait, akiknek hűségében Wallenstein nem nagyon bízott, a város előtt szállásoltatta el és csak Butlernek engedte meg, hogy bemenjen a városba. Este Wallenstein magához hívatta Butlert, Gordont, és Lesleyt, akikkel nyíltan közölte a svédekkel való szövetségtervet. Gordon és Lesley skót kálvinisták voltak, de aggódva hallgatták

Wallensteint és kijeöntették, hogy árulásba nem mennek bele, inkább elhagyják az ország területét.

Kétségtelen, hogy *Butler* ír ezredes vállalkozott Wallenstein megöletésére s erre az utasítást, illetőleg felhatalmazást Piccolominitől, Wallenstein egykori hívétől és fegyvertársától kapta.

Butler alkalmat keresett, hogy azon az estén a két skót ezredessel külön értekezzék. Rájuk ijesztett, hogy Wallenstein állása amugyis megrendült, mert nyílt és titkos ellensége lett a császárnak, de Wallensteint letartóztatni nem lehet, mert a polgárság ma is lelkesedik érte.

Lesley és *Gordon* elmélyedve, szótlanul néztek maguk elé. A csendet *Butler* szakítja meg, aki kényszerítő nyomatékkal kérdi:

„Nos?! Tehát *mi történjék Wallensteinékkal?*”

„*Ám legyen! Öljük meg az árulókat!*” — kiáltja izgatottan *Lesley*.

„Helyes, beleegyezem” — mondja *Butler*, mire *Gordon* húzódozva bár, de hozzájárul a tervhez.

„Emberekről az én ezredemből gondoskodom” — fejezte be a tanácskozást *Butler*.

Titokban még azon éjjel száz dragonyossal megszállotta a város kapuit.

Wallenstein meghittjei: *Ilow*, *Trska* és *Niemann* titkár gyanútlanul elfogadták *Gordon* ezredes meghívását, hogy az estét töltsék borozás közben nála.

Ilow és társai késő este mentek át *Gordon*hoz, ahol asztalhoz ültek. Gazdag lakoma várta őket, a hangulat lelkes volt és csakhamar merész pohárköszöntőket mondtak Wallensteinra és az új, hatalmas szövetségre.

Egyszerre jelentkezik egy katona s átadja *Gordon*nak a várkapu kulcsait. Ez volt a titokban megbeszélt jeiadás, mert ugyanakkor a vendégterem oldalajtai felnyílnak s *Butler* dragonyosai kivont karddal rontanak be. *Ilow*, *Kinsky*, *Niemann* rettenetesen összevagdálva esnek el, csak *Trska* védte magát vad elkeseredéssel, de már néhány perc múlva ő is holtan bukik a padlóra. Az összeesküvők végeztek tehát Wallenstein legmeghíltebb embereivel, most Wallensteinra került a sor.

Lesley gyorsan lesiet a főőrségre s meghagyja, hogy a császár iránti hűségről meg ne feledkezzenek. *Butler* dragonyosai pedig hirtelen megszállják a város uccáit.

Az összeesküvők még egyszer hirtelen összejönnek s azon tanakodnak, hogy Wallensteint foglyul ejtsék-e vagy pedig megöljék.

Butler közbeszól:

„Közelünkben vannak a svédek, ha Wallensteint életben hagyjuk, csak növeljük a saját veszedelmünket. Jobb egy halott áruló, mint egyfogyó!”

Ezután *Butler* és *Geraldin* őrnagy megszállják a Wallenstein házához vezető utakat, *Deveroux* kapitány és hat dragonyos felmennek az első emeletre. Wallenstein épp le akart feküdni és szolgájával egy pohár italt hozatott magának. Amikor a szolga visszatért, a folyosón találkozik a fáklyafény világa mellett szembejövő dragonyosokkal. A szolgát a dragonyosok leszúrnák és gyorsan feltasztatják Wallenstein szobájának ajtaját.

A zajra Wallenstein kiugrik az ágyból, mert ugyanakkor hallotta *Trskáné* és *Ilowné* jajveszékéléseit, akik férjeik haláláról értesültek. Wallenstein az ablakhoz rohan, hogy az őrségnek kiáltson, de már akkor szembe állott vele *Deveroux*.

„Áruló fickó, meg kell hálnod!” — kiáltja *Deveroux* kapitány.

Wallenstein a bámulattól egy szót sem szól, csak mintegy csodálkozva tárja szét karjait, mire *Deveroux* dárdájával keresztülszúrta. *Wallenstein holtan bukott végig a padlón.*

Ez volt a Habsburg-ház halála Wallenstein számára, aki nyolc éven keresztül vezette a hadjáratot a császár ellenfelei ellen, aki a kapkodó udvar számára két ízben teremtett hadsereget és képes volt Gusztáv Adolfkal szembeszállani.

A gyilkosok dús jutalomban részesültek, Wallensteinnak és híveinek óriási vagyonát ezek között osztották szét. *Butler* *Friedberget* és a grófi címet kapta, *Piccolomini* *Nachodot* és százezer forintot.

Wallenstein halálának híre óriási megkönnyebbülést okozott az advarnál.

Onate spanyol követ örömeiben felkiáltott:

„Isten nagy kegyelmet gyakorolt az osztrák uralkodóházzal szemben!”

Piccolomini pedig jelentésében ezt írta:

„Az idegenek (*Butler*, *Gordon*, *Deveroux*, *Lesley*, *Geraldin*) Isten és a császár ügyének rendkívül fontos szolgálatot tettek!”

Wallenstein tehát meghalt, de az áldatlan véres harc tovább folyt. A svédek ellen a sászkok titokban cselet szőttek, ami a császáriak előnyére fordította a helyzetet. II. *Ferdinánd* Wallenstein halála után átvette a császári seregek vezérletét és egyesülve a bajor fejedelem seregével visszafoglalta Regensburgot. *Nördlingen* mellett találkozott *Ferdinánd* bíboros, spanyol infáns seregével és harcba bocsátkozott Weimari

Bernáttal és Hoorn tábornokkal. A szerencse eleinte a svédeknek kedvezett, de egy merész utótámadás után a véres csata a császáriak javára dőlt el. Maga Hoorn is és hatezer embere fogságba jutott és tízezren elesetek seregéből. Weimari Bernát Wittenbergbe menekült.

A helyzet most más fordulatot vett. *Előtérbe lépett a francia be-*

Piccolomini Octavio császári tábornok.

Mikor Wallenstein a császári hadak fővezére lett, Piccolomini behízelegte magát a fővezér bizalmába. Mikor Wallenstein ujját húzotta a császárral, a kétszínű tábornok volt az első, aki cserben hagyta a nagyravágyó fővezért s elárulta terveit a császári udvarnak. Árulásáért bőséges jutalmat kapott.

folyás. Franciaország ugyanis csaknem egész Elzász és Lotharingia ura lett és szövetséget kötött Weimari Bernáttal a Habsburg-hatalom ellen. Ez volt az egyik jelentős esemény, a másik pedig a prágai béke a császár és Szászország között. Ez a béke abban az értelemben jött létre, hogy szász területen a vallási békét helyreállították, de már az osztrák örökös tartományokban csak részben. A császár és a szász választófejedelem pedig külön szövetkeztek, hogy a szász fejedelem fővezérlete

alatt az idegeneket kiűzik az egész német birodalom területéről. Egyéb-ként a *Habsburg-hatalom* minden irányban győzedelmeskedett, mert állandó birodalmi császári hadsereget szerveztek, a német birodalmi gyűlés fejedelemeinek katolikus többsége pedig minden külön protestáns szövetséget semmisnek jelentett ki. A *prágai béke* azonban még távolról sem jelentette a háború befejezését, hanem csak a harc elodázását, amely nemsokára újult erővel tört ki.

A svéd-francia szövetség.

A császár és a szászok szövötkezésére nemsokára megérkezett a felelet a svédek és franciák szövötkezésében. Szorosan vett erkölcsi alapja ennek sem volt, mert inkább hódítási terveken alapult, amint-hogy a császár tervei sem nyugodtak máson. A svédek *Banér* János vezérlete alatt egész Thüringiáig nyomultak előre.

Délnyugati területen Weimari *Bernát* igyekezett a Habsburg-ház túlkapásai ellen megvédelmezni az elnyomott németiséget. Becsületes, vallásos, bátor, terveiben fegyelmezett német herceg volt mind-végig, akit a körülmények a Franciaországgal való szövötkezésre kényszerítettek, mindazonáltal nem akart egyebet elérni, mint a Habsburgok túltengő hatalmát visszaszorítani.

Már a harcok elején, különösen a rajnamenti csatározásokban oly vitézséget, de emellett körültekintő óvatosságot mutatott, hogy *Richelieu* bíboros teljesen francia szolgálatba akarta csábítani Weimari Bernátot.

A szövetség *St.-Germainban létre is jött*, olyképp, hogy Franciaország évenként egymillió livrest fizet Weimari Bernátnak, ez viszont tizenkétezer emberrel francia zsoldba lép. *Weimari Bernát* Elzászban, Lotharingiában nagy vitézséggel küzdött és a császáriakat mindenütt hátrálásra kényszerítette. A középső és déli Rajna mentén szerencsésebbek voltak a császáriak, különösen *Werth* János lovasparancsnok vezérlete alatt, amennyiben a francia csapatokat a Rajna balpartjára szorították vissza.

De hamarosan megváltozott a helyzet. Noha *Werth* Rheinfelden mellett érzékeny csapást mért *Bernát* hercegre, ez néhány nap múlva váratlanul megtámadta a császáriakat és teljesen szétverte seregüket, *Werthet pedig fogolyként Párizsba küldte*. Fényes haditette volt a hercegnek ezután a jól megerősített *Breisach bevétele*, amelyet

hónapokig tartó ostrom után foglalt el, közben pedig *Withnweier, Thaun és Breisach előtt a császári segélycsapatokat verte szét.*

Weimari Bernát herceg valóban talentumos hadvezér volt, de erősen német érzésű. Feltette magában, hogy lerőjja ugyan háláját Franciaországgal szemben a támogatásért, de másrészt Németországban egy közép, harmadik pártot alakít azzal a céllal, hogy azt a francia-svéd és Habsburg-politika közé ékelje be. Ujabb terve az volt, hogy Banér svéd vezérrel egyesül és a császárt saját örökös tartományaiban támadja meg. *Banér* a tervhez képest Csehország felé vonult, *a szászokat Chemnitz mellett legyőzte s Prága ellen indult.* Innen azonban Hatzfeld és Lipót Vilmos főherceg visszaszorították. Nagy csapás érte ezek után a némettség ügyét azzal, hogy *Weimari Bernát herceg* Neuenburgban hirtelen meghalt (1639.). Halála akkor következett be, amikor döntő csapást mérhetett volna a Habsburgokra és a német birodalmat nemcsak a Habsburgok, hanem az idegen befolyás alól is felszabadíthatta volna. Kitűnően begyakorolt hadsereget hagyott hátra és amely *letette a hűségesküit a franciáknak*, de csak olyképp, hogy német területen marad és a protestantizmus érdekében küzd a Habsburgok ellen.

Ezalatt *II. Ferdinánd császár meghalt. Áldatlan uralkodása borzalmas csapás volt az osztrák tartományokra és egész Németországra. Utóda fia lett, III. Ferdinánd*, aki saját szemeivel láthatta a borszasztó háborúkat s azoknak hatásait, így tehát mintegy ösztönözve érezte magát a békésebb politikára. Arról volt tehát szó, hogy a német fejedelmek valamennyien a császár személye körül csoportosuljanak, mielőtt a tulajdonképpen nagy béke létrejön.

E célból 1640 szeptemberre birodalmi gyűlést hívott egybe a császár. A gyűlésnek céljai természetesen a svéd-francia szövetség ellen irányultak és mialatt a tanácskozás tartott, *Banér* svéd fővezér merészen elhatározta, hogy a német birodalmi gyűlést szétugrasztja. Meg is érkezett Regensburg alá, de a hirtelen beálló hóolvadás és az odasiető császári seregek elől kénytelen volt visszavonulni. Banér negyvenöt éves korában visszavonulás közben meghalt.

Banér halála után közvetlenül némileg békésebb hajlamok kezdtek mutatkozni, mert egyrészt békét kötött a brandenburgi választófejedelem a svédekkel, másrészt Svédország és a franciák is tanácskoztak a kötendő békéről.

A vitéz Banér halála természetesen nagy veszteség volt a svédekkel szövetkezett protestáns zsoldos seregekre. A német ezredek nyíltan elégedetlenkedni kezdtek és a császárellenes sereg

csak akkor nyerte vissza erkölcsi súlyát, amikor svéd csapatok érkeztek át és *Torstenson* Leonhard, *Gusztáv Adolf* egyik legjelesebb vezére vette át a parancsnokságot.

Torstenson nevezetes volt nemcsak jól átgondolt haditerveiről, hanem arról is, hogy bámulatos gyorsasággal hajtotta végre parancsait, noha közhívnak, beteg ember volt, aki *hordágyon vitette magát a sereg után*. *Torstenson* sietve benyomult serege élén Sziléziába. A császári seregek mindenütt *fejvesztetten hátráltak* az új hős svéd fővezér elől, aki alapos, érzékeny csapásokat mért rájuk. *Piccolomini* elől látszólag visszavonult, de csak azért, hogy maga után csalja s úgyszólván a császári csapatok szemelátlára vette be *Zittaut*. *Lipcsét* pedig ostrom alá fogta. Amikor pedig *Piccolomini* *Lipcsé* felszabadítására sietett, *Breitenfeldnél* ugyanott, ahol tizenegy év előtt *Tilly* vereséget szenvedett, a császári sereget *Torstenson* csaknem teljesen szelverte és ezzel Szászország a svédek birtokába jutott.

Amíg ezek történtek, szinte váratlanul háborúba keveredtek Dánia és Svédország. IV. *Keresztély* dán király ugyanis aggodalommal figyelte a svédek hatalmának növekedését és ezt okvetlenül meg akarta törni. Titokban III. *Ferdinánd* császárral és Lengyelországgal szövetségi tárgyalásokat folytatott, ámde a svéd államférfiak minderről jó korán értesültek és *Torstenson* ügyes álhírek terjesztése közben sietve Dánia ellen indult és mielőtt a formális hadüzenet megtörtént volna, már megszállotta Schleswig-Holsteint és Jütland-félszigetet. Ugyanakkor egy másik svéd sereg keletről intézett támadást Dánia ellen. IV. *Keresztély* Felsmann-sziget mellett személyesen vett részt a svéd és dán flotta eldöntetlen mérkőzésében, de a második ütközetben rettentő vereséget szenvedett, amely után a két hadakozó fél Brömsebroban békét kötött a svédek előnyére.

Svédország ismét félelmes hatalom lett. Északról nem kellett tartania semmitől. *Torstenson* tehát akadálytalanul operálhatott Ausztria ellen. *Gallas* tábornokot csakhamar körülkerítette Rendsburg mellett és seregét úgy *tönkrevverte*, hogy a gögös császári vezér sietve letette a parancsnokságot *Hatzfeld* kezeibe. *Torstenson* mint a fergeteg vonult most le Csehországba, ahol a császári csapatok eszevesztetten *fulamodtak előle*, mindenütt *azt kiáltván*: „Jön a svéd ördög!” *Jankau* mellett olyan alaposan *megverte Hatzfeldet*, hogy *Hatzfeld*, négy tábornok, 174 tisztfogságba esett, hat-ezer császári katona holtteste borította a csatateret, háromezren pedig fogságba jutottak. Nyitva állott az út Bécsig, mert a rettenthetetlen svédek már *Korneuburg* körül jártak és ha *Rákóczi György* komolyan

IV. Keresztély dán király a Felsmann-sziget mellett vívott tengeri csatában.

Dánia, mivel féltékeny volt a svédek növekedő hatalmára, háborút kezdett Svédország ellen. A Felsmann-sziget mellett a svédek a dán flottát megsemmisítették. IV. Keresztély király is megsebesült, de megmaradt harcosai előtt esküvel fogadta, hogy Dánia becsületéért tovább fog küzdeni.

támogatja Torstensont, akkor a Habsburg-uralomnak vége szakadhatott volna. Az erdélyi segítség azonban késett, Torstenson erre visszavonult és súlyos beteg lévén, Wrangel Gusztáv Károlynak adta át a fővezérletet.

A keleti német területen is nagy, sőt még nagyobb sikereket ért el *Königsmark* Kristóf gróf svéd tábornok, aki elfoglalta Verdent és Bremát, onnan pedig benyomult Szászországba és arra kényszerítette János György választófejedelemet, hogy a svéd operációkkal szemben semlegességre kötelezze magát, Lipcsébe pedig svéd őrséget fogadjon be.

Ezzel egyidejűleg *Turenne* francia tábornok a Rajna mentén, majd a bajorok ellen hadakozott, azonban *Mercy*től *Mergentheim* mellett vereséget szenvedett, amelyet *Allerheimnál* aztán kamatostul visszadott. A véres harcban *Mercy* is elesett.

A francia és svéd fegyverek sikere még jobban fokozódott s ennek jórészt Miksa bajor választófejedelemnek jellemtelensége volt az oka.

A bajor fejedelem volt ugyanis Spanyolország mellett a háborút követelő ligának vezérlő lelke. Ha ez a makacs, gőgös, egyébként azonban korlátolt eszű fejedelem nem vágyik minduntalan az öldöklő harc után, nem szövi a csel szálait, talán a harmincéves háború sem lett volna olyan borzalmas és hamarabb befejeződik.

A fejedelem jellemtelenségének ecsetelésére elég felemlitenünk, hogy amikor *III. Ferdinánd Osnabrückben* a svéd győzelmek után nagy engedményeket biztosított a protestánsoknak, Miksa bajor fejedelem felajánlotta segítségét Franciaországnak, ha ez őt a fejedelmi méltóságban megtűri, ráadásul pedig Felső-Elzászt végleg átengedi a franciáknak. *Turenne* tábornok hajlandó volt ebbe belemenni, de ekkor Miksa a seregét nem a franciákhoz, hanem a császáriak támogatására küldte. Erre *Turenne* rettentően felháborodva, *Wrangel* svéd seregével *Fritslar* mellett egyesült és borzalmas pusztítások között vonult végig a sváb földön és a bajor területen hajmeresztő kegyetlenségeket vitt végbe.

A gyáva bajor fejedelem most már kezeit tördelte és kijelentette, hogy elszakad Ausztriától, fegyverszünetet kötött és néhány várost a svédeknek és franciáknak engedett át. Miksa fejedelem példája ragadós volt és hova-tovább több német fejedelem és herceg hagyta ott Ausztriát. *Wrangel* svéd tábornok elfoglalta a cseh Égert. Amikor pedig Miksa fejedelem újból visszapártolt Ausztriához, a svéd-francia sereg *Zusmanhausen* mellett csatára kényszerítette a császári és bajor sereget, amelyet

csúfosan tönkrevet, azután pedig vad bosszútól sarkalva, borzalmasan végigpusztította és sарcolta egész Bajorországot.

A véres háború vége felé járt. Sem a császár, sem a liga nem tudtak sikeresen megmérkőzni a szövetséges ellenfelekkel. *Königsmark* svéd vezér a császári seregeket egészen az Inn-folyóig kergette vissza, majd *Wrangel* fővezér parancsára a weimari ezredekkel egyesülve Prága ellen indult.

A külvárosok már a svédek kezein voltak, nemsokára a Hradsint is bevették. Csak az ó-város ellen folyt még a harc, amikor híre érkezett, hogy a meghatalmazott követek aláírták — a békét.

A vesztfáliai béke.

A csata minden vonalon dühöngött még, midőn megkezdődtek a békealkudozások. A tárgyalások sokáig elhúzódtak, az egyezkedés nehezen ment. Az ellenséges felek megbízottjai Osnabrückben, majd Vesztfália egyik városában, Münsterben folytatták a tárgyalásokat. Spanyolország mindenáron azon volt, hogy a békét megghiúsítsa s amikor látta, hogy erre nem képes, megbízottját visszahívta. Erre aztán 1648 október 24-én a békekövetek a münsteri nagy tanácsteremben aláírták a terjedelmes békeokiratot.

Egyházi tekintetben a passau-i és augsburgi határozatokat megerősítették, illetőleg Brandenburg különös szorgalmazására kiterjesztették a reformátusokra is. A felekezeti szabadság azonban csak a szorosán vett németországi területre vonatkozott, míg az osztrák területeken a császár a saját fejedelmi jogait sok tekintetben a protestánsok hátrányára érvényesítette, másrészt azonban német birodalmi ügyekben a birodalmi gyűlésen a protestánsok befolyása biztosított. Egyébként a német fejedelemségek nagy mértékben függetlenek lettek, szövethetettek érdekeik szerint, csak nem a császár és a birodalom érdekei ellen.

Területi változásokat is okozott a béke, mert a károsodott világi fejedelmek egyházi fejedelmi birtokokat is kaptak kárpótlásul. Franciaországnak jutott az osztrák Alsó és Felső-Elzász, tíz elzászi birodalmi város védnöksége, azonkívül Metz, Toul-Verdun, Breisach, de azért Franciaország nem lett tagja a német birodalmi gyűlésnek. Svédország Elő-Pomerániát kapta és Wismar, Verdun, Brema vidékét, valamint ötmillió tallér hadikárpótlást. Svédország aztán mint német területtulaj-

donos tagja lett a német birodalmi rendeknek. Brandenburgnak csak Hátsó-Pomeránia és néhány püspökség és város jutott, Mecklenburg, Braunschweig, Hessen-Kassel szintén kaptak területi kárpótlást. Szászországnak a lausici birtokokkal kellett megelégednie. Végül elismerték Svájc és Németalföld függetlenségét.

A német birodalom tehát elvesztette északi és nyugati határvidékeinek jelentékeny részét s megmaradt területeinek nagy része is idegen politikai befolyás alá került. A német fejedelmek a békepontok értelmében csaknem egyenlő rangra lépnek a császárral, mert mint független országok fejeinek ezentúl szabadságukban állt idegen országokkal szövetségre lépni. Ezzel a német császárság lényegében megszűnt, mert ezentúl nem jelentett összetartó intézményt a birodalom részei között, amelyek ezentúl politikai tekintetben nem alkottak egységet.

Franciaország és Svédország ezzel elérték céljukat, amely az volt, hogy maguk a német birodalmi rendek álljanak szemben a császári ház túlkapásaival.

De a német birodalom nemcsak közjogi tekintetben veszítette el egységét, vallási tekintetben még inkább részekre szakadt. A békepontok általánosságban kimondták ugyan a vallásszabadságot, de igazi szabadságról vallási szempontból nem lehetett szó, mert a német birodalom minden részének főhatósága felsőségi jogokat gyakorol vallásos téren is. A katolikus fejedelmek országaiban a protestánsok csak ott tartották meg a szabad vallásgyakorlat jogát, ahol azt már előbb is élvezték. A békepontok egyébként úgy rendelkeznek, hogy minden birodalmi bizottságban egyenlő számban legyenek képviselve a katolikusok és a protestánsok, de ez nem jelentett békét a két párt között, amelyeket áthidalhatatlan szakadék választott el egymástól.

Ezzel fejeződött be az a bomlási folyamat, amely a reformáció következtében Németország politikai és társadalmi intézményeiben megindult. A császár, akinek Németországra vonatkozó hatalmát a vesztfáliai béke jelentékenyen csorbitotta, arra törekedett, hogy legalább saját tartományaiban tegye korlátlaná hatalmát és biztosítsa ezekben a katolikus vallást. Ezt sikerült is elérnie, de Erdély önállóságát s ezáltal itt a protestantizmus fennmaradását külön cikkelyben biztosította a béke.

Svédország jelentékeny kárpótlást kapott ugyan a háborúban hozott nagy áldozataiért, de kiderült, hogy Gusztáv Adolf titkos

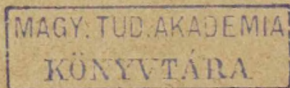
terve, a protestáns császárság éppúgy nem valósítható meg, mint a katolikus császárság.

A hatalmas Franciaország biztosította a békében a maga érdekeit különösen a jövő szempontjából.

A békeművön meglátszott, hogy az egymás ellen feszülő, bonyolult érdekek pillanatnyi eredője volt s lényegében senkit sem elégített ki teljesen. De azért sok időre alapjául szolgált Európa politikai helyzetének.

A békeokmányt latin és francia nyelven állították ki. A tárgyalások után dörögtek az ágyúk, futárok siettek szét az egész birodalomban, hogy az ellenségeskedést beszüntessék. A következő vasárnap Münsterben és Osnabrückben minden felekezet hálaistentiszteletet tartott, azután pedig Münster város titkára pazar öltözetben, heroldok kíséretében végiglovagolt a fellobogózott városon és kihirdette a békét.

Körülbelül nyolc millió ember pusztult el a borzalmas harmincéves háború alatt. Semmi célja sem volt ennek az öldöklő hadakozásnak, melyekben a felekezeti érdek csak a hatalmi vágyakozások takarójául szolgált. Városok százai, falvak ezrei, millió és millió értékű vagyonok pusztultak el és egyes vidékek még évtizedek múlva is teljesen ki voltak halva.

*Következő kötetünk a nagyhatalmak
kialakulásának korát tárgyalja.*

TARTALOM

	Oldal
<i>Harc a magyar koronáért</i>	5
Az ellenkirályok küzdelmei	5
A török befolyás kezdete. — János király szövetséget köt a szultánnal	11
Köszeg ostroma. — Ferdinánd is a török szultán kegyeit keresi	17
A nagyváradi béke megkötése. — János király házassága	25
Magyarország három részre szakadása. — Bonyodalmak János király halála után	33
Az erdélyi fejedelemség kialakulása. — Izabella királyné és a török porta	38
A török hódítás terjeszkedése	45
<i>Az ellenreformáció</i>	52
Loyola Ignác. — A jezsuita rend. — A pápaság tekintélyének emelkedése	52
Spanyolország. — II. Fülöp és kora	56
A lepantói ütközet. — A török birodalom hanyatlása	58
Olasz államok az újkor elején	67
I. Ferenc francia király. — Kálvin János. — A francia protestantizmus	72
Medici Katalin. — A vallásháborúk	82
A Szent Bertalan-éji vérfürdő	89
A németalföldiek szabadságharca	95
A reformáció Angliában és Skótszágban	114
VI. Eduárd. — Grey Johanna. — Katholikus Mária	123
Erzsébet királynő trónralépése	130
Stuart Mária skót királynő	133
Németalföld és Spanyolország	140
Stuart Mária tragédiája	145
A spanyol „Armada” sorsa	151
A francia vallásháborúk. — III. Henrik	153
IV. Henrik, az első Bourbon király	157
Spanyolország Anglia és Németalföld ellen	162
<i>Kelet-Európa államai</i>	167
Lengyelország az utolsó Jagellók alatt	167
Oroszország. — IV. Vazul és Rettenetes Iván uralma	170

	Oldal
Lengyelország és Svédország	177
Gudonov Boris. — Az első Romanov	182
<i>Németország és Ausztria az ellenreformáció idejében</i>	189
A német birodalom és melléktartományai	189
II. Rudolf és a katolikus reakció	192
Ausztria II. Rudolf idejében	194
<i>A három részre szakított Magyarország</i>	203
A magyar nemzet története Miksa király idejében	203
Rudolf uralkodása	214
A hosszú háború	218
Rudolf erdélyi politikája. — Báthory Zsigmond. — Az ellenreformáció	229
A nemzeti ellenállás korszaka. — Bcskay István	245
II. Mátyás uralkodása. — Bethlen Gábor	255
<i>A harmincéves háború</i>	269
A háború oka a vallásos színnel bevont uralomvágy volt	269
A cseh protestánsok fölkelése	271
Wallenstein Albert a harctéren	284
Gusztáv Adolf svéd király beavatkozása	290
Gusztáv Adolf halálától a prágai békéig	300
Wallenstein bukása és megöletése	303
A svéd-francia szövetség	310
A vesztfáliai béke	315
<i>Térkép:</i>	
Európa a vesztfáliai békekötés idejében	316

